

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

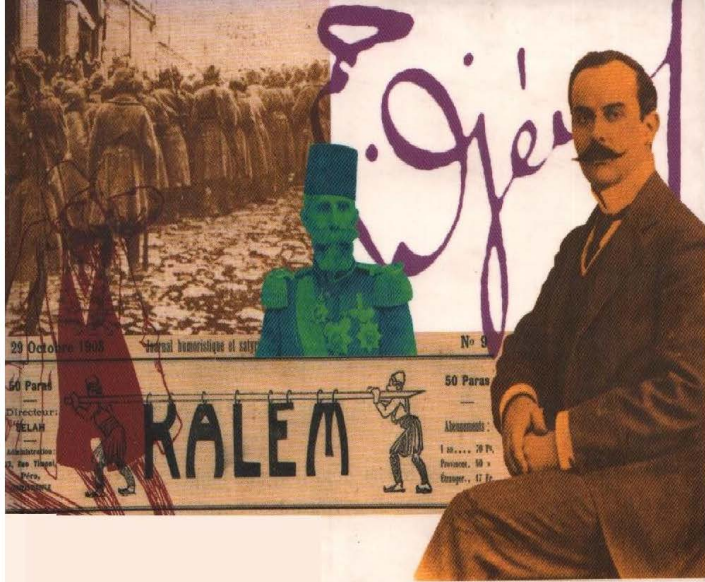
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

siyasal anılar
Hüseyin Cahit Yalçın

Anı

**Her hakkı
Kültür Yayınları
İş-Türk Limited Şirketi'ne aittir.**

***Kapak Tasarımı* Mehmet Ulusel
Sayfa Düzeni Tıpograf (0212) 292 41 11
İkinci Basım 4000 adet, Haziran 2000
ISBN 975-458-214-9
OTM 10201301
Basımevi Şefik Matbaası (0212) 551 55 87
İstanbul**

s i y a s a l
a n ı l a r

Hüseyin Cahit Yalçın

İÇİNDEKİLER

Hüseyin Cahit Yalçın ve Siyasal Anılar	11
MEŞRUTİYET DÖNEMİ	
Başlarken	23
Gazetelerdeki Bildiri	25
Gizli Bir Dernek	27
Şenlik Gerekliydi	33
Sansürsüz İlk Gazete	36
Fırtına Öncesi	39
Servetifünun	42
“Tanin” Kuruluyor	43
İlk Güceniklik	46
Yeni Bakanlar	51
Cemiyet’e Çağrı	54
Recep Paşa Geliyor	56
Kaba Bir Tuzak	60
Boykot Önerisi	65
“31 Mart” Provası	66
İlk Adaylığım	68
Türk – Osmanlı	69
Çözümü Zor Sorun	72
Prens Sabahattin	76
İkinci Olay	77
Taşkıyla’da Korkulu Bir Olay	79
Yemin Töreni	83
Cemiyet – Parti	83
Gösteriler	85
Bir Değişiklik	87
Bir Suikast	87
Sonunda Seçim	88
Meclis Açılıyor	90

Abdülhamid	92
Acı Bir Ders	93
Meclis Reisleri	94
Yıldız'da Ziyafet	96
Din Kışkırtması	101
İlk Çekilmeler	104
Bir Cinayet	107
Düş Kırıklığı	108
31 Mart Sabahı	110
Matran Ailesi	114
Müthiş Haberler	116
Baş İstiyorlardı	117
"Sen Kendine Bak"	118
Yeni Ziyaretler	119
"Cahit Bey Yerine"	121
"Cehennem Gibi Bir Gün"	123
Nereye Gitmeli?	132
Tünele Doğru	133
Gazetelerde	136
Bir Meçhul	138
Tasfiye mi?	140
Bir Öneri	141
Odesa'ya Doğru	144
Yeni Sadrazam	145
Cavit de Geliyor	148
Bir Mektup	149
Kraliçe Olga	153
Peşte'den Sınıra	156
"Kahrolsun!"	157
Nutuk Hastalığı	159
Entrikalar	162
Masonluk	164
Dalkavukluk	166
Bir Sayı Çıkan "Tanın"	167
Yeni Padişah	169
31 Mart'ın İçyüzü	170
Şeriat Anlayışı	171
Meşrutiyet-i Meşrua	172
Yanlış Hareket Noktası	174
Bir Emir	175
Kabahat Basının	176
50 Yıl Önceki Gibi	177
Hareket Ordusu	178
Siyasal Danışmanlık	179
İttihatçılar Partizan Olmadı	181
Umutsuzca Uğraş	182

Yeni Tanin	189
Yıldız'ı Ziyaret	190
Bir Kamış Kalem	191
Elmaslara Gelince	193
Mabeyn Dairesi	194
Kütüphanede	196
Son Günleri	197
İdam Kararları	198
İkinci Hareket	200
İmtiyazlar	202
Talât Bey Bakan	203
İnançlı, Ateşli Bir Devrimci	204
Ağır Görev	206
Haksız Saldırıları	207
İç İsyanlar	209
Saçak Sorunu	211
Ahmet Samim	218
Alacaklılar Vekilliği	223
Bir Yolculuk	228
Hürriyet ve İtilâf Partisi	229
Yakup Cemil	232
Bir Yazı, İki Şür	240
Şeyh Salih	251
Dönüş	252
Bir Dernek	254
Bir Genel Af	255
Siyasa Cilvesi	256
Bir Komplo	257
Haklı Bir Soru	259
Bir Suikast	260
Acıklı Bir Etki	262
Niçin Önlenmedi?	263
Örnek Düşünüş	265
Sait Halim Paşa	266
Talât'a Mektup	268
Fırtına Kopuyor	272
Bir Düşünüş	273
Harbiye Nazırı	275
Yazgı	276
Bir Şaka	278
Günlük Emir	279
Talât – Enver	280
“Tanin”den Ayrılış	282
İkinci Yol	284
Acı Bir Olay	286
Genel Sekreterlik	287

Bir Bağlaşma	289
Beliren Umut	292
Bir İç Çatışma	292
Bizimkiler	294
Kesilen Yol	295
Kabine Bunalımı	296
Beslenen Umut	298
Çanakkale’de	300
Alçıtepe’de	305
Heves ve Umut	306
Almanya Gezisi	307
Bir Uyuşma	310
Değiştirme Çabası	311
Ermeni Sorunu	313
Vurgunculuğa Karşı	318
Avrupa’da	325
İttihat ve Terakki’nin Arkasından	329
Yalanlama	331
Vurgunculuğa Karşı (Tefrika 189)	333
Bir Komisyon	335
Ölümlere Kefen	336
Tek Sızlanan	337
Mecidi Nişan	338
 MALTA ANILARI (Özetler)	 343
Sonunda Kurtuluş	356
 ATATÜRK DEVRİ (Özetler)	 359
Cavit’in Evinde (23’den başlayarak)	367
 Notlar – Açıklamalar	 391

HÜSEYİN CAHİT YALÇIN VE SİYASAL ANILAR

• Şimdi elinizde bulunan bu eserin içeriğini, hazırlanmadan önce inceleyen Prof. Enver Ziya Karal, değerlendirme raporunda şöyle demektedir:

“Yalçın’ın Meşrutiyet Devri Hâtıraları ile Meşrutiyet Devri ve Sonrası adıyla tefrika edilmiş iki yazı dizisi, aynı konuda birleşen hâtırat nevindedir. Hâtırat, sübjektif elemanlar kapsamakla beraber, tarih yazımında, belge niteliğinde itibar görür. Yayınlanmayan bir hâtırat veya hâtıralar orijinal sayılır.

Yalçın’ın Meşrutiyet Hâtıraları ilkin Fikir Hareketleri, sonra da Yedigün dergilerinde ve nihayet değişik bir ad altında Halkçı ve Yeni Ulus gazetesinde yayınlanmışlardır. Bu nedenle ve baskı bakımından orijinal sayılmaları söz konusu olamaz.

Hâtıralar veya hâtırat nevinde olan eserler, yazarın karışmış olduğu olayları, bu olaylarla ilgili kişisel görüş ve düşüncelerini aracısız olarak yansıttıkları için, araştırma ve inceleme mahsulü eserlere tatbik edilen usulle eleştirilemezler. Bu nedenle bu raporun konusu olan olaylar, görüşler ve düşünceler üzerine böyle bir eleştirmeye gidilmemiştir.

Yalçın’ın hâtıraları iki yönden önemlidir: Hâtıraların konusu, Yalçın’ın kişiliği. Hâtıralar, 1908-1918 yılları arasında uzanan Meşrutiyet devrinin ilginç olaylarını açıklamaktadır. Meşrutiyet devri, Osmanlı İmparatorluğunun

dağılma çağının son aşamasıdır. Bu devrin olayları, altı yüz yıldan fazla sürmüş, bir imparatorluğun kurtuluşu için yapılmış olan son ve ümitsiz bir mücadelenin olaylarıdır. Bunlar, hâtıraların tefrika halinde yayınlanmasının bir sonucu olarak, sistemli bir tasnife tâbi tutulmamıştır.

Yalçın'ın çok cepheli bir kişiliği vardır. Eğitimci, muharrir, gazeteci ve politikacıdır. Fakat asıl kişiliği, gazeteciliğiyle ilgilidir. İkinci Meşrutiyet devrinde Türk basınında önde gelen gazeteci odur. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Partisi'nde üye bulunması, hatta partinin bir dereceye kadar sözcüsü olması, hâtıralarının değerini artırmaktadır. Hâtıratın nirengi noktaları şöyledir: İttihat ve Terakki Partisi'nin idealizmi, yenilik ve gericilik çatışmaları, reform denemeleri, azınlıkların yıkıcı faaliyetleri, parti kavgaları, basının olumsuz etkileri, iç isyanlar, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında Osmanlı politikası.

Yalçın'ın Meşrutiyet Hâtıraları'yla ilgili eserlerinden birisinin kitap halinde basılmasının faydalı ve hayırlı bir iş olacağına inandığımı..." (1973)

• Hüseyin Cahit Yalçın, anılarını yazma çalışmalarına altmış yaşından sonra başlamıştır. Tam da bunu gerektiren bir yalnızlık ortamı içindedir. Gazetesi kapatılmış, başmakale yorumculuğu engellenmiştir. İstiklâl Mahkemeleri, İttihat ve Terakki'yle ilgili son kalıntıların hesabını da görmüş; Yalçın, Çorum sürgününden İstanbul işsizliğine dönmüştür. Açıkça söylemeyip sezindirdiği gibi Atatürk tarafından kuşkuyla izlenmekte, Ankara çevrelerince "muhalif" tanınması sürmektedir. Birinci Dil Kurultayı'ndaki ılımlı yorumu devrimci ruhla bağdaşmamış, rahatlık içinde almakta olduğu son aylıklı işi de elinden kaçırmıştır. Çeviri yapma yoluyla geçimini sağlama denemesi sonuç vermemiş, Milli Eğitim hizmetine İstanbul'da devam etme dileği karşılıksız bırakılmıştır. İç siyasa yaşamına karışamamakta, bir köşedeki gururlu yalnızlığıyla, yalnızca kalem emeğine kalmaktadır. Tek başına doldurduğu "Fikir Hareketleri" (1933-1940, 364 sayı) dergiciliğiyle Yedigün'deki anı,

deneme, sohbet... yazarlığı işte bu dönemin ürünleridir. Son yargılanmasından sonra Çorum'dan İstanbul'a gelirken İsmet Paşa'yla görüşmüş, ondan şu güvenceyi almıştır: "... Artık geçmiş silinmiştir; istediğiniz gibi çalışabilirsiniz, hiçbir düşmanlığa uğramazsınız..."

- Aslında Hüseyin Cahit daha önceden kesin kararını vermiş gibidir. Şöyle ekler: "Ben zaten artık siyasetle uğraşamamaya, özel hayata çekilmeye kararımı vermiş bulunuyordum. Birleşip de siyaset yapabileceğim dostlarımın hiçbirisi kalmamıştı. Hepsi de en acı koşullar içinde hayattan uzaklaşmış bulunuyorlardı. *Siyaset bakımından yapayalnız kalmıştım...*" İşte bu dürtüyle de geçmişiyle hesaplaşmaya, kendisinin bu olaylar içindeki rol ve sorumluluğunu düşünmeye girişir. Günün koşullar içinde en sakıncasız yazı yaşamı, Cumhuriyet öncesindeki zaman dilimine geri dönmek, imparatorluğun ellerinde battığı Meşrutiyet sorumlularını anlatmak olabildi. Buna başlar.

- Yalçın'ın güncesi de yoktur, bir anı defteri de. Yaşadığı olayları bir gün anılaştıracağını hiç düşünmediğini de kendisi söyler. Ne yapacaktır? Kendi emeğinden doğmuş, kaleminden çıkmış ürünlerinin zaman içinde yoldaşlığına dayanabilir. Böylece *Tanin* ve *İkdam* koleksiyonlarının nüshalarını alır önüne ve belleğinin yardım ettiği konularda ayrıntılara dalarak, tanık olmadığı olaylar üzerine gazete haberleriyle yetinerek anılarını yazmaya koyulur. Bu sırada ise anılarının doğruluğunu onaylayacak, yanlışlığını açıklayacak hiçbir canlı tanık yoktur artık. Özel konuşmalar, hep Yalçın'ın hatırladığı açıdan verilmektedir. En önemli olaylar sırasında ise çoğunlukla yurt dışında bulunmuş, yakın gözlem olanaklarını kaçırmıştır. Bunu kendisi de açıklar. "Talât'a Mektup" bölümünde şu satırlarla karşılaşacaksınız: "Yarın yeni bir tehlike daha doğsa ben ortadan kaybolmak çaresini arayacağım. Tehlikeye karşı yürüyenler ise gene sizler olacaksınız..."

- İkinci Meşrutiyet'le birlikte Hüseyin Cahit Yalçın, dergi ve kitap edebiyatçılığını bırakıp kendini ömrünce

adayacağı gazetecilik yaşamına bağlanmıştır. Bu konudaki anılarını ise “Edebî Hâtıralar” (1935) adı altında ayrı bir kitapta biriktirmeye özen gösterir (Bkz. *Edebiyat Anıları*, İş Bankası Kültür Yayınları, 1975, İkinci basım 1999; bas-kıya hazırlayan Rauf Mutluay). Edebiyat içi sayılabilecek iki kitap ise uzun aralıklarla çıkar bu sürede. Biri başarılı günlük gözlemlerini ustaca sergileyen *Hayat-ı Hakikiyye Sahneleri* (1910), öteki çoğunluğu Menton yalnızlığında üretilmiş hikâye-deneme ürünleridir: *Niçin Aldatılmış* (1924, 1943). Bir de çeviri çalışmaları olabilir, evini besleme yardımı edecek. Gerisi hep anıdır artık.

• İki kez yayımlanan Meşrutiyet devri anılarını –bugünün kuşaklarına– iletmek görevini yüklenirken hangi metni temel saymalıydım? Öncekini mi, sonrakini mi? Seksen yaşında sürdürdüğü anı yazılarında Yalçın’ın ne gibi eklemeler yaptığına baktım. Ya sakıncalı saydığı eleştiri cümleleri çıkarılmış ya kendisiyle ilgili bölümler daha çok ayrıntıya boğulmuştu. Üstelik *Halkçı*’daki tefrika yılında (1955) Yalçın, içinde bulunduğu zamana geçmişten uyarıcı örnekler getirmek görevini yüklenmiş gibiydi. Bir yandan başyazar olarak Cumhuriyet Halk Partisi’nin siyasal görüşlerini savunuyor, bir yandan yavaş yavaş yolundan çıkmaya başlayan Demokrat Parti iktidarına, yaşadığı dönemlerden uygun tanıklıklarla saldırma fırsatlarını buluyordu. Görüyordum ki anıların yazılmasını gerektiren yalnızlık ortamında değil, kendisinin sürekli haklılığını savunan eylemler ortasında idi. Onun için yirmi yaş daha genç olduğu dönemin ilk ürünlerine yaslanmayı uygun gördüm. Ama iki metin sürekli olarak elimin altında yan yanaydı. En küçük kelime değişikliklerini bile gözlemlemek olanağı içindeydim. Böylece iki metin birleştirilmiş oldu.

• Anıların olduğu gibi çıkarılması, yayın plânına uymayan bir boyut genişliğini gerektiriyordu. Elinizdeki kitabın birkaç katını aşan, birkaç cilt. O zaman, tanık olunan olaylarla başkalarından aktarılmış bilgilerin değer paylarını tartmak gereği doğdu. Ama kısaltıp özetlemenin fazla

güç olmadığı bölümler de vardı. Zaman içinde Yalçın, çok zaman aynı konularda sayısız makale yazmış; herhalde satır, sayfa, tefrika sayısına göre ödenecek telif hakkını yükselten çoğaltmalar yapmak fırsatını bulmuştu. Bir atasözü-müz “Bir deriden birkaç post çıkmaz” der. Zamanın getirdiği özel ortamlarda Yalçın, aynı konuları birkaç kez yazarak bu yöntemi denemiş oluyordu. Üstelik gazete yazılarından aktardığı bölümler hiç de az değildi; pek de yararlı ve gerekli değildi.

- Bir de şöyle düşündüm. Eski alfabeyi bilmeyen araştırmacı ve incelemeciler bile, Hüseyin Cahit Yalçın’ın anılarına başvurma konusunda olanaksız değildiler. Anılar, bir derleme kitaplığının dergi ve gazete koleksiyonlarında rahatça izlenebilirdi. Ortalama okuyucu içinse bu anıların en önemli ve bugünün kişilerine en yararlı bölümleri gerekliydi. Tek kitapta toplanabilecek boyutta bir anı cildi için, böylece kısaltma ve özetlemelere gidildi. Büsbütün güdük ve yarım görünmemesi için de; Malta sürgünlüğüyle, Cumhuriyet sonrasının anıları da önemli bölümleri ve özet cümleleriyle verildi.

- Bütün tanıklıklar Hüseyin Cahit’in bir yazdığını bir daha okumadığını, gözden geçirip düzeltmediğini, son derece hızla ve verimlilikle yazabildiğini anlatmakta birleşiyorlar. Anlatımının yer yer gözlenen savrukluğu, şüphesiz bu zaman tasarrufundan gelmektedir. Müsvedde yapmak zorunda kalsaydı eğer, bu kadar eser yazamaz, çeviremezdi. Yazı yazma iştahının gücüyle acelesini, kendi anılarında anlatmakta; edebiyat eserlerinin, okurlarına sıkıntı ve usanç verdiğini açıkça söylemekte, kendi eleştirisini yapabilmektedir. Günlük siyasal yazı tanıklıklarına dayalı siyasal anılarında da aynı dağınıklık içinde görünür. Buna karşın anlatımının özelliklerine dokunulmamıştır.

- Bugünün gençleri için “Siyasal Anılar”ı özleştirirken, Hüseyin Cahit’in anısına saygısızlık yapılmadığına inanırım. Çünkü yaşayıp yazsaydı, o da bu dili benimsemiş olacaktı şüphesiz. Türkçe’nin kendisine özgü bir ya-

pısı olduğunu, Arapça ve Farsça dil kurallarına gereksinimi bulunmadığını yüzyılın başında savunan kişi, ancak Lâtin alfabesini uygulama koşuluyla “Savaş Kabinesi”ne Maarif Bakanı olarak girmeye razı olmuş; İzmir’in kurtarılışı günlerinde Mustafa Kemal’e hemen alfabe değişikliğini önererek acele bir devrimcilik havasında görünmüştür. Birinci Dil Kurultayı’nda savunduğu sav ise, yazmakta olduğu dili koruma kaygısı yüzündendir. Halkın bilip benimsediği yabancılıkların Türkçe sayılmasını doğru bulmaktadır. Gene de anlatımının –bazı alışkanlık kolaylığı dışında– süreklilikle Türkçeleştiğini gözlemek kolaydır. Bu bakımdan onun sözdizimi özelliklerine hiç doku-lunmadan yalnızca eskimiş sözcüklerin yerine bugünkü yeni karşılıklarının konulmasıyla yetinilmiştir. Biçem (üs-lûp) gene onundur. Bu bakımdan yadırganacağını sanmıyorum. Uzun bir metin içindeki küçük karışıklıkların hoş görülmesi için de gerekçem var: Anlamdaş kelimeleri birlikte kullanma konusunda hiçbirimiz yeterince dikkatli ve disiplinli değiliz.

- Yüzyılımızın başlarına dönüyoruz. O günler için pek önemli ve önde gelen şeyler, bugün kolayca hatırlanmayabilir: Kişiler, eserler, gazete ve dergiler, olaylar ve etkiler, törenler, siyasa adamları, tarih önemleri... İstanbul dışında örgütlenmiş bir gizli derneğin iç yüzünü Yalçın da bilmez; o yüzden anıp geçiverdiği adlar vardır; herkesin bildiğini kabul ettiği sıradan olaylar vardır. Onun için anıların anlamlandırılabilmesi için yardımcı olacak küçük notlar, açıklamalar, bilgi kırıntıları eklendi metnin sonuna. Okuyucu numaralanmış olan ve kendisinin gerekli saydığı açıklama notunu kitap sonunda bulabilir. İstemezse metnin akışını bozmadan dikkatini sayfalar boyunca sürdürebilir. Yalnız bu açıklama ve notların, Hüseyin Cahit’in anılarını ikinci plâna atmayacak bir ölçüde tutulması gerektiğine inanıldığı gözden kaçmamalıdır. O günden bugüne sayısız araştırma, inceleme yayımlanmıştır. Onlardaki bilgileri notlar bölümüne aktarmak hem büyük bir yük olurdu,

hem eser sahibinin yazdıklarını arka plana atabilirdi. Bundan bilerek kaçınılmıştır.

• *Türk Dili* dergisinin Günlük Özel Sayısı'nda (Sayı: 127, Nisan 1972) doğruluğunu paylaştığım şu satırlar yer almaktadır: “Günlükleri anılardan ayırmak gerekir. Anılar; daha çok yazarların yaşlılık çağlarında, yaşadıkları, gördükleri olayları anlatmalarıyla meydana gelir. Anıcılar; olayların dışına çıkıp onları ele aldıkları için, daha nesnel bir biçimde davranabilirler. Yılların verdiği görüş keskinliği de bu olayları değerlendirmede önemli bir rol oynar. Fakat günlükçüler olayları daha canlı ve daha ayrıntılı bir biçimde dile getirmiş olurlar. Bunlar olayları yaşar, onları günü gününe defterlerine geçirirlerken her günkü ilişkilerinin nedenlerini de araştırırlar. Denilebilir ki günlükçüler kendilerini tanımak, *anıcılar ise kendilerini tanıtmak çabası içindedirler. Bunlardan ikincisi gururla, birinciler de kaygıyla dolu yazılardır...*”

• Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl* eserinin başına şu dizeyi koymuştu: “Bir hakikat kalmasın âlemde Allahım nihân!”, *Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları*'nın başında da şu koşa (beyit) yer alır: “Tövbe Yarabbi hatâ râhına gittiklerime/Bilüp ettiklerime, bilmeyüp ettiklerime.” Geçmiş günlerin anılarını dile getiren her kişide böyle bir kaygı, zaman içinde kendi gerçeğini bulma çabası gözlenir. Hemen yanı sıra da sorumluluktan kurtulma konusunda kendisine uygun gerekçeler bulma eğilimi: Özellikle yurt ve ulus konularının söz konusu olduğu siyasal alanlarda. Hüseyin Cahit Yalçın, gerçi yurt yönetiminin en sorumlu düzeylerinde bulunmamışsa da, bir cephenin adamı olarak nice yıllar sözcülük görevini üstlenmiş görünümündedir. Bazı acı olayları görmezlikten gelip, sevdiği kişilerin olumlu özelliklerini öne çıkartırken taraf tuttuğu sezilmez değildir. Bir kez İttihatçıların tümünün son derece özgeçili birer yurtsever olduklarına inancı kesindir; bu yüzden onların eylemlerini de en azından bağışlama ve hoşgörülle karşılama tutumunda gözlenir. Kişisel sorumluluklardan

kaçma yolları elindedir. Örneğin hem İttihat ve Terakki Partisi'nden ayrıldığını bir mektupla Talât Paşa'ya bildirir, hem bu mektubun bir kopyasını yanında taşımaya özen gösterir, hem de hiç ayrılmamışcasına partinin son toplantılarında bile görev almaya hazır durumdadır. Suçlanıp hüküm giymiş, cezalandırılmış kişilerin bile suçsuzluğuna inancını söyleyecek kadar kendi kanılarına güvenmektedir. Ama bu anıların bütünü okununca görülecektir ki, gerek kendi yaşamı üzerine, gerek yakın dostlukları konusunda içten ve giz (sır) verici de değildir. Yalnızca bilinen dış yaşamı anlatır o. Evinin ve işlerinin özel havasından hiç söz etmez. Arasıra eleştirir kendini, çoğunlukla haklılığını savunarak. Hem birilerini suçlar gibidir, hem hemen bağışlama-ya hazır tavırla açıkça bilgi vermeyerek. Kendini ikiye ayırmıştır kesinlikle. *Edebiyat Anıları*'nda siyasal yaşamından hiç söz etmediği gibi *Siyasal Anılar*'da da edebiyatçı Yalçın'ı yok sayar. Yazılarına koyduğu adın çerçevesinin dışına taşmamaya özen gösterir. Bu bakımdan her anı yazarı gibi Yalçın da *Siyasal Anılar*'da bir hesaplaşma havasındadır. Yeni okurlara yararlı olacağından şüphe edilemez.

- Kendi verdiği rakam örnekleriyle hemen her dönemde çok rahat ve geniş geçim olanakları içinde yaşadığı açığa çıkmaktadır. Düyun-ı Umumiye'den aldığı aylık o kadar yüksek olmalıdır ki, bu aylık Cavit Bey'e ödendiği yıllarda bile kendisine beş yüz liralık bir pay düşmektedir. Ruşen Eşref Ünaydın'ın "Diyorlar ki" röportaj dizisindeki Hüseyin Cahit'i; varlık içinde, kayıtsız betimleyen satırlarının genç Yusuf Ziya Ortaç'ı nasıl incittiğini "Portreler"de okuyoruz. Oysa Yalçın, İstiklâl Mahkemesi'nde kendini savunurken şöyle diyecektir: "... Ben hiç tarafılsı olmadığım Birinci Dünya Savaşı'nı seyahat içinde değil, acı bir düşünme ve yalnızlık içinde geçirdim. Herkes gibi bizim evde de mısır ekmeği, süpürge tohumu ekmeği ve bulgur yenirdi. Çok günler kahve ve şeker bulunmadığı olurdu. Komşudan ekme istediğimiz akşamlar olmuştu. İstesem belki öteye beriye rica ile ya da çok para vererek her şeyi sağlayabilir-

dim. Ama evde eğitilecek iki çocuğum vardı. Onlara yurt-severce bir ahlâk dersini, eylem içinde vermek görevimdi ve öte yandan bu süpürge tohumu ekmeğini bulamayanlar da vardı...” İstiklâl Mahkemesi’nin yanıltmaca (mugalata) saydığı savunma, belki de şöylesi bölümlerin satırları yüzünden sakatlanmaktadır: “Bir gün küçük oğlum Ümit’le sokakta gidiyorduk. Manav dükkânında mandalina gördü. Pek severdi; içeri girdik. Bir mandalinaya üç kuruş istediler. Çocuk mandalinayı eline almıştı. Bırak evlâdım dedim; Açlıktan ölenler varken bir mandalinaya bu kadar para verilmez. Çocuk, boynunu bükerek elinden yemişi bıraktı. Üç kuruşu ona verdim. O da mini mini eliyle sokakta bir fakire verdi...”; “Savcı Beyefendi savaş içinde oturduğum evden söz etmeyi unuttular. Saraylardan da görkemli bir halde betimlenen, bu binbir gece masalının sarayına yüz lira kira veriyordum. Türk Alacaklılar Vekili’nin oturduğu aynı evde bugün Fransız Alacaklılar Vekili oturuyor da hiç ses çıkmıyor. Çünkü birbirimizin gözünü oymaya bakarız...” (*Tefrika* 105; yanlış numarasıyla 115; 6 Temmuz 1955, *Halkçı*). Elindeki olanaklarla en güç koşulları bile hafifletebildiği halde bazı özel durumlarda yaşadığı küçük güçlüklerden çabucak kırılması bundandır Yalçın’ın. Onun için böylesine zorlukları abartarak anlatır; iyi yaşama dönemlerini ise, ona göre çok doğal olduğu için, suskuyla geçirir.

• Hüseyin Cahit Yalçın’ın anılarının en önemli yanı bence, bir basın gücünün, bir gazete kaleminin, bir yorum ve değerlendirme görevinin taşıdığı büyük sorumluluğu ortaya çıkarmasıdır. Düşünce ve söz, yazıya dökülüp kamuoyuna yansıyınca, demokratik toplumlardaki “Dördüncü Güç”ün etkisi belirlenmektedir. Meşrutiyet Türkiyesinden önce Tanzimat edebiyatında başlayan gazeteci-edebiyatçı bağlaşması, edebiyatımızın yeni kazançlarıdır. Ömrü boyu Yalçın’ın yaşadığı iyi, kötü bütün dönemler toplamının zenginliği, işte bu kalemin ürünlerine dayanmakta, ona toplum içinde en etkili önem yerlerini kazandırmaktadır.

İstanbul suskunluğunda bayrak asma sevinciyle başlayan bu elli yıllık yazı yaşamının sonuçlarından hepimiz yararlanabiliriz. Özleştirilməsiyle özetlenmesine bir iki yıl boyunca emek harcadığım bu çalışmanın bana pek çok şey kazandırdığını söylerkenki içtenliğim, sanırım bir güvence sayılabilir.

. Rauf Mutluay

MEŞRUTİYET DÖNEMİ

BAŞLARKEN

Biz, yurt ve ulus sözcüklerini ağzına alamayan ve kim-
senin ağzından işitmeyen bir kuşağın çocuklarıyız. 1874 yı-
lında dünyaya geldiğime göre, bugünkü eğitim örgütünde
lise sayılan “İdadi Mektebine” girdiğim zaman 13-14 ya-
şında bulunuyordum. Ailemin içinde siyasadın hiç söz
edilmezdi. Bir dayımın, 15-16 yaşında, Harp Okulu öğren-
cisiyken, Mithat Paşa’nın görevinden uzaklaştırılması üze-
rine iki arkadaşıyla birlikte gazetelere yolladıkları bir mek-
tup yüzünden on beş yıl süreyle Rodos’ta oturmaya zorlan-
dıklarını, yani Rodos’a sürüldüklerini neden sonra işitmiş-
tim. Memleketin ruhu üzerine sanki bir kefen gerilmişti.
Bunun altında durgunluk ve sessizlik içinde yalnızca mad-
desel yaşam uğraşı vardı. Ülke işleri üzerine kimse bir şey
konuşmazdı. Bakınız, burada yurt (vatan) yerine ülke
(memleket) sözcüğünü elimde olmadan kullanmış bulun-
yorum. Bu, ta çocukluk ve ilk gençlik zamanından kalma
bir alışkanlıktır. Bazı sözcükler vardı ki onlar söylenmezdi.
Yerlerine kulağa daha az çarpan ve yürürlükteki diktatör-
lüğün öfkesini çekmeyen anlamdaşlar bulmak gerekirdi.

Bugünün gençleri için Meşrutiyet devri uzak bir tarih
gibi arkada kalmış, bilinmez bir hayattır. Ama bugünkü
devrim ve Cumhuriyetin Türk yurduna açtığı geniş ve mut-
lu ufukların değerini anlayabilmek için o karışık, acı döne-
mi bir ders gibi hatırlarda tutmak gerekir.

Meşrutiyet yönetiminin tarihini yazmak iddiasında değilim. Bu anılar, kişisel oldukları için, zorunlukla sınırlı bir evreyi yansıtabilirler. Bunlar bir tarih değil, ileride yazılacak tarih yapısının dağınık gereçleridir. Çok yerinmek gerekir ki Meşrutiyet zamanının olaylarına pek yakından değinenler ve olaylarda çok etkili olanlar, bütün bildiklerini ve gördüklerini yazmaya vakit bulamadan dünyaya gözlelerini kapadılar.

Meşrutiyetin ilk gününden başlayarak ülkede siyasal yaşamın akışına bir gazeteci ve İttihat ve Terakki Partisi'nin bir üyesi niteliğiyle katıldığım için o zamanın olaylarını hiçbir tez savunusuna kalkmadan, olduğu gibi, gördüğüm gibi, bugünün gençlerine anlatmak istedim. İleride, tarihimizin yürümesini çözümleme isteğine düşecek incelemeciler, belki içinde işlerine yarayacak bazı şeyler bulurlar.

Hüseyin Cahit Yalçın

GAZETELERDEKİ BİLDİRİ

24 Temmuz 1908¹, (Rumî 1324 yılı temmuzunun on birinci cuma günü). Gazetenin başında ufak bir devlet bildirisi. Anayasanın (Kanun-i Esasî)² yeniden uygulanması konusunda padişah buyruğu çıktığını bildiriyor.

Büyük fırtınaların yaklaştığını anlatan bazı işaretleri önceden duymuş olmama karşın, gene derin bir şaşkınlık içinde, ağzım açık kaldı. Gözlerime inanamıyordum. Meşrutiyet mi oldu? Millet Meclisi mi açılacaktı? Abdülhamid³ yönetimi son mu buluyordu?

Gazeteyi merakla, coşkuyla gözden geçirdim; hiçbir değişiklik yok. Bir gün önceki gazetelerin aynı; boş, kuru, sahte, cansız bir edebiyat!

Meşrutiyet⁴ böyle mi olurdu? Yıllardan beri bin türlü üzüntüler ve acılar içinde, erişilmez bir amaç halinde düşlelerini kurduğumuz Meşrutiyet, en küçük bir kolluk olayından daha sessiz, daha gösterişsiz, daha doğal bir biçimde mi başlayacaktı? Nasıl dünya yerinden sarsılmıyor, nasıl toplar gürlemiyor, nasıl sokaklar coşkun halk selleriyle dolmuyor, ne bileyim nasıl, evren doğal gidişini izleyebiliyordu?

Meşrutiyet sözcüğü bugün sıradan bir söz düzeyine düştü. Üstelik Cumhuriyet çocukları için küçümsenebilir

bir söz oldu. Ama 1908 Temmuz’unda Türk yurdunda onun ne büyük, yüksek ve ayırık bir değeri vardı!

Bu ülkede düşünebilen; yurdunu seven, genç, yaşlı bütün Türklerin göz diktikleri amacın, bekledikleri kurtuluşun, iyiliğin tek bir adı vardı: Meşrutiyet! Çocukluğumuzu, gençliğimizi hep bu umut içinde avutmuştuk. Onun uğruna hapislere giriliyor, sürgünlere gönderiliyor, ölümlere göğüs geriliyordu. Ama o bir serap gibi gözden kaçıyor, bir türlü yurdun ufkunda doğan bir güneş gibi gerçek olmuyordu. Her gün Türk yurdu kesin bir yıkılışa doğru bir parça daha sürükleniyordu. Her gün ülkenin havası soluk alınmaz bir ağırlık kazanıyor, kıyıcılık ve saltçılık (mutlakiyet) ile bir parça daha zehirleniyordu. İnsanlık onurunu duyan bir Türk için tutsaklık, dayanılmaz bir biçim almıştı. Ve hepsinin acısı kimse ses çıkaramadan, kımıldayamadan, yurt yok oluyordu. Umutsuzluktan, güçsüzlükten ve üzüntüden kilitlenen çenelerin, donan yüreklerin biricik umudu vardı: “Meşrutiyet olsa, şu yönetim yıkılsa, özgürlük gelse, her şeyin çaresi bulunur” deniliyordu. Ama Abdülhamid yönetimi nasıl devrilecek, Meşrutiyet nasıl gelecekti?

Oysa, gelmişti işte. Demek bütün umutlar, düşler gerçekleşiyor muydu? Gerçekleşir gibi olsa da hiçbir şeyde bir değişiklik görülüyordu. Sokağa fırladım. Rastladıklarımın yüzüne bakıyordum. Herkes, her zamanki gibi yürüyor, konuşuyor, gidiyordu. Hiçbir olağanüstülük yoktu. Üstelik fısıldaşan kimseler bile göze çarpmıyordu. Acaba yanlış mı okuyordum? Ne yapacağımı, nereye gideceğimi ben de bilmiyordum. Tramvaya bindim. Babıâli caddesine, kitapçı Karabet’in’ dükkânına kadar gitmek istedim. Bilincimin derinliğinden gelen bir buyruk, elimde olmayan bir atılım, beni basın yaşamına, gazetelere doğru itiyordu. Aslında öyle söz vermişim kendi kendime: Bir gün toplar atılıp da Abdülhamid’in değiştiği duyurulunca, gece yarısı olsa bile, denizaşırı yerde bulunsam bile, bir sandala atlayarak İstanbul’a, gazeteye koşacaktım ve özgür yazıya başlayacaktım.

GİZLİ BİR DERNEK

Yorgun atların yavaş yavaş sürüklemeye çalıştıkları tramvay arabasında, kendi kendime geçmişî düşünüyör, bütün bildiklerimi bir araya toplayarak bunlardan açık bir düşünce edinmeye çalışıyordum.

Epeyce önce bir gün. *Sabah*⁶ gazetesi yazarlarından Mahmut Sadık⁷ beni bulmuş, önümüzdeki cuma günü önemli bir iş konuşmak için Şehzadebaşı taraflarında bir eve gideceğimizi söylemişti. Manyasîzâde Refik Bey'in⁸ beni görmek istediğini de eklemişti. Manyasîzâde Refik Bey Mülkiye Mektebi'nde öğretmenimizdi. Ülkenin özgürlük-severleri arasında adı saygıyla anılan ve çok sevilen kişilerdendi. Son yıllarda İstanbul'dan ayrılarak Selânik'e⁹ gittiğini ve orada yerleştiğini biliyordum. Bu gizli çağrının anlamını kavramak zor bir şey değildi. Üstelik Mahmut Sadık'ın ağırbaşlılığı, Manyasîzâde Refik Bey'in adı her çeşit kararsızlığı silmeye yeterliydi.

Perşembe akşamı birkaç arkadaş Aksaray'da oturduğum eve gelmişlerdi. Poker oynuyorduk. Poker bittikten sonra konuşurken Maarif Bakanlığı'nda memur ve Vefa İdadisi'nde Fransızca öğretmeni olan Lütfi bir haber verdi: "Selânik'de bir gizli dernek kurulmuş" dedi. "Meşrutiyet için uğraşıyorımız. Üstelik Şehzade Reşat Efendi de¹⁰ bu dernekle ilgiliymiş, Abdülhamid'i indirip Reşat Efendi'yi tahta çıkaracaklarmış. O da anayasayı yürürlüğe koyacakmış. Dernekten birkaç kişi, bu iş için İstanbul'a bile gelmişler."

(Bu gibi haberlere fazla önem vermemek gerektiğini belirten Yalçın, şu son duyduklarını da eleştirdiklerini, "Reşat Efendi için içinde ise dernek kurmaya ne gerek var? Padişah olunca Meşrutiyet'i geri getirir, olur biter" diye düşündüklerini ekler. Doktor Şükrü Bey'in evinde Manyasîzâde Refik Bey'le karşılaştığını, "esmer ve karanlık yüzlü, derin ve siyah bakışlı, tanımadığı birine", "Bizim Talât Bey"" diye tanıştırıldığını anlatır.)

Uzun girişlere gerek kalmadan konunun aslını Manyasîzâde Refik Bey anlattı. Meşrutiyet uğrunda çalışmak için bir dernek kurmuşlardı. Selânik çevresi bu türlü çabalar için pek uygundu. Örgütü ülkenin her tarafına yaymak için çalışılacaktı. Avrupa'dakilerle ilişki kurulacaktı. Derneğin yönetmeliği hazırlanırken Makedonya Bulgar komitelerinin örgütlerinden esinlenmişler, yararlanmışlardı. Tabanca üzerine and içiliyordu. Dernek üyeleri birbirini tanımıyorlardı. Derneğe kötülük eden, derneğin buyruklarını yapmayan, dernekçe ölüme hükümlü olacaktı.

Benim yaradılışım, böyle tabancalı gizli işlere karışma- ma engeldi. Sonra, İstanbul yaşamının deneyleri, şimdiye değin birçok zavallı düş düşkünlerinin başlarına gelen yıkım, İstanbul'da yayılan gizli polislik ve ahlâk bozukluğu, İstanbul'da gerçek ve temelli bir gizli dernek kurulabileceğine ve bundan pratik bir sonuç elde edileceği üzerine bütün umutları kırmıştı. Onun için, Selânik'de kurulan bu gizli derneğin İstanbul'da örgütlenmeye kalkınmakla bir sıkıntıya düşeceğine inanıyordum.

Bu düşüncemi açıkça söyledim: "İstanbul'da" dedim, "böyle bir gizli dernek yapmaya olanak yoktur. Az çok yakın bir zaman içinde, ne olursa olsun bu örgüt açığa çıkar. Selânik çevresi uygunsa orada çalışınız, olabilirse bütün ülkeye örgütü yayınız. Ama İstanbul'dan kaçınınız. İstanbul o kadar boşboğazdır ki siz buraya geleli bir iki gün olduğu halde, derneğinizden ve amaçlarınızdan ben haber aldım." Lütfi'den duyduklarımı anlattıktan sonra sözümü sürdürdüm: "Bugün ahlâk o kadar bozulmuştur ki, en yakın bir arkadaşına bile güç güvenilebilir. Yarın, olasılık içindedir, bir boşboğazlık sonucu tutuklanınca, bana bu kadar inandığınız halde, 'acaba bizi o mu ele verdi' diye kuşkuya düşebilirsiniz. Onun için, İstanbul'da hiç durmadan dönüp gidiniz, kimse ile konuşmayınız. Eğer temelli bir şey yapmaya, cılcıme geçmeye girer de İstanbul'da bir harekete, bir gösteriye gereksinmeniz olursa ben hazırım. Okulda yedi sekiz yüz öğrenci var. Onları alır, sokağa çıkarır, istediğiniz yerde,

istediğiniz gösteriyi yaptırırım. Ama İstanbul'da temelli bir örgüt kurmaya kalkarsanız işi bozmuş olursunuz.”

Dernekleri üzerine benim kulağıma kadar haberler gelmiş olması Refik Bey'de de, Talât'ta da epeyce etki yarattı. Düşüncemi onaylar göründüler. Birkaç gün sonra da İstanbul'dan dönmüş olduklarını duydum.

Selânik'deki bu derneğin yavaş yavaş kökleşmekte olduğuna, herhalde Selânik'de bir kıpırdanış görüldüğü üzerine arasına bazı haberler kulağıma çarpıyordu. Üstelik son zamanlarda, Selânik örgütünün serpintilerini daha açık bir biçimde duymaya başlamıştım.

(Tems gazetesindeki Rumeli haberleriyle ilgili bazı telgrafların Selânik'te bir kaynaşma olduğunu az çok gösterdiğini belirten H.C. Yalçın, öğretmenlik ve yöneticilik yaşamından iki küçük örnek vermektedir. Mercan İdadisi'nde müdürken, Selânikli bir öğrencinin belleticilerce istenen bir kâğıdı vermemekte direndiğini, müdürün isteğine de bilinçle karşı koyduğunu, durumu kurtarmak için öğrencinin Tıbbiye İdadisine tasdikname ile geçirilerek sorunun yatıştırıldığını anlatır. Başka bir olay –sonradan Şeyhülislâm olan– Musa Kâzım Efendinin¹⁴ oğluyla ilgilidir. Siyasal bir örgütün kuruluşuna işaret olan bazı kâğıtlar, kitabet öğretmeni Ziya Bey'ce bulunmuş, müdür Hüseyin Cahit Yalçın'a getirilmiştir. Yalçın kâğıtları yırtar, öğrencinin babasına da öğretmen Asım Efendi aracılığıyla uyanık bulunması gerektiği konusunda haber gönderir. *Halkçı*”, *Tefrika* 11.)

Ama bütün bunlar, Meşrutiyet'in arifesinde bulunduğumuz umudunu vermekten çok uzak şeylerdi. Onun için Anayasa ve Meşrutiyet sözleri İstanbul'un, bir gazetede resmen açıklanan bir duyuru satırları arasında görmekten bile çekineceği, korkacağı, okumuş olmamak isteyeceği sözcüklerdendi. Gerçekten hiç kimsede bunları okumuş, anlamış hali yoktu. Tramvay yavaş yavaş yoluna devam etti, beni Sirkeci'ye bıraktı. Kitapçı Karabet'in dükkânına geldim, Karabet'le nerdeyse alık alık baktım:

“Hayır ola, ne haber?”

“Hayırlar!”

Sonra kulaktan fısıltı:

“Bu ne iş Karabet Efendi?”

“Şaştım kaldım!”

İstanbul’un basın ve düşünce yaşamına merkez olan Babıâli caddesi de kesin bir habersizlik ve şaşkınlık içindeydi. Hiçbir tarafta çıt yoktu... Anayasadan ve Meşrutiyet yönetiminden söz eden yoktu.

Biz Karabet’le konuşarak olaya akıl erdirmeye çalışırken Abdullah Zühtü¹⁴ sokaktan geçiyordu. Ona seslendik, içeriye çağırdık. Abdullah Zühtü de telâşla sokağa uğramıştı. O da şaşkın bir hoşnutluk içinde ne söyleyeceğini bilemiyordu.

Karabet’in dükkânında karşı karşıya bakışmaktan bir şey çıkmayacağını görünce, Zühtü ile, “şöyle bir çevreye bakalım” diye biraz dolaşmak istedik. Eminönü’ne geldik, Köprü’yü geçtik. İstanbul’un her günkü yaşamı hiçbir yanda günlük görünümünü değiştirmemişti. Herkes sessiz, işine gücüne gidiyordu.

Abdullah Zühtü ile boyuna “ne yapacağız?” deyip duruyorduk. Bunun böyle olmaması gerekeceğini duyuyorduk; ama başka türlü olması için ne yapılabilirdi? Cuma¹⁵ olmasaydı, okulu tatil edip beş-altı yüz çocuğu düzenli bir sırayla sokağa dökerek Anayasa ve Meşrutiyet için bir gösteri hazırlamak, belki İstanbul havasına biraz can verebilirdi. Ama bugün buna bile olanak yoktu.

Vakit öğleyi bulmuştu. Sonunda aklımıza bir şey geldi. Asker selâmlık¹⁶ töreninden dönerken, halk Yenica mi merdivenlerine birikir ve askeri seyrederdi. Bu halkın arasına karışıp bağırarak ve halkı da birlikte bağartmak bir gösteri görünüşü kazanabilirdi.

Ama halkı, kalabalığı nasıl bağartmalı? “Yaşasın özgürlük! Yaşasın Meşrutiyet! Yaşasın Anayasa!” diye çıkacak bir sese çevredekilerin de katılacağı çok şüpheliydi. Yenica mi merdivenlerini dolduran kalabalık, özellikle böyle bir cuma günü, ancak okuma yazma bilmez bir yığından başka şey değildi. Bunlar bu sözlerden hiçbir şey anlamayacaklar-

dı. Rastgele, kalabalık arasında bir anlayan bulunsa bile, korkusundan savuşacağı kesindi. Şu halde halkı bağkırtmak ve bir noktada toplayabilmek için yalnız bir olanak ve yol vardı: “Padişahım çok yaşa!” diye haykırtmak. Bir alışkanlığın güdüsüyle kalabalığın buna katılması olasılık içindeydi. Bu bağırış hiç olmazsa halkın bir hoşnutluğunu anlatırdı. İstanbul’un bir şey duymuş olduğunu gösterirdi.

Çevrenin katılışını sağlama düşüncesiyle Abdullah Züh-tü ile ben ayrı ayrı yerlerde durmayı ve birimiz bağırınca ötekinin de öteden bağırmasını uygun gördük. Böylece kalabalığın da sürüklenmesi olasılığı artabilirdi. Yolda rastladığımız Ziya Balcı benim yanımda durdu; Avni İpekçi, Abdullah Züh-tü’nün yanına ayrıldı. Askerlerin gelmesini Yeniciami avlusunda yürek çarpıntısıyla bekledik.

Bando işitildi, atlılar yaklaştı. Yeniciami avlusuna saptılar. Merdivenlerin önünden geçerken işsiz güçsüz, ilgisiz ve habersiz seyirci yığınının arasından bir ses yükseldi:

“Padişahım çok yaşa!”

Bunun bir yankısıymış gibi biraz öteden ikinci bir ses:

“Padişahım çok yaşa!”

Ve –oh, oh, şükür!– arkadan, hep birden bir bağırış:

“Padişahım çok yaşa!”

İşte İstanbul’un Meşrutiyet’i alkışlaması (karşılaması!)¹⁷.

Biz büyük bir iş yapmışcasına hoşnut ve coşkulu, yavaş yavaş yürüyerek Babiâli caddesine geldik. Sonra duyduğumuza göre arkadan polis koşmuş. Yeniciami avlusunda rastladığı adamlar arasında soruşturma yapmış, neden “padişahım çok yaşa” dendiğini anlamak istemiş. Ama polise de bir şaşkınlık ve ürkeklik çökmüş olacak ki işi daha ileri götürmeyerek soruşturmayı olduğu yerde bırakmış.

Sözde ilk özgürlük haykırışı olarak ağzımızdan çıkan bir sestten sonra bizde de daha derin bir direniş ve güç uyanmış gibiydi. İkinci kez olarak geldiğimiz Karabet’in dükkânında durmayı yeter saymadık.

“Haydi, bir *İkdam*’a¹⁸ uğrayalım” diyerek hep birlikte çıktık. Birkaç adım ötedeki *İkdam* gazetesine gittik. Ahmet

Cevdet Bey¹⁹ oradaydı. Büyük bir güler yüzlülükle bizi karşıladı. Havada ruhsal bir kendinden geçişin ilk coşkunklukları duyulmaya başlamış gibiydi. Konuştukça içimizde bir şeyler canlanıyor, duygularımız, umutlarımız güç kazanıyor, bir değişiklik olduğuna inanç artıyordu. Sıcak konuşmalar sonucunda yeter düzeyde kızışmış olduğumuz bir sırada:

“Yarın ne yapacağız?” dedim.

Gazeteler nasıl çıkacaklardı? Meşrutiyet ve özgürlük için hiçbir şey yazmayacaklar mıydı? Durumun garipliği hepimize bir şaşkınlık ve kararsızlık veriyordu. Şimdiye değin ülkede bir özgürlük devrini belki bin biçim içinde düşlemiştik. Ama bunların hepsi Abdülhamid’siz bir özgürlük ve Meşrutiyet’ti. Bir ayaklanma ve devrim sonucunda elde edilecek özgürlüktü. O zaman ne yapılacağı pek açıktı. Ama şimdi “Kızıl Müstebit” bütün gücü ve mutlakiyetiyle gene padişahı. Anayasanın yeniden yürürlüğe gireceği; gene onun resmî diliyle, garipliği, kısa bir biçimde gazetede duyuruluyordu... Bu özgürlüğün iç yüzü neydi? Buna ne dereceye kadar inanılabilirlikti? Ve sonunda, ulusa verilen hakların sınırları ne kadar genişti?

Bütün bu bilinmezlikler arasında, biz kendimize bir yol seçmek zorunluğundaydık. Herhalde kollarımızı bağlayarak, “ne olursa olsun, hele şöyle bir duralım, başkaları ne yaparsa biz de onlara uyarız” demek düşüncesinde değildik. Biz bir insan ve bir yurttaş sıfatıyla payımıza düşen görevi yapmak istiyorduk.

“Yarın yazılarımızda, ne olursa olsun, Meşrutiyet’i ve özgürlüğü alkışlamalı, bayram yapmalı” dedik. Cevdet Bey de bizimle aynı düşüncededeydi. Bu karardan sonra artık kalemlere sarılmaktan başka yapacak bir iş kalmıyordu. Ben büyük yazı masasının bir köşesine iliştim. Abdullah Zühtü bir tarafına geçti.

“Bir yıllık²⁰” dedim.

Her yıl yayımlanan resmî devlet yıllığının başında Anayasa da bulunurdu. Şimdiye değin özlemleri ve düşünceleri gözlerle, gizli bir evren içinde uzak bir gezinti yapar gibi okuduğum Anayasayı bugün elim titreyerek, yüreğim çarparak, mutlu

bir gerçeklik halinde karıştırıyor, okuyordum. Bugün onun cümleleri artık canlanmıştı, artık bana bir şeyler söylüyordu.

Neler söylediğimi, bütün dünyayı unutmuş bir durumda, hiçbir şey düşünmeyerek, bütün gençlik düşlerimin, umut ve acılarının yığınları arasında doya doya, istediğim ve duyduğum gibi anlattım, anlattım. Makalem bitmişti. Abdullah Zühtü de yazısını tamamladı. O, “Oh!” diye başlıyor ve bundan sonra özgürlük özlemini ve aşkını bir şiir yazar gibi işliyordu.

Cevdet Beyin odasında toplandık. Karabet de yanımızdan ayrılamıyordu. Makalemi okumaya başladım. Kitapçı Karabet ağladı. Cevdet Bey, çenemi okşayarak kutladı. Abdullah Zühtü’nün yazısı hepimizi coşturdu. Birbirimiz üzerinde, istemeksizin, karşılıklı düşünce aşamalarında bulunuyorduk. Biraz önce kararsızlık içindeki ruhlar şimdi kendilerinde koca bir baskı yönetimine saldırarak kadar güç ve coşma buluyorlardı.

Bununla birlikte yönetimin bütün sıklılığını ve baskısını yakından görmüş olmak niteliğiyle Cevdet Bey’le Karabet, biraz sakınarak davranmak gereğini duydular. Benim makalemi olduğu gibi yayımlanmakta sakınca gördüler. Onun için, kendileri onu sansür etmeyi uygun buldular. Benim makalemi ve Abdullah Zühtü’nün makalesini dikkatli dikkatli okudular. Bazı paragrafları çok şiddetli buldular. Yerinerek çizdiler, kısalttılar. Abdullah Zühtü’nün makalesini orta yerinden benim makaleme eklediler. İşte ertesi gün çıkan ve İstanbul’da büyük bir etki yaratan *İkdam*’ın başmakalesi böylece doğmuş oldu. Baş tarafı benimdir; *Oh!* ile başlayan bölümden aşağısı Abdullah Zühtü’nündür. Makale imzasız çıkmıştır.

ŞENLİK GEREKLİYDİ

Şimdi başka yanları da düşünmeliydi. Her şeyden önce bir şenlik, bir bayram havası yaratmak gerekiyordu. Bunun

için matbaaya bir bayrak asmayı uygun gördük. *İkdam* gazetesine Türk bayrağı çekildi. Karabet de dükkânına bayrak astı. Yavaş yavaş, Babiâli caddesi kırmızı-beyaz gülümsemelerle bir çiçek bahçesi gibi cana yakın bir görünüm aldı. Ömrümde o dakikaya gelinceye değin Türk bayrağının bu kadar sevimli, bu kadar sıcak, yüksek ve kutsal bir varlığı olduğunu içten duymamıştım. Bugün kendi elimizle özgürlüğü karşılamak, yeni yönetimi kutlamak için çektiğimiz bayrak, bütün Türk'ün mutluluk ve yaşamını sağlamak için açılmış bir kucak, uzanmış bir kanattı. Ne ferah ferah dalgalanıyordu.

Yalnız Babiâli caddesinin donanması yetmezdi. İstanbul'un her yanı uyanmalı, özgürlüğü alkışlamalıydı. Bunun için Ahmet Cevdet Bey, *İkdam* matbaasında haber toplayıcı olarak çalışan ve Acem Hüseyin denilen bir genci Şehzadebaşı tarafına gönderdi. Bu, oradaki çaycı dükkânlarına uğrayacak, özgürlük ve Meşrutiyet geldiğinden söz ederek onları bayrak çekmeye çağırarak, özendirecekti.

Hüseyin, Şehzadebaşı taraflarını dolaştıktan sonra, akşama doğru matbaaya döndü. Yenicami merdivenlerindeki o uyuşuk gösteri haberi Şehzadebaşı'na gidinceye kadar inanılır, önemli bir varlık olmuştu. Gene de herkes kararsızlık, kaygı ve korku içindeydi. Hüseyin'in, çok yerde, sözlerini dinlemek bile istememişlerdi. Üstelik bazıları:

“Bizi kışkırtır da sonra gider jurnal eder misin?” diye kendisini kovmuşlardı.

İşte 1908 yılı temmuzunda bütün İstanbul, şu küçük cümle içinde özetlenebilir: Kimsede birbirine karşı güven kalmamıştı. Herkes uyuşuk bir güçsüzlük, her şeyi Tanrı'dan bekleme durumu içinde, yüksek insanlık haklarından ve onurundan uzak, olduğu yerde büzülüyor, özgürlüğün sözünü işitmekten korkuyordu.

Babiâli caddesine asılan bayraklar, polisin gözünden kaçmadı. Bir komiser gelerek Cevdet Bey'den matbaanın niçin donandığını sordu. Cevdet Bey cevap verdi:

“Meşrutiyet ve Anayasa duyuruldu da onun için!”

İstanbul'da gerçekten değişmiş bir şey olduğuna artık

inanılabılırdı. Bir gün önce, böyle cezalandırılması gereken sözleri söyleme ataklığında bulunacak bir kimse, hemen komiserce yakalanarak zindandan zindana sürüklenirdi. Ama bugün, bu tılsımlı ve gizlerle dolu sözcükler karşısında o korkunç baskı saltanatının temsilcisi komiser kararsız, güçsüz, sessiz çekilip gitmekten başka yapacak bir şey bulamıyordu.

Zafer kazandıktan sonra bayrak asmıyorduk. Bayrak asmakla zafer kazanıyorduk! Ve akşama doğru Babiâli caddesinden yansıyan haberlerle İstanbul'un ötesinde berisinde de bayrak çekildiğini sonradan duyduk.

Ertesi gün yalnız *İkdam*'ın Meşrutiyeti alkışlaması yetmezdi. Bütün gazeteler aynı mutluluk sarhoşluğuyla coşkun bir özgürlük havası yaymaya çalışmalıydı. O tarihte, bütün gazeteler deyimi yalnız *İkdam*'la *Sabah*'ı kapsıyordu.

Sabah gazetesinde çalışan arkadaşlar, Babanzâde İsmail Hakkı²¹, Ali Reşat²², Mahmut Sadık da *İkdam* matbaasına geldiler. Onlar da aynı düşüncedydiler. Artık hep bir arada konuştuk, söyledik, coştuk. Ertesi gün İstanbul gazeteleri yeni yönetim yoluna yaraşır bir yüzle ulusun karşısına çıkacaklardı.

Ama sansür?²³ O güne değin yürürlükte olan yöntem gereğince yazılar dizilir, düzeltilir, provalar sütun halinde sansüre gönderilirdi. Makalelerimizi gene sansürcüye gönderecek miydik? Bu olasılığı düşünür düşünmez hepimizin içinden bir başkaldırma atılımı kabardı: Artık Anayasa vardı, basın sansüre bağımlı olamazdı. Ama ya sansür memuru bir adam yollayıp provaları isterse? Ya kendisi matbaalara gelip yazdıklarımızı görmeye kalkarsa?

Sabahtan başlayarak duyularımız, düşüncelerimiz başka bir kimlik almıştı. Onun için bu olasılık karşısında artık duraksamadan kararımızı veriyorduk. Sansürcüye boyun eğmeyeceğiz, yazdıklarımızı ona göstermeyeceğiz.

Abdullah Zühtü:

“Kılkuyluk buraya adım atarsa onu ayakyoluna tıkırız” dedi.

“Kalkuyruk”, onun sansür memuruna taktığı addı. Sansür memurunu matbaada hapsetmek düşüncesi, sansürcünün delilikleri, aptallıkları, insafsızlıkları altında ezilmiş bizim gibi yazarlar için o kadar yeni, hoş ve lezzetli bir şeydi ki, içimizden sanki sansürcü böyle bir girişimde bulunsa da ona istediğimizi yapsak diye bir dilek bile geçiyordu.

Cevdet Bey de sansürcüye önem vermemek noktasında bizimle bağlaştı. Ama *Sabah* gazetesinin başında Mihran Efendi²⁴ vardı ki, sakıngan davranmış olmak için onu inceden inceye hesaba katmak gerekti. Cevdet Bey:

“İki gazete birleşik olarak sansürcüyü kabul etmemelidir” dedi.

Mihran’ın ne yapacağına kesinlikle güvenmek istiyorduk. Hep birden Mihran’a gittik. O da, karşılıklı olmak koşuluyla, gazete provalarını sansürcüye göndermemeyi benimsedi.

Ama ne kadar güvenilebilirdi? Biz işlerimizi bitirip evlerimize gittikten sonra ne olacağını nereden bilebilirdik? Onun için, ilk adım olarak, o gece hiçbirimizin bir yere gitmemesine karar verdik. Matbaalara egemen olmuş gibi davranıyorduk. Matbaalara biz sahip olacaktık ve istediğimizi de yapacaktık.

Ne ile? Cevdet Bey bakımından hiçbir duraksamaya ve korkuya yer yoktu. Ama o da uzun ve acı deneylerin verdiği bir sakınganlıkla ne yapılacaksa hep ortak ve bağlaştık olmasını istiyorduk. Buna dayanarak, gereğinde Mihran’a dayatacak, üstelik gelmeleri beklenebilir ufak tefek polis kuvvetlerini hiçe sayacak bir güç gerekliydi. Abdullah Zühtü bunun yolunu buldu. “Bizim dizgicilere bir ziyafet veririm, rakı çıkarırım, onları kendimize bağlarım” dedi.

SANSÜRSÜZ İLK GAZETE

Sabah’ın yönetim memuru Aleksan’dan aldığı beş lira ile *Sabah* gazetesi dizgicilerine Sirkeci istasyonunun karşı-

sındaki birahane de o akşam rakı ve yemekli bir ziyafet çekti. Kafalar kızıştığı sırada, onlara özgürlükten, Meşrutiyet'ten söz açtı. Hepsi, elinden yangın bulundukları sansüre dayatmak için tek bir ağız gibi haykırdılar, söz verdiler. O kadar coştular ki içlerinden birisi, sansürcüye yazı yollamaya kalkacak Mihran'ı "tığlarız" diye böğürdü. Artık bu bakımdan kaygılanacak bir şey kalmamıştı. Şimdi yalnız kafa gücü değil kol gücü de bizdeydi.

Verdiğimiz karar gereğince her iki gazetenin yazıları dizecek, sansürcüye gönderilmeden sayfalar makineye verilecek ve gazeteler basılacaktı. Her iki gazetenin basılmış sayılarından birer tane alarak aralarında değişecektik. Böylece Cevdet Bey de, Mihran da karşısındakinin aynı suçu işlediğine güven duyacaktı. Başlarına bir belâ gelirse bunu ortaklaşa paylaşacaklardı.

Akşama doğru Cevdet Bey evine gitti. Mihran daha önce ortadan kaybolmuştu. Artık iki gazeteye de bizler eylemle egemendik. Vakit ilerliyordu. Biz sıcaktan, coşku-
dan, sabırsızlıktan, odaların içine sığamıyorduk. Matbaanın avlusuna atılmış iskemleler üzerinde oturuyorduk. Yemek kimsenin aklına gelmiyordu. Sigaralar hiç durmadan, birbiri arkası sıra yakılıyor, boyuna kahve ve çay ısımarlanıyordu.

İstanbul, her zamanki durgun ve ürkek uykusuna dalmıştı. Babiâli caddesinde yaşamdan iz kalmamıştı. Yalnız iki matbaada, sıkı bir çalışma vardı; iki matbaa arasında arkadaşlar gidip geliyorlar, ulusun yaşamında oynandığını duydukları büyük dramda minimini bir karınca zayıflığıyla görevlerini yapmaya çalışıyorlardı.

Vakit ağır ağır yürüdü, coşku hiç durmadan arttı. Sigara paketleri bitti. Kahveci fincanları götürüp getirmekten yoruldu ve sonunda gazeteler hazır oldu.

"Sayfalar makineye veriliyor."

Bu haber iki gazete arasında, o dakikanın en önemli haberi olarak alınıp veriliyordu. Sansür olayı çıkmamıştı. Sansür memuru gazetelere ne uğramış, ne adam yollamıştı.

Makineler dönmeye başladı. İlk çıkan gazeteleri kapışır gibi, yeni bir şey görecekmışiz gibi, büyük heyecanla aldık ve kendi yazılarımızı gökten gelen bir ses sanarak, yeni bir yaşamın ve dinin ilmihâli gibi, Tanrısal bir saygı duygusu ve titremeyle okuduk. Demek sabahtan bu yana bütün konuştuklarımız, düşündüklerimiz bir düş değildi. İşte bütün o sözler dizilmiş ve basılmıştı. Biraz sonra İstanbul'un bütün sokaklarına yayılacak, Türk yurdunun bütün ufuklarına özgürlük muştusu götüreceklerdi.

İlk çıkan sayılardan birer tanesi iki matbaa arasında karşılıklı alınıp verildi. Yönetim memurları bunları alarak özenle sakladılar. Artık sansürsüz yazı yayımlamaktan gelecek bir suçlama iki gazete arasında ortaktı. Ama bizim içimizde bu suçu, sorumluluğu düşünen yoktu. En gencimiz Adnan²⁵, çıkan gazetelerden bir deste kucakladı, Babîâli caddesine fırladı. Doğan özgürlüğün ilk çığlığını İstanbul onun ağzından işitti.

Dağıtıcılar her günkü gibi toplanmışlardı. Caddede yaşam izleri uyanıyor, sabah oluyordu. Tek tük geçenler vardı. Adnan, gençliğin verdiği bir coşku atılımı içinde, mutluluktan sarhoş bir durumda, Meşrutiyet'in ilk özgür Türk gazetesini Babîâli caddesinde bağıra bağıra satmayı kendisi için bir onur biliyordu.

Bu farklı geceyi ruhumuzda damla damla duyarak yaşamaktan doğmuş bir yeni varlıkla, uzak evlerimize doğru yayan, ağır ağır artık Babîâli caddesinden uzaklaştık. Sabahtın hafif serinliği içinde sisli ve bilinmez yazgımıza doğru yürüyor gibiydi.

Temmuzun yirmi beşinci (12 Temmuz 1324)²⁶ cumartesi günü İstanbul üstünde yükselen güneş bu ufuklarda görmeye alışkın olmadığı bir görünümle karşılaştı. Uzun yılların hemen tutuşacak birer çıra haline getirdiği eski ahşap ve sıkışık mahallelerde koca bir yangın çıkarmak, sonra da bu yangını kol kol çevreye yaymak için nasıl bir kibrit yeterse, üzerindeki kıyıcılık ve zorbalık karabasanı içinde bir dakikacık özgürlüğe kavuşmak gereksinmesiyle kıvranan

ve sızlayan İstanbul'u da kendinden geçirmek, taşırtmak ve çıldırtmak için gazetelerin o günkü yeni ve özgür yazıları yetivermişti.

FIRTINA ÖNCESİ

Öğleden sonra, gözlerimi açar açmaz, sokağa fırladım. Mercan İdadisi'nde müdürdüm. Resmî bir görev sahibiydim; ama benim için herşey silinmişti. Yalnız bütün gençliğimde beklediğim bir özgürlük vardı, bir de gazetecilik. Hiçbir gazetenin yazarı değildim. Gene de ben *İkdam*'ın bir yazarıymışım gibi kendiliğinden oraya koşuyordum. Bütün sokaklarda başka bir hava, yakında patlayacak bir fırtınanın ilk muştucusu sağnaklar vardı. Coşku göze çarpıyordu; herhalde bu, dünkü İstanbul değildi.

Babıâli caddesi büyük bir dalganın yayılışı altında köpürüyor denilebilirdi. Sokakta birçok bilinmez tanıdıklar oluşmuştu. Herkes, teklifsizce yanındakine, istediğine sesleniyor, bir şeyler soruyordu. Bütün bu soruların özgürlük, Meşrutiyet ve Anayasa üzerineydi. *İkdam*'ın yönetim yeri dostların, tanıdıkların ve tanımadıkların kalabalığıyla doluydu. Ahmet Cevdet Bey, beklediği sevinç gününe kavuşmuş bir kişinin gönül açıklığı ve coşkusuyla içerdekilere söz yetiştirmeye çalışıyordu. Herkes söylüyor ve hiç kimse istediğini bir türlü söyleyememiş gibi söylemeye ve dinlemeye doyamıyordu. Hele yazı yazmaya hiç olanak yoktu; çünkü yazacak yer yoktu. Gürültü odalara sığmıyordu. *İkdam*'da hiçbir görevim olmadığı halde, bir kenara iliştim. Yanımdaki teklifsiz ziyaretçileri dirseğimle iterek kalem kımıldatacak kadar bir yer sağladım ve yazmaya başladım.

İstanbul; sahipsiz, boş bir dağ başı durumunda gibiydi. Hükümeti temsil eden makamlar ortadan kaybolmuştu. Dünden bu yana sansür kendisini göstermiyordu. Kolluk kuvvetleri yoktu, hükümet susuyordu. Hâlâ bir hükümet,

bir padişah var mıydı? Belli değil. Elinden tutulup kalabalık arasında uslu uslu yürütülen çocuklar gibi yönetilmeye, sıkı ve pek fazla yönetilmeye alışmış olan İstanbul, şimdi lalasız, koruyucusuz, bekçisiz, sopa korkusu olmadan, kulağı çekileceğini düşünmeden, yalnız başına sokaklarda koşuyordu. Çekinilecek bir yan var mıydı acaba? Bilinmiyordu. Hangi güç o zorba padişahı yenmişti? Bilinmiyordu. Hiçbir bildiri yoktu. Ortada ne hükümet, ne örgüt, ne dernek. Başsız kalan koca kentin her yanında bir baş ortaya çıkıyordu; ve her baştan ereksiz, amaçsız, arasına bilinçsiz bir sürü söz...

(*Halkçı* tefrikalarında “Herkes Kahraman” ara başlığını taşıyan bölümde Yalçın, kentin geniş bir betimlemesine girişir: Herkesin aklına ne eserse yazdığını, kendisinin de Ahmet İhsan’ın” günlük çıkarmaya başladığı *Servetifünun’a*²⁸ da makale verdiğini, İkdam’ın yönetim yeriyle Babiâli’nin büyük kapısı yanındaki *Servetifünun* arasını yarım saatte geçebildiğini, kalabalığın süreklilikle yol kesip soru sorduğunu, Fransız devrimini kulaktan dolma bilenlerin büyük olaylar beklediklerini, *Servetifünun*’da sancıdan kıvrandığı bir gün Doktor Cemil Paşa²⁹ apandisit ararken beş on kişilik bir kümenin bir bayrakla Babiâli’nin³⁰ önünde toplandıklarını, bir şeyler söyleyerek feslerini havaya atanlar arasında “bizim Lütfi” dediği birini de gördüğünü, İstanbul’un gösteri düzenlemeyi bile bilmediğini, ama “padişahım çok yaşa” yerine artık cılız sesle de olsa “yaşasın hürriyet” denebildiğini, gene de bu güçsüz gösterileri seyretmek için acıdan kıvranarak da olsa pencereye kadar sürünen hastaların iyilik bulduklarını... anlatır, sözünü şu cümleyle bağlar: Keşke o dakikada gözlerimi sonsuza değin kapamış olsaydım! Sonraki düş kırıklıklarını ve en son umutsuzluğu görmemiş olmak için! -14-)

İstanbul’a artık hareket işareti verilmişti. Kabaran halk dalgası, karşısında hiçbir direniş ve güç görmemekten bütün bütün coşmuştu; herkese bir güven gelmişti. İlk dakikalarda Beşiktaş “muhafızının”³¹ bir öksürüğü belki bir soğuk duş etkisiyle herkesi sindirirdi; ama şimdi İstanbul’da

sanki gizli, her şeye egemen bir güç var gibiydi. Her yandan gösteri akınları fışkırıyordu. Kentin çeşitli çevrelerinde kim bilir kimlerin hazırladığı alaylar takım takım, askerce bir düzenle Babıâli caddesine doğru her gün, günün her saatinde akıp duruyordu¹². Babıâli caddesi artık geçilmez, sökülmez bir duruma gelmişti. Gazeteler eski biçim basma makineleriyle halkın isteğini karşılayamıyordu. Gündüzler bile, geç vakte kadar gazete basılıyordu. Dağıtıcılar avluyu dolduruyorlar, makine dairesine girmek için kapıları kırıyorlardı. Türk bayraklarına sarılmış, koca bir bayrak sırası yakalamış göstericiler, söylevciler, özverili kişiler, yurtseverler, devrimciler doluşmuştu. Ötede beride bağırmaktan kısılmış sesleriyle, dinleyicilerin halkalarını daha genişletmek isteğiyle gazeteleri bir hoparlör şeklinde kendilerine hizmet ettirmek dileğine kapılmışlardı. Birden odanın kapısı adam almaz oluyor, bayraklı bir kalabalık içeri doluyor. Ayakta bulunanlar arasında el sıkışması... Şapır şupur öpüştüğünüz, sıcak sıcak göğsünüze bastığınız bu adamlar kimlerdi? Belki şöylece uzaktan bir göz tanışlığınız var yok... Kutlamalar, kardeşlikler, mutluluklar. Sonra, “yazınız, şunu da yazınız” sözleri. Rica mı, hatırlatma mı, buyruk mu? Belli değil. Bir halk mantığı. Bir kalabalık iradesi.

(Kalabalıktan korunmak için Ahmet Cevdet Bey’in, *İkdam*’ın demir kapı kanatlarını kapattırdığını, gazeteye arkadaki bir arsa yoluyla orta kattan girebildiğini belirten Yalçın, Babanzâde İsmail Hakkı’nın imzalı yazı yayımlama gereği konusundaki uyarısına hak verdiğini, Ahmet Cevdet Bey imzasız yazı yayımlamak ilkesinden vazgeçmediği için *İkdam*’dan ayrıldığını anlattıktan sonra İstanbul’daki yetki boşluğu sırasında gazetelerin halkı kötüye kışkırtmama konusundaki sistemli yayımlarından söz eder; en çok ilgi çeken yazısının, baskı yönetimi sırasındaki Zaptiye Nazırının Meşrutiyet yönetiminde yer almaması gereğini duyuran makalesi olduğunu söyler. Herşeye karşın halk gösterileri sürdürmekte, karşı yandan gelenler köprünün on paralık geçiş parasını da ödemektedir... *Halkçı, Tefrika 15*).

SERVETİFÜNUN

O sıralarda, İstanbul basını içinde en büyük rolü *Servetifünun* oynuyordu. Bir kez, *Servetifünun*'da, ne kadar olsa, bir özgürlükçüler ocağı sayılma ünü vardı. Sonra yerinin uygun olması belki buna hizmet ediyordu. Ta Babıâli'nin köşesinde açık bir terasdan sokağa egemen olmak, aşağıda toplanan kalabalığa söz söylemeye olanak veriyordu. Yukarıdan gelen sözlerin aşağıdakileri etkilememesi az görülmüştür.

Servetifünun'dan ne sesler geliyordu! Matbaanın içi tıka basa, karışık, tutarsız bir yığınla dolup dolup boşalıyordu. Bazı öyle girişken kişiler görülüyordu ki, adı ağızlarda dolaşan gizli dernek kendi kişiliklerinde cisimleşmişcesine, pek açık dokunaklı sözlerle anlatarak yurtseverlik saçıyorlar, zorbalığa yıldırımlar yağdırıyorlardı.

Devrim eylemlerinde yıkılan düzene ve yönetime bağlı kişilerin, yeni düzene yürekten ne kadar bağlı ve dost olurlarsa olsunlar, hiç olmazsa ilk günlerde biraz sönük kalmaya katlanmaları, yeni düzende de birinci safa geçmeye kalkmamaları doğru olur. Siyasal yaşama karışmak isteyenler, gereğinde, yerlerini yeni atılımlar getiren yeni insanlara bırakmasını bilmelidirler. Ama bu bilgi ve sezîş, ancak deneylerle, ancak tarih sayfalarını ibret alıcı bir gözle inceleme sonucunda elde edilebilir. Meşrutiyetin ilk günlerinde ise böyle bir olgunluk kimsede yoktu. *Servetifünun* matbaasını kaplayan parlak söylevler arasında en coşkulu Şeyhülislâm Cemalettin Efendi³³'nin oğlu Muhtar Beyefendi'den taşıyordu.

Sonradan öğrendiğime göre Selânik'teki dernek³⁴, Abdülhamid'in Anayasayı uygulayacağı üzerine Selânik'e çektiği telgrafın bir hile olmasından şüphelenmişti. Çünkü Selânik'te 23 Temmuz'da (10 Temmuz 1324)³⁵ Meşrutiyet bayramı yapıldığı halde o gün İstanbul derin bir sessizlik içinde kalmış, ancak ertesi günü iki üç satırlık, bilinen bildiri gazetelerde yayımlanmıştı. Onun için Edirne'den İstan-

bul yönüne doğru olan yerlerde Meşrutiyet'in adının bile anılmadığını haber alan dernek, sorunu araştırmak için İstanbul'a Rahmi Beyi³⁶ yollamıştı.

Sessizce İstanbul'a gelmiş olan Rahmi Bey, açık *Servetifünun* kapısından içeri dalmış, kalabalığa karışmış ve orada Meşrutiyet kuruculuğu süsü takınan, bağırp çağrışan düzmece elebaşları görünce şaşkınlığa düşmüştü. Oradaki gözlemi sonucunda gazetelere dernek adına bildiride bulundu ve İstanbul'da kimsenin dernek adına söz söylemek ve hareket etmek yetkisini taşımadığını halka duyurdu.

Oysa İstanbul'da da İttihat ve Terakki Cemiyeti adına söz söyleyen bir dernek şubesi vardı. Bu, yerli bir kuruluştur; başında Avukat Baha bulunuyordu. Manyasîzâde Refik Bey'in dostlarından olan Avukat Baha, epeyce eski bir zamandan bu yana İstanbul'da gizli çalışmalar yapmış, kendisine bir takım arkadaşlar da bulmuştu. Ama bu kuruluşun Selânik'teki genel merkezle bağı, Abdülhamid yönetiminin gözünü açmamak düşüncesiyle gevşek tutulduğu için İstanbul'un durumunu anlamak için Selânik'ten Rahmi Bey'i göndermeyi uygun görmüşlerdi.

Servetifünun'un konuşmacı ve devrimcilerini ilk günlerde coşturan konu, genel affın duyurulmaması ve hapisane kapılarının açılmamasıydı. Fransız devriminde halk, önce Bastille³⁷ üzerine yürümemiş miydi? Arada bir benzerlik var mıydı? Burasını kim düşünecekti ve daha fenası kim biliyordu. *Servetifünun* Babiâli'ye, Sadrazam Sait Paşa'ya³⁸ bir delege kurulu gönderiyor, ulus adına onu çalışmaya çağırıyordu. *Servetifünun*, bunu yapmaya kendinde yetki görüyordu.

“TANİN” KURULUYOR

Bu karışıklık arasında, ben de günün verdiği ilhamlarla sürüklenerek, kalabalıktan vakit buldukça aklıma geleni yazmaya çalışıyor, saatlerce önce başladığı halde ancak

beş on satırı yazılabilmiş makaleme arada bir iki cümle eklemeyi başarırısam kendimi mutlu duyuyordum.

Servetifünun'daki kalabalık arasında bir gün pek sevdiğim bir yüz de göründü: Hüseyin Kâzım³⁹. Beni bir kıyıya çekti. Konuştuk. Fikret⁴⁰ ve kendisiyle birlikte bir günlük gazete çıkarmayı öneriyordu. Fikret, gazetenin adını bile koymuştu: *Tanin*⁴¹. Fikret'le dargındık. Ama bugünü düşünerek yanyana sızlamış iki eski dost için, özgürlüğe kavuşma günlerinde ufak tefek dargınlıkları hatırlamak olanaklı mıydı? Fikret ve Kâzım'la birlikte bir gazete çıkararak özgür yaşama atılmak, benim için tatlı bir ülküydü. Hiç düşünmeden olumlu cevabı verdim.

Sonra Fikret'le buluştuk. Sıcak bir kucaklaşma, o küskün yılların üzerindeki tozları sildi, götürdü. Gazetemizi çıkaracak bir matbaa aramaya başladık. İstanbul matbaaları gazete çıkarmak isteklerini karşılayabilecek durumda değildiler. O sırada herkeste bir gazete kurmak ve aklından geçeni yayımlamak hastalığı doğmaya başlamıştı⁴².

Abdullah Zühtü, Karabet'in *Resimli Gazete*'sini günlük yaparak Mahmut Sadık'la birlikte onun başına geçmişti. Biz *Şirket-i Mürettibiye* matbaası sahibi Artin Asadoryan matbaasında gazetemizi bastırabilmek olanağını bulduk.

1 Ağustos 1908 cumartesi günü (19 Temmuz 1324) *Tanin*'in ilk sayısı yayımlandı. *Tanin*, bağımsız bir gazete olarak çıkıyordu ve benim elimde sonuna kadar da öyle kaldı. Hüseyin Kâzım, İstanbul'daki dernek şubesine bağlıydı. Derneğin bir gazete çıkarmak düşüncesinde olduğunu, ama bu gazete yayımlanıncaya değin bildirilerini *Tanin*'e vermek istediklerini söyledi. Ben düşüncemi Kâzım'a açıkça söyledim. "Biz kimsenin gazetesi olamayız, bağımsız kalmalıyız" dedim. Kâzım da aslında ters düşüncede değildi. O da *Tanin*'in özgür ve bağımsız olacağı konusunda güvence verdi. Aramızda bir yanlış anlaşmaya yer bırakmayan bu karardan sonra işe başladık. İlk çıkan sayıda şu uyarı okunuyordu:

"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncelerini

yayacak *Şura-yı Ümmet* adlı gazete çıkıncaya değin, Cemiyet'in bildirileri gazetemiz aracılığıyla duyurulacaktır. Gazetemizde yayımlanmayan bildiriler Cemiyet'in değildir."

Buna karşın, *Tanin*'in Cemiyet'in gazetesi olduğu üzerine ilk günden bir kanı doğdu. *Tanin*'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hiç sarsılmayan yandaşlığı ve içten bağlılığı bu kanıyı gittikçe kuvvetlendirdi. Artık bu inancı düzeltmek olanağı kalmadı. Birkaç ay sonra Abdullah Zühtü bana:

"Senin yüzünden Cemiyet'e girdim" dedi.

Şaşkınlıkla yüzüne baktığımı görünce açıkladı:

"*Tanin*, Cemiyet'in bildirisini basınca, Cemiyet gazetesi sayılacak, ilgi görecek. *Tanin*'le yarışabilmek için ben de Cemiyet'e girdim, bizim gazetenin de bu yüzden saygınlık kazanmasını sağlamayı düşündüm."

Dernek çevresinde ilk dakikalardan başlayarak vurgun başlamıştı. Bir derneğe niçin girilir ve niçin çıkılır sorunu ilk gününden kendisini belli etmişti.

Tanin'in yayımından bir hafta sonra İstanbul'un durumu şöyleydi:

Hükümette ve hükümetin gidişinde hiçbir değişiklik göze çarpmıyordu. Bakanlar değişmemişti. Sarayın, halkın nefretini çekmiş bütün ileri gelenleri yerli yerinde duruyordu. Yalnız, nerdeyse istemeye istemeye bir genel af duyurulmuştu. Babiâli'nin önünde büyük bir halk yığını toplanarak gösteri yapıyor, genel af çıkarılmadıkça dağılmayacağını söylüyordu. Halk adına sadrazamı ziyaret eden delegeler, genel af buyruğunu orada hazır bulmuşlar, duyuruluşunu çabuklaştırmışlardı.

"Tophane Müşiri", halkın aşagılmasına uğradıktan sonra değiştirilmişti. Ama halkın diline düşmüş bir takım bakanlar, hâlâ Bakanlar Kurulu'nda bulunuyorlardı. Yalnız, Maarif Nezaretine (Millî Eğitim Bakanlığı) Hakkı Bey (sonradan sadrazam olan Hakkı Paşa)⁴³ getirilmişti. Ama bu kadarı İstanbul'a bir güven aşılama yeterli değildi.

Meşrutiyet resmen duyurulmuştu. Meşrutiyet düzeninin ne gibi şeyler gerektireceği üzerine kimsede açık bir düşün-

ce görülmüyordu. Yalnız Meşrutiyet'in böyle olmayacağı, olmaması gerektiği duyuluyordu. Zihinlerde ne yapılmasının uygun olacağı yargısına varıyorlarsa onu elde etmek için Babiâli'ye saldırılıyordu. Babiâli, dış çektirmeye sonunda boyun eğen korkak ve kararsız hastalar gibi birçok karışıklıktan sonra isteneni yapmıyor değildi. Ama bu yapış biçimi, istekleri karşılananlarda bile bir hoşnutluk ve güven duygusu bırakmıyordu. Ortada hükümete karşı büyük bir hoşnutsuzluk vardı. Aynı zamanda, halk denilen adı sanı bilinmez yığının gücü artıyordu. Bu güç, kendisini kullandıkça daha bilinç kazanıyor, daha çok şeyler istemeye ve düşünmeye kalkıyordu. İstanbul'da durgun ve kansız bir anarşi egemendi.

İLK GÜCENİKLİK

Meşrutiyet'in onuncu günü bir padişah buyruğu bildirildi ve yeni bir Bakanlar Kurulu kuruldu. Meşrutiyet devresinde ilk çıkan önemli siyasal sorun budur. "Hatt-ı humayun"da şu bölüm göze çarpıyordu:

"Şeyhülislâmlık Harbiye (Savunma) ve Bahriye (Deniz Savunması) bakanlıklarında bulunacak kişiler dışındaki bakanları sadrazam seçerek onayımıza sunacağı gibi..."

Padişah buyruğunun bu bölümünde görülüyor ki Abdülhamid, ya kendiliğinden ya danışmanlarının uyarıları üzerine Harbiye ve Bahriye bakanlarını doğrudan doğruya seçmek yetkisini elinde bulundurmak istiyordu. Bu, büyük bir kaygı ve kaynaşma yarattığı gibi Sait Paşa'nın bu koşulu kabul ederek bir Bakanlar Kurulu kurması da üzüntüyle karşılandı. Hele yeni kabinede Padişahın eski Harbiye Bakanı'nı yerinde tutması ve bir takım güçsüz kişilerin bakanlıklara getirilmesi, kamuoyunda pek haklı bir kızgınlık doğuruyordu. Yeni kabineyi *Tanin*, şöyle karşıladı:

"Anlaşıyor ki Babiâli eski düşüncelerden ayrılmıyor.

Hâlâ güç ve değeri, vezirlik rütbesini, “balâ” rütbesini kazanmış kimseler arasında arıyor. Oysa düşünmüyor ki bizim ülkede rütbe, değerlilik belgesi değildir. Kendilerinden yararlanılacak adam yetiştirmeye çalışılmadı, casus yetiştirildi. İşte onun içindir ki bugün kamuoyuna güven verecek Babiâli ile-ri gelenleri içinde arayıp arayıp Hakkı Bey’den başkasını bulamıyorlar. Yalnız rütbe işaretinin üstünlük sayılmayacağını Babiâli düşünürse, ulusun inanabileceği bakanları, şimdiye değin bulundukları memurluklarda değerlerini ve önemlerini kanıtlamakla birlikte resmi rütbe zincirinde o kadar yüksek-lere çıkamamış kişiler arasında kolayca bulabilir.”

1908 Devrimi’nin zayıf noktası ilk dakikadan kendini duyurmaya başlamıştı. Bu nasıl bir devrimdi ki, devrimi gerçekleştirenler ortada yoktu. Meşrutiyet’in ilk kabinesine bakınız:

Şeyhülislâmlık: Cemalettin Efendi (yerinde bırakılarak)
Bakanlar Kurulu Memurluğu (Devlet Bakanı: Abdür-rahman Paşa)

Bakanlar Kurulu Memurluğu (Devlet Bakanı): Kâmil Paşa (yerinde bırakılarak)

Savunma Bakanlığı (Harbiye): Ömer Rüştü Paşa (yerin-de bırakılarak)

Savunma Bakanlığı (Bahriye): Hasan Rahmi Paşa (ye-rinde bırakılarak)

Adalet Bakanlığı: Hasan Fehmi Paşa

Devlet Şurası (Danıştay) Başkanlığı: Turhan Paşa

Dış İşleri Bakanlığı: Tevfik Paşa (yerinde bırakılarak)

İç İşleri Bakanlığı: Hacı Akif Paşa

Bayındırlık Bakanlığı: Naum Paşa

Ticaret Bakanlığı: Ziya Paşa

Tarım, Madenler ve Orman Bakanlığı: Tevfik Paşa

Vakıflar Bakanlığı: Mehmet Ali Paşa

Eğitim Bakanlığı: Hakkı Bey (yerinde bırakılarak)

Maliye Bakanlığı: Ragıp Bey.

Bu kişiler pek iyi ve yeterli bakanlar olabilirlerdi; ama devrimle ilgileri neydi?

Saray zorbalığına ve baskı yönetimine karşı başkaldırmış ve padişahı zorlayarak Meşrutiyet'i gerçekleştirmiş olan bir siyasal örgütün yeni yönetimde hiçbir sözü olmayacak mıydı? Ülkeyi kim yönetecekti?

Bu sorular şimdi yirmi-otuz yıllık bir siyasal yaşam deneyinden geçtikten sonra bizim aklımıza geliyor. Ama ilk günlerde bunun bir tuhaflık olduğunu kimse ayırt edemiyordu.

Ülkede ne devrimi yapanlar, ne devrimi alkışlayanlar asıl canalacak sorunu göremedikleri ve düşünemedikleri halde, Türkiye'de Meşrutiyet haberi üzerine İstanbul'a koşup gelmiş olan yabancı gazeteciler parmaklarını doğrudan doğruya yaranın üzerine basmışlardı. 3 Ağustos (21 Temmuz 1324) tarihli *Tanin*'de, İzzet Melih'in⁴, *Le Temps* gazetesince İstanbul'a özel olarak gönderilmiş M. Jean Rodes ile yaptığı bir görüşme yazılıdır.

Avrupalı yazar İzzet Melih'e soruyor:

"Hükümette görev alabilmeye yaraşır, gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce, gerek sizlerce güçlerine ve doğruluklarına inanılır kişiler vardır değil mi?"

Buna İzzet Melih, o sıralar hepimizde yer etmiş kanıyı dile getirerek, şu cevabı veriyor:

"Şüphesiz; başkentte olsun, illerde olsun, bir unutulmuş köşesinde kalmış güçlü, sayın memurlarımız, yurt hizmetine adanacak kişilerimiz yok değildir."

Bu cevabı alan gazeteci bazı şeyler söylemeye başlıyor:

"O halde bunları birer birer iş başına getirerek haince emelleri kesin olanları bir an önce..."

Sakıngan gazeteci çok ileri gitmiş olduğunu anlayarak burada kendini tutuyor ve şu tümceyle sözünü bitiriyor:

"Ne var ki, bu konuda ben bir söz söyleyemem. Bir büyük bunalım sırasında benim gibi bir yabancı, sizin işlerinizi, eylemlerinize karışamaz. Buna yetkisi yoktur. Siz Osmanlılar, hastalığınızın ilâcını herkesten iyi bilirsiniz. Buna göre, bizim iyi dileklerle beklemekten başka yapacak bir şeyimiz olamaz."

Meşrutiyet düzeni ilk dakikasından başlayarak sakat doğuyordu. Bu doğum eksikliğini son zamanlarına kadar sakladı ve bu eksiklik, düzenin başarısına karşı yükselen önemli engellerden en başlıcasını yarattı.

Ama şimdi sorunu 27 yıllık bir zaman arasından (*Halk-çı* tefrikasında 45 yıllık) ve deneylerin derslerinden sonra nesnel olarak düşünecek olursak görürüz ki, bu yanlışlığı kimseye yüklemek olanağı yoktur. Bu bir tarihsel yazgıydı. Yönetimin başına geçmek düşüncesini İttihat ve Terakki'yi kurmuş olanların zihni almazdı.

İttihat ve Terakki'yi kuranlar⁴⁵; yaşamı, dünyayı, siyasa-yı bilmeyen deneksiz gençlerdi. Bunlarda yalnız yüksek bir ateş vardı: Yurt sevgisi. Saray zorbalığının ülkeyi batırdığını görüyorlar; yurdu kurtarmak istiyorlardı. Bunun için de Meşrutiyet'in gerekliliğine inanmışlardı. Ülkede keyif ve zorbalık egemen olmayıp da yasa ve adalet hüküm sürerse, bütün fenalıklar ortadan kalkacak sanıyorlardı.

Meşrutiyet olunca iç yönetim makinesi bir tılsım etki-siyle hemen düzeleceği gibi Türkiye'den ayrılmak istediğini gösteren Azınlıklar da dileklerinden vazgeçecekler, katıksız bir Türk yurtseveri olacaklardı. Çünkü bunlar haksızlıktan ve adalet yokluğundan yakınmıyorlar mıydı? Kimseye yasa dışı bir işlem yapılmazsa artık bunların bir isteyecekleri olabilir miydi?

Meşrutiyet'i gerçekleştiren Türkiye, aynı zamanda, yabancı devletlerin baskısından da kurtulacak, Rus Çarlığı'nın bilinen emellerine karşı Fransa ve özellikle İngiltere gibi özgürlükçü ülkelerde güçlü bir savunucu bulacaktı. Büyük Batı devletleri, Abdülhamid'i sıkıştırıp yönetimi düzelttirmek istemiyorlar mıydı? İşte yönetimi biz kendimiz düzeltecektik. Azınlıklar'a Millet Meclisi'nin kapısını açacaktık! Onlara Avrupalıların istediklerinden fazlasını verecektik. Buna göre Avrupa'da büyük bir beğenme duygusu uyandıracaktık. İngiltere Ayastefanos Sözleşmesini⁴⁶ yırtmış değil miydi? Zorba bir Türkiye'ye yardım eden İngiltere'nin Meşrutiyet'le yönetilen bir Türkiye'yi göz bebeği

sayınamasına olanak var mıydı? İşte o zaman egemen olan bu safça düşünceler ve inançlardı; bu basit tasarılar ve usavurmaları.

Niçin böyle düşünüyorlardı? Başka türlü düşünemedikleri için. Dar, sıkı, karanlık bir çevre içinde kendi kendilerine yetişmişlerdi. Batıyı pek uzaktan şöyle böyle seçiyorlar ve karanlıkta görünen bütün varlık gibi ona gerçek dışında büsbütün düşsel ve kendilerine özgü bir nitelik veriyorlardı.

Yüksek, temiz bir dilekle, sarsılmaz bir yurt ve özgürlük sevgisi ve inancıyla işe sarılmışlar, başarı kazanmışlardı. Ama Meşrutiyet gerçekleşince ülkeyi yönetme görevinin başlayacağını akıllarına getirmemişlerdi. Asıl zorlukların şaşılması yığınlar halinde birikmeye başlayacağı dakikada, onlar zorlukların bitip ortalığın cennete dönüşeceği umudundaydılar.

Burada bir anıdan söz ödeceğim. Meşrutiyet'ten önce Ahmet Şuayıp⁴⁷, eski sadrazam Ferit Paşa⁴⁸ ile bir vesileyle görüşmüştü. Konu özgürlük ve meşrutiyete geçmişti. Ferit Paşa, Türkiye'de kurulacak meşrutiyet düzeninin çeşitli uyruklar arasında çıkaracağı gürültülerden, ülkenin yönetiminde görülecek güçlüklerden söz açmış, adamsızlığı ileri sürmüştü.

Ahmet Şuayıp bana büyük bir başkaldırı ve tiksinti duygusuyla bu görüşmeyi anlatıyordu, hayalci gözleriyle:

“Bu ülkede ne güçlü adamlar köşede bucakta inleyip duruyorlar” diyordu. “Meşrutiyet olup da herkes özgür olarak kendini göstermeye olanak bulursa, bak ne egemenlik sahipleri ortaya çıkar. Ülke nasıl kendini gösterir, ilerler.”

İşte herkes böyle bekliyordu. Kurtuluş ve esenliği köşe bucakta inleyen güç sahiplerinden bekliyorduk. Kendimize güvenmiyorduk, bütün umutlarımız adları sanları bilinmez güçlü kişiler üzerinde toplanıyordu.

Abdülhamid yönetimini deviren dernek, ülkenin başına ben geleceğim demiyordu. İş kendi akıntısına bırakıyordu. Bırakmamak da elinde değildi. Sıradan adamların, ufak kâtiplerin, genç teğmen ve yüzbaşılardan bir kabine kurabilmeleri olanağını herkesten önce doğru bulmayacak olanlar

kendileriydi. Aslında, sonradan anlaşıldığına göre, derneğin büyük; temelli bir örgütü ve hazırlığı yoktu. Saraya karşı güzel bir blöf çekilmiş ve iskambil kâğıtlarından yapılmış olan zorbalık dünyası olduğu yere çöküvermişti⁴⁹.

İttihat ve Terakki sonradan bu eksikliği gördü, anladı ve gidermeye uğraştı; ne var ki o zaman da işin içine tutku, çekememezlik, kişilik yarışı karışmıştı.

YENİ BAKANLAR

Abdülhamid'i Meşrutiyet'i gerçekleştirmeye zorlayan derneğin, yönetime hiç karışmamasından Saray hemen yararlanmaya kalkarak Harbiye ve Bahriye bakanlarını atama hakkını doğrudan doğruya padişaha almak istemişti. Buna karşı İstanbul basını hemen savaşılmaya başladı. Özgür Meşrutiyet basınının ilk büyük hizmetlerinden biri budur. Basının ortak saldırısı karşısında Bakanlar Kurulu yerinde kalamadı. Sadrazam Sait Paşa istifasını verdi. Yeni Bakanlar Kurulu'nu Kâmil Paşa⁵⁰ kurdu. Yeni Padişah buyruğu da şöyle diyordu:

“Sait Paşa'nın görevinden ayrılması yüzünden sadrazamlık makamı, sınırlanmış olan bağıllık ve yeterliliğinize dayanarak, sorumluluğunuza verilmiş; şeyhülislâmlık makamı da Cemalettin Efendi'nin yükümlülüğünde bırakılarak öteki bakanların anayasamız gereğince seçilerek memurluklarını gerçekleştirmek üzere...” (*Tanin*, 5 Ağustos 1908).

Kâmil Paşa'nın anayasanın hükümlerine uyarak kurduğu Bakanlar Kurulu'yla da devrimi yapan derneğin bir ilişkisi yoktur. Bu dernek, izlediği hedefe ulaştıktan sonra ne yapacaktı? Olabilir ki Meşrutiyet'i geri getirmek için uğraşırlarken burasını, Meşrutiyet'ten sonrasını düşünmemişlerdi. Meşrutiyet bir kez gerçekleşince, bir tılsım etkisiyle işlerin kendiliğinden düzelivereceği duygusu belki sürüp gitmişti.

Bu kararsızlık, Meşrutiyet'in ilk zamanlarında ülkenin

iç siyasal durumunun çok kargaşalı bir görünüm almasına neden oldu. Ülkede bir resmî hükümet vardı; bir de bu hükümet çarkı içinde bir dernek. Dernekle hükümetin ilişkileri nasıl olacaktı? Gizli bir siyasal dernekle, düzenli bir Meşrutiyet yönetimi nasıl bağdaştırılabilirdi? İttihat ve Terakki Cemiyeti, sonunda bir siyasal parti kimliğini alıncaya kadar bu karışıklık sürdü gitti. Ama parti, Avrupa'nın parlamentolu ülkelerinde gördüğümüz doğal ve açık partilere hiçbir zaman benzeyemedi. Doğuşunun eksikliklerini ömrünün sonuna kadar az çok taşıdı.

Kâmil Paşa kabinesinden sonra hükümete karşı halkta ve basında öncekine göre daha fazla bir güven duygusu gelişmişti. Daha doğrusu Saray'ın dolaplarının korkusu azalmıştı. Şimdi pek yeni özgürlük kavramının hiç anlaşıl-mamasından doğan karışıklıklar ve taşkınlıklarla ilgili, ülkenin her yanından haberler yağıyordu.

İstanbul'da da hükümet ve polis güçleri felce uğramış bir durumda girişim yeteneğini halka bırakmıştı. Gazeteler çoğalmaya başlayınca, halkı kışkırtıcı yazılar etkilerini gösteriyordu. İstanbul'da güvenlik ve düzeni koruma amacıyla hükümet dışında kuvvetler ve girişimler görülmeye başlamıştı. Doktor Rıza Tevfik⁵¹ ve Selim Sırrı⁵², at üzerinde İstanbul'un sakinliğiyle güvenliğinin birer kurtarıcısı havasıyla sokaklarda saltanat sürüyorlardı. Ve gerçekten hizmetleri, yararları dokunuyordu.

Eski devir ileri gelenlerinden yalnız bir Bakan resmen tutuklanmıştı. Ama birçoklarını halk yığınları evlerinden kaldıracak "Bab-ı Seraskerî"ye⁵³ getirmişler, bazıları da bir saldırıya uğramaktan korkarak kendi istekleriyle tutukluluğu serbestliğe yeğ tutmuşlardı. Eski devrin bazen korkunç, bazen iğrenç masallarına birer konu olan bu düşük, büyük adamları görmek için bir gün Bab-ı Seraskerî'ye gittim.

Tutuklular Süleymaniye Kışlası'nda bulunuyorlardı. Rami, Memduh, Reşit, Zeki, Tahsin Paşalar bir odada; Ebülhüda ile oğlu Kâmil ayrı bir odadaydılar. Ailelerince kendilerine yemek ve yatak gönderilmişti⁵⁴.

Büyük paşaların, zorbalık devri ileri gelenlerinin odalarına girerken gördüğüm güçsüzlük ve yıkım görünümü karşısında içimdeki kin söndü. Eski zamanın büyük paşaları, resmî yerlerinden uzaklaştırılarak üzerlerinden sırmaları, giysileri çıkarılınca meğer ne kadar küçük ve miskin oluyorlarmış! Çıplak bir oda, toprak bir testi, tek bir bardak. Oturacak yer yok. Karyolanın üzerinde dağınık, güçsüz, sessiz duruyorlar.

O gün kendilerini görür ve içimde bu acımayı duyar-ken, on yıl sonra bizlerin de aynı kışlada, aynı güçsüzlük, yoksulluk ve miskinlik içinde hapsedilmiş olacağımızı birisi bana haber verseydi, acaba ne derdim?

Tahsin Paşa başını çevirip yüzüme bakmadı. Rami Paşa anlamlı bir bakışla yetindi; bir şey söylemedi. Zeki Paşa anayasanın yürürlüğe girmesinden ötürü hoşnutluğunu bildirdi, “bir kabahatları varsa, onun da anayasadan önceki zamanla ilgili olduğunu” söyleyerek ulusun bağışlamasına sığındı.

Öteki odada Ebülhüda, yatak içinde hasta gibi görünmekle birlikte ölçülülüğünü ve sağlamlığını yitirmemişti. Özgürlükten, adaletten, eşitlikten hoşnut görünüyordu. Başına gelen yıkımı İzzet Holo ile aralarındaki soğukluğa ve onun adamlarının kışkırtmalarına bağlıyordu.

Bu ziyaretten bir umutsuzluk ve iğrenmeyle döndüm. Acaba o dakikada şu güleryüzlü özgürlük yaşamına atılırken yazgının beni de böyle odalarda, üstelik daha yoksullarında kim bilir kaç kez yatıracığı içime doğmuş muydu? Ne gezer? Gene de *Tanin*’e bu ziyareti yazarken, sözü şu tümceyle bitiriyordum:

“Bu adamlar o kadar güçsüz, o kadar düşkün, o kadar boynu bükükdüler ki, Osmanlı keremliği, Osmanlı mertliği bunların karşısında bütün kızgınlığını unutuyordu...” (25 Temmuz 1324 - 7 Ağustos 1908)

(Maarif Bakanlığı’ndaki resmî görevinden ayrılarak serbest yaşama atıldığını, bu adımı atmaya karar verirken epeyce kararsızlık geçirdiğini belirten Yalçın, *Tanin*’in tek odasında istekle çalıştığını, mat-

baa sahibi Artin Asadoryan'ın arasıra: "Cahit Bey, Abdülhamid nasıl olsa seni bir gün şu matbaanın kapısına asacak; ama beni de birlikte ipe çekeceklerine yanıyorum" diye takıldığıını anar. *Tanin*'e ilk kazanılan arkadaş mülkiyeyi bitirdikten sonra mabeyn kâtibi olan ama o işi sevmeyen İsmail Müştak'tır⁵⁵, Fikret'in ilk günkü yanbakışı, Müştak'ın şeytan tüyüyle kısa sürede değişir. Bu günlerde Le Temps'dan gelen M. Jean Rodes, İttihat ve Terakki ile ilişki kurma konusunda gazeteden yardım ister. H.C. Yalçın ise "Vaktimiz olsa biz de arayacağız ama, odadan dışarı adım atmaya olanak yok" der. *Halkçı, Tefrika* 19)

CEMİYET'E ÇAĞRI

Onun ziyaretinden birkaç gün sonra derneğin İstanbul şubesini tanımak için bir fırsat çıktı. Azıcık bir şey görüşmek üzere İstanbul şubesinin beni çağırdığını Hüseyin Kâzım haber verdi. Göz Hekimi Dr. Esat Paşa'nın⁵⁶ muayenehanesine gidecektim.

Esat Paşa öteden beri tanıdığım ve sevdiğim bir kişiydi. Severe ziyaretine gittim. Odasında birkaç kişi daha vardı; bunları bugün tam olarak hatırlayamayacağım. Yalnız, sonradan pek dost olduğumuz Hasan Rıza Paşa⁵⁷ –ki o vakit daha paşa değildi– aklımdadır; arkadaşları adına bana o söz söyledi. Çok incelikle söze başladı. Gazetelerin yazdıklarının halkı büyük çapta etkilediğini, coşkunluklar yarattığını, bunlardan zarar görülebileceğini anlatarak gazetelerin daha ılımlı bir dil kullanmalarının ve halkı dinginliğe çağırmalarının daha uygun olacağını söyledi.

Bu sözlerde insanı kıracak hiçbir şey yoktu; ama ben birdenbire içimde derin ve acı bir karşı koyma duygusu buldum. Basın özgürlüğüne dernekçe bir karışım! Dernek merkezine çağrılışımda ve orada böyle bir salık verme ile karşılaşmamda ben bu niteliği görüyordum. Böyle bir karışmayı zihnim alınıyordu. Güleryüzle ama sinirli bir sesle cevap verdim:

“Ben bir okul öğrencisi değilim” dedim. “Yazdığımı bilirim; yurdun iyiliğini ve çıkarlarını her zaman göz önünde tutarım. Bunu yalnız ben kendim değerlendirebilirim. Başkalarından öğüt almaya ihtiyacım yoktur.”

Karşımdaki biraz irkildi; ama kendisini benden iyi tuttu. Sözü başka yanlara çevirdi. Bu ilk çarpışmamız, sonra Hasan Rıza Paşa’nın temiz insanlığını ve yüksek dostluğunu değerlendirmeme hiç engel olmadı.

Ben dernekle ilk ilişkiden hiç hoş olmayan bir etkiyle *Tanin*’e döndüm. O günlerde İstanbul’a Ali Kemal¹⁸ gelmişti. Edebiyat alanındaki çarpışma, özgürlüğün ilk günlerinde siyasal bakımdan da tazelendi. Ali Kemal İstanbul’a gelmiş, Abdülhamid’in katına kabul edilmiş ve ondan birkaç yüz lira bağış almıştı! Ali Kemal’in bu hareketinin özellikle Meşrutiyet’in ilk günlerinde büyük bir tiksinti ve kuşku yaratması pek doğaldı. Kendisine karşı *Tanin*’de açık bir mektup yazdık. Olayı anlattıktan sonra şöyle diyorduk:

“Bu parayı bir iyilik yoluna harcayabileceğinizi umut ederek iki üç gündür bekledik. Ama bu yolda bir duyurunuz rastlamadığımız için daha harcama biçimini kararlaştıramadığınız anlaşılıyor. Bu padişah bağışının ‘ulusal yardım’ hesabına Osmanlı Bankası’na iletilmesi, bilinen yurtseverliğinizden beklenmektedir...” (25 Temmuz 1324 - 7 Ağustos 1908)

Ali Kemal bana şu karşılığı gönderdi:

“Aşağı yukarı bir ay önce, yirmi yıla yaklaşan bir gurbetten gönülce bezgin olarak, günlük bazı olayların zorlamalarıyla yurda geri dönmeme izin verilmesini padişah katından dilemiştim. Yalvarışım kabul edildi, anayasanın duyurulduğu gün İstanbul’a geldim. Gazetelerde görüldüğü üzere doğruca padişahın mabeynine başvurdum. Padişah katına çıkarak değil, ama özel kâtiplerden biri aracılığıyla sanırım bir yıl Mehterhane’de, altı yıl Halep’de, on yıl gurbet ülkelerinde hele haksız olarak çektiklerime cömertlikle karşılık olmak üzere padişahın gönül alışına eriştim. Peşte başkonsolosluğuna atanmam konusunda buyruk verildi.

Bunun ardından, devrimin oluşunu gördükten sonra *İkdam*'ın düşünce ve eğilimlerime daha uygun bir önerisi üzerine padişah mabeynine giderek özür diledim ve o memurluktan bağışlanmamı istedim. Bu kez bana bir zarf içinde dört yüz elli değil, ama iki yüz altmış lira bağış verildi.

Bugüne değin izlediğim yol, gördüğüm eğitim, ne o gönül alışa ulaşmakta, ne de bu bağışı kabulde beni engelliyemezdi; ve bugün de engelleyemez. Bununla birlikte padişahın anayasa gereğince uyruklarından birine kendi kesesinden bağış vermeye hakkı yoksa, o parayı hemen geri vermeye hazırım.” (Ali Kemal, *Tanin*, 27 Temmuz 1324 - 9 Ağustos 1908)

Ali Kemal, Rumeli olayları dikkati çekmeye başlayınca “bugünkü durumda hizmetinden yararlanılabileceği”nden söz ederek “bazı sunularda bulunmak üzere” İstanbul’a gelmesine izin verilmesi için Abdülhamid’e başvurmuştu. Ne amaçla Saray’a sokulmak istediği pek açıktı. Ne var ki, Meşrutiyet’in gerçekleşmesi Ali Kemal’in isteklerini yarım bıraktı. Artık Peşte başkonsolosluğunda barınamayacağını da anlayınca gazeteciliğe başladı ve ilk iş olarak Abdülhamid’in bağışını kabul etti. Bunun, özellikle Meşrutiyet’in ilk günlerinde vicdanlara ne kadar çarpacağı ve ne derin bir tiksinti duygusu doğuracağı kolayca kestirilebilir. Ali Kemal’in önce İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne sonra Kurtuluş Savaşı’na o kadar sert düşmanlıklarının ruh durumunu anlamak için, bu gerçekleri bilmek gerekir. *Tanin*, Ali Kemal’in mektubunun altına bu açıklamayı yazdı ve yazdıkları yalanlanmadı.

RECEP PAŞA⁵⁹ GELİYOR

Abdülhamid’in el altından bağışlarla basında bile kendisine bağlı kullar elde etmekten vazgeçmemesi, hükümetin sağlam ve Meşrutiyet’e gerçekten bağlı ellerde bulun-

masına bütün bütün gereklilik gösteriyordu. Onun için, bir özgürlük kahramanı niteliğiyle, adı herkesçe saygıyla anılan Harbiye Bakanı Recep Paşa'nın bir an önce İstanbul'a gelerek iş başına geçmesi sabırsızlıkla bekleniyordu.

Recep Paşa'nın özgürlükseverler arasında büyük bir ünü vardı. Trablusgarp vali ve komutanlığında bulunduğu sırada, oradaki sürgünlere gösterdiği sevecenlik ve yardımla yüreklerde çok derin sevgiler kazanmıştı. Trablus sürgünleri arasında Ahmet Cevat⁶⁰ ve Ferit adlarında iki genç de vardı. Ahmet Cevat bugün dil devriminde büyük çabalarıyla göze çarpmaktadır. Ferit, eski İçişleri Bakanı ve en son Tokyo elçisidir. Servetifünun edebiyatının yazıları bu sürgün gençler arasında manevi bir bağ kurmuş olacak ki bir gün bunlardan birer mektup aldık. Ahmet Cevat bana; Ferit, Cavid'e yazıyordu. Arada bu haberleşme ve görüşmeden dostluk epeyce sürdü. Bize, ortalarına Şeyh Nail'i almış durumda bir grup resmi yolladılar. Ayakta duranlar arasında Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey'in kucağında minimini bir yavru gülümsüyordu. Bugün bu çocuk Bay Ferit'in eşi Bayan Müfide'dir⁶¹. Ahmet Cevat şimdi Sümer dilinin karanlıklarını aydınlatmadan önce Fransızca'ya meraklıydı. Ve Taine'in *Intelligence*'ini çeviriyordu. Düşüncelerimi sormak üzere bu çevirileri parça parça İstanbul'a yollamıştı. Ferit, ekonomi ve maliyeye ilişkin sorunlar üzerinde Cavit'le mektuplaşıyordu. Recep Paşa'nın yakında İstanbul'a gelmesini beklerken bu görmediğim eski dostlara kavuşmak, hiç olmazsa haberlerini almak isteği de içime ayrı bir sevinç katıyordu.

Recep Paşa ağustosun on beşinci günü Selânik vapuruyla İstanbul'a geldi. Karşılamaya giden istimbottardan birine ben de binmiştim. Ayastefanos (Yeşilköy) açıklarında Selânik vapuruna kavuştuk. Vapur düdükleri, "Yaşasın hürriyet!" haykırıışları, çırpılan ellerin gürültüsü arasında Recep Paşa Selânik vapurundan İttihat ve Terakki Cemiyeti bayrağını taşıyan istimbota geçti. Tam düşlediğim gibi sevimli, yiğit bir askerdi. Büyük bir incelikle el sıkıyor-

du, güzel söz söylüyordu. Ilımlılıktan, görevimizin büyüklüğünden, uyanık bulunmak gereğinden söz ettik. Limanda o zamanlar bizim hiç görmeye alışkın olmadığımız parlak bir karşılama görünümü canlandı. Sarayburnu kıyısı halkla doluydu. Limanın her yanı bayrakla donanmıştı. Halk sandallarla karşıcı çıkmıştı. Bütün vapurlar selâm düdüğü çaldılar. İstimbot tıka basa dolu olan Topthane rıhtımına yanaştı. Recep Paşa, yanında oğlu Ekrem Bey, açık bir arabaya bindi; ayakta, halkı selâmlayarak, büyük bir zafer alayı içinde geçer gibi Babîâli'ye, sadrazama gitti.

Onu bu kadar candan alkışlayan, kendisinde Meşrutiyet ve özgürlüğün en büyük savunucusunu gören İstanbul, iki gün sonra çok derin bir üzüntüyle cenaze alayını izledi. Recep Paşa, ağustosun on altısında Harbiye Bakanlığı'nda bazı komutanlarla iş görüşürken bir fenalık duymuş, yapılan tedavi yarar sağlamamış, aramızdan sonsuza değin ayrılmıştı.

Bu sevgili askerin böyle ansızın ölümü gerçekten çok büyük bir acı ve kaygı uyandırmıştı. Çünkü İstanbul'un durumu epeyce karışık. Yüreklerle bir türlü inanç yerleşmiyor, güvenlik gerçekleşmiyor, taşkınlıklar oluyordu. Hükümet otoritesi yoktu. Büyük bir kargaşanın patlak vermesi, salt halkın yaradılıştan gelen bir düzen yeteneğinin ürünüydü.

İlk günlerde birdenbire sinen, bir köşeye büzülen gizli polisler, Saray adamları, çalıp çırpın memurlar, sözün kısası yeni yönetimle çıkarları ve dolapları bozulan bütün hoşnutsuzlar, saldırganlık yapmaya başlamışlardı. Eski düzene en büyük saldırı, basından geliyordu. Ortada Meşrutiyet yönetiminin biricik ve eyleme geçirici gücü olarak İstanbul basınından başka bir varlık göze çarpmıyordu. Onun için eski düzen adamlarının bütün düşmanlığı, İstanbul'un özgür gazetelerine çevrilmişti. Ortadaki kargaşa, İstanbul gazetelerinin yazılarından çıkmış sanılıyordu. Daha doğrusu herkese bu sanı kazandırılmak isteniyordu.

(Meşrutiyetin ilk ayı sonundaki ülkenin ruhsal durumunu iyi yansıttığına inandığı bir makalesini aktarmaktadır H.C. Yalçın: Korkulu Rüya. (Tanin, 8 Ağustos 1324 - 21 Ağustos 1908): Gazetelerin artık çıkmadığı bir ortamda çeşit çeşit söylentilerin çevreyi kaplamasıyla doğan karabasan.

Ada'da (Burgaz) rahat edeceğini uman yazar, habersizliğin sessizliğinde doğan çeşit çeşit abartmalar arasında gazete özlemi çeker ve uykudan uyanınca gazetelere sevgiyle sarılır: "Siz olayların karanlığı içinde yürüyen ulusların doğru yol ışığısınız. Siz olmasanız hiçbir ulus, varlığını sürdüremez. Her kusurunuzu bağışlıyorum. Ne yazarsanız yazınız, her gün çıkınız da..." *Halkçı, Tefrika 20-21*)

Bu, özgür gazetelerin gerekliliğini ve yararını göstermek için şaka havasında yazılmış bir makaleydi. Gariptir ki, Erenköyü gibi bazı yerlerden İstanbul'a inecekler, istasyonda gazeteyi alıp da bu makaleyi okuyunca "Herhalde İstanbul'da bir şeyler olacak" düşüncesiyle korkularından evlerine geri dönmüşler.

Bu durum, o zamanın ruhsal havasını bize çok iyi gösterir. Herkeste bir kaygı, bir güvensizlik, iğne üstünde oturur gibi bir hava vardı. İlk günlerde şaşırarak, korkarak sinen, ortalıktan kaybolan eski devrin döküntüleri, gizli polisleri ve elebaşları, yeni düzenin "yasa! yasa!" diye kimseye el süremediğini, bütün değişikliğin bir iki kişinin kaçmasından ve görevden uzaklaştırılmasından oluştuğunu görünce yavaş yavaş yüreklilik kazanmışlar ve yeni düzenin verdiği silahları kullanmaya başlamışlardı.

Bu silahlar; basın özgürlüğü, söz özgürlüğü, toplanma özgürlüğüydü. Basın özgürlüğünden, takma adlar altında yazılar yazmak yoluyla yararlanıyorlardı. Söz özgürlüğü ise her kafadan bir şey çıkma biçiminde kendisini gösteriyordu. Uzun yıllardan bu yana ağzını açmamış olan İstanbul, şimdi bol bol işittiği her türlü sözlerden şaşırıyor, denmesini ve rahatını kaybediyor, kim bilir belki de için için, başının rahat olduğu o eski zamanlara korka korka özlem çekiyordu.

Basın özgürlüğünden yakınanlara, zorbalığın fenalığını göstermek için bu şaka yolunu tuttururken, yedi sekiz ay sonra İstanbul sokaklarında patlayacak 31 Mart (13 Nisan 1909) Olayı'nı sanki önceden haber vermiş oluyordum.

(Basının saldırıları yüzünden iş görememekten yakınan hükümet üyelerini eleştiren Yalçın, basının kamuoyunun sözcüsü ve kamu işlerinin denetimcisi olduğunu savunan yazılarından bazı paragrafları aktarırken ülkedeki başıboşluğu sergileyen cümleler kullanır; bu arada Balkanlar'daki Azınlıklar'ın özerklik istediklerini yansıtan yabancı basından seçmeler verir. Kimsenin dış politikanın sorunlarından haberi olmadığı bir ortamda bakanlıkların, yüce bakanlık (nezaret-i celile) nitelemeleriyle anılmaya önem verdiğini belirtir. Bu arada güçsüz Kâmil Paşa'nın, "pîr-i siyaset" diye anılması na karşın beceriksiz uygulamalarına sözü getirerek Bulgarlar'a kazandırılmış olan vesileye geçer. *Halkçı, Tefrika* 22-23)

KABA BİR TUZAK

12 Eylül 1908 (30 Ağustos 1324), Abdülhamid'in doğduğu tarihe rastlıyordu. Bu vesileyle sadrazam adına Dış İşleri Bakanı kendi konağında bir ziyafet düzenlemiş ve bütün yabancı elçiler çağırılmıştı. Bulgaristan'ın İstanbul'da "Kapı kethüdası" sanını taşıyan bir temsilcisi vardı. Temsilci Keşof, kendisinin de bu ziyafete çağırılması için girişimlerde bulunmuş, ama ziyafetin yabancı devlet elçilerine özgü olduğu söylenerek ziyafete çağırılmayacağı anlatılmış. Bunun üzerine Keşof, sadrazam Kâmil Paşa'ya başvurarak aynı cevabı alır. Darılarak İstanbul'dan ayrılıp Sofya'ya gider.

Bu konu gazetelere duyurulduğu zaman Keşof'un İstanbul'daki yabancı elçilere de başvurarak ziyafete çağırılmasından ötürü yakınmalarda bulunduğu, ama elçilerin hiçbirinin "Osmanlı devletinin pek yüzeyde olan açık hakkına karşı işe karışmayı siyasal tutum ve felsefeye uygun

bulmadıkları ve isteğine katılmadıkları” da söylenmişti. Kısaca bu konuda bütün yabancı devletlerin Babiâli tarafını tuttukları anlatılmak istenmişti.

Bulgaristan Dış İşleri Bakanlığı müsteşarı da Sofya’da bulunan komiserimize başvurarak Keşof’un yabancı devlet elçileriyle birlikte ziyafete çağrılmamasının kötü etkiler doğurabileceğini açıkça söylediği halde, komiserin Babiâli’ye yazdığı telgrafa “yalnızca yabancı devlet elçilerine çekilen bir ziyafette Bulgaristan Emirliği (Prenslik) kapı kethüdasının çağrılmasında bir neden görülmediği” yolunda cevap verilmiştir.

Babiâli’nin hiç önem vermez gibi davrandığı bu olay bizi ürküttü. Bulgarlarla bir anlaşmazlık çıkacağından korktuk. Çünkü; dediğim gibi, Bulgar hükümetinin bir şeyler hazırlamakta olduğu az çok seziliyordu.

Abdullah Zühtü ile konuşurken gidip Kâmil Paşa’yı görmeyi ve işi onun ağzından işitmeyi düşündük. Avrupa gazetelerinde “interview”ler görmüyor muyduk? Biz de artık Meşrutiyet hükümetinin sadrazamı ile bir görüşme yapabiliydik.

Heyecanla Babiâli’ye gittik. Sadrazamın kapısındaki dilsizlerle cenkleşirken yardıma yetişen yavere önemli bir sorundan ötürü Sadrazam Paşa Hazretleri’ni görmek istediğimizi söyledik. Biraz sonra bizi Kâmil Paşa’nın yanına götürdüler. Osmanlı saltanatının –Küçük Sait Paşa ile birlikte– en önemli veziriyle ilk kez karşılaşılıyordum. Kâmil Paşa’nın da halk arasında büyük bir ünü ve yetkisi vardı. Kâmil Paşa’yı görünce uğradığım düş kırıklığını uzun zaman aralığına karşın bugün de hatırlıyorum. Göğsü ilikli bir İstanbulî içinde balmumu gibi bir baş. Bozuk bir cilt. Dökülmüş dişler, boyuna titreyen ve her zaman bir şey çig-niyormuş gibi oynayan bir çene. Sevimsiz bir yüz. İşaretle bizi karşısına oturttu. Ağzı açılır gibi oldu, bir ses çıktı. Anlaşılmaz bir takım sözler. Sanırım ne istediğimizi soruyordu. Abdullah Zühtü öksürdü, yerinden kımıldadı, anlamsız bir gülümsemeyle yüzü buruştu, ziyaretimizin nede-nini anlattı. “Keşof Olayı”nı anlamak ve sorunun söylen-

diği gibi öneminin ve tehlikesinin bulunup bulunmadığı konusunda aydınlanmak istiyorduk.

Kâmil Paşa'nın titrek çenesi biraz daha fazla titredi; ağzında bir şey yiyor gibi dilini dolaştırarak açıklamalarda bulunmaya başladı. Başımızı uzattık, kulak kesildik ve dinledik. Sadrazam bize, gazetelere özel olarak bildirilen olayı tekrardan başka bir şey yapmadı.

Osmanlı egemenlik hakkı altında bulunan Bulgaristan Prenslığı, kapı kethüdası, yalnız yabancı elçilere özgü bir ziyafete çağrılırsa, "elçi kişiliklerinin hakları" bozulmuş gibi olurmuş. Ziyafete Mısır, kapı kethüdası da çağrılmamış. Yabancı ve Osmanlı siyaset büyükleri için ortak bir ziyafet ya da bir kabul resmi düzenlenirse o zaman kendisinin de çağrılacağı sözü verilmiş.

Keşof, bu konunun Bulgaristan'la Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler üzerinde fena etki doğurabileceğini kapalıca anlatacak olmuş. Kâmil Paşa:

"Buna karşı biz de 'darılırsak bizi barıştıracak dostlar bulunur' cevabını verdik" dedi. Anlamsız yüzünde hafif bir gülümseme gölgesi uçtu.

Onun bu durgunluğu, koca odanın bir mezar havasına benzeyen ağırlığı içinde üzerimizde garip bir etki yarattı. Artık söyleyecek bir söz bulamadık, çıktık. Babıâli sofasında birbirimizin yüzüne bakıyorduk. Dışarıdaki koşuşma ve heyecan havasıyla buradaki mezar soğukluğu ve durgunluğu arasında ne büyük bir aykırılık vardı.

Zühtü: "Elbet bir bildiği var," dedi.

Ben zihnimden geçeni mırıldandım:

"Eğer bir yandan güç almadan bu işi yapmışsa, bir suç işlenmiştir."

Zühtü, daha çok kendisini teselli etmek ister gibi coşkun bir iyimserlikle:

"Hiç öyle bir şey olur mu?" dedi. "Görmedin mi nasıl söyledi? 'Darılırsak bizi barıştıracak dostlar bulunur' diye cevap vermiş. Koca herif! Yaşlı filân ama okkalı vezir!"

Okkalı vezirle birlikte okkanın altına gittik.

(Yalçın'ın ayrıntılarla anlatmaya çalıştığı olaylar dizisinin özeti şöyledir: Bulgaristan'da gösteriler yapıldığı, Osmanlı bayrağının yırtıldığı haberleri gelir. Viyana'da çıkan "Neue Freie Presse" gazetesi olayın Bulgarlara hakaret olduğunu kabul ederek onların yanını tutmaktadır. Türk basınıyla Bulgar basını arasında tartışma başlar; gazetecilerimiz yurtseverlik duygularıyla hükümetin yanında yer alırlar. Fransız "Temps" gazetesi hükümetimizin davranışını uygun bulmadığı konusunda yayın yapmaktadır. Sonunda Bulgaristan'ın bağımsızlık isteğinde bulunduğu haberleri gelir. Abdullah Zühtü ile Yalçın, sadrâzamı Nişantaşı'ndaki konağında ziyaret ederler.)

Kâmil Paşa bizi kabul etti. Gene aynı balmumu adam, aynı duygusuzluk ve aynı titreklik. Ziyaretimizin nedenini sordu:

"Bulgaristan bağımsızlığını açığa vuruyormuş" dedik.

O cansız çehrede bir gizli alay güneşi parladı. Üstelik başını sarsa sarsa güldü, bize:

"Hiç böyle şey mi olur?" dedi.

Ağzından başka bir söz çıkmadı. Bu kadar çocukça bir korkuya kapılarak Sadrazâm Paşa Hazretleri'ni rahatsız ettiğimiz için utanmış bir durumda yanından çıktık. Abdullah Zühtü sokakta:

"Yaman heriftir vesselâm" diyordu.

Gerçekten aymazlığın bu derecesi yamandı. Ertesi günü telgraflar yağmaya başladı. Bulgaristan 5 Ekim 1908'de (22 Eylül 1324) Tırnova'da bağımsızlığını ve krallığını açıklamıştı.

Ben o akşam trene atlayarak Sofya'ya koşmak, Bulgaristan durumunu yakından görmek gereğini duydum. İçimde Kâmil Paşa'nın körlüğüne ve aymazlığına karşı bir tiksinti ve başkaldırı ateşi vardı. Abdülhamid zamanında biz bu adamlara uzaktan meğer ne kadar boş yere değer vermişiz.

Bunların taşıdıkları "devletlû" vezirlik rütbesine ve sadrazam sanına bakarak bir şey sanmışız. Kâmil Paşa, gereksiz yere "Keşof Olayı"nı çıkardıktan sonra, aklın alamaya-

çağı bir hareketsizlik ve aymazlık içinde “elbette bizi barıştıran bulunur” diye işleri yazgıya bırakmış, “Tevekkeltü Taaallah” levhasının gölgesi altında yatmış, uykuya dalmıştı. Öte yanda Bulgarlar bağımsızlıklarını sağlamak için hazırlıklara girişmiş ve sakınmadan bunu duyurmuş, açıklamışlardı.

Sabahleyin Bulgar topraklarına gidip de istasyonlarda neşe ve gururla sallanan Bulgar bayraklarını görünce, yüzüme şamar gibi bir şey çarpıyor sandım. Utanma ürpermeleri geçiriyordum. Ömrümde ilk kez olarak Türk topraklarından dışarı çıkıyordum. Sofya’nın düzenliliğine, işlerine dikkat edecek durumda değildim. Bir otele çantamı bıraktıktan sonra çıktım, biraz dolaştım. Komiserliğe uğradım. Buraya kadar boş yere gelmiş olduğumu anladım. Bulgarlar bizim savaşamayacak durumda bulunduğumuzu pekâlâ biliyorlardı. Atacakları adımın getirebileceği sonuçları diplomasi yoluyla ölçtükten sonra, bağımsızlıklarını açıklayıvermişlerdi.

Sofya’da boş yere oturmaktan bir şey çıkmayacağını gördüm. Üstelik, Bulgar bağımsızlığını ikinci bir olay izlemişti. Yirmi dört saat geçmeden Avusturya ve Macaristan da Bosna ve Hersek’i kesinlikle kendi topraklarına kattığını duyuruyordu (5/6 Ekim 1908)⁶³.

İstanbul’a döndüm. Bu zor dakikalarda, özgür bir gazeteci niteliğiyle, bana bir görev düştüğünü biliyordum. Ama bu görev neydi? Ülkenin çıkarlarına hizmet için nasıl çalışabilirdim? Büsbütün karanlık içindeydim. Ortada ne hükümet vardı, ne de başka bir güç. Basını çağırıp durumu anlatacak, hükümetin düşündüklerinden ve yaptıklarından, uygun olduğu kadarını bildirerek, bize bir yön kazandıracak hiçbir kat yoktu.

Özgür bir düzene kavuşmakla içimizde büyük bir yurt sevgisi ve gururu canlanmıştı. Uzun süredir Avrupa’nın satışma ve hor görücü karışmaları altında yaşamaktan, bir Meşrutiyet duyurusuyla kurtulduğumuzu düşünüyorduk. Şimdi bizim de bir Avrupalı devletten ne ayrılığımız kal-

mişti? Oysa Avrupa, Meşrutiyet'i kuran Türkiye'nin karşısında, bir kahramana gösterilmesi gereken saygıyı ve önemsemeyi unutarak, Türk topraklarını ele geçirmek insafsızlığına kalkıyordu. Hemen orduyu ve donanmayı harekete geçirerek bir şanlı zaferle bu saldırıları kovmak... Ne tatlı bir düş, ne çocukça düşünceler ve ne aymazlık!

BOYKOT ÖNERİSİ

Avusturya'ya karşı hiçbir şey yapamamak hırsı içinde kendimi yerken ufak bir öç yolu gözlerimin önünde canlandı. Bu, Avusturya mallarını boykot“ etmektir. Sofya'dan İstanbul'a döner dönmez ilk yazdığım makale şöyle başlıyordu:

“Osmanlıların dinginlik içinde çalışmak ihtiyacını duydukları şu sırada aşağılık, pis bir tutkuyla Bosna-Hersek üzerine saldıran Avusturya'nın çürük mallarını almayınız!..

Osmanlıların bütün uygar devletlerden, uygar uluslardan iyi niyet, yüreklendirme, özendirme bekledikleri bir sırada, ulusun öz sevgisine haince bir vuruşta bulunan Avusturya'nın kalp mallarını almayınız!

Osmanlılar, hükümet ve yönetimlerini adalet ve haklılık temellerine dayamak için çalışırken içte bir karışıklık, dışta bir savaş çıkararak baskı düzeninin geri gelmesini sağlamak düşüncesiyle hakkı, insanlığı, sözleşmeleri ayaklar altına alan Avusturya'nın pis mallarını almayınız!

Evet, Avusturya'dan ne geliyorsa; kumaş, giysi, çorap, mendil, fanila, hiçbirine bir Osmanlı parası vermeyiniz! Bugün Avusturya, gösterdiği zebunküslükten, alçaklıktan, uygarlığın vicdanı karşısında nasıl ayıplanası ve aşağılıksa, ülkemize doldurduğu kalp, kendileri çürük, dayanmaz, işe yaramaz malları da pazarlarımızda, dükkânlarımızda öyle hor görülmüş, aşağılık dursun!..”

(Anılarını yazarken o yıllardaki saflığını, aymazlığını ve bilgisizliğini tekrarlayan H.C. Yalçın; genel olarak uygarlık dünyasında andığı hiçbir niteliğin bulunmadığını, siyasa alanında kişi ahlâkıyla ilgili bu terimlerin geçersizliğini belirtir. Bu dış olayların sorumlularının kimler olabileceğini araştırırken iki buçuk aylık yetersiz bir düzenin suçlanamayacağı kanısına varır. Eski düzenin adamlarının iş başında bulunduklarına dikkati çeker. Kısaca tarihin akışını değiştirmenin kimsenin elinde bulunmadığını söyler. *Tanin*'de yazdığı makalelerden uygun seçmeler vererek, asıl suçlunun gerçekleri görmeye fırsat vermeyen eski baskı düzeni olduğunu yineler. "10 Ekim 1908". Bosna-Hersek ve Girit'in yitirilmesinin de Abdülhamid'in zorba yönetimi sırasında oluşmuş hatalar yığınının gereği bulunduğunu savunur. Meşrutiyet'in iki buçuk ayı içinde karşılaşılan bu olaylar zincirinin eski birikimin zorunlu sonucu olduğunu, köşede bucakta bulunduğunu sandıkları güçlü kişilerin de henüz ortaya çıkmadığını anlatır. Ona göre gereken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi eline almasıdır. 18 Ekim tarihli *Tanin* makalesi, şu satırlarla sonuçlanmaktadır: "Şu fırtınalı havada güçlü bir dümen vuruşuyla yurdu esenlik kıyısına çıkaracak sağlam eli, baskı yönetiminin altında yetişmiş ve işi bitmiş kişilerde aramayalım... Bu üç aylık deney, bizim gözümüzü açmalıdır. Yurdun geleceği, bu sorunun çözümüne bağlıdır.")

"31 MART" PROVASI

Bu sorun, Meşrutiyet devrinde, iş işten geçtikten sonra çözümlendi. 1908 yılında Türkiye'de bir yurdunu sevenler, yurtlarını kurtarma uğrunda yaşamlarını vermeyi göze alanlar derneği vardı. Ama bir ülkeyi yönetmek için gereken bilgiyi ve deneyi taşıyan bir örgüt yoktu. Bulunan örgüt, "alaylı" subay" biçiminde, olaylar içinde yığrula yığrula erginleşecekti. Onun gelişimine kadar da kağşamış, çürümüş, küflenmiş yapı ayakta kalamazdı.

O sıralarda, Meşrutiyet'i devirmek için, hocaların tarafından gelmiş bir cylem bile görüldü. Sanırım iyi hazırlan-

ınanmış, birdenbire doğmuş bir girişim olacak ki Meşrutiyet'i yıkamadı. 31 Mart'ın ilk provası sayılabilecek bu olay, bir Ramazan günü patlak verdi.

Ramazan'ın 11. ve ekimin 13. günü, Kör Ali (ya da Kör Mehmet) adını taşıyan bir hoca Fatih camiinde vaaz verirken anayasa ve Millet Meclisi'ne karşı, özgürlüğün ve eşitliğin anlamsız şeyler olduğu yolunda bir takım sözler söyleyerek halkı kışkırtmış; onlara kendisiyle birlikte eyleme geçecekleri üzerine and içirmiş, hepsine sarıklar sardırmış. Silahlı olarak Fatih camiinden çıkmışlar. Bir taraftan haykırıyorlar: "Allahını seven arkamızdan gelsin!". Cemaat gittikçe büyüyor. Beyazıt ve Köprü yoluyla Beşiktaş'a ve oradan Yıldız Sarayı'na gidiyorlar. Meşrutiyet'e karşıt bir takım isteklerde bulunuyorlar. Sonra dönüşte Sadrazam'la Şeyhülislâm'a rastlıyorlar, onlara da saldırıyorlar. Sonunda Kör Ali ile en önde giden bir arkadaşı İsmail Hakkı tutuklanıyorlar.

Şu olay karşısında İstanbul'da güvenlik güçleri ve hükümet vardı denilebilir mi? Fatih camiinden yola çıkan şu azgınlara, İstanbul içinde hiçbir polis gücüyle karşılaşmadan, rahat rahat bir gezinti yapabilmeleri akla sığar mı? Akla sığmaz ama işte bir kez olmuş bulunuyor: Gariptir ki olayın çıkacağı gün gazetelere şöyle bir haber bildirilmişti:

"Bazı yurt hainlerinin ülkede zorbalık yönetimini geri getirmek düşüncesinde oldukları üzerine bir takım söylentiler dolaşmakta olduğundan, derinliğine ve tarafsızca incelenmesiyle gerçeğin ortaya çıkarılması ve kışkırtıcıların—her kim olursa olsun—cezalandırılmasının, Padişahlık kâtından Sadrazam Paşa'ya buyurulduğu haber alınmıştır." (Tanin, 30 Eylül 1324 - 13 Ekim 1908).

Abdülhamid'in bu buyruğuyla, Kör Ali'nin ayaklanması arasındaki rastlantı garip değil midir? Anlaşıyor ki Abdülhamid, iç işlerin gidişini miskin Babıâli Hükümeti'nden çok iyi izliyordu. Ya bir şeyler hazırlandığını haber alıyor, ya kendisi bir şeyler hazırlıyor, ama ne olur ne olmaz, bir sorumluluk korkusuyla böyle buyruklar duyurmayı sakıntıya uygun buluyordu.

İLK ADAYLIĞIM

Ülkenin tek umudu, Mebuslar Meclisi'nin bir an önce toplanmasında ve o meclisin iyi bir yönetim kurmasındaydı. Mebuslar Meclisi'nin toplanabilmesi için seçim işlemlerinin hazırlanması gerekirdi. Buna ilk günlerden başlanmıştı. Belediyeler yapılıyor, seçim işleri yavaş yavaş yürüyordu.

Siyasayla uğraşmak için kendimde hiçbir zaman güçlü bir eğilim duymamıştım. En büyük isteğim edebiyata idi. Meşrutiyet'in ilk günlerinde gazeteciliğe başlayışım, daha çok, zorbalığa karşı içimde birikmiş tiksinti duygusunun kendiliğinden taşması demekti. O coşku içinde *Tanin*'i kurmak girişimine sürüklenmiş, gazeteciliğe iyice girmiştim. İlk günleri yazılacak şeyler o kadar çoktu ki birkaç konu üzerinde söz söylemek olanağı vardı. Ama o zaman bana her gün gazeteye bir başmakale yazmak zorunluğunun sonuna değin süreceği hatırlatılmış olsaydı, kesinlikle böyle bir şeyi gözüm alamazdı. Meşrutiyet'in ilk günlerinde atılan adımların hiçbiri sağlam bir usavurma ve düşünce sonucu sayılamazdı. Ama işte o adımlar benim yaşamıma kesin bir yön verdiler. Bir kez o yola saptıktan sonra geri dönmeye olanak kalmamıştı. Hele her günkü patırtı arasında edebiyatı akla getirmeye hiç vakit yoktu. İşte olayların götürüşüyle girdiğim bu yolda, İstanbul mebusluğuna aday olduğumu açıkladım.

İlk günlerde seçim işleyişi de bizler için pek yeni ve bilinmez bir gerçektir. Bunun incelikleri ve zorlukları akla bile gelmiyordu. Burasını da deneylerle öğrenecektik. O günlerin saflığı içinde, gazetede bir program yayımlayarak ve Avrupa'da olduğu gibi, bir yerde söylev vererek mebus seçilme olanağı bulunduğunu düşünüyordum.

Yayımladığım program, yürürlüğe konmuş anayasayı bütünüyle "parlamentar" bir biçime bağlıyordu. Bugün yeniden gözden geçirdiğim programda en temel nokta olarak şunu görüyorum:

“Türkçe’yi bütün Osmanlılara öğretmek gerekir. Bu da okul açmak ve dili sadeleştirmekle gerçekleştirilir. Dilimizin okuma ve yazmasını pek az bir zaman içinde gerçekleştirebilir bir duruma getirmek, yurt çıkarlarının en önemlilerinden biridir. Harflerimizi, yazımımızı bu kutsal amaca göre düzeltmeliyiz. Her köye bir ilkokul açmak için ne gerekiyorsa masraftan çekinmemeliyiz.”

Ne korkak bir reformculuk! Harflerimizi, yazımımızı düzeltme isteğine ben siyasal yoldan varmıştım. Türkçe’yi bütün Osmanlılara öğretmek gereği karşısında Lâtin harflerinin alınmasından kestirme yol yòktur; ama bu yolu göstermek isterken ne kadar duraksama, ne kadar sakınış ve korku! Sanki karanlıkta göz kırpar gibi güçsüz kımıldayış.

Sonra bu programı Beyoğlu’nda Fransız Tiyatrosu’ndaki açık bir toplantıda açıkladım. O sırada Fransız yazarlarından Pierre Mill de İstanbul’daydı. O da birkaç söz söyledi. Belki onun diyeceklerini merak ettikleri için, bu seçim konuşmasına beş on dinleyici gelmişti. *Tanin*’de anayasa değişikliğini içeren can sıkıcı bir program; Beyoğlu’nun bir köşesinde, beş on dinleyici karşısında kekelenmiş bir konuşma: Bunlarla mebus olmaya bir olasılık tanıyordum.

TÜRK – OSMANLI

Meşrutiyet’in biz Türklerde ve Türk gazetecilerde ilk yarattığı sonuç, Türklüğü boğmak ve Osmanlılığı yaratmak olmuştu. “Osmanlı” sözü, hiçbir zaman, zorbalık devrinde bile, Meşrutiyet’ten sonraki kadar değer bulmamıştı. Abdülhamid zamanında, arada sırada, Türk sözünü ağza alma olanağı vardı. Üstelik, Araplardan yararlanacağımız birçok bilimler bulunduğunu ileri sürenlere karşı, her şeyimizde Arap egemenliği altında kalmanın verdiği bir başkaldırı duygusuyla Türkçeyi ve Türklüğü savunmaktan geri durmamıştım. Ama Meşrutiyet gelir gelmez, olaylar

bizi Türk olduğumuzu unutmuş görünmeye götürdü. Kul-
landığımız biricik sözcük “Osmanlı” oldu böylece⁶⁷.

Bu; hiç anlamı, gerçekte ilişkisi olmayan, yapma, görece
bir deyimdi. Ama Meşrutiyet’te, çeşitli soyları ve dinleri
içine almış imparatorluğun biricik bağı ve çimentosu bu
yapma sözcüktü işte! Osmanlı imparatorluğunda başlıca
şu ırklar ve kavimler vardı: Türk, Arap, Arnavut, Kürt,
Çerkez, Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudi. Çeşitli ırk ve din-
lere bağlı bütün bireyler Meşrutiyet’in gelişyle haklar ba-
kımından eşit birer yurttaş durumuna geliyorlardı. Ama
birbirlerinin dilinden anlamaz, birbirlerine gelenek, din,
ahlâk ve âdetler bakımından yabancı, üstelik düşman bu
bireyler; hangi ilke, hangi yurt çevresinde birleşecekler ve
kardeş olacaklardı?

Biz “Türk” sözünü ortaya atarsak, hepsi ulusculuk id-
diasına kalkacaklardı. Üstelik ilk zamanlarda “Arap İz-
zet”, “Çerkez Mahmut Paşa” gibi lâkapların kullanılması
bile dedikoduyu ve yakınmayı gerektirmişti. Bu gibi sözler,
Araplık ve Çerkezlik karşısında sayılacak kadar ulusal
onur konusunda alınganlık göstermişlerdi. İmparatorluk
süresince Müslümanları din bağı birleştirmişti. Müslüman-
lar, birbirlerinin hangi soy ve ırka bağlı olduklarını düşün-
meden, birbirlerini kardeş görmeye alışmışlardı. İttihat ve
Terakki Cemiyeti yalnız katıksız Türklerce kurulmamıştı.
İçinde Müslümanlığın çeşitli ırklardan gelen kişileri de var-
dı. Onun için Cemiyet de ilk günlerde Türklüğün üstünlü-
ğü siyasasını tutamazdı. Müslümanların Hristiyanlara üs-
tünlüğü savını da gütmeye olanak yoktu.

İşte bu zor durum içinde o uydurma Osmanlılığa sarıl-
dık. Bu renksiz, anlamsız sözcük çevresinde birleşebileceği-
miz sanısıyla avunmak istiyorduk. Bu öyle yapısız, açıklık-
sız bir deyimdi ki İmparatorluğu oluşturan soylardan her
biri; duygularından, varlığından, amaçlarından hiçbirini bı-
rakmadan onu kabul edebilirdi. Hepimiz bu dışsal birleşme
içinde sanki aynı yurdun çocuğu, yurt kardeşi olabilirdik.

Bu bir düştü. Ama zorunlu bir düş. Belki ilk günleri bu-

nun bir gerçek olabileceğini de sanmıştık. Hocalarla papazların öpüşmelerini, gelecekte çeşitli ırklardan oluşmuş yurttaşların kardeşçe yaşamalarının bir işareti gibi görmüştük. Ama birkaç aylık bir yurttaşlık yaşamı gözleri açtı ve ne korkunç bir sorunla karşılaştığımızı bana gösterdi.

Meşrutiyet'te siyasal düşmanlarım, beni, çeşitli unsurlar arasına bozgunculuk sokmuş olmakla suçlardı. Üstelik işin en acı olan yanı, uzağı görmek, çevrede geçen olayları değerlendirebilmek yeteneğinden yoksun bazı katıksız Türklerin bile bu kanıya katılmalarıydı. Oysa bu bozgunculuktan ne kişisel olarak ben sorumluydum, ne genel olarak Türkler sorumluydular.

(Burada Yalçın, gençlik eğitimlerinin ulusçuluk akımını tutmaya hazırlamadığını, bütün insanları kardeş sayan bir görüşte olduklarını, emperyalist-kapitalist sömürüye karşı tek yükselen sesin sosyalistlerden geldiğini, kapitülasyon sahibi büyük sömürgeci devletlerin tutumlarına karşı sosyalistlerin kardeşlik ve barış ilkelerini benimsemiş olduklarını hatırlatır; Ermenileri bile Abdülhamid baskısına karşı direnebilen insanlar olarak tanıdıklarını, bağımsız bir Ermenistan için çalıştıklarını bilmediklerini tekrarlar. İlkın, *Tanin*'de Rumca metinleri çeviren Giritli Ali Zeki'nin uyarısıyla Azınlıklar arası kardeşlik ülküsünün gerçek olamayacağını anladığını belirtir. Önceleri Osmanlı birliğinin sağlanabileceği düşüncesinde olduğunu, kendisindeki Türkçülük duygusunun Türk olmayan azınlıkların yarattığı durumun bir tepkisi olarak doğduğunu açıklar. Ermenice "Manzume-i Efkâr" gazetesinde çıkan ve Rum-Ermeni anlaşmasının gerçek olamayacağını söyleyen bir makaleye karşı *Tanin*'de yazdığı makaleyle, her çeşit uzlaşmayı salık verdiğini –metinle– tekrarlar. İttihat ve Terakki Merkezi'ne Rumların bir program sunmaları üzerine yazdığı makaleden de parçalar aktarır; her zaman olduğu gibi Osmanlı birliğini savunmaktadır. Patrikhane ayrıcalıkları konusunda aydınlanmak için Fener'e gidip Rum Patriği Yuvakim Efendi'yle yaptığı görüşmenin madde özetlerini sıralar. Patrikhane'de bir kaza (yargılama) hakkı bulunduğu konusundaki Patrik düşüncelerini belirtir.)

Açık surette ortaya çıkıyordu ki Patrikhane, devlet içinde bir devlet olmak savındaydı. Bunları hiçbir düşünce eklemeksizin *Tanin*'e olduğu gibi yazmakla yetindim.

Şu yazılarda bozgunluk yaratacak, saldırı davranışında ve egemence bir ruh var mıdır? Görülüyor ki, her şeyden önce yurdunun iyiliğini düşünen bir Türk niteliğiyle, bir savunu durumundaydım. Çeşitli unsurların ulusal amaçlar ardında koşmalarından ülke için doğabilecek tehlikeleri duyarak, elimden geldiği ve aklımın erdiği kadar buna engel olmaya çalışıyordum. Resmî bir görevim yoktu. Ülkede devrimi yapan Cemiyet'le de bir ilişkim bulunmuyordu. Hiç kimseden direktif almıyordum. Ama yalnızca Türk yurduna bağlılık ve sevgi duygusuyla çatışmaya atılıyordum. Bu uğraşma için ne önceden hazırlanmıştım, üstelik ne de bir savaşma içine sürüklendiğimin farkındaydım. Elimde bir gazete vardı; yüreğime yurt aşkı egemendi. Çevreden de yurda karşı saldırı istekleri ve tehlikeler belirliyordu. İşte bu durumdur ki beni böyle sonsuz bir çatışma içine atıyordu. İmparatorluğu yaratan unsurların her birine, sayıları oranında mebus çıkarmak hakkı tanınacak olan, Mebuslar Meclisi'nde Türkler azınlıkta kalacaktı. Bu tehlikeye karşı Müslüman-Hıristiyan bayrağını açarak bir cephe alınabilirdi. Ama ne vicdan inançlarım, ne duygularım beni Müslümanlık ülküsüne götürüyordu. Aslında "Müslüman" adı altında birleşecek unsurların milliyetçilik ve ayrılık istekleri gütmeyeceklerine nasıl güvenilebilirdi?

ÇÖZÜMÜ ZOR SORUN

Açıkcısı, görülüyor ki "ülkeyi kurtaracak biricik yol" diye yıllardan beri arkasından çıldırmış olduğumuz Meşrutiyet, memleket için çok önemli bir tehlike doğuruyordu. Memleketi benimsemiş biricik unsur, memleket için içtenlikle bir fedakârlığa katlanacak, her zorluğu çekecek unsur

Türklerdi. Memleket, yalnız Türkler için “yurt”tu. “Yurt” (vatan) kelimesi ağızdan çıktığı zaman buna yalnız Türk’ün yüreği cevap veriyordu. Bulgar için yurt, Makedonya’yı da alıp götürerek Sofya ile birleştirmekti; belki İstanbul’a kadar da sarkmak isteyecekti. Rum için yurt, Anadolu’nun bazı parçalarını da koparmak koşuluyla İstanbul’du. Ermeni, Anadolu’yu parçalayarak kendisine özgü bir yurt yapmayı düşünüyordu. Arap, Arnavut? Bunlar belli belirsiz bir din bağıyla İstanbul’a bağlıydılar. Ama en çok para verene, en çok çıkar sağlayana dönmeyeceklerine nasıl inanabilirdik?

Şu halde memleketin yazgısına egemen olmak ve en temelli kararı almak hakkı, Türk’ün elinde bulunmalıydı. Ama bu zorunluğu, yeni duyurulmuş Meşrutiyet ilkeleriyle nasıl kaynaştırabilirdik? Meşrutiyet, çoğunluğun hükümeti olduğuna göre, çoğunluğu olmayan bir unsuru hükümetin başında tutmak nasıl olabilirdi?

İşte Meşrutiyet, bu çözümsüz sorunla karşılaştı. İşte İttihat ve Terakki bu kayaya çarparak parçalandı ve yıkıldı. Meşrutiyet tarihi, tehlikeyi anlayan Türk’ün, unsurlar tufanı içinde boğulmamak için çırpınmasının tarihidir. Bu yük, bir ölümlü insan omuzlarının kaldıramayacağı kadar ağırdı. Bu; deprem, kasırgalar, hortumlar, taşkınlar gibi doğal âfetlere karşı koymaya benzer umutsuz bir savaşıydı. Üstelik, bu devler kasırgasına girecek adamlar, böyle müthiş bir iş için, hiç hazırlanmamış, görgüsüz, bilgisiz, düşüncü gençlerdi.

Mebus seçimi işlemleri ilerledikçe, Türk olmayan unsurlarla, özellikle İstanbul’da Rumlarla hoş olmayan bir biçimde karşılaşmak zorunluk kazanıyordu. Rumlar, başları Patrikhane’ye bağlı, tam bir disiplin içinde çalışıyorlardı. İstanbul’da mebus seçimi yapabilmek için, daha önce, belediye örgütü kurmak, belediye seçimlerini gerçekleştirmek gerekliydi. Adalar Belediye Dairesi’nde yapılan seçim sonucunda üyelerin hepsi Rum çıktı! Kınalı’da birçok Ermeni, Heybeli ve Büyükkada’da birçok Türk olduğu halde içlerin-

den biri bile belediye üyesi olamamıştı. Çünkü Rumlar; önceden adaylarını saptamışlar, verilecek oy kâğıtlarını bastırmışlar, eğitilmiş bir ordu gibi seçim savaşına girmişlerdi. Öteden beri cemaat işlerinde seçim manevralarına alışkındılar. Biz ise son derece acemiydik. Gözümüzü açmazsak İstanbul'dan bile bir tek mebus çıkaramama tehlikesi vardı. Bu ne garip ve acı bir şey olacaktı. Bu tehlikeyi Türk kamuoyuna haykırmak benim için bir görevdi.

(Yalçın; "İntihabat Meseleleri" (Seçimlerin Sorunları) adlı makalesinde Türk kamuoyunu uyardığını kısa bir alıntıyla hatırlatır. Buna karşı Rum "Prodromos" gazetesinin kendisini şovenizmle suçladığını, kısa alıntılarla belirtir.)

Görülüyor ki Rumlar, bir Osmanlı yurttaşı olmayı hiç istemiyorlardı. Onlar padişahlar yönetiminde elde ettikleri Patrikhane ve cemaat ayrıcalıklarının koruması altında gelişmekten, büyük Yunanlılık dileklerini gerçekleştirmeye çalışmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı.

Osmanlılık, onlar için boş bir kelimeydi. Bu ülkünün sökmeyen bir şey olduğu, daha ilk adımlarda eylemle kafamıza çarpıyordu.

Ermeni unsuru da dışlerini göstermeye başlamıştı. Bu da Berlin Andlaşması'nın 61. maddesi uyarınca patlak verdi. Bulgaristan'ın bağımsızlığını duyurması, Avusturya'nın Bosna ve Hersek'i kendisine katması üzerine doğan siyasal bunalımı çözmek için bir konferans toplama sözü ortaya çıkmıştı. Konferans programı üzerine ajans telgrafları açıklama yapırlarken, Berlin Andlaşması'nın 61. maddesinin, Osmanlı Hükümeti'ne karşı bir gönül okşarlığı olmak üzere, yok sayılmasının kararlaştırıldığını bildirmişlerdi.

Madde şudur:

"Babîâli, Ermenilerin oturdukları eyaletlerde yerel gereksinimlerin gerektirdiği düzeltme ve düzenlemeleri gecikmeksizin yapmayı ve Ermenilerin güvenliğini, Kürtler ve Çerkezlerle karşı koruyacağına söz verir.

Babiâli, bu yolda alınacak önlemleri, belli sürelerde devletlere bildirecek ve devletler de adı geçen önlemlerin gerçekleştirilmesini gözeteceklerdir.”

Ajansın bu haberini düşünürken, Anayasa gereğince her ilde zaten düzeltmeler yapılacağından bu maddenin kendiliğinden yok olmuş sayılacağını, buna dayanarak resmen kaldırılmasının bizim uğradığımız saldırılara karşı bir ödün olamayacağını söylemiştim. “Puzantiyon” gazetesi buna garip bir biçimde saldırdı.

(Ermeni gazetesinin, Anayasanın Ermenilere hiçbir şey sağlamadığı konusundaki yazısından alıntılar veren Yalçın; Ermenilerin, çoğunluk oldukları yerlere Ermeni memur atanmamasından yakın-dıklarını, mahkemeye verilmesi gereken Van valisinin Kastamonu ahalisine baş belâsı olarak gönderildiğini söylediklerini, Rumların bazı yararlar sağladıkları halde Ermenileri savunma konusunda konferansta görüşme yapılmamasından yerindiklerini tekrarlar. Gönülünün istediği tam cevabı veremediğini hatırlatarak kendilerinin de seçimlerden sonraki hükümeti beklediklerini söyleyerek işi ge-çiştirdiğini hatırlatır. “Türk-Ermeni düşmanlığı yoktur” der; “ortak düşman istibdat, ortak kurtarıcı Meşrutiyet hükümeti olacaktır.” *Tanin*, 6 Ekim 1324 - *Halkçı*, 30, Sade Bir Cevap.

“Ben hiçbir zaman unsurlar arasına bozgunculuk sokmayı ak-lımdan bile geçirmedim; çünkü bundan bir Türk olarak hiçbir yararım yoktu. Tersine artık bir boş düş olduğunu anlamaya başladığım halde uydurma, cansız bir Osmanlılık ülküsü adına hırsları, bozgunculukları yatıştırmaya ve Türk unsurunun gözünü açmaya çalışıyordum” diyen Hüseyin Cahit Yalçın, sözü “Bulgar isteklerine” getirir. Selânik’te toplanan 66 kişilik Bulgar Kongresi’nin, Mebuslar Meclisi’nde izleyecekleri siyaseti belirleyen bir program yaptıklarını belirttikten sonra, Abdülhamid döneminden beri hep idare bölünüşü-nün değiştirilmesini istediklerini, bu yolla Bulgaristan’a katılabilecek Bulgar çoğunluklu bölümler yaratmayı düşündüklerini tekrarlar. Hristiyan okullarına eskiden verilmiş özel izinlere, Bulgarca dilekçe verebilme hakkına karşı Tanin’de verdiği cevaplardan alıntılar yapar. *Tanin*, 17 Eylül 1324, *Halkçı*, 31).

PRENS SABAHATTİN

Bir yandan Bulgaristan'ın bağımsızlığını gerçekleştirmesi ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'i kendisine katması üzerine dış tehlike ve savaş korkusu yüz göstermişti. Öte yandan Hristiyan unsurlar ayrılık dileklerini ve Türk'e düşmanlık duygularını açığa vurmaya başlamışlardı. İşte yurdumuz bu kadar zor bir durumdayken acaba Müslüman ve Türkler ne düşünüyorlardı? Ne yapmak istiyorlardı? Onların arasında sıkı bir dayanışma, tehlikeye göğüs gerecek bir eylem birliği, açık bir amaç var mıydı?

Hayır. Türkler arasında da anlaşmazlık ve ayrılık ilk günlerden yüz gösteriyordu. Prens Sabahattin⁶⁸ 25 Ağustos 1908 tarihinde Avrupa'dan İstanbul'a dönmüştü. Zorbalık zamanında babasıyla⁶⁹ birlikte Avrupa'ya kaçmış olan Sabahattin Bey de, gözümde bir özgürlük kahramanı olarak büyük görünen kutsal savaşçılardandı. Avrupa'ya gidenler arasında orada düşünce anlaşmazlıkları, kişisel geçimsizlikler, dargınlıklar çıkmıştı. Ama biz İstanbul'da bunların hiçbirinden haberli değildik. Oradaki işlerin içyüzü bizce bilinmiyordu. "Hürriyetin İlânı" üzerine yurda dönen bu özgürlük savaşçıları, Avrupa'daki kavgalarını, soğukluklarını, birbirlerini çekememezliklerini de birlikte getirmişlerdi⁷⁰.

Sabahattin Bey'in Avrupa'dan getirdiği, "adem-i merkeziyet" (Tek merkez yokluğu) idi. Sabahattin Bey, "Teşebbüs-i şahsi" (Kişisel girişim) Meşrutiyet (Şartlı yönetim) ve "Adem-i Merkeziyet (tek merkez yokluğu) Cemiyeti (Derneği)" adını taşıyan bir kümenin başkanı görünüyordu. Devrimi gerçekleştiren Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle (Birlik ve İlerleme Derneği) Sabahattin Bey grubunun, Meşrutiyet rejimini uygulama ve güçlendirme için de birlikte çalışmaya karar verdiklerini, uyuştuklarını gazeteler yazdılar. İttihat ve Terakki'nin tek merkez yokluğuna taraftar olmadığı anlaşıyordu. Onun için Prens Sabahattin'in grubu ile Cemiyet birleşince, Prens Sabahattin merkez yokluğu ilkesini programdan çıkarmıştır.

Sanırım bu pamuk ipliğiyle bağlanmış bir uzlaşmaydı. Ülkeyi parçalanmaya götürecek “merkez yokluğu” isteğinin yerine ileri sürülen “tevs-i mezuniyet” (izinlerin genişletilmesi) sözü zararsız bir görünüş halinde aynı yola çıkar bir araç sayılıyor, Sabahattin Bey’in bu düşüncesi ülke ufkuunda bir tehlike yaratıyordu.

Sabahattin Bey, eylülün ilk günlerinde Beyoğlu’nda Var-yete Tiyatrosu’nda bir konferans vererek yolunu açıkladı. “Bugün müjde verebilirim ki yurdun mutluluğuna çalışan derneklerimiz arasında da, temelde de hiçbir anlaşmazlık kalmamıştır” diyerek İttihat ve Terakki Cemiyeti’yle birleşmenin doğru olmadığı hakkındaki dedikoduları yalanladı. Merkez yokluğu isteğinin de hakların genişletilmesinden başka bir şey olmadığını söyledi. Anayasamız aslında hakların genişletilmesini kabul etmiş olduğuna göre, bunun önemli bir program temeli olarak ileri sürülmesi biraz gereksiz gibi geliyordu. Üstelik Türklerden başka unsurların bu ilkeye pek sarılarak Sabahattin Bey programı çevresinde birleşir gibi görünmeleri, yüreklerde pek haklı bir kaygı ve kuşku uyandırıyor⁷¹.

Gerçeği şu ki Avrupa’da başlamış bir soğukluk ve nefret, kül altındaki kıvılcım gibi yaşıyor ve daha sonra güçlü filizler vermek üzere şimdilik dış bir suskunluk dönemi geçiriyordu.

İKİNCİ OLAY

İstanbul yaşamının gidişiyse hiç de yüreklere güven verecek bir şekilde değildi. Hükümet, yokluğuyla göze çarpıyordu. Eski rejimin leşi, yeni özgürlük rejiminin bulanık akıntısı üzerinde, rastlantıların oyuncağı halinde sürüklenip gidiyordu ve bunun adına hükümet deniliyordu.

Kör Ali olayının ardından Beşiktaş’ta başka bir olay daha çıktı. Genç bir Müslüman kadın, sevdiği bir Rum bahçı-

vanına kaçmış. Kadının babası polise haber vermiş. Polisler kadını ve sevgilisini Beşiktaş Karakolu'na getirmişler. Bir Müslüman kadının bir Hristiyanla ilişki kurmasına fena halde kızan ayak takımı, ya kendiliğinden, ya da kışkırtılarak karakola saldırmış. Rum gencini alarak dışarıya çıkarmışlar, öldürmüşlerdir. Kadını ölüm haline getirinceye değin dövmüşler. Kolluk güçleri seyirci kalmış.

Bir yandan Müslümanlarla Hristiyanlar arasında hiç ayrılık olmadığını, hepsinin Osmanlılık bayrağı altında kardeş sayıldığını duyurup dururken, bu acı olay, güvenlik güçlerinin uyuşuk durumu, her çevrede çok acı bir etki uyandırmıştı.

Tanin'de soruyordum: "Polis nerede? Zorbalık yönetimi sırasında Beşiktaş'tan geçenler hızlı söz söylemeye korkarlardı. Baskı yönetiminden korkanlar, yasadan niçin korkmayacaklar? Herkese özgürlüğün yasak olduğu düşüncesini mi vereceğiz?" (3 Ekim 1324).

İşte Müslüman ve Türk unsurunun durumu: Yukarı tabakada, ihtilâl ve Meşrutiyet için çalışmış örgütlerde neredeyse patlak verecek bir nefret soğukluğu; ayak takımı arasında da başkaldırmaya, yönetimsizliğe doğru bir sürükleniş. Aynı zamanda en azgın bağnazlık da körükleniyordu. Bunda Murat Bey'in⁷² *Mizan*⁷³ gazetesi önyak oluyordu. Ve hükümet yoktu. Herkesin ağzında bin türlü coşku uyandırıcı dedikodular, söylentiler...

(Halkın nasıl bir ruh durumu içinde bulunduğunu belirtmek için Yalçın, *Tanin*'deki bir makalesinden parçalar aktarır burda. Açık gezen Müslüman kadınlarına saldırılacağının söylendiğini, Hristiyanlara Müslümanların sataşacaklarının ileri sürüldüğünü, Hasköy'de bazı evlere işaret konduğunun tekrarlandığını, küçük bir Lehli çocuğun duvarlara kâğıt yapıştırırken yakalandığını, Haydarpasha'da bir subayın duvara yeni asılmış bir yazıda Müslümanların Hristiyanları keseceklerini okuduğunu belirtir; (*Tanin*, 17 Ekim 1324) "Bunlar mahsus mu yapılıyordu?" sorusunu tam olarak cevaplama olanağından yoksun olduğunu söyleyen Yalçın, "İstanbul'daki anarşiye

doğru yürüyüşün rastlantı olamayacağına inanma eğilimi bulunduğunu” ekler. “Bugün uzun yılların deneylerinden sonra öyle sanırım ki İstanbul’daki işlerin gidişi üzerinde bazı güçler etkili olmuştur; bunların içinde en büyük etken, herhalde yabancı olmalıdır.”)

Meşrutiyet rejimi için tehlike, işin içine askerlerin karışmaya başlaması üzerine, bütün bütün ciddilik kazanıyordu. Ortaya çıkan Taşkışla olayı bize gelecekteki yakın tehlikeyi pek güzel hatırlattığı halde, o günlerin coşku ve sıtmaları arasında bu ders gözden kaçmıştı.

TAŞKIŞLA’DA KORKULU BİR OLAY

İstanbul’da İkinci Fırka (Tümen) denilen bir asker gücü vardı. Bu tümen, doğrudan doğruya Abdülhamid’in kişiliğine bağlı sanılıyor ve Meşrutiyet’e karşı bir hareketin bu güç aracılığıyla yapılacağı üzerine çeşitli söylentiler dolaşıyordu. Bu söylentiler İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni de uyanık bulunup önlemler alınaya götürmüş olacak ki, Rumeli’den İstanbul’a bir avcı taburu gönderilmiş ve Meşrutiyet’e, özellikle bağlı olduğuna güvenilen bu asker, Taşkışla’daki İkinci Fırka yerine konulmak istenmişti. İkinci Fırka’daki erler ise, gönderilecekleri Cidde’ye gitmemek için ayak direyerek kışladan dışarı çıkmamışlardı. Gelen avcı taburunu, kendilerini sindirmek için gönderilmiş sanarak silaha sarılmışlar ve ateş etmişlerdi. Ortaya çıkan çatışmada dört beş kişi ölmüş ve bazıları da yaralanmıştı. İstanbul’da Meşrutiyet’in savunucusu ve koruyucusu olarak Selânik’ten gönderilen bu seçkin güç, dört beş ay sonra ilk başkaldırı bayrağını açacaktı.

(Bu arada Kâmil Paşa’nın tekil görüşmelerinden ötürü Bakanların görevden ayrılma isteklerine, doğması olasılık içindeki hükümet bunalımına değinen Yalçın; Kâmil Paşa’nın iyi ün sahibi olmayan

oğlu Amiral Sait Paşa'ya olan zaafına sözü getirir. Kâmil Paşa'nın Saffetî Ziya Bey'i⁷⁴ özel bir görevle Bulgaristan'a göndermesi üzerine söylentilerin arttığını belirtir. Tanin'in süreklilikle Kâmil Paşa'ya karşı yayın yaptığını tekrarlar. Seçim öncesi karışıklıkları anarak "Millet-i Hâkime" (Egemen Ulus) adlı yazısıyla Osmanlılıktan vazgeçtiğini tanıtırlar. Yazının sonuç yargısı şöyledir: "Çünkü ne denirse densin, ülkede egemen ulus Türklerdir ve Türkler olacaktır" - *Tanin*, 25 Ekim 1324.

Yazısında, Müslüman unsur sözünü de dikkatle kullanmış olmasına karşın bu yazıdan Arap ve Arnavutların da tedirgin olduklarını belirten Yalçın; sonradan İttihat ve Terakki'nin de hoşnut olmadığını duyduğunu anar. Rumlarla aramızın açılmasına neden olan Girit⁷⁵ sorununa değinir. Büyük devletlerin emaneten yönettikleri Girit'i Yunanistan'a katmak konusunda Rum gazetelerinin açık imalarına karşılık *Tanin*, "bu vatan parçasını savunmaya" çağırmaktadır.)

Sorunu daha açık ortaya koymaya olanak yoktu. Bütün yara kendisini göstermişti. İşin en acı tarafı *Proodos* gazetesinin, *İkdam* sahibi Ahmet Cevdet Bey'in sermayesiyle çıkmasıydı. Ahmet Cevdet Bey, doğallıkla, yurduna karşı çalışacak bir Rum gazetesini kendi bağrında beslemek istemezdi. Onu yaratırken işin sonucunun bir gün nereye varacağını düşünememiş olacaktı. Ama işte durum böylesine garipti. *İkdam*'da da Ali Kemal, kişisel dilekler ardında koşuyordu. Herhalde İstanbul'da Türkler arasında bir arabozuculuk filizleniyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı, içinde her ne sebeple bir kırıngılık ve kini olanlar yavaş yavaş bir araya toplanmaya başlamışlardı. Bunların bayrağı Kâmil Paşa ve Sabahattin Bey'di. İlk doğan Ahrar⁷⁶ Partisi bu hoşnutsuzlar kümesinin kendilerini açığa vurmaları biçiminde sayılabilirdi. Bu hoşnutsuzlar kimlerden oluşuyordu? İçlerinde baskı yönetiminin yıkılmasıyla çıkarlarından yoksun kalanlardan ve eski hafiyelerden başlayarak sanki özgürlük uğraşı için Avrupa'ya kaçıp da oradaki karaktersizliklerinden ötürü İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle araları açılanlar, ya da başka türlü bir anlaşmazlık yüzün-

den Cemiyet'e darılanlar, Cemiyet'ten yüz bulmamış serüvenciler. Türklüğe düşman Arap ve Arnavutlardan bazı serseriler bu küme içinde çoğunluğu oluşturunyorlardı. Ali Kemal, kendisinin İstanbul mebusluğuna Cemiyet tarafından aday yapılması için giriştiği başvuruya olumsuz cevap aldığı anda Cemiyet'i iğnelemek fırsatlarının hiçbirini kaçırmamaya başlamıştı. İttihat ve Terakki'nin prestiji henüz pek büyük olduğundan açıktan saldırıya sıra gelmediğini anlıyordu.

Ülkenin iç ve dış durumunda gittikçe artan zorluğu ve karışıklığı ben anlamsız, kişiliksiz, güçsüz bir hükümetin elinde bulunmamıza bağlıyordum.

"... Hükümetlerin de bir mantığı olması gerekir. Bir balık havada uçmaz; bir kuş suyun içinde yaşayamaz. Biz bugün hükümetimizi işte böyle bir mantıktan yoksun görüyoruz. Tıpkı, kanatları olmadığı halde uçmaya, gözleri olmadığı halde görmeye çalışan bir yaratık gibi çevresine uyamamış, gereksinimlere uygun gelmemiş bir kurul gibi görüyoruz. Karşımızdaki hükümet nenin hükümetidir? Baskı yönetiminin hükümeti mi, Genç Türklerin hükümeti mi? Meşrutiyete uygun yönetim, baskı kurumlarının, yurt hainlerinin döküntüleriyle kurulamaz. Kurulmak istenirse işte bugünkü yönetim gibi mantıksız bir yaratık olur..." (Tanin, 18 Kasım 1908).

Bu hükümetten kurtulmak için bir an önce Mebuslar Meclisi'nin toplanmasını beklemekten başka çare yoktu. Belki o zaman İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümeti ele aldığını görecektik.

Seçimler taşrada bazı yerlerde bitmişti. İstanbul'da da artık ikinci seçmenler ayrılıyordu. Bu sırada, bir akşam, Aksaray'ın تنها bir sokağındaki evimin kapısı çalındı. Cumbadan baktım. Kapıda bir karaltı var.

"Kim o?"

"Açınız, benim."

"Siz kimsiniz?"

"Siroz mebusu Mithat Şükrü"⁷⁷.

Bu acayip ziyarete hiçbir anlam veremeyerek kapının ipine yukarıdan asıldım. Kapı açıldı. Merdivenden yukarı güler yüzlü, sevimli bir genç çıktı. Odada karşı karşıya oturduk. Bu gece konuğunun maksadını sorar gibi yüzüne bakıyordum. O çarçabuk ziyaretinin sebebini açıkladı:

“Ben Cemiyet tarafından geliyorum” dedi. Cemiyet sizi İstanbul’dan mebus çıkarmak istiyor. Yalnız, bunun için, önce Cemiyet’e girmeniz gerekiyor. Kabul ediyorsanız, adaylığınız açıklanacaktır.”

İttihat ve Terakki Cemiyeti, benim gözümde, yurdu kurtarmış kutsal bir kuruluştı. Ona karşı kalbimde minnettarlıktan ve sevgiden başka bir duyguya yer olamazdı. Fakat yaradılışım gereği böyle cemiyetlere, heyetlere girmekten hoşlanmıyordum. İçimde yalnız kalmak, yalnız yaşamak isteyen vahşi bir ruhun hiçbir bağa dayanmaz isyanları kıpırdardı.

Mithat Şükrü Bey’e cevap verdim:

“Bugün Cemiyet’e girmekte bir anlam kalmamıştır” dedim. “Abdülhamid zamanında, tehlike varken, Cemiyet’e girerek yurdu kurtarmak için uğraşmakta bir şeref vardı. Ama bugün, yalnızca ‘Cemiyet’tenim’ diye öğrenmekten başka yapacak bir iş yok. Beni bağımsız bırakınız. Cemiyet’e bağlı olmayan bağımsız bir yazarın, Cemiyet’in yararına yazabileceği makalelerinin kamuoyu üzerinde etkisi, sanırım Cemiyet’e bağlı bir gazetecinin yazısından fazla olur.”

Mithat Şükrü Bey, yüzü gülümsemesini yitirirse karşısındakini incitecekmiş gibi çekingen bir incelikle ısrar etti. Bu noktanın, Cemiyet için bir ilke sorunu olduğunu söyledi. Ben aslında adaylığımı koymuş, programımı da açıklamıştım. Cemiyet’e girmek istemeyişim, daha çok, bir çıkar sağlamak umuduyla takım takım başvuran zamanecilere benzemekten iğrendiğim içindi. Mithat Şükrü Bey’e olumlu cevap verdim.

YEMİN TÖRENİ

Cemiyet'e girmek, özel bir tören havasında yapılan bir işlemdi. Beni Nuruosmaniye'de Şeref Sokağı'nda, sonradan *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin yönetim yeri olan eve götürdüler. Bir odaya soktular. Orada gözümü bağladılar. Başka bir odaya girdim. Elimden tutarak bir iskemleye oturttular. Sonra gözlerimi açtılar. Karşımda bütün başı kızıl bir örtüyle kapalı bir adam oturuyordu. Arkasındaki duvarda özel bir arma vardı.

Bu adam, şimdi ayrıntıları hatırımda kalmayan bazı yurtseverce söylevlerde bulundu. Ve bana tabanca ve Kur'an üzerinde, Cemiyet'in amaçlarına bağlı kalacağım konusunda yemin ettirdi. Kulağımda pek iyi kalan bu sesin sahibini sonra sesinden tanıdım. O da mebustu. Kendisine Mahir Hoca deniliyordu. Ama Meclis'te iki Mahir Hoca vardı. Sözünü ettiğim Mahir Efendi, sonraları Dârüleytam (Yetimler Okulu) Müdürlüğü'nde de bulundu. Çok iyi ah-lâklı, yurtsever, fedakâr, ama bilgi ve görgü bakımından zavallı bir adamcağızdı. (*Halkçı*'daki tefrikada bu eleştiri satırı kaldırılmıştır.)

CEMİYET – PARTİ

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir buçuk ay önce programını açıklamıştı. Programın 10. maddesi, mezhep ayrıcalıklarının eskiden olduğu gibi bütünüyle korunacağını belirtiyordu. 9. madde, Müslüman olmayanların da askere alma yasasına bağlanması ilkesini kabul etmişti. Cemiyet, Osmanlı uyruklarının eğitimlerinin uygunluğu için her unsura karma olarak açık, devlet mektepleri kurulacağını ve ilk öğretimde Türkçenin zorunlu olacağını programının 17. maddesine koymuştu. İllerin yönetiminde, Cemiyet, izin haklarının artırılmasından yanaydı. Ama Cemiyet

bunun için bir koşul koyuyordu: “Şimdiki bağın bozulup kaldırılmaması”. Cemiyet’in programında başka göze çarpar önemli bir nokta yoktu. Ekimin 25’ine kadar toplanmış olan genel kongre de, bu siyasal programı olduğu gibi kabul edip onaylamıştı.

Bu kongre, ortaya İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yanı sıra bir de “İttihat ve Terakki Siyasal Partisi” çıkardı. Kongre görüşmelerinin 3. maddesi şuydu:

“Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Mebuslar Meclisi’nde bulunacak üyeleri İttihat ve Terakki Siyasal Partisi adı altında çalışacaklardır.”

Bir yanda Cemiyet olacaktı, bir yanda da Parti. Meclise mebus olarak girmiş Cemiyet üyelerinin toplamına Parti denilecekti. Öyle bir siyasal parti ki, bütün üyeleri yalnızca Meclis’teki mebuslardan oluşuyordu. Bu siyasal partiyi Meclis dışında, ülke içinde kim tutacaktı? Cemiyet. Görülüyor ki Cemiyet’le Partinin ilişkileri birçok yanlış anlaşmalara, dedikodulara, eleştirilere ve karışıklıklara yol açacaktı. Gerçekten İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Parti’nin ilişkisi, Meşrutiyet’in sonuna kadar akıllıca bir biçime sokulamadı. Cemiyet, gizli bir kuruluştur. Hatta kongre, Meşrutiyet’in duyurulması yüzünden Cemiyet’in merkezindeki bazı üyelerin adları açıklandığı için tekrar gizli bir merkez seçmişti. İçten bağlılık ve özveri yeminiyle bu merkeze bağlı olan mebusların, bir siyasal parti halinde çalışmalarını olanağı düşünülebilir miydi? İş mantık içinde akarsa bütün üyeler, gizli gizli genel merkezden alacakları emir ve işarete göre hareket etmek zorunda kalacaklardı. Şu halde, “İttihat ve Terakki Siyasal Partisi’ni ve buna dayanarak ülkeyi gizli bir güç yönetiyor” sözünün ortaya çıkacağını beklemek gerekirdi. Nasıl ki böyle de oldu. Cemiyet sonra gizliliğini bıraktı. Genel merkezini açıkça seçti. Üstelik “Cemiyet” adı da ortadan kalkarak yalnız İttihat ve Terakki Partisi adını taşıdı. Ama Cemiyet ruhu, İttihat ve Terakki’nin üzerinden kalkmadı. Bu, Cemiyet için hem bir güç, hem bir zayıflıktı. Zayıflık getirmesi eleştiri ve saldırılara açık cephe bırakmasındandı; bir de düşüncelerin-

de bağımsızlığa önem veren kimseleri partiden soğutuyordu. Güç olması ise, bir çeşit din ve mezhep, sanki bir tarikat değerini almasından ileri geliyordu. Buraya, kırmızı bir örtüden gelen ve kendisine görünmeyen bir sesin verdiği inanç coşkusu içinde Kur'an üzerine yemin ederek girmiş kişilerin içten olanları, Cemiyet kardeşlerine karşı gerçek ve sonsuz bir ilişkiyle kendilerini bağlanmış duyuyorlardı. Ülkede bir "İttihatçılık ruhu" doğmuştu. Bu sanki mistik bir güç gibiydi. Yurt sevgisi çevresinde bütün fedakârlıkları topluyor ve aynı ülkü uğrunda birleşenleri, güçlü bir dayanışma duygusu içinde tek bir varlık haline getiriyordu. Birbirlerinin yüzünü hiç görmemiş iki İttihatçı, rastlantıyla birleşip de birbirlerinin İttihatçı olduğunu anlayınca hemen ruhlarında içten bir yakınlık ve sıcaklık doğuyordu. Aynı dinden, aynı tarikatten ve bu dinle bağlı olmayan en iyi ahbaplardan çok birbirine dost ve kardeştiler. Aradan bu kadar yıl geçtiği halde ilk günlerin içten ve inançlı İttihatçılarındaki bu ruh coşkusu sönmedi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, deney yoksunluğu ve ilkeliliğiyle birlikte ülkenin bazı ana siyasal çizgilerini ta o zamanda pek iyi görmüştü. Ülkenin ilerlemesi konusuna değinen kongre kararlarının 13. maddesi, halkın kişisel girişim yetisini geliştirmek için çaba harcanacağını belirttiği sırada, kişi girişim görülmeyen alanlarda hükümete görev yükleterek devletçilik siyasasının ilk temellerini koyuyordu.

Avrupa'dan güçlü öğretmenler getirilmesi, her meslekte uzmanlar yetişmesi için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ve ülkenin gereksinimini sağlayacak bilimsel eserler yazılmasının yöreklendirilmesi, Cemiyet'in vaad ettiği işler arasındaydı.

GÖSTERİLER

İşte Meşrutiyet'in ilk İstanbul seçimi, gittikçe alevlenen bir takım tutkular ve ara bozuklukları arasında büyük bir

çoşkuyla sürüp gidiyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ara bozuklukları ve ayrılıklardan çıkabilecek tehlikeyi anlamış olacak ki, seçimlerde Türk oylarını dağıtmamaya çaba harcıyordu. Ama İstanbul'daki Hıristiyan unsurlara karşı da yumuşaklık ve uyuşma politikasını elden bırakmıyordu. Rumlar gittikçe işi azıtıyorlar, ateş püskürüyorlardı. Üstelik seçimlerde kendilerine haksızlık yapıldığı savıyla Kasımın 9. (22) Pazar günü Beyoğlu'nda hükümete karşı bir gösteri düzenlediler. Dükkanları kapadılar. Üzerlerine asker gönderildi. Dağıtıldılar. Ertesi gün gösteri, daha şiddetle ve taşkınlıkla sürdü. Beyoğlu seçimlerinin bozulmasını, seçimlerin daha sekiz gün uzatılmasını, her seçim yerinde Beyoğlu Rum Cemiyeti'nin temsilcilerinin bulunmasını istiyorlardı. Göstericiler büyük bir kalabalıkla Babıâli'ye kadar geldiler; zorla dağıtıldılar.

Rum gazeteleri artık *Tanin*'i kendileri için en büyük düşman olarak bellemişlerdi. "Neologos" şu gözdağını veriyordu:

"*Tanin* inansın ki, Rum ulusu *Tanin* başyazarının Yunanlılığa karşı makalelerini unutmayacaktır. Osmanlı Devleti'nin Rumları, *Tanin* ve arkadaşlarıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum unsuruna karşı makalelerini, ulusal ruhumuzu ta derinden yaralayan ve Rum unsurunu sifıra indirmek amacıyla yapılan seçim kötülüklerini unutmayacaklardır." (*Tanin*, 28 Kasım 1908).

Rum gazetelerinin yüzsüzlüğü ve küstahlığı ne kadar artırmış olduklarını anlamak için küçük bir olayı anacağım. Atina'da çıkan bir gazete, Girit üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin hiçbir hakkı olamayacağını yazmıştı. İstanbul'daki *Proodos* gazetesi, Yunan hukukunu destekleyen bu makaleyi olduğu gibi sütunlarına geçiriyor, makaleyi bütünüyle benimsiyordu (*Tanin*, aynı günde). Böylece Rumların artık dış görünüşü korumaya bile önem vermedikleri, amaçlarını açığa vurmaktan hiç çekinmedikleri görülmüyordu.

BİR DEĞİŞİKLİK

Mebuslar Meclisi'nin açılması pek yaklaştığı sırada hükümette küçük bir değişiklik oldu. Recaizâde Ekrem Bey⁷⁸ Âyan⁷⁹ azalığına atandığı için ondan açılan Maarif (Milli Eğitim) Bakanlığı'na Hakkı Bey (sonradan Sadrâzam Hakkı Paşa), Hakkı Bey'in yerine de İç İşlerine Hüseyin Hilmi⁸⁰ Paşa geldi. Ama asıl önemli nokta, Adalet Bakanlığı'na Manyasîzâde Refik Bey'in atanmasıydı. Refik Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk adımlarından beri hizmet etmiş, özgürlükseverliğiyle büyük bir ün ve güven kazanmış olduğu için hükümete girmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümet işlerine resmen ilişmesi anlamını belirtirdi. *Tanin*, Refik Bey'in Adalet Bakanı oluşunu şöyle karşıladı: "Şimdiye kadar karşımızda biçim ve içeriğı belirsiz bir yönetim, bir hükümet görüyorduk. Mantık aranırsa, bu yönetimin bütünüyle Genç Osmanlıların olması gerekirdi. Yeni zamanlara yeni adamlar... Bu bir genel yasadır... Refik Bey'in Bakanlar Kurulu'na girişi, bu bakış açısından bir eylem başlangıcı olmasıyla önemlidir... Şimdiki halde kabine... Mebuslar Meclisi'nin karşısına çıkmak için bir tuvalet yapmak gereğini anlıyor..." (*Tanin*, 18 - 30/31 Kasım 1908).

BİR SUİKAST

Bütün bu gürültü ve tartışmalarla İstanbul'da karışan duruma bir kat daha karanlık bir renk verecek siyasal nitelikte bir suikast oldu. *Tanin*'in 20 Kasım 1324 - 3 Aralık 1908 tarihli sayısında, "Son Haberler" bölümündeki şu satırlar olayı aydınlatıyordu: "Dün akşam saat beş buçuk sıralarında, Sultan Mahmut türbesi karşısındaki sokakta bir cinayet işlenmiştir. O dolaylardan geçmekte bulunan İsmail Mahir Paşa'ya altı el silah atılarak, ikisi denk geldiğı için

Paşa aldığı yaraların etkisiyle ölmüş ve silah atanlar kaçmışlardır. Polis, gerekli araştırmayı yapmaktadır.”

Bu siyasal öldürmenin nedeni ve anlamı neydi? Bir devrim hazırlanırken, yapılmaya başlanırken, yıkılması istenen baskı yönetimi adamlarına karşı bu yolda suikastler mantıklı sayılabilir. Ama artık Meşrutiyet gerçekleştirilmiş, Abdülhamid yönetiminin en çok nefret kazanan adamlarına bile hiç dokunulmamışken, İstanbul’da adı sanı bile pek belli olmayan bir İsmail Mahir Paşa’nın sokak ortasında öldürülmesi çok anlamsız ve yakışıksız bir hareketti. Bunu, Cemiyet’in, İstanbul’da yitirmekte olduğu güç ve değerliliği elde etmek için, vaktiyle ölümüne hüküm verilmiş bir kimsiyi öldürtmüş olduğu biçiminde fısıldadılar. Herhalde girişim, Cemiyet’ten çıkmışsa büyük bir yanlışlıktı. Bir Cemiyet’in saygınlığı halka dehşet salmak yolu ile sürdürülemez.

SONUNDA SEÇİM

Sonunda İstanbul seçimleri yapıldı. Bunun için 28 Kasım cuma günü (11 Aralık) ayrılmıştı. İstanbul seçimlerinin sonuçları büyük bir heyecanla bekleniyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin adaylarının ne olursa olsun kazanacağı üzerine kimsede kesin bir güven yoktu. İllerde Cemiyet’in duruma egemen olamadığı ve bazı zorbaların kendilerini mebus seçtirdikleri, Basra’dan Talip Bey’in mebus seçilmesi örneğiyle göze çarpmıştı. Bu da pek doğaldı. Cemiyet, geniş yurdun her yanında örgüt kuracak kadar kendisi örgütlü olmadığı gibi, bu çeşit işlerde alışkanlığı da yoktu. Aynı zamanda şubelerini her tarafa yaymaya vakit bulamamıştı.

Uzak illerden çıkan mebusların ne kadarının Cemiyet’in emellerine düşman kimselerden oluştuğu pek ayırt edilmezse de İstanbul’da başarısızlık Cemiyet için müthiş bir vuruş olacağından, başkent seçimine İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük önem vermişti. Rumların taşkınlıkları yüzünden İs-

İstanbul halkı çabuk uyanmış ve birleşme gereğine inanmıştı. Sabahattin'in Ahrar Partisi, Ali Kemal'in etkisi altındaki İldam gazetesiyle Kâmil Paşa'ya hizmet eden *Yeni Gazete* ve Cemiyet'e hiç dost görünmeyen gündelik *Servetifünun*, İstanbul oylarını dağıtmak konusunda epeyce iş görüyorlardı. Tam seçim günü Derviş Vahdeti'nin⁸¹ *Volkan*⁸² gazetesi, küçük boyda yayımlandı. İlk yazısında bana sövüp sayıyor, bana karşı bulunmak amacıyla yayınlandığını bildiriyordu. Herhalde İstanbul'da İttihat ve Terakki'ye karşı Türklerden ve Hristiyanlardan, en çirkin yollarda çalışan epeyce girişimci bir küme vardı... Fakat bütün çirkin ve ahlâksız manevralar bir yarar sağlamadı. İstanbul'dan 517 ikinci seçmen çıkmıştı. Bunların 512'si oya katıldı. İttihat ve Terakki'nin gösterdiği on aday, şu oyları alarak İstanbul mebusu oldular:

Manyasîzâde Refik Bey	503 oyla
Mustafa Asım Efendi	475 oyla
Ahmet Rıza Bey	472 oyla
Vitali Feraci Efendi	461 oyla
Hallaçyan Efendi	455 oyla
Ahmet Nesimi Bey	425 oyla
Zohrap Efendi	392 oyla
Konstantinidi Efendi	369 oyla
Hüseyin Cahit	354 oyla
Kozmidi Efendi	340 oyla

Ali Kemal 64, Prens Sabahattin 18, Murat Bey 16 oy almışlardı. İttihat ve Terakki İstanbul seçimlerinde kesin bir başarı kazanmış sayılabilirdi. Ama İstanbul ikinci seçmenleri içinde Cemiyet'in bazı adaylarına oy vermeyenlerin sayısı 160-170 kadar vardı. Örneğin 158 ikinci seçmen bana oy vermemişti. Sonraki deneylerle de meydana çıkıyor ki, bu gibi adaylıklarda adı çevresinde hiç gürültü olmayan kişiler, daha çok oy toplayabiliyorlar. Çatışmaya atılanların kendi partileri içinde bile karşı koyucuları oluyor. İhtiyatlı davranıp kıyıda duranlar daha hoş'a gidiyor. (*Halkçı*'da son satır: Fena bir ders, ama ne çare ki gerideki

(Meclis açılmadan Reşat Efendi'nin dairesinde geçtiği söylenen bir olayın merakıyla Beşiktaş Sarayı'ndaki Veliaht dairesine gittiğini anlatan Yalçın; onu şöyle niteler: "Yaşlı ve ak bıyıklı, şişman bir adam; alık yüzlü, anlamsız ve donuk bakışlı." Bir düşkünlüğüne uğradığını açıklayan Yalçın, uzaktan uzağa sevdikleri, hür düşünceli sandıkları Reşat Efendi'nin Tefvik Fikret'in de umudu olduğunu, babasının ona uzaktan bağlılığı yüzünden bir gün padişahlığa geçerse kendisinin de mabeyn başkâtibi olmayı umduğunu söylediğini hatırlar. "Bu alık yüzlü şapşal adamın" esvapcıbaşı Sabit Bey'in sözlerini tekrarladığını, yatak odasına ip merdivenle tırmanmak isteyen bir adamın girişimini anlattığını nakleder. Uzun yıllar sonra bu olayın halkın ilgisini çekmek için Reşat Efendi çevresince uydurulduğunu öğrendiğini belirtir; "Saray ahlâkı" diye bağlar. - *Halkçı, Tefrika 36*).

MECLİS AÇILIYOR

1 Temmuz'dan beri sabırsızlıkla beklediğimiz büyük gün, sonunda geldi. Aralığın 17. perşembe günü Mebuslar Meclisi açıldı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul dışından birer birer İstanbul'a gelen mebuslar için bir toplantı merkezi olmak üzere Nuruosmaniye'deki Arifi Paşa konağını bir kulüp haline sokmuştu. Mebuslar, eski ezan saatiyle 4'de burada toplanmaya başladılar. Birbirini hiç tanımaz, birbirine düşünce, öğrenim, emel ve amaç bakımından hiç uymaz, tutarsız bir yığın... Arada tanışıklık yeni başlamış... Selâmlaşmalar, güler yüzle basmakalıp tatlı konuşmalar ve içten içe hasetler, hırslar, türlü düşünceler...

Burada toplanan mebuslar arabalara ikişer ikişer binecek Meclis'e öyle gideceklerdi. Arabaya bineceklerin sırası kur'a ile kararlaştırılacaktı. Kur'alar çekildikçe adlar haykırılıyor ve adları söylenenler odalardan çıkarak arabaya binmek üzere aşağı iniyorlardı. Sonunda uzun bir alay oluştu. Rastlantının garip bir cilvesi, benim yanıma Lâzki-

ye mebusu Ahmet Aslan düştü. 31 Mart Olayları'nda benim yerime öldürülecek kurban.

Mebus alayı önce Harbiye Bakanlığı'na (şimdiki Üniversite Merkez yapısı) gitti. Alan kapısından girilince aşağıdaki köşkte mebusların şerefine bir çay veriliyordu. Ama burada çok durulmadı; çaylarını içenler yeniden arabalarına dönüyorlardı. Daha konukların ardı alınmadan ilk gelenler arabalarına binmiş bulunuyorlardı.

Sokaklar hıncahınç kalabalıktı. İstanbul, ilk Meşrutiyet günlerini andırır bir coşma içinde sokaklara dökülmüştü. Mebus arabalarının önünde mızraklı süvari alayından bir birlik yürüyordu. Harbiye Bakanlığı kapısından Beyazıt alanının sonuna kadar mızraklı süvariler ve askerler dizilmişti.

Arabalar kalabalıktan zorlukla kımıldayabiliyorlardı. Mebus arabaları ilerlemeye başlayınca, Beyazıt alanında Ayasofya'ya kadar uzayan cadde, baştanbaşa bir alkış gü-rültüsü içinde kaldı.

Divanyolu'nda, eski Maarif Bakanlığı (eski Belediye Zabıta Müdürlüğü, Türbe'de) karşısında Üsküdar Lisesi öğrencileri dizilmişti. Oradan Ayasofya'ya kadar Vefa, Mercan ve Numune-i Terakki liseleriyle Hukuk Mektebi, Üniversite, Öğretmen Okulu, Mülkiye Okulu, Darüşşafaka ve asker okulları öğrencileri yer almışlardı. Yedi yıl sürmüş olan lise müdür yardımcılığı ve müdürlüğü yaşamımda bu gençlerden çoğunu öğrencim olarak tanımiştım. Onlar, kendilerine karşı beslediğim ilgi ve sevginin armağanını beni alkışlayarak gösterdiler. Eller çırpılıyor, yüzleri tanınan mebusların adları haykırılıyor, pencereden ve sokaktan arabalara konfetiler yağıyordu.

(Ömrünün en mutlu anlarından birini anlattığını belirten Yalçın, gençlik düşlerinin gerçekleşmesinden duyduğu hoşnutluğu ve alkışların verdiğı gönöl dirliğini betimler. Arada siyasal yaşamın her zaman ters akımlarla bozulduğunu hatırlatır. şimdi "dünyayı her şeye kanıksamış bir melâl arkasından, her şeyi doğıal bularak, gü-lümseyerek ve acılıkla seyrediyorum" der. Mebuslar Meclisi'nde or-

tada, arkaya doğru bir yer seçtiğini, İstanbul mebusu Zohrap ile Rumeli mebuslarından Trayan Nail arasında oturduğunu; ertesi günkü Fransızca İstanbul gazetesinin kendisini “nasyonalist önder” diye andığını belirtir... - *Halkçı*, 37)

ABDÜLHAMİD

Abdülhamid, saat sekiz buçuğa doğru askerî üniformayla salondaki locasına girdi. Arkasından kaputunu çıkarmamıştı. Bu kadar yıldır ülkenin özgürlüğünü boğan ve yurdu kaçınılması olanaksız yıkılış uçurumunun ta kıyısına götüren bu büyük zorbayı bu kadar yakından hiç görmemiştim. Yandan gözüme ilişiyordu. Yüzünde sanki bir makyaj varmışcasına bütün ifadeler silinmişti. Yalnız gülmez bir çehre, kocaman ve çirkin bir burun... Sanki bütün vücudu zorla tutulan bir hınç ve nefretin canlı bir heykeliydi.

Abdülhamid’in söylevinde dikkate değer bazı noktalar vardı:

1. Abdülhamid, ilk anayasanın duyuru şerefini kendisine alıyor; Mebuslar Meclisi’nin tatil edilmesindeki sorumluluğu o zamanki devlet ileri gelenlerine yüklüyordu.

2. Abdülhamid, ilk tatilin geçici olduğunu söyleyerek, ülkenin uzun süre özgürlüksüz ve anayasasız bırakılmış olmasının sorumluluğunu da gene Bakanlara atıyordu.

3. Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin baskısı üzerine anayasanın yeniden yürürlüğe girmesine, kendi Bakanlarından ve adamlarından bazılarının karşı koyduklarını ve bu karşıt oy ve düşüncelere karşın kendisinin hiç kararsızlığa düşmeden anayasayı yeniden yürürlüğe koyduğunu söylüyordu.

Söylevin bu parçalarını olduğu gibi alacağım:

“Tahta çıkışımda koymuş olduğum anayasanın uygulanmasında rastlanan zorluklar yüzünden, o zaman devlet ileri gelenleri tarafından gösterilen gerek üzerine Mebuslar Mec-

lisi geçici olarak tatil edilmişti. Ülkemizde maarifin ilerlemesiyle, halkın eğitim düzeyi istenen dereceye ulaşınca kadar adı geçen yasanın ertelenmesi tavsiye yoluyla söylendiğinden, Mebuslar Meclisi'nin yeniden toplanması belli bir vakte bırakılmıştı... Şahane ülkenin her yanında okullar kurularak maarifin ilerlemesine özen gösterilmişti. Şükürler olsun o maksadın elde edilmesiyle maarifin yaygınlaşması sayesinde halk sınıflarımızın yetenek düzeyi ilerlediği için, gösterilen arzuya dayanarak ve bu arzunun gerçekleşmesinin devlet ve ulusumuzun şimdi ve ilerde mutluluğunu gerektireceğine inandığımdan, buna karşıt düşünce ve oylara karşın, kararsızlık çekmeden anayasayı yeniden yürürlüğe koydum."

ACI BİR DERS

Burada zorba hükümdarların keyiflerine uşaklık eden karaktersiz, çıkar düşkünü, dalkavuk Bakanlar ve yurt yönetimindeki perde arkasındakiler (camarilla) için ne acı bir ders, ne şiddetli bir tokat var!

Abdülhamid'in söyledikleri, şüphesiz ki, biçimce ve dış görünüşçe doğrudur. Abdülhamid ilk Mebuslar Meclisi'ni kapattığı zaman, kendisine yaranmak isteyen gevşek, dalkavuk Bakanların imzalarıyla bir tutanak almıştı. Anayasanın belirsiz bir zamana kadar geçersiz kalması gereğini de gene Bakanlara yükleyecek biçimde onlara tutanak imzalatmıştı. En sonunda İttihat ve Terakki'nin telgrafları ve göz korkutmalarıyla Yıldız'da⁴³ toplanan özel danışmanlar yalnızca Abdülhamid'e yaranmak için baskı yönetiminin sürdürülmesini salık verdikleri halde Abdülhamid istenen şeyi yapmaya zorunluk görmüştü. Ama şimdi o bağlı kullarını yeni yönetimin ağzına yem olarak atmakta hiç kararsızlık göstermiyordu. Abdülhamid, işin içinden sıyrılıp çıkıyordu. O hiçbir şey yapmamıştı. Tahta çıkışından beri süren rejim ülkeye bir kötülük getirmişse, nedeni anayasa-

nın önce geçici olarak, sonra süresiz tatilini gerekli gören ve salık veren Bakanlardı. Eskiden padişahlar, kendilerini kurtarmak için en bağlı kullarını, ayaklanan halkın eline teslim ederek parçalanmalarını seyretmezler miydi? Abdülhamid de bu zorba hükümdarlar geleneğinden ayrılmıyordu. İsteklerine araç olarak kullandığı adamları, kendisini temize çıkarmak için, duraklamaksızın feda ediyordu. Ne küçük ve bayağı bir eylem; ama o ahlâksız, karaktersiz, dalkavuk Bakanlara da ne kadar yakışıyor.

Abdülhamid'in Meclisi açma söylevi okundu, alkışlandı. Artık Meclis, kendi işleriyle uğraşmaya başladı.

(Mebuslar Meclisi'nin açılışı sırasındaki iç durumu şöyle anlatır Yalçın: İlk günlerde korku ve şaşkınlığa düşen eski rejim adamlarının İttihat ve Terakki'nin hareketsizliği ve girişimsizliği üzerine bu halden kurtulmuş görünmeleri... Ziyafet sofrasının baş köşesine geçmeye hevesli hürriyet mücahidleri... Şantaj amacıyla ve yüksek maaşlar ko-parmak düşüyle Avrupa'ya kaçmış ve zorunlukla orada kalmış kişiler... İttihat ve Terakki'nin yüz vermediği bu serserilerin yavaş yavaş Kâmil Paşa'nın çevresinde toplanışları... İstanbul'da Cemiyet yanını tutan yalnız iki gazetenin varlığı: *Şura-yı Ümmet* ve *Tanin*... Satılık vic-danlar: Arap ve özellikle Suriye mebuslarının çoğu ile Arnavut mebuslarının kalabalık bir kısmı yalnızca çıkar peşindedirler... Yönetim-de başıboşluk, Kâmil Paşa'nın tekil davranışları... Ali Kemal yöneti-mindeki *İkdam*'la *Yeni Gazete*'nin Kâmil Paşa'yı övmeleri... *Temps* muhabirinin Cemiyet çevrelerinden esinlenerek yazdığı makaleden alıntı parçaları: Cemiyet gene savaş alanında kalacaktır... Hüküm ve nüfuzun vazgeçilmez lezzetleri vardır... - *Halkçı, Tefrika* 38-39)

MECLİS REİSLERİ

Mebuslar Meclisi birinci başkanlığa üç aday seçti. Abdülhamid bunların içinden Ahmet Rıza Bey'i⁸⁴ yeğlediği için ilk Mebuslar Meclisi'nin başkanlığını o kazandı. Ken-

disini, güzel kesilmiş yakışıklı sakalı, saygı ve sevgi aşıl原因an sevimli çehresi, ağırbaşı boyu posuyla şimdi bile gözlerimin önüne getirebiliyorum. O söylevine şöyle başlamıştı:

“Yirmi yıl önce Bursa ili Maarif Müdürlüğü’nü bırakarak ulusal temel haklarımızı Paris’te savunmaya başladığımız zaman, yurdumun bir gün kesinlikle özgür ve mutlu olacağına inanıyordum. Her zaman güçlü bir inançla, büyük bir yürek doygunluğuyla çalıştım. Ama gurbette hüzün ve yoksulluk içinde geçen ömrüm yetmez, bu özgürlük ve mutluluğu ben göremem sanıyordum...”

Ahmet Rıza, yurdunu sevenlerin gözünde yurtseverliğin, özverinin bir simgesi niteliğiyle çok yüksek bir yere sahipti. Herkes üzerinde büyük bir yaptırma gücü vardı.

Fedakârlığı, yurduna sevgisi, sarsılmaz karakteri kadar kendisinde hayat adamı olmak niteliği bulunsaydı; görüşü, düşünüşü daha geniş olsaydı; tek sözcükle durumun gerektirdiği kadar gücü olsaydı, yeni yönetime ve ülkeye çok büyük hizmet ederdi. Durumu bütün bütün kurtaramazsa da işlerin gidişinde birçok noktalar şüphesiz ki değışirdi. İttihat ve Terakki içinde o dakikada ondan tanınmış, onun kadar yaptırma gücüne sahip kimse yoktu.

Başkan yardımcıları seçimi yapılırken Cavit⁵⁵ yanıma sokuldu. Birinci başkan yardımcılığı için “Bizim Talât’a oy vereceğiz” dedi.

“Bizim Talât kim?”

“Tanımıyor musun, canım? İşte şurada oturuyor.”

Kalabalığın arasında uzaktan bana Talât’ı gösterdi. Doktor Şükrü Bey’in evinde Manyasîzâde Refik Bey’in yanında görmüş olduğum Talât Bey’i tanıdım. Mebuslar kulübünde, Mecliste hiç kendisini göstermeden, kendisini göstermek için çırpınmalara kalkmadan, sessiz, alçakgönüllü, gösterişsiz kalıyordu.

YILDIZ'DA ZİYAFET

Meclisin başkanları, kâtipleri ve yönetim kurulu seçildikten, bölümler ve encümenler kurulduktan, cevap yazısı yazılıp padişaha sunulduktan sonra Abdülhamid, Yıldız'da, tören köşkünde, Aralığın 18. günü akşamı (31 Aralık) Meclis üyelerine bir ziyafet çekti.

Merdivenlerden çıkılınca ilk salonda, büyük üniformasıyla ayakta duran Abdülhamid, o gece bütün çekiciliği ve büyüleyiciliğini kullanmaya karar vermiş gibi, güler yüzlü ve iltifat ederek konuklarını karşılıyordu. Meclis'in ilk açıldığı günden sonra geçen onbeş gün içinde, belki korktuğu ilk tehlikeleri atlatmanın verdiği güven ve güçle, belki yeni duruma biraz alışmanın etkisiyle durgunluğunu ve soğukkanlılığını bulmuş gibiydi.

Yemek salonunda herkes rastgele bir yer seçip ayakta padişahı bekliyordu. Abdülhamid salona girdi, yerine oturdu. Sağ tarafında, sırayla, Sadrazam, İçişleri Bakanı, Meclis ikinci başkan yardımcısı; sol yanında, sırayla, Ahmet Rıza Bey, Talât Bey, mebus niteliğiyle ve siyah redingotla gelmiş olan Adalet Bakanı Manyasîzâde Refik Bey yer almışlardı.

Ben de mümkün olduğu kadar yakın bir iskemle seçerek Abdülhamid'i incelemek istiyordum. Abdülhamid'le görüşen Avrupalılar, onun pek çekici ve bağlayıcı bir incelik ve kişiliği olduğunu öteden beri yazarlardı. Bunu dalkavukluğa ve çıkarıcılığa yükleyerek inanmazdık. Ama bu gece Abdülhamid'teki çekiciliği ben yakından gördüm. Ziyafet sonunda hemen bütün mebusların kalbini kazanmıştı.

Bugün düşünüyorum da Abdülhamid ne boş yere o saltçılık (mutlakiyet) ve baskı yönetimine sapsmış, Mebuslar Meclisi'nden ne boş yere korkmuş. Mebuslar Meclisi'nde belki biraz atıp tutanlar olacaktı. Basında belki biraz özgürlük savına kalkacak yazarlar görülecekti. Ama Abdülhamid gibi kurnaz bir padişah, Meşrutiyet yönetiminde de ülkeyi gene elinde oynatabilirdi. Bütün bu karışık unsurlar, bu çikardan başka bir şeye tapmayan politikacılar arasında Ab-

dülhamid, en büyük düzenleyici ve egemen olarak her zaman yerini koruyabilirdi. Sıkışanlar ondan güç kazanmaya baş vuracaklardı; o çarpışan, boğuşan çıkarlar ve bölünmeler arasında hangi yana eğilim gösterirse o tarafa zafer sağlayabilecek bir yerde bulunacaktı. Bunun için gene her istediğini yapabilecek ve dış görünümü kurtarmış olacaktı. Belki de şimdi Abdülhamid de Meşrutiyet devrinin kendisini yutmayacağına güven getirmiş ve durumu bilgisiz, işlenmemiş ama içe işleyen zekâsıyla belki bütünüyle kavramıştı.

Abdülhamid pek az yemek yiyordu. Çorbadan ancak bir iki kaşık aldı. Bir tane börek yedi. Mayonezli levreğe çatalın ucuyla bir iki kez dokundu. Sığır filesinin yalnız fasulye ve patates gibi sebzelerine biraz ilgi gösterdi. Öteki yemeklerden hiçbir şey almadı gibi.

Abdülhamid yemekte bütün iltifatını Ahmet Rıza üzerine toplamıştı. Sağındaki yaşlı sadrazam, uzun yıllardan beri kendisinin olmuş bir kuluydu. Onunla ilgilenmeye ne gerek vardı? Asıl kazanılacak kişiler solda idiler. Abdülhamid, inceliği, Ahmet Rıza'nın bardağına kendi eliyle su koyacak dereceye kadar ileri vardırırdı! Avrupa'nın her şeyden yoksun gurbet havası içinde yıllarca yokluk ve düşkünlüğe göğüs gererek dayanıklılığını yitirmemiş olan Ahmet Rıza, şimdi padişahın bu gönül okşaması karşısında ayağa kalkarak bardak tutuyor ve sonra elini başına götürüp eğilerek selâm verip yerine oturuyordu.

Parayla, rütbe ve memurluk vaadleriyle bir türlü eğilmeyen o sağlam ve yüksek Ahmet Rıza'yı böyle bir bardak su ile yola getirmek varken, Abdülhamid bunu acaba neden vaktiyle düşünmemişti? Şimdi geçmiş zamanı ve fırsatları gidermek ister gibi güleryüzlü ilgisinin arkasını kesmiyordu. Ahmet Rıza ile tatlı tatlı Avrupa'dan konuşuyorlardı. Ahmet Rıza, sanki Avrupa'ya özgürlük savaşı için değil de, kendi keyfi için gitmiş gibi; orada çektiği sıkıntılardan, yemek pişirmeye mecbur olmalarından söz ediyor, bunun bir pot kırmak olabileceğini düşünmüyordu. Abdülhamid de sanki çekilen bu yoksullukta kendisinin bir etkisi yok-

muş gibi Ahmet Rıza'nın başından geçenleri tatlı bir gülümsemeyle dinliyordu.

Bir aralık Abdülhamid, yanındaki mebusların kimler olduğunu anlamak istedi. Ahmet Rıza, yavaşça fısıldadı: Tanin başyazarı Hüseyin Cahit, Mehmet Cavit, Lütfi Fikri; öğrenimi Avrupa'dadır. Hocaîade Mustafa Asım Efendi...

Abdülhamid *Tanin*'in adını hiç gözlerini kırpmadan duymaya dayandı. Bu gece bütün bütün başka bir kişilik almış sanılabiliirdi. Çelik gibi bir iradeyle bütün kuruntularını, korkularını bastırmış, Meşrutiyet yaşamına alışkın bir hükümdar haliyle, milletvekillerinin arasında mutlu görünmeyi başarıyordu.

Abdülhamid, gülyüzlülüğü, bu ziyafetin bir anısını saklamak için fotoğraf çekilmesini isteyecek kadar ileri vardırırdı. Yemekte sıra dört kardeş tatlısına gelince, bir işareti üzerine, başkâtip Cevat Bey Abdülhamid'in söylevini okudu. Abdülhamid şanlı uyruklarının vekilleriyle bu akşam birlikte yemek yediğinden ötürü hoşnutluğunu bildiriyor, bu geceki şu durumun yüce devletin tarihinde ilk kez görülmüş kutlu bir olay olduğunu söyledikten sonra mebuslara şöyle sesleniyordu:

"Saltanatın, devletin ve ülkenin haklarının koruyucusu önce Allah, sonra ulus ve Mebuslar Meclisi'dir.

... Anayasamız hükümlerinin -Tanrı'nın yardımıyla- korunmasına nefsimi adadığımı ve buna karşıt bulunacak her kim olursa olsun, en birinci düşman ve en birinci karşıtı -halifeniz ve padişahınız sıfatıyla- ben olacağımı güvence verir ve doğrularım..." (*Tanin*, 1 Ocak1908) diyordu.

Abdülhamid'in hiç çekinmeyen bu açık, bu kesin sözleri salonu coşturdu. Bütün mebuslar alkışlıyorlar, "padişahım çok yaşa" diye bağııyorlardı. Hatta coşkularını bununla da anlatmış olamadıkları için oldukları yerde tepinenler bile vardı. En ağırbaşlı görünen hocalar kendilerinden geçmişler, haykırıyorlardı. Acaba şimdi de çok haykırmak ve alkışlamak yoluyla Abdülhamid'in gözüne girmeyi düşünenler de var mıydı?

Abdülhamid, gördüğü bu coşkun alkış ve sevgiden pek heyecanlı ve mutlu olmuş gibiydi. Hatta gözlerinin yaşardığını gördüm. Ellerini gözüne götürerek yaşlarını sildi. Bu bir komedi miydi? Yüreğinde içtenlik var mıydı? Yoksa bu yaşlar pek doğal bir coşku sonunda elinde olmadan mı gözlerine doluyordu?

Duygululuğundan kısık bir sesle:

“Teşekkür ederim” diyebildi. Yerine oturduğu zaman Ahmet Rıza’ya:

“Ömrümde bu kadar mutlu olduğum bir dakikayı hiç hatırlamıyorum!” dedi.

Bunda belki içtendi. Çünkü kendisini artık Meşrutiyet korkusunu atlatmış sayabilirdi. Yemekten sonra Abdülhamid salondan çekildi. Mebuslar da odalara çekildiler. Bir yandan hizmetçiler yemek sofrasını sökerek büyük salonu boşaltmaya çalışıyorlardı. Mebuslardan bazıları Sadrazam Kâmil Paşa’nın çevresini aldılar. İçlerinde etek öpen oldu! Bunlar Arap mebuslarıydılar. Milletvekilleri Meşrutiyet’in ilk aylarında sadrazamın eteğini öpüyorlardı. Sersem Abdülhamid, sen böyle mebuslardan niye korktun?

Salon düzenlendikten sonra Abdülhamid, sol tarafında Ahmet Rıza olduğu halde tekrar içeri geldi. Padişah Meclis Başkanı’yla birlikte salonu ağır ağır dolaşıyordu. Ahmet Rıza, gözleri iliştigi mebusları Abdülhamid’e tanıtıyordu. Bu sırada Havran mebusu Saadettin Halil Efendi, arkasında maşlahı, başında kefiyesi ile herkesi itip kakarak telâş ve coşkuyla ileri atıldı. Uyandırdığı merak ve kaygı arasında Abdülhamid’in elini yakaladı: “Havran mebusuyum” dedi. “Yurttaşlarımin yüklediği bir görev var, yerine getireceğim. O da şanlı halifenin elini öpmektir.”

Ahmet Rıza Bey, eski Meclis’te de üyelik etmiş olan Halep mebusu Nafi Paşa’yı Abdülhamid’e tanıttı. O da “Bütün Osmanlı kavimleri, özellikle Arap kavimleri adına” padişahın elini öptü. Artık bundan sonra mebuslar arasında Abdülhamid’in elini öpmek için bir yarış başlamıştı. Ab-

dülhamid son söz olarak, Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey aracılığı ile mebuslara şu bildiride bulundu:

“Millet her ne zaman isterse uğrunda canımdan geçmeye hazırım.”

(GİRİT TAKRİRİ başlıklı bölümde Yalçın, ilk fırsatta Girit'in Yunanistan'a katılacağı konusunda girişimler yapıldığının söylendiğini, bu konuda karanlık noktaların aydınlanması için sadrazamca bilgi verilmesini isteyen bir soru yönelttiğini anlatır. Tek başına yönelttiği bu sorunun İttihat ve Terakki'ye mal edildiğini, Kâmil Paşa taraflılarının karşı saldırıya geçtiklerini hatırlatır. Kendisinin Hakkı Paşa Kabinisi'ndeki Maarif Nazırlığını kabul etmediği güne kadar “nazır olacak” adaylardan sayılarak haset uyandırdığını açıklar. Kâmil Paşa'nın soruya cevap verdiği gün çok alkışlandığını ve kendisinin söz hakkını kullanmaktan vazgeçtiğini söyler. *İkdam*'da, Ali Kemal ve *Servetifünun*, Yalçın'ı suçlayan yazılar yayımlarlar. Söz hakkını kullanmamış olmayı *Kusur Etmişim* başlıklı bölümde içtenlikle belirtir... İttihat ve Terakki mebusları arasında olumlu bir dayanışma bulunmadığını söyledikten sonra, *Tanin*'de fazla çalıştığını, Cemiyet'le sıkı ilişki içinde bulunmadığını açıklar. Araplar arasında ulusçuluk akımının başladığını sezdığını, mazbataları kabul edilmeyen iki Arap mebusun, bu hareketi Araplığa karşı toplu bir düşmanlık biçimine sokmak için uğraştıklarını ayrıntılarla anlatır. –*Halkçı, Tefrika 40-41*– Özellikle Suriye ve Irak'ın Arap mebuslarının mizaçları gereği hoşnutsuz olduklarını belirten Yalçın 42. tefrikada kendisinin selâminin hafif oluşundan kırınglık duyduklarını da ekler. Bu sırada Paris'teki *Le Temps* gazetesinde Reşit Matran imzasıyla çıkmış bir makale Suriye için özel bir yönetim istemiştir. *İkdam* da, Arap mebuslarının Nafi Paşa başkanlığında toplantılar yaparak ayrı bir siyasal parti hazırlığında bulunduklarını yazmıştır. Yalçın, bu girişimleri Türklüğe karşı değerlendirir ve İttihat ve Terakki'nin içinde Prens Sabahattin ve Ah-rar Partisi'ne karşı öfke doğmaya başladığını tekrarlar. Hükümet yetkisinin yokluğundan yakını; Cemiyet'in henüz tam olarak örgütlene-medığinden yerinir; bazı Batı gazetelerinde karşı görüşte halk hareketlerinin düzenlendiğini okuduğunu anlatır; iki ay sonraki 31 Mart Olayı'nın gizli gizli hazırlanmakta olduğunu sezemediklerini... belir-

tir. 43. Tefrikada "BASINA KARŞIYIM" başlığı altında Kâmil Paşa hükümetinin basın özgürlüğünü kısıtan bir tasarı hazırlığına karşı yapılan mitingleri anlatır. Bu arada sadrazamın tekil hareketlerine protesto olmak üzere bazı bakanlar görevden çekilmiş, bir hükümet bunalımı doğmuştur "*Tefrika 43*". Şih Saffet Efendi'nin bir sorusu üzerine Kâmil Paşa'nın Meclis'e gelmesi beklenirken iş çokluğundan ötürü toplantı çağrısını çarşambaya bıraktığını bildiren Sadrazamlık tezkeresi gelir. Harbiye ve Bahriye bakanlarının şikâyet tezkerelerini çeşitli şikâyet dilekçeleri izler Meclis'te "*Tefrika 44*". Kâmil Paşa gene çağrılır Meclis'e; gene gelmeyince 8'e karşı 198 kişi güvensizlik oyu verir. Abdülhamid, Meclis'e önem veren bir hükümdar gibi davranarak yeni hükümeti kurmakla Hüseyin Hilmi Paşa'yı görevlendirir. Fırtına yatışmıştır. Cemiyet'in işlere el koymamasından tekrarlarla yakınan Yalçın; orduya ve okullara politikanın girdiğini kanıtlayan belgeler ve tanıklıklar iletir. -*Tefrika 45*-)

ĐİN KİŞKİRTMASI

Cemiyet'e ve Meşrutiyet'e karşı en can alıcı kişkırtmalar ise bunlardan çok din örtüsü altında yapılanlardı. İttihatçılar halk arasında dinsizlikle suçlanıyorlardı. Bütün bu özgürlükler, Mebuslar Meclisi, "gâvurluk" sayılıyordu. Halkın en kör, en azgın duygularını ayaklandıırarak ülkeyi altüst etmek isteyenler, artık işi bütün bütün açığa vuracak kadar atak davranmaya başlamışlardı.

Şubatın 15. Pazar günü (28 Şubat) Kapalıçarşı açılır açılmaz (o zaman tatil cuma günüdür) hoca kılığında bir iki kişi orta yere bir masa koyarak başına otururlar. Baskının fenalığından, özgürlüğün yararından söz açan ve Meşrutiyet döneminde düzenlenecek yasalarla yolların şeriate uygun olmasını isteyen çok imzalı bir dilekçe çıkarırlar. Gelen geçene bu kâğıtları imzalatmaya başlarlar. Ne olduğunu soranlara, "şeriat istiyoruz" derler. Dini bütün Müslümanlar bu kâğıdın altına imza atmayı büyük bir sevap

bilirler. Halk birikir, şeriat isteyen kâğıdın altı imza ile dolar. İşi sonunda polis haber alır ve kalabalığı dağıtır.

“Kör Ali Olayı” tekrarlanıyor demektir. Ama bu kez daha ustaca bir hazırlık karşısında bulunuyorduk. Görünüşte ise Meşrutiyet’e karşı bir şey yoktu.

Ne var ki şeriata uygun yasalar olmasını istemek, ulusun yasa koyuculuk haklarını kaldırmak demektir. Dünya işlerine din egemen olacak olduktan sonra yasa gücü olan Mebuslar Meclisi’ne ne gerek kalırdı? Böyle bir mecliste Hristiyan mebusların yeri ne olurdu? Bu anlamda, “şeriat isteriz” diye bayrak açmak, “Meşrutiyet’i istemeyiz” demekten başka bir şey anlatmazdı.

Koyu, kör, azgın bağnazlığın ne kudurmuş, çılgın, kıyıcı bir güç olduğunu biliyoruz. İşte şimdi İstanbul’da böyle bir yangın tutuşturulmak isteniyordu. Bunu kim yapıyordu? Ülkeye bir dakika bile rahatlık olanağı bırakmayan, yeni yönetime nefes aldırmayan bu karıştırmalar ve tutuşturmalar kimin, ya da kimlerin kafasından ve kesesinden çıkıyordu? Bilinmez.

“Kapalıçarşı Olayı” üzerine *Tanin*’de “Şeriat İsteriz” başlığı altında bir makale yazdım (irticadan yakınma ve Rumca *Proodos* gazetesinin Rum yurttaşları kışkırtma için ortodoksluğa saldırı olduğunu söyleyen satırlarını anış).

Benim bu makalem *Tanin*’de çıktıktan dört beş gün sonra Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, benimle görüşmek istediği üzerine bir haber gönderdi. Gidip Hilmi Paşa’yı gördüm. Hafif bir gülümsemeyle:

“Abdülhamid’i kuşkulandırmışsınız” dedi.

Şaşkınlıkla yüzüne baktım. Abdülhamid’e karşı *Tanin*’de doğrudan doğruya hiçbir şey yazılmıyordu. Hükümdarlık yerini koruduğu sürece ona ne söylenebilirdi? Baskının kötülüğünden ve kıyıcılığından söz etmeye ise alışmış olması gerekirdi. Hüseyin Hilmi Paşa’ya biraz açıklama yapmasını ister gibi bir tavırla baktım:

“Geçen gün Mabeyn’e gitmiştim” dedi. “Abdülhamid güncel durumdan söz ederken, ‘Bana niçin güvenilmiyor’

diye yakındı. Kendisinden Cemiyet ‘bugün de şüphe ediyormuş.’ Oysa Meşrutiyet’e son derece bağlı olduğu üzerine güvence veriyor.”

“Bu konunun bana dokunur yerini anlıyamıyorum” dedim.

“Yazdığınız bir makaleden söz açtı. Bu makale kendisine söz dokunduruyormuş. Kendisi üzerine şüphe belirtiyormuş.”

Abdülhamid üzerine şüphe salacak bir makale yazmadığıma inanıyordum. Bütün yazdıklarımı doğallıkla hatırlayamazdım. Ama bu niyetle bir şey yazmış olsaydım herhalde bilirdim.

Sonra Hüseyin Hilmi Paşa, Abdülhamid’in hangi yazıyı ileri sürdüğünü açıklayınca, iş anlaşıldı. “Şeriat İsteriz” makalesindeki yalnız sivri tepelerin göze çarpması, tepelere bakarak sular altındaki sıradağların yönlerinin izlenebileceği sözleri, onu bu tepelerden maksat Yıldız olduğuna inandırmıştı. Ne kadar alingan ve vesveseli olduğu, bununla bir kez daha açığa çıkıyordu. Doğallıkla Hüseyin Hilmi Paşa’nın bu sözlerine aldırmadım, güldüm.

“Sizi yakından tanımak istiyor” dedi. “Sizden çok övgüyle söz etti. Eski dönemde sizin varlığınızdaki haberli olmadığına yerindi. Bir gün sizi Mabeyn’e götürüyüm de görüşürsünüz.”

Abdülhamid’in her istediğini yapabildiği zamanlarda beni tanımadığına yerinmesine pekâlâ aklım eriyordu. O zaman beni tanımış olsaydı, ben sonra Meşrutiyet’i tanıyacaktım. Kızıl Sultan’ı yakından görmek, benim için ne meraklı bir olaydı. Hüseyin Hilmi Paşa’ya: “Bir gün gideriz” dedim, ayrıldım.

Uğraşlar ve gürültü patırtı arasında, bu karar aklımdan çıktı. Hüseyin Hilmi Paşa da bir daha hatırlatmadı. Abdülhamid’le görüşemedim. 31 Mart Olayı’ndan sonra bu sırada Abdülhamid’in ne derece payı olduğunu kendi kendime düşünürken Hüseyin Hilmi Paşa ile konuşmamız aklıma geldi.

Abdülhamid'in kendisini hiç ilgilendirmeyen o makaleden bu kadar alınması, acaba hazırlamakta olduğu işin seziildiğine bir olasılık vermesinden mi ileri geliyordu? Hüseyin Hilmi Paşa'ya Meşrutiyet'e bağlılık andı verineye kalkması, olabilir kuşkuların önünü almak ve Meşrutiyet'i yok etmek için rahat rahat çalışabilmek için miydi? Yoksa vesveseli, kuruntulu huyunun pek doğal bir ürkmesi mi sayılmalıydı? Herhalde bu benim zihnimde bir düğüm oluşturdu. Bir türlü yargıya varamadım.

(Meşrutiyet sonrasında kurulmuş "İslâm Bilim Derneği"ne (Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye) sözü getiren Yalçın, Kapalıçarşı Olayı'nı onların savunmaya kalkışmasını; *Beyanülhak* gazetesinde bu konuda çıkan yazıyla birleştirir. Gene de olaylar arasında açık bir bağlantı kuramadığını belirtir. Herkesin "Bu iş böyle gidemez" diye düşünmekte birleştiğini söyler. Bu dövüş havası içinde Mülkiye Mektebi öğrencilerinin kendisiyle Ali Kemal'i barıştırma girişimlerine sözü getirir. 1325 (1909) Martının 1. cumartesi (14 Mart) günü akşamı okulda verilen çaya Ahmet Cevdet, Ali Kemal, *Yeni Gazete* başyazarı Abdullah Zühtü, kendisiyle birlikte *Tanin*'den Babanzâde İsmail Hakkı'nın⁶⁶ ve başkalarının katıldıklarını anar. Öğrencilerin kendilerinin konuşmalarından sonra "bundan böyle kişilik kavgasından uzak kalınacağı üzerine" bir kâğıt imzalayarak ayrıldıklarını anlatır. Bu haberin gazetede çıkışından bir gün sonra matbaada kendisini iki subayın ziyaret ettiğini ekler. Gelenler İsmail Canbolat⁶⁷ ve Abdülkadir'dir⁶⁸. Tanımadığı bu iki kişi kendisini eleştirirler, kınarlar. Geldikleri gibi resmî ve ciddi bir selâmla giderler... *Halkçı, Tefrika* 46-47).

İLK ÇEKİLMELER

İttihat ve Terakki'yle ilişkili olanlar içinde Cemiyet'ten ve Parti'den resmen ayrılmalar başlamıştı. İlk ayrılanlar arasında Rıza Nur⁶⁹ gelir. İttihat ve Terakki'den çıkan Rıza Nur, Ahrar (Hür olanlar - Özgürler) Partisi'ne girmişti.

Ahrar Partisi, Prens Sabahattin’ce kurulmuş görünüyordu. Herkes Sabahattin’i başkan biliyordu. Ama Prens Sabahattin basın tartışmalarında başkan olmadığını söylüyordu. Ahrar Partisi adına benim tanıdığım kişi Satvet Lütfü⁹⁰ idi. Vefa Lisesi’nden öğrencimdi. Durgun, ağırbaşlı, iyi bir çocuktu. Okuldan çıktıktan sonra kendisini gözden yitirmiştim. Meşrutiyet’in ilk günlerinde bana gelmiş, Paris’te bulunan Prens Sabahattin’den bir telgraf yazısı aldığını, bir bildiri yayımlamak için bana geldiğini söylemiş, İstanbul’daki derneklerinin başkanlığını bana önermişti.

Yalnız başıma yaşamak ve çalışmak için ruhumda yenilmez bir eğilim ve gereksinim var. Bu yabanlık, beni bu öneriyi kabulden engellemişti. Bağımsız kalmıştım. Sonra Prens Sabahattin İstanbul’a gelip Ahrar Partisi adıyla bir kuruluş var olunca, gene Satvet Lütfü partiye girmemi ve *Tanin*’i partinin organı yapmamı önermişti. Bunu da kabul edememişim. Sonra Ali Kemal ile anlaştılar. Rıza Nur da ilk dakikalarda kendilerine katıldı. Cemiyet’e karşı *İkdam* da yayına başladı. Rıza Nur, Cemiyet’in hükümet içinde olduğunu, hükümet işlerine karıştığını, kendisine bağlı olanları esirgediğini söyledikten sonra Cemiyet’in görevinin, uzaktan seyirci ve gözleyici kalmak olduğunu ileri sürüyordu.

Bunlar o zamanki görgüsüz, bilgisiz, anlamsız düşüncelere bir örnek diye bugün hatırlanabilir. Uzaktan seyirci ve gözlemci bir güç ne demektir? Böyle bir güç olursa, onun sesini iştirmemesine, yani kötü gördüğü şey için hükümeti uyarmamasına olanak var mıdır? Buna izin verilince, yakınılan hükümet içinde hükümet var olmaz mı?

Durumda bir bozukluk ve doğal olmayan özellik bulunduğu belliydi. Ama bozukluk, Cemiyet’in hükümete karışmasında değil karışmamasındaydı. Hükümeti ve sorumluluğu ele alıp kendi ilke ve programına göre ülkeyi yönetmemesindeydi. Cemiyet’in kendine bağlı olanları Bakanlar arasına sokmak istediği suçlaması, karşı basının ağzın-

da en büyük suç gibi gösteriliyordu. Herkes böyle düşünmekte birlikti. Üstelik Cemiyet bile bu karalamadan kendisini temize çıkarmaya gerek görüyordu. Sonra da ülkede doğal durum yok diye patırdı ediliyordu.

Rıza Nur, makalesinde İttihat ve Terakki'ye karşı durum alanların ne gibi ögelerden oluştuğunu şöyle açıklıyordu: "Cemiyet... Birçok hoşnutsuzlar yarattı. Bu hoşnutsuzlar arasında Cemiyet'in dışarı attığı ya da uyuşmadığı kimseler varsa da kendi kendine çıkanlar, çekilenler de vardır. Cemiyet'ten çıkarılanlarla kendisi çekilerek dışarda kalanların birleşmeleri doğaldı..." (Tanin, 17 Mart 1909).

Bu safça içtenlik, Cemiyet'le karşıtları arasında ilk dakikalardan başlayan ayrılığın neden ötürü zehirli bir biçim ve nitelik almış, arada doğal bir siyasal ilişkiye olanak bırakmamış olduğunu göstermeye yeterlidir.

(Cemiyetin kendi içine almadığı ya da attığı kişilerin –hiçbir özveri ve çabaya katılmadıkları halde– şimdi karşıt bir parti gibi örgütlenmelerinin anlamsızlığını belirten Yalçın, partiler arası düşmanlığın işte bu keskinlik noktasında başladığına dikkati çeker. Ahrar Partisi'yle birleşme söylentileri karşısında (mart başları) yazdığı makaleden parçalar aktarır; ona göre bu tasarı olanaksızdır. Bu arada Rumca *Proodos* gazetesinin Beyoğlu'ndaki bir olay üzerine yazdığı yazıyı aktarır –*Halkçı, Tefrika 48*– Bu karabasan içinde Kâmil Paşa'nın –*İkdam*'da bir yazı yayımlayarak– Cemiyet'e karşı saldırıya geçtiğini belirtir. Bundan sonrası hep Kâmil Paşa'yla ilgilidir ve Halkçı tefrikalarına süreklilikle Hilmi Kâmil Bayur'un yalanlamaları gelecektir. Konu Kâmil Paşa'nın oğlu amiral Sait Paşa'yla ilgili bir yığın söylentiyi kapsar. Cemiyet'in ilk sözcüleriyle Kâmil Paşa arasındaki ilişkilerin geçmişine dönülür; Manyasîzâde Refik Bey'in Adalet Bakanlığı konusuna değinilir. Bu bölümler anı gibi değildir ve H.C. Yalçın, söylentilerden başka hiçbir belge gösteremez. Sonuç yargısı şudur: "Başka bir gelenek ve eylem içinde yoğrulmuş, yaşamının son aşamasına gelmiş yaşlı bir saltçılık vezirinden özgürlük yönetiminin aradığı bir devlet adamı çıkarmayı düşünmek gerçekten anlamsız bir düşü." –*Tefrika 50*–)

BİR CİNAYET

Bu elektrikli hava içinde, gece yarısına doğru İstanbul sokaklarında patlayan bir kurşun, biraz sonra kopacak dehşetli bir fırtınanın ilk sağanakları gibi İstanbul'u altüst etti.

Mart'ın 25. Çarşamba günü (7 Nisan 1909) akşamı *Serbestî*⁹¹ gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey⁹², yanında bir arkadaşıyla Köprü'den geçerken arkasından patlayan bir tabanca kurşunuyla cansız bir halde yere yıkılmıştı. Öldüren kaçmıştı.

Serbestî gazetesi Mevlânzâde Rıfat tarafından çıkarılıyordu. Büyük bir şiddetle İttihat ve Terakki'ye karşıtlığı sürdürüyordu. Bu öldürmenin, siyasal bir nitelikte olması gerekeceği hemen akla geliyordu. Ertesi günü karşıt gazeteler coşturucu yayına başladılar. Ali Kemal, Mülkiye Okulu'nda büyük bir coşkuyla bu cinayetten söz ederek üzüntüsünün çokluğundan ders anlatamayacağını söyleyerek sınıftan çıktı. Arkasından öğrencilerin bazıları da çıktılar. Babîâli önünde gösteri yaptılar, öldürenin hemen tutulmasını istediler. Alay sonra Meclis önüne de geldi. Sonra karşıt gazeteleri dolaşarak sevgi duygularını bildirdi. Celâlettin Arif de aynı rolü Mülkiye Okulu'nda uygulamıştı.

Mebuslar Meclisi'nde de karşıt tutumdakiler gensoru önergesi verdiler. Öldürülen Hasan Fehmi Bey'in Arnavut olması, Ergiri mebusu Müfit Bey'e "Arnavutluk adına yerinmelerini bildirmeye" neden yarattı. Zohrap Efendi, Hasan Fehmi Bey'in kalem çatışmasından ötürü öldürülmüş olduğu savını savundu. Büyük gürültü içinde Meclis, gensoru önergesini uygun gördü.

Çeşitli gazete yazarları, öldürülen arkadaşlarının cesedini bir söylev ve propaganda kürsüsü gibi kullanarak üzerinden yıldırımlar savurmaya başladılar. Bunda belki de kendilerine de sıkılabilecek bir kurşunu durdurmak ister gibi insanca bir telâş ve yaygara korkusu da duyuluyordu.

İstanbul'da bir süreden beri dönen söylentiler arasında

Ahrar Partisi'nin "hazırlanmakta" olduğu üzerine güvence de vardı. Cemiyet kendilerine bir saldırıda bulunursa, onlar da karşı koymak için eski Ermeni devrimcileriyle birleşmişler, dinamitli bombalar hazırlamışlar deniliyordu. Dedi-kodular, İstanbul'u ateş üzerinde aymazlık uykusuna yatmış gibi gösteriyordu.

DÜŞ KIRIKLIĞI

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi, benim üzerimde çok sarsıcı bir etki yaptı. Çatışmayı pek severdim. Ama benim anladığım çatışma, düşünce ve yazı alanından dışarı çıkmazdı ve hiçbir zaman kanlı bir öldürme biçiminde görnemezdi. Kurşun, bir kanıt ve tanıt yerine kullanılamazdı. Siyasal yaşamda ilk düş kırıklığını, ben bu kurşun sesinde duydum. Baskı zamanının geniş düşleri arasında gözümün önünde canlanan özgürlük yaşamıyla ülkede geçirdiğimiz karabasanlı didinme arasında ne kadar ayrılık vardı. Yaşamın temiz ve yüksek olmasını isterken şimdi ülkede her şey kirleniyor gibi bir duygu doğmuştu içimde. Svme, aşağılama, yalan söyleme, iftira etme, bu özgürlük yaşamının her günkü işlerinden ve silahlarından sayılır gibiydi. Kendinizi temiz tutmaya ne kadar dikkat etseniz, çevrenizden birçok çirkinliklerin üzerinize sıçramamasına olanak yoktu. Politika; özgür uğraş, iğrenç tutkuların zincirlerini kopararak ortada boğazlaşması demek miydi? İçimde bir insanlardan kaçma eğilimi var oluyordu. Kendi kabuğumun içine çekilerek, büzülerek, çevreye sürtünmeden yaşamayı düşünüyordum. Oysa buna olanak bulunabilir miydi?

Hasan Fehmi Bey için -İttihat ve Terakki'ye aykırı olanlar- bir cenaze töreni düzenlemişlerdi. Belki de sağlığında onu çekemeyen, arkasından söylemediklerini bırakmayan dostları, şimdi yalancı göz yaşları ile yüksek sesle bağırmakta en önde gidiyorlardı. Talihsiz ceset, onların

elinde bir propaganda aracıydı. Bunu sonuna kadar kullanmak, işletmek istiyorlardı.

26 Martta (8 Nisan), cenaze büyük bir alay ve gösteriyle kaldırıldı. Öldürmeye karşı duyduğum üzüntü ve yerinmeyi göstermek için, Hasan Fehmi Beyi hiç tanımadığım halde, cenaze alayına ben de katılmak istedim. Evden çıktım. Babîâli'ye doğru geldim. Nuruosmaniye'de oturan Cavit'in evine uğrayarak onu da birlikte almak istedim. Yanında bir iki konuğu vardı. Cenazeye katılmak isteğimi işittince hep karşı durdular. Bir aşağılama ve saldırıya uğrayabileceğimi, beni orada görünce, gösteri yapmak için bir yarar nedeni çıkaracaklarını söylediler. Düşüncemden vaz geçirdiler. Gerçekten cenaze alayı Yeni Postane'nin önünde, Babîâli'ye gitmekte olan Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın arabasına rastlayınca bağrışmalar olmuş ve Sadrazam yolunu değiştirmek zorunluğunda kalmış.

İstanbul'un kargaşalığı ve dedikodusu gittikçe artıyordu. Ara bozukluğu yüksek öğrenim gençliği arasına girmiş olduğu kadar askerlere de yayılmak üzereydi. Subaylar adlarını ve rütbelerini belirleyerek Harbiye Nazırlığı'na protesto telgrafları çekiyorlar ve bu telgrafları karşıt gazetelerde yayımlatıyorlardı. Aykırı olanların hor görürcesine saldırılarına, feryatlarına karşılık Cemiyet taraflıları da gösteri düzenlemeye başlamışlardı. Cenaze alayından iki gün sonra bir gece *Tanin*'de çalıştığım sırada, sokakta büyük bir kalabalığın gürültüsünü işiterek pencereyi açtım. Bu, *Tanin*'i alkışlamaya gelmiş bir gösteri dalgasıydı.

Muhالیfler, Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesini, düşünceleri kışkırtma ve kendilerine sempati çekmek amacıyla mükemmelce kullandıktan sonra sıcağı sıcağına bir kazanç koparmak niyetiyle ortaya bir uzlaşma önerisi attılar. İsmail Kemal Bey'in Mebuslar Meclisi ikinci başkanlığına, bir kişinin de Harbiye Nazırlığı'na getirilmesini istiyorlardı. *İkdam* gazetesi, ortadaki anlaşmazlıkları kaldırmak için bundan akıllıca bir yol göremiyordu.

Babanzâde İsmail Hakkı, bir gün sonra başlayacak fır-

tınayı, o gün gözleriyle görmüş gibi, bu uyuşma girişimlerinden söz ederken 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909) tarihli *Tanin*'de şu düşünceyi yürütüyordu:

“Herhalde bir şey yapmalı. Çünkü göz korkutmayla karışık bir biçim alan bu çarpışma sonucundan üçüncü kişi, yani baskı pençesi yararlanacak. Aslında gizli parmaklar, saman altından su yürütenler, külleri savurup ateşi kö-rükleyenler, zorunlukla adaletle sonuçlanacak olan şimdiki hürriyetten zarara uğramış sahte örtülü kişilerdir. Tartışmalar ve gizli düşmanlıklar yalnız onların ekmeğine ve bir de yabancı düşmanların çıkarlarına hizmet edecektir.”

(Saat saat, gün gün olayların içinde yaşayan Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu sayfada başlayan 31 Mart anılarının diline fazla dokunulmamış; bugünkü dile aktarma ölçüsü –yazarının kullandığı sözlere karışmamak niyetiyle– biraz değişik uygulanmıştır. R. M.)

31 MART SABAHİ

Martın 31. Salı günü (13 Nisan 1909), sabahleyin evden çıktım. Erkenden *Tanin*'e gitmek âdetimdi. İlk günlerde Babıâli caddesinde Şirketi Mürettibiye matbaasının üstündeki bir odada *Tanin*'i yazmaya başlamıştık. Sonra birkaç idarehane değiştirdik. *Tanin* gittikçe rağbet bulup köklü bir gazete haline gelince, Hüseyin Kâzım, Mekteb-i Mülkiye karşısında bir arsa alarak orada bir matbaa binası yaptırmaya başlamıştı. Avrupa'ya makinalar da ısmarlamıştık. Bunlar gelmiş, yerlerine konmuş, idarehanemiz de yeni binaya taşınmıştı. Binanın bir kısmında da ailemle ben oturacaktım. O gün o bölüm yıkanacak, temizlenecekti. Birkaç gün sonra da biz taşınacaktık. Artık ben de geceleri geç vakit eve dönmek zahmetinden kurtulacaktım.

Aksaray'da tramvay bulamayınca hayret ettim. “Niçin tramvay yok?” diye sordum. Kimse bir cevap vermedi.

Sorduklarım, sanki kendilerinden pek önemli bir sırrın açıklanması isteniyormuş gibi, garip bir tavırla dudak büküyorlardı. Bir mâna veremeyerek, Valide Camii'ne doğru yürüdüm. Arabaya binmeyi düşünüyordum. Fakat o gün köşebaşlarında arabadan da eser görünmüyordu. Sokakta herkesin yüzü Lâleli ve Beyazıt tarafına çevrilmiş gibiydi. Ortalıkta garip bir hava esiyordu, fakat bu o kadar belirsizdi ki, ne olduğunu anlamak olanağı yoktu. Yeşiltulumba'ya doğru yavaş yavaş yokuşu çıkıyordum. Herhalde, sokakta, bir gayritabiilik vardı. Bu muhakkaktı. Hiçbir telâş, hiçbir fazla kalabalık, hiçbir bağırma, çağırma olmamasına rağmen, bu her gün görmeye alışkın olduğum hayat değildi. Birşey vardı ki, insana çarpıyordu. Fakat bu neydi?

Koska'ya yaklaşıncı, uzaktan bir araba gördüm. Boşsa durdurayım diye içine dikkatle bakıyordum. İki dost yüzü, Süleyman Fehmi ile Hakkı Behiç. Beni görünce, açık arabayı durdurdular, telâşla atladılar, yanıma koştular:

“Biz de sana geliyorduk” dediler.

Ben anıyamamış gibi, mânasız bir sual soruyordum:

“Nereye böyle?”

“İş fena.”

“Ne var, canım?”

“Haydi burada durmayalım, senin eve gidelim, orada konuşuruz.”

Bu tuhaf teklife bütün bütün şaşıtm.

“İşim var” dedim, “matbaaya gideceğim. Haydi Tanin'e gidelim, yolda konuşuruz.”

Süleyman Fehmi ısrar ediyordu:

“Tanin'i filân bırak şimdi. Ortalık berbat, isyan var.”

İstanbul son zamanlarda zaten silahsız bir isyan hâli içinde yaşıyor gibiydi. Gösteriler, mitingler eksik olmuyordu. Son günlerde bir de softaların mitinginden bahsediliyordu. Ben böyle birşeye ihtimal verdim. Küçümseyerek:

“İsyanın ne önemi var” dedim. “Avcı taburları olduktan sonra...”

Süleyman Fehmi sinirleniyordu:

“Asıl belâ” dedi; “avcı taburlarından geliyor. Haydi yürü, eve gidelim.”

Süleyman Fehmi okul arkadaşımıydı. Hakkı Behiç öğrencimdi. İkisinin de ciddiyetlerine emindim. Süleyman Fehmi umumî harpten sonra, memleketi olan Arnavutluğa döndü ve orada başbakan oldu.

Ben kendisinden aldığım bu fena haber karşısında, hâlâ kararsız, ne cevap vereceğimi bilemezken, sokaktan geçen biri yanımızda durdu. Anlaşılan, bizim sözlerimizi işitmişti. Yüzüme bakarak:

“Bey, bey” dedi. “Dön, evine git. Bereket versin ki seni bu caddede tanımıyorlar!”

Adamcağız bu uyarıdan sonra, başını iki yana sallayarak uzaklaştı.

Kendisini hiç tanımadığım bu gıyabî dostun şu uyarısı üzerimde büyük bir etki yarattı. Artık ısrar etmedim. Döndüm, arkadaşlarla birlikte eve geldik. Onlar yolda havadis veriyorlardı. Sultanahmet, Ayasofya tarafları müthiş kalabalıktı. Ortada hükümete ve Cemiyet’e karşı bir isyan vardı. Softalar ve erler “Şeriat isteriz!” diye bağırıyorlardı. Bu, sıradan, bildiğimiz mitinglere, gösterilere benzer birşey değildi. Meşrutiyet’e karşı gerçek bir ayaklanmaydı.

Bunları dinledikçe, ta ilk günlerden beri başlayarak hürriyet rejimine karşı Türkiye’nin her tarafında yapılan propagandalar aklıma geliyordu. Hürriyetin “gâvur icadı” olduğuna dair taşralara sokulmak istenen kundakların hikâyesini dinlemiş ve ... gülmüştük. İstanbul’da aylardan beri süren gayritabiî durum nihayet böyle bir isyan şeklinde patlak veriyordu demek.

“Bu iş böyle gidemezdi” diyordum. “Birşey olacaktı; oldu işte. Avcı taburları derhal ortalığı yatıştırır. İş sükûnet bulur.”

Dostlarım avcı taburlarının da isyana katıldıklarını temin ediyorlardı. Fakat ben onların yanlış, yahut mübalâğalı haber almış olacaklarına ihtimal veriyordum.

Hasan Fehmi Bey’in öldürülmesinden beri rahatı kaçan,

sürekli bir kaygı ve korku içinde yaşamaya başlamış olan karım böyle sebepsiz yere eve dönüşümü merak etti. Yatıştırmaya çalıştım:

“Sultanahmet taraflarında miting varmış” dedim. “Dağlısın diye bekleyeceğim. Matbaaya biraz geç gideceğim.”

Süleyman Fehmi ve Hakkı Behiç’le oturup durumu konuştuğumuz sırada kapı çalındı. Cavit geldi. Onda daha açık haberler vardı. Sabahleyin erkenden, Celâl Bey (sonradan Dahiliye Nazırı olmuştur) gelmiş, kendisini uyandırmış, olayı haber vermiş. Birlikte çıkıp dolaşmışlar. İsyanı avcı taburlarının dahil olduğunu Cavit de doğruluyordu.

Bununla birlikte biz, bunun ancak bir kısım erler tarafından yapılmış bir serkeşlik olabileceğini düşünüyorduk. Biraz konuştuktan sonra, Cavit:

“Haydi, kalk” dedi.

“Ne var?”

“Meclis’e gidelim. Görevimiz oradadır. Böyle bir günde erkenden Meclis’e gidip toplanmalıyız.”

“Sen istersen” dedim, “yol açık yavrum, haydi koş. İlk patırtıda gürültüye ben gideceğimi biliyorum. Meclis öğleden sonra toplanır. Biz şimdi buradan kalkar, arka yolları, Sepetçiler’den, Zeyrek’ten ve Unkapanı Köprüsü’nden Beyoğlu’na çıkarız. Biraz Pera Palas’ta otururuz. Öğle yemeğine ben Serkl Doryan’a davetliyim. Lâzkiye mebusu Mehmet Aslan birkaç yabancı muhabiri çağırmış. Bana da söyledi. O vakte kadar hükümet görevini yapar, isyanı bastırır, biz de, Meclis’in toplanma saatinde Meclis’e gideriz.”

Cavit fikrimi kabul etti. Öteki dostlar da düşüncemi uygun gördüler. Beyoğlu’na gitmek üzere bizi bıraktılar, ayrıldılar.

Karım, içinde korku ve ıstırap titreyen gözleriyle yalvarıyor:

“Sokağa çıkma, bugün!” diyordu.

“Böyle bir günde en tehlikeli yer insanın kendi evidir” dedim. “Bana bir fenalık etmek isteyenler olursa gelip burada arayacaklar. Elleriyle koymuşlar gibi beni bulsunlar mı?”

MATRAN* AİLESİ

İsrar etmedi. Cavit'le beraber Sepetçiler Yokuşu'nu çıktık. Orada rastgeldiğimiz bir arabaya atlayarak Beyoğlu'na gittik.

Yollarda hiçbir gayrıtabîî hâl yoktu. İstanbul'un bu tarafları sakin, habersiz, ilgisiz, günlük hayatı içinde pinekliyordu. Pera Palas'ın salon kepenkleri açılmamıştı. Burada kapalı gibi oturmakta bir mâna göremedik. Biraz havadis alabilecek, durumu az çok izleyebilecek bir yere gitmek daha uygun olacaktı.

"Matran'lara gidelim" dedim.

Sent Antuvan apartmanında Matran ailesi otururdu. Burası son aylarda Beyoğlu'nun karışık muhiti içinde garip bir merkez halini almıştı. Matran ailesi Suriyeliydi (Lübnanlı). Bu aileden Reşit Matran Paris'te otururdu. Abdülhamid'in adamı diye bilinirdi. Araplar arasında özerklik fikirlerini savunarak bir beyanname neşretmişti. Türkiye'de yaşayan kardeşleri adına Viktorya Matran imzasıyla *Tanin*'e gelen bir mektup, bu emelleri reddetmiş ve Osmanlılığa bağlı olduklarını temin eylemişti.

Daha evvel, Viktorya Matran imzasıyla *Tanin*'e gelen bir mektup, Rumların taşkınlıklarına karşı düşünceler taşıyordu. Bu mektubun *Tanin*'de çıkmasından birkaç gün sonra aynı imza ile gelen bir mektup *Tanin* başyazarını çağa davet ediyordu.

Muayyen günde Sent Antuvan apartmanındaki dairenin kapısını çaldığım zaman, kapıyı açan uzun ve mütenasip endamlı bir genç kadına adımı söyledim. Hayretle yüzüme bakarak sordu:

"Kendisi mi, kâtibi mi?"

"Ta kendisi!"

* Yalçın'ın *Fikir Hareketleri*'ndeki anı dizisinde Mutran diye geçen ad, *Halkçı* tefrikalarında Martan, Matran, biçimlerinde karışıklıklarla anılmaktadır.

Arkamda bir işçi gömleğiyle, *Tanin*'in muhbirliğinden başlayarak yazarlığına, yazı işleri müdürlüğüne varıncaya kadar tek bir oda içinde herşeyi kendim gördüğüm bir sırada, böyle Avrupa'nın büyük gazetecileri gibi özel sekreterlere malik olmak fikri o kadar tuhafıma gitmişti ki, elimde olmadan gülüyordum. Genç kadın da karşımda *Tanin* başyazarı diye saçlı sakallı bir ihtiyar adam beklerken, ancak bir başyazarın özel kâtipliğine yakışabilecek sıkılgan bir genç görünce, aradaki karşıtlığın verdiği tuhaflığa kahkahalarla gülmeye başladı.

İşte Matran ailesiyle böylece başlayan tanışıklık gittikçe artmıştı. Matmazel Viktorya Matran bütün kadınlık tutkusuyla politikaya düşkündü. Rumların aleyhindeydi. O da İttihatçı görünüyordu. Bu kendisini benim gözümde sempatik yapmak için yeterliydi. Sent Antuvan apartmanındaki küçük salon, siyasal bir arı kovanını andırıyordu. Arap mebusların, özellikle Suriyeli mebusların hemen hepsi buraya devam ediyorlardı. Lâzkiye mebusu Mehmet Aslan'ı, Şekip Aslan'ı orada tanıdım. İstanbul'daki Fransız gazete muhabirleri de buraya sık sık uğruyorlardı. Her gidişimde Matmazel Matran bana yeni bir sima tanıtır, günün en küçük siyasî olaylarına varıncaya kadar herşey hakkındaki fikrini hararetle, ihtirasla söyler, etrafındakilerle münakaşa eder ve Arap mebuslarını Cemiyet'in ideali etrafında toplamaya çalışırdı.

Genç ve zarif bir kadının tuvaletten, süsten ve gezmeden bahsedecek yerde bu kadar derin bir ihtirasla kendisini siyasaya vermesi üzerimde garip bir tesir yapıyordu. Suriyeli kadın Cemiyet'e ve Cemiyet'in idealine bu kadar içten bir hararetle taraftarlık ettikçe, içimde bir güvensizlik ve şüphe uyanıyordu. "Acaba bir casus mu?" korkusu beni daima ihtiyatlı davranmaya sevk ediyordu. Fakat öyle de olsa benden ne öğrenibilirdi?

MÜTHİŞ HABERLER

İşte 31 Mart günü gittiğimiz Matran ailesi böyle bir siyasal faaliyet merkeziydi. Öraya isyan haberini ben götüreceğimi sanırken, Matmazel Matran'ı telâfta ve asabiyet içinde buldum, bizi görür görmez:

“Ben demedim mi?” diye ağzını açtı. Gerçekten, akıl öğretecek surette birçok lâkırdılar söylemişti. Kendisinin çok faal bir muhayyilesi vardı. Herşeyi bilir ve haber alır görünür, ateşli ifadelerle, her müşkülün çözümü için çareler gösterirdi.

Biraz oturduk. Merakımız artıyordu, vakit erken olduğu için, Matmazel Matran'ın yanında hiçbir ziyaretçi yoktu. Bir haber alamıyorduk. Cavit'e:

“*La Turquie*'ye gidelim” dedim. “Orada Séon'da havadis olacaktır.”

Séon bu gazetenin yazarıydı ve gazeteci sıfatıyla havadis almak için, birçok Avrupalı muhabirler gibi, sık sık *Tanin*'e gelirdi. Güzel Türkçe söyler, levanten bir Fransız'dı.

La Turquie'ye gitmeyi düşünmek iyi olmuştu. Çünkü orada birçok havadis vardı. Séon bizi yüzünde hayretle karışık bir ifade ile karşıladı. Muhbirlerin getirmiş oldukları havadisleri birer birer okumaya başladı. Bunların hepsi telaş ve dehşet verecek mahiyetteydiler. Askerlerle hocaların birleştikleri, “Şeriat isteriz!” diye herkesi kendileriyle birleşmeye davet ettikleri, Mebuslar Meclisi meydanında toplandıkları, köşebaşlarını tuttukları, bayraklar açtıkları bildiriliyordu.

Bu havadisler arasında hükümetin aldığı tedbirlere dair bir satır bile yoktu. Muhbirler bir takım saldırı olaylarından da bahsediyorlardı. Bunların arasında *Tanin* gazetesine hücum edildiği, gazetenin yağma olunduğu da vardı.

Séon bu satırları okurken yüzüme bakıyor, yerinen bir tavır alıyordu.

Gazetede biraz durduk. Yeni bir havadis gelmiyordu. Muhbirler bu kâğıtları yazmışlar, tekrar dağılmışlardı. İşin ciddilik ve önem kazanmış olduğunu görüyordum. *Tanin*'in

yağma edilebilmesi için İstanbul'da zabıta kuvvetinin kalmamış olması gerekirdi. Bununla birlikte, İstanbul'da hükümet kuvvetinin bu kadar çabuk ortadan kalkabileceğini aklım almadığı için, biraz sonra alınacak tedbirlerle taşkınlıkların önüne geçilebileceği güvenini kaybetmemiştim.

Séon'dan ayrılmak istedik. O bize nereye gideceğimizi sordu. Söyledik. Biraz sokaklarda dolaşıp etrafı görmek istiyorduk. Séon da aynı arzuya katıldı. Bizimle beraber çıktı. Sonradan anladımki, o gün Séon bizim şahsen karşı karşıya olduğumuz tehlikeyi bildiği için bizi yalnız bırakmak istememişti. İlgisiz görünmeye çalışarak bizi Sent Antuvan apartmanına kadar getirdi. Burada Cavit benden ayrıldı. Başka bir tanıdığını görmek istediğini söyledi. Ben apartmana girdim. Séon da başka bir havadis alırsa kâğıda yazarak bana yollayacağına söz verdi.

BAŞ İSTİYORLARDI

Matmazel Matran'ın apartmanına ziyaretçiler gelmeye başlamışlardı. Bunlar hep Suriyeli'ydiler. Biraz geçmeden Mehmet Aslan da geldi. İstanbul sokaklarında geçen vakalar Suriyeli muhayyilelerin büyültücü adeselerinde geçtikçe bütün bütün dehşetli bir renk ve nisbet alıyorlardı. Hepsinde İstanbul'un içinde bir volkan patlamış izlenimi vardı.

Mehmet Aslan sinirli, telaşlı yerinde duramıyordu. Bir aralık bana döndü:

“Bugün” dedi, “ögle yemeğinde Serkl Doryan'dayız, biliyorsun. Bilmem kimse gelir mi? Fakat herhalde biz gitmeliyiz. Sen git, orada bulun. Ben İstanbul tarafına geçeyim, Mebuslar Meclisi'ne doğru gideyim. Bakalım ne var, ne yok? Oradan size havadis getiririm.”

Mehmet Aslan'ı fikrinden vazgeçirmek için ısrar ettik. Fakat o gitmemek için hiçbir sebep görmüyordu. Çıkacağı zaman şaka ettim:

“Tabancamı vereyim, ister misin?” dedim.

Alay etti:

“Onu sen kendine sakla” dedi. “Benim hiçbir düşmanım yok. Bana kim ne yapacak?”

Haklıydı. Zaten istese de tabancam neredeydi ki, kendisine vereyim.

“SEN KENDİNE BAK”

Mehmet Aslan gittikten sonra, ben de yabancı misafirlere onun adına ev sahipliği vazifesini yapmak için Serkl Doryan’a kadar gittim. Fakat Serkl Doryan misafir kabul edebilecek halde değildi. Daveti aklına getiren yoktu ve davetlilerden de kimse görünmüyordu. Orada pek az durarak tekrar sokağa çıktım. Beyoğlu’nun manzarası değişmişti. Bir endişe ve telaş rüzgârı estiği belliydi. Sokaklarda softalar ve asker görülmüyordu. Dükkânlar kapanmıştı. Fakat taşkınlık ve sinirlilik göze çarpıyordu.

Tokatlıyan’ın önünde Zohrab’a rastgeldim. Zohrap muhalifler arasında bulunmakla beraber, teklifsiz koruşurduk.

“Ne dolaşıyorsun, böyle meydanda?” dedim. “Bak sizinkiler şeriat istiyorlar. Gâvur istemiyorlar.”

Zohrap, kendisinden hiç beklemediğim, ters ve kırıcı bir tavırla:

“Sen kendine bak” dedi. “Korku sizlere düşer.”

Bu ifadede, şehrenin bu kasılışında ve bu sözlerde hemen taşacak ve patlayacak bir kin ve kızgınlığın titremesi hiss olunuyordu. Sanki birdenbire aramızda bir zehirli gaz dalgası uçmuştu. Canım sıkılmış bir halde, Tokatlıyan’dan içeri girdim. Arka tarafa doğru, bir masaya oturarak bir likör ısmarladım. Burada kalabalık yoktu. Çok geçmeden yanıma *Matin* gazetesinin İstanbul muhabiri M. Quinet geldi. Gülerek:

“O!” dedi. “Bakınız, tarih nasıl yazılıyor! Sizin başınızı

istiyorlar deniliyor, halbuki siz burada keyifli keyifli aperitifinizi alıyorsunuz.”

Ben de aynı şaka tavrıyla cevap verdim:

“Başım işte yerinde duruyor” dedim. “Fakat, ona bir kıymet verip de isteyene henüz rastgelmedim!”

“Matin” muhabirinde çok havadis yoktu. Tokatlıyan’dan çıktım. Tünel’e doğru Beyoğlu caddesinde biraz yürüdüm. Cadde hıncahınç denilecek kadar kalabalıktı. Heyecan ve telaşın dakikadan dakikaya arttığı hiss olunuyordu. Bir aralık, Sivas mebusu Dağaveryan Efendi’yi gördüm. Büyük bir acele içinde, ötekini berikini itiştirerek, yürümeye çalışıyordu. Beni görünce yanıma sokuldu:

“Sen gitmiyor musun?” dedi.

“Nereye?”

“Meclis’e. Baksana, beyanname yayınlamışlar. Hepimizi Meclis’e çağırıyorlar.”

Elime ilâve kılıklı basılı bir kâğıt tutuşturdu. Arnavut mebuslarından birinin imzasıyla çıkarılmış bir kâğıttı. Bütün mebusları Meclis’te toplanmaya davet ediyordu. Gülererek kâğıdı geri uzattım:

“Sen haydi koş” dedim. “Ben de şimdi arkadan geliyorum.”

Ve Matran’ların apartmanlarına gittim. *Matin* muhabirinin söylediği söz ihmal edilecek birşey değildi. *La Turquie* gazetesinde, *Tanin*’in yağma edildiğini duyuyordum. Şimdi de bu ganimet eşyası arasına başımın da ilâve edilmek istendiğini haber alıyordum. Onun için, bu başa biraz dikkat etmek gerekirdi.

YENİ ZİYARETLER

Matranların apartmanında Arap ziyaretçiler vardı. Mehmet Aslan henüz dönmemişti. Beni yemeğe alıkoymuşlar. Sofraya oturmak için Mehmet Aslan’ın gelmesini bekli-

yorduk. Epeyce bekledik. O kadar gecikti ki, artık onsuz yemek yemek icap etti. Sofrada hiç başka söz yoktu. Konuşma kızıştıkça söz Arapça'ya dönüyor, işi tamamen anlıyamıyordum. Fakat asilerin gittikçe şehre hâkim oldukları, hükümetin hiçbir şey yapamadığı göze çarpıyordu. Acaba, dedikleri gibi, gerçekten çok ciddi bir isyan hareketi karşısında mıydık? Bunun genişliği neydi? İstenilmeyen şey Meşrutiyet rejimi miydi? Saray ve Abdülhamid işe karışıyor muydu? Bu durum karşısında hükümet ve özellikle Cemiyet ne yapıyordu? Cemiyet böyle bir ihtimali düşünmüş ve tedbir almış değil miydi? Cemiyet'in bir örgütü, bir kuvveti yok muydu? Aramızda İstanbul'da bir olay çıkabilmesi, hürriyetin tehlikeye düşmesi ihtimallerinden konuşulduğu olurdu. Cemiyet'e yakınlar, ilişkili görünenler teminat verirdi:

“İstanbul'da bir irtica hareketi çıkarsa Selânik merkezi hemen harekete geçecektir. Her ihtimal düşünülmüş ve tedbir alınmıştır.”

Fakat şimdi İstanbul sokakları böyle anarşi manzarası alırken Selânik merkezi ne kadar uzakta kalıyor, onun alacağı tedbirler ne kadar şüpheli görünüyordu. Bu tedbirler, başkalarının kafasına göz dikecek kadar oburluk gösterenlerin iştahlarını kırmaya hiç yetişmeyecek gibiydi.

Yemekten sonra, Matranların apartmanına ziyaretçiler daha sık gelmeye başladılar. Şefik Elmüeyyet ve Abdülhamid Zehravî de dahil olmak üzere, tanıdığım ve tanımadığım birçok Suriye mebusları ve Suriyeliler gelip gidiyorlar, hepsi heyecan verici haberler getirerek salonun havasını mübalâğalı bir dehşetle dolduruyorlardı. Bende garip bir sükûnet oluşmaya başlamıştı. Yavaş yavaş sanki hissim iptal ediliyor, tehlikeye karşı içimde bir lâkaytlık koyulaşıyordu. İçim donmuş gibi oluyordu. Olaylara uzak ve sanki yabancı bir gözle bakıyor, her şeyi, görüyor, anlıyor, ölçüyor, fakat bunları başka bir dünyada, Ay'da, Merih'te geçen ve benimle hiç ilişiği olmayan işler gibi karşılıyordum. Sonra, hayatta bunun gibi çok 'zor, feci, acı ve tehlikeli du-

rumlar karşısında daha kaldım. Hepsinde aynı garip ruhî haleti, aynı soğuk ilgisizliği ve iptal edilmiş hissi içimde duydum. Tehlike hissi içime girmek imkânını bulamıyor, korku beni titretecek yerde, donmuş ve hissimi kaybetmiş bir hale sokuyordu.

Yemekten sonra bir aralık Beyrutlu Alfrède Sursak da Matranları ziyarete gelmişti. Dostları arasında pek cesaretiyle meşhur olmayan bu kibar Suriyeli, vaziyette korkacak bir şey olmadığını iddia ederek kahramanlığı ispat etmek istiyordu. İstanbul tarafına giderek bize taze havadis getirmek vadiyle yerinden fırladı. Fakat çok geçmeden, rengi bozuk, heyecanlı ve titrek bir halde geri geldi.

“Galata’dan geri döndüm” diyordu. “Daha ileri gide-medim. Tophane’den birtakım genç öğrenci boşalmış. Hepsinin ellerinde birer mavzer. Akın akın Galata’dan geçiyorlardı. Başsız, disiplinsiz bir topluluk. Bağırıyorlar. Gözler dönmüş, ‘Nerede Cahit? Nerede Cahit?’ diye etrafa bakınıyorlar ve haykırıyorlar! Cahid’in ahbabı diye beni yakalayacaklar zannettim!..”

Biraz evvelki kahramanlık ve cesaret iddiaları uçmuş gitmiş, şimdi yerine çocukça bir korku ve kuruntu gelmişti.

Madam Nadra Matran üzüntülü bir çekinmeyle gözlerini bana çevirdi:

“Mon Bey” dedi; “buraya bugün çok ziyaretçiler geliyor. İçlerinde kendilerine pek güvenilmeyecek adamlar da var. Sizi görüyorlar. İhtimal ki bir yerde boşboğazlık ederler. Sizinle burada oturmayalım, yemek salonuna geçelim. Gelenlerin hepsi sizi görmese iyi olur.”

“CAHİT BEY YERİNE...”

Yemek salonuna çekildik. Vakit geçiyor, yeni bir haber alınmıyordu. Öğleden evvel İstanbul’a gitmiş olan Lâzkiye mebusu Mehmet Aslan hâlâ dönmüyordu. Çay vakti oldu.

Çay içiyorduk. Kapı çalındı. *La Turquie* gazetesinden Gustave Séon son aldığı havadisi bir kâğıda yazmış, sabahki vadi gereğince bana gönderiyordu. Matmazel Matran telaş ve heyecanla kâğıdı kaptı. Yüksek sesle okumaya başladı:

“Lâzkiye mebusu Mehmet Aslan Bey, Ayasofya meydanında Hüseyin Cahit Bey sanılarak asiler tarafından öldürülmüştür.”

Madam Nadra Matran portakal soyuyordu. Elinden bıçak sofranın üzerine düştü. Ortalık buz gibi bir sessizlik içinde dilsiz kesildi. Madam Matran'ın gözlerinden sessiz yaşlar damlıyordu. Mehmet Aslan, Matran ailesinin çok teklifsiz ve eski bir dostu idi. Şimdi bir yanlışlığa kurban olan dostlarının bu feci sonu karşısında ağlayan bu kadınlardan adeta utanıyordum. Kendimi kabahatli gibi görüyor, bu ölüme ben sebebiyet vermişim gibi bir üzüntü ve sıkılma duyuyordum.

İşin şaka ve önemsiz olmadığı Ayasofya meydanında dökülen kanla sabit oluyordu. Derhal, hayalimde karım ve çocuklarım canlandı. Ayasofya meydanında yanıldıklarını anlayan asiler, hatalarını tamir için gidip beni evimde arıyabilirler, beni bulamayınca içlerindeki kin ve intikam hırsını karımı ve çocuklarımı öldürerek dindirmek isteyebilirlerdi. Aynı zamanda, İstanbul içinde, Hüseyin Cahit'in öldürüldüğü haberinin yayılması pek tabii idi. Bu haberi elbette ailem de duyacaktı. Onlara hakikati bir an evvel bildirmek isterdi. Fakat nasıl? Sokağa çıkmaya, eve gitmeye kalkmak çılgınlık olurdu. Matran ailesinin Suriyeli, iyi Türkçe bilmez bir genç hizmetçileri vardı. Aksaray'ın haritasını çizdim, yolu kâbil olduğu kadar tarif ettim ve karıma hitaben kendisine bir mektup verdim. Emin bir yerde olduğumu bildirdikten sonra, çocukları alarak hemen kardeşinin evine gitmesini söyledim. Bu genç Suriyeli hiç bilmediği İstanbul sokaklarında Aksaray'ın ücra sokağını bulmayı ve mektubumu teslim etmeyi başardı.

Matranların salonlarında artık çeneler kilitlenmiş gibiydi. Birkaç saat evvel yanımızda, gençliğin sıhhati ve neşesi

içinde, canlı ve mesut konuşan, bize havadis getirmek için sokağa çıkan Mehmet Aslan, şimdi parça parça edilmiş cesediyle kim bilir nerede yatıyordu?

Olayın ne suretle cereyan ettiğini, Selânik'te çıkardığımız bir *Tanin* nüshasında, herşeyi gözleriyle görmüş olan Babanzâde İsmail Hakkı şöyle anlatıyordu:

“CEHENNEM GİBİ BİR GÜN”

“10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) bütün Osmanlılar, hattâ bütün İslâm dünyası ve uygarlık için nasıl ferahlık verici bir bayram ve sevinç günü olduysa, 31 Mart 1325 de (13 Nisan 1909) ondan bin kat daha ters bir şiddetle uğursuz, yas verici ve cehennem gibi olmuştur. Görünüşte şeriatın yüceltilmesine, ama gerçekte nobran bir sapıtmışlar fırkasının çarıkları altında hakaret ve kirle çiğnenmesine sebep olan tarihimizin bu en karışık gününde, Mebuslar Dairesi'nden Ayasofya alanını –her dakika yüreğim başka bir acı ile parçalanarak, her an gözlerim başka bir üzüntüyle yaşayarak– seyretmek gibi zorunlu bir durumdaydım. O günkü duygularımı, o bunalımlı dakikalarda beynimi tırmalayan durumları, Selânik'in ruh sağlayan soluğuyla on gün içinde ölümden sonra dirilme sırrına ulaşan *Tanin*'de betimlemeyi, düşüncelerin aydınlanmasına hizmet edebilmek ve ulusal tarihimizin karanlık ve sıkıntı verici bir sayfasındaki eksikliğini doldurmak ve gidermek düşüncesiyle uygun gördüm.

Ayasofya alanına geldiğim zaman saat yaklaşık olarak dört sıralarındaydı. Alanın dört yanını asker kuşatmış, bütün giriş ve çıkışlara süngülü, silahlı erler konmuştu. Mebus olduğumu güçlkle anlattıktan sonra erlerin arasından girebildim. Bir iki sınırı geçtikten sonra küme küme toplanmış, silah çatmış askerin inceleyen şiddetli bakışlarına uğrayarak Mebuslar Dairesi'nin parmaklığına ulaştım.

Mebusların elbise asmaya özgü yerinde pek az palto olduğunu görünce daireye gelenlerin az olduklarını düşündüm. Benim gibi o nazik, bunalımlı dakikada bir yurt borcunu yerine getirme umuduyla gelmiş olanların sayısı, o sırada ancak yirmi beşi buluyordu. Bunlar Halep mebusu Mustafa Efendi'yi başkanlığa seçmişlerdi. Şubeye girdiğim zaman göğüslerinde fişeklikleri, ellerinde tüfekleri bulunduğu halde beş altı erin dizilmiş, isteklerini bildirdiklerini gördüm.

Aziz yurdumuzun çeşitli belâlara uğramasına sebep olan Yeniçerilerin kazan kaldırmaları, 'istemezük' sesleri, bütün acılığı ve etkili sonuçlarıyla zihnimde canlandı. Tanrım, bu ne durumdu ki yurdun en önemli sorunlarıyla ilgili istekleri ileri sürenler, daha istediklerini bile gereğince açıklayıp bildirme gücü olmayan okuma yazmasız bir takım bilgisizlerden oluşuyordu. Korkutucu kalabalığın en seçkin ve ileri gelen, aydın düşünceli bölümünü oluşturduğuna şüphe olmayan bu seçilmiş kurul, korku ve tehdit arasında bir garip durumu takınarak dileklerini sanki kekelercesine ve kararsızlıkla anlatıyor, ama pek basit olan bu istekleri gereğince bildirip açıklamakta güçlük çekiyordu. İşte Millet Meclisi'ne şariat hükümlerini bildirmeye, ona görevini göstermeye gelenlerin başta bulunanları bunlardı. İstekleri yazılarak aşağıdakiler olduğu anlaşıldı:

Şeriatın uygulanması; Sadrazamın, Harbiye Bakanı'nın, Hassa Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın, Taşkışla Komutanı Esat Bey'in görevlerinden uzaklaştırılmaları; Ahmet Rıza Bey'in Meclis Başkanlığı'ndan ayrılması ve özellikle askerin bu eyleminden ötürü hiçbir erin kılına dokunulmaması.

Kendilerine, 'Haydi siz gidin, biz görüşeceğiz' dedik; çıktılar. Arkasından başkan Mustafa Efendi söz isteyenleri not etti. En önce söz isteyen ben oldum. Yurdun ne büyük bir tehlikede olduğunu topluca anlattıktan sonra bunların isteklerini karşılamanın ülkeyi yokluğa ve yıkılışa bir an önce götürmek olduğunu ve özellikle işin bununla bitmeye-

rek daha birçok istekler ileri sürüleceğini ve Alemdar⁹³ olayının sakın hatırdan çıkarılmamasını ve herhalde Meclis'in yalnız bugünü değil, geleceği de düşünmesi gerekeceğini, oysa Yeniçerilikten başka bir şey olmayan bu eylemin pek az zamanda ülkeyi yokluk girdabına atacağını anlattım.

Bu sözleri yeni bitirmiştım ki arkadaşlardan şimdi adını hatırlayamadığım iyiliksever bir kişi kolumdan tuttu. Kulağıma doğru: 'Ne yapıyorsun? Görmüyor musun ki adamlardan biri burada hazır, bekliyor' dedi. Gerçek dalgınlıkla ben Meclis'te bulunan Şeyhülislâm ile İlmiye'den⁹⁴ bir kişiyi -ki, asker adına gelmiş- görmemiştım.

Bu sözümlün ardından Mustafa Efendi karşıt görüşü tuttu ve geleceği düşünmenin sırası olmadığını, şimdiki durumda en tehlikeli olan dakikayı gidermek, vuruşmayı önlemek gerekeceğini ileri sürdü.

Mebuslardan Vasfi Efendi de aynı görüşü belirterek tehlikenin giderilebilmesi için bunların isteklerinin yerine getirilmesinden başka çare olmadığını belirtti.

O sırada bir İlmiye heyetinin isteklerini bildirmek için geldiği haber verildi. Biraz beklemeleri rica olunarak söze devam edildi. Ama heyecanın fazlalığı, görüşmelerin düzenini engelliyordu. O aralık öteki mebuslar da azar azar geldiklerinden şubede kalmaya olanak bulamayarak görüşme salonuna geçildi. O dakikada toplananların sayısı ancak kırka ulaşmıştı.

Askerler de içeri girip görüşmelere katılmak istediklerinden Yusuf Kemal⁹⁵ Beyle birlikte, girmelerinin uygun olmadığını anlatıncaya kadar epeyce nefes tükettik, sonunda başardık. Her şeyden önce, toplantının böyle bir azınlıkla usulen açılıp açılmayacağı konusu görüşülmeye başlandı. Biraz önce gelmiş olan İsmail Kemal Bey:⁹⁶

'Bugün ülkede şu hazır bulunan birkaç kişiden başka bir güç yoktur. Ulusal egemenlik bütünüyle bunlara geçmiştir. Buna dayanarak, bütün devlet gücünü alarak ve sorumluluğu yüklenerek görüşmelerimizi gerçekleştirelim' dedi.

Düşünmüyordu ki sorumluluk, ancak özgürlükle olabilir. Hayat ve ölümü birkaç kirli cahilin süngüsü ucuna takılmış bir Meclis'in söz hürriyeti, hatta düşüncelerinin doğruluğu olamaz. Bir yandan yurdun kıyısında bulunduğ u derin uçurum, öte yandan Ayasofya alanında durmaksızın öttürölüp duran boruların, o uğursuzluk gösteren gü-rültülerin acı yankısı beyinlerdeki doğurgan gücü sanki yok ediyordu. Her şeyden önce, durumun özelliklerinin ne-ler olduğunun, hükümetçe ne gibi önlemlerin alındığının telefonla sorulması kararlaştırıldı.

Ahmet Nesimi Bey telefona gönderildi. Sadrazamla Harbiye Bakanı'nın Saray'a gitmiş oldukları anlaşıldı. Mah-mut Muhtar Paşa⁷⁷ ile de konuşuldu. O da buyruğu altında bulunan asker gücünün miktarını bildirdi. Meclis'te hükü-mete güvensizlik oyu verilmesini en çok ısrarla öneren İs-mail Kemal Bey'di. O gün birkaç kez konuşma kürsüsünü ele geçiren bu kişi, yurdun esenliğinin ancak buna bağlı ol-duğunu uzun uzadıya açıkladı ve 'hemen buradan bir ku-rul Padişahlık sarayına gitsin; Meclis'in kararını Padişah Hazretlerine sunsun, başka bir kabinenin kurulması gerek-tiğini önersin' dedi.

Bu düşünce, çok kişiye yumuşak geldi. Sonradan gelmiş olan Hallaçyan Efendi ile Varteks Efendiler protesto ettiler. Ben de o protestoya katıldım. Görüşmeler bu karışıklıktay-ken askerlerden oluşan özel heyet ikide bir, yapılmış uyarı-lara karşın Meclis'e giriyor, 'Harbiye Bakanlığında (bugün-kü İstanbul Üniversitesi merkez yapısı) arkadaşlarımızdan birkaçı öldürüldü; kan döküldü. Bu tarafa saldırılırsa kan dökülecek. Bir karara varınız, sonra karışmayız ha!' diye gözdağı veriyor ve üyelerin ısrar, üstüne düşme ve ricası üzerine yine çıkıyorlardı.

Ayasofya alanına gelince; birkaç yüz sarıklı, iki üç bin asker yer almışlar; ufacık bir işaret, küçük bir çatışma üze-rine o binlerce silahlı erin safları hemen bozuluyor, sıralar dalgalanıyor, bütün yüzler sararıyor, vücutlar yaprak gibi titriyor, çeneler kilitleniyordu. O büyük silahlı kalabalık,

dine ve yurda, ulusa karşı en büyük cinayeti işlemekte olduğunu kendisi duyuyordu. Benim bugün de kesin kanım şudur ki, subayların komutasında iki tabur; düzenli, buyruk dinleyen, bağlı asker; elbise ve tüfekten başka askerliği ayırıcı niteliği kalmamış o bozgun gücünü dağıtmak için yetecekti. Ama vakit geçiyor, kargaşalık havası genişliyordu. Dahası, üyelerden adını hatırlayamadığım bir kişinin salık vermesi üzerine, Harbiye Bakanlığı'ndan Ayasofya alanına saldırıya geçilmemesi bile önerildi.

Bir aralık, İlmiye delegeler heyetinin hâlâ beklemekte olduğu hatırlatıldı. 'Buyursunlar' denildi. Onların girişiyle birlikte on beş kadar er de girdi. Tepeden tırnağa silahlı oldukları halde, Padişah locasının önünde duruyorlardı. İlmiye heyetinden önce, Fetva Emini gelmişti. Kurulda Beyazıt imamlarından (medresede ders verebilen kişi) Ahmet Rasim Efendi ile Temyiz üyelerinden Haydar Efendi'yi tanıyabildim. Sanırım sözcüleri Rasim Efendi'ydi. Çünkü, İlmiye heyeti ve asker adına konuşma kürsüsüne çıkarak konuşmayı yapan o oldu. Kelimesi bir süngü vuruşu kadar acı, her sözü bir kötülük bodrumundan çıkma ve bozguncu olan bu konuşmanın mebuslarda yarattığı uğursuz etkiyi anlatamam.

O sırada, yalnız benim değil, bütün arkadaşlarımdan kazan gibi kafaları kaynıyordu: Kızlar için lise istenmiyor-muş; çünkü şeriata aykırıymış. Mebuslar Meclisi'ne bir diyecekleri yokmuş; ama mebusların dindar olmaları gerekirmiş. Hüseyin Cahit Bey, şariat üzerindeki makalelerini kimseye yutturamazmış. Mebuslar Meclisi'nde adları kendilerince saptanmış pek çok dinsizler varmış. Avrupa'dan ne çekineceğimiz var, Avrupa bize ne karışmış.

Meclis'te Ahmet Rasim Efendi'ye yıllarca ders okutmaya gücü yeten iyi İlmiyeciler varken, Rasim Efendi'nin bu söylevi pek anlamsızdı. Fıkıh⁹⁸ hükümlerine gelince, aslında Mebuslar Meclisi, İslâm şariatından ne kadar hüküm aktardığını eylemiyle, çeşitli eserleriyle ispatlamadı mı? Ama kandırdıkları kişilerin süngülerine dayanarak onların

isteklerini yasal biçimde göstermek, işte asıl yasadışı olan, asıl şeriatın yok oluşu ve yıkılışını gerektiren budur. Acaba Rasim Efendi, erlerin subaysız olarak başkaldırmalarını hangi kutsal âyete, hangi şerefli hadise dayanarak özürlü gösterebilirdi? ‘Elfitnetü eşeddün minnel katl’ (fitnenin etkisi öldürmekten şiddetlidir) ulu âyetinin şiddetli korkutmasından habersiz davranarak karışıklık ve ara bozuculuğu bir meşruluk rengine sokmak istedi?

(Babanzâde İsmail Hakkı, yazısının atlanan bölümünde, gözlem fırsatını bulduğu olayları unutarak Ahmet Rasim Efendi’yi eleştiren düşüncelere geçer. - *Halkçı, Tefrika* 56).

Rasim Efendi konuşmasını yaparken sözünü kesmemek gereği önceden kararlaştırıldığı için hiçbir itiraz olmadı. Ama söylevini tamamladığı zaman, önceden yarım yamalak bildirilerde bulunan askerler, ‘İşte bizim istediğimiz budur’ dediler. Böylece Rasim Efendi’nin sanki tutulmuş bir avukat, bir tercüman olduğu bütünüyle açığa çıktı.

Ama Meclisin iç işlerine saldıran askerin dileği yalnız bunlar değildi. Nereden türediğini bir türlü anlayamadığım sakallı, yaşlı bir binbaşı sıraların üzerine çıkarak, dört yol ağızlarında söylenmesi âdet olmuş bir bayağı söylevle mebusları kışkırtma, erleri coşturma işine girişti. Erler ağlamaya başladılar. Çünkü bu sakallı binbaşı, yaşlılığıyla birlikte, şeriat uğrunda canını feda etmeye hazır olduğunu söylüyordu. ‘Şeriata hepimiz kurban olalım; ama sözle değil, eylemle.’ Bu etkili konuşmacının askerlere neden öncülük ettiği birkaç dakika geçmeden anlaşıldı. Çünkü söylevinin sonunda, açığa çıkarılmış olduğunu, çoluk çocuk sahibi bulunduğunu, haksızlığa uğramasının şeriata uymadığını anlattı. Askerler üzüntülerinden, mebuslar umutsuzluk ve öfkelerinden ağlıyorlardı.

Bunlar bir türlü Meclis’i boşaltmak istemiyorlardı. Bereket versin, Kegri mebusu Tefvik Efendi birkaç kez: ‘Bize güveniniz varsa bizi bırakın; yoksa siz gelip oturun, biz çı-

kalım' dedi. Epeyce ricadan sonra, sonunda askerlerle İlmîyeciler çıktılar. Fetva Emîni⁹⁹, herhalde isteklerinin yerine getirilmesi gereğini salık verdi: 'Büyük fenalık vardır; bunların dediğini yapmaktan başka çare yoktur' dedi.

Ardından gene güven oyu, güvensizlik oyu sorunu söz konusu oldu. Yusuf Kemal Bey, kabinenin bu eyleme yol açan önlemsizliğinin güvensizlik oyu vermek için yeterli neden olabileceğini anlattı. Ankara mebusu Talât Bey: 'Boş yere acele etmeyin. Aslında şimdi haber aldım ki Hilmi Paşa istifasını vermek üzere Saray'a gitti' dedi. Azınlıkta olan bir Meclis'in güvensizlik bildiremeyeceği söylendi. Lütî Bey: 'Kabinenin istifa etmesi gerektiğini önerelim' anlamında bir uzlaşma biçimi bulmaya çalıştı. Ben de, '... Aslında maddî gücü bozulmuş olan hükümet hakkında güvensizlik oyu verirsek manevî gücü de yok olur; böylece, ülke büsbütün hükümeteşiz kalarak çorba olur. Buna göre, kesin ve acele bu tehlikeyi Ayasofya alanından gidermek isteniyorsa, bildirilen istekleri kabineye duyurmakla yetinelim' dedim. Ama düşünme esenliği hiç kimselerde kalmamıştı. Sonunda istifa gereğinin önerilmesine çoğunlukla karar verildi.

Bu karara benimle birlikte karşı olanlardan o sırada görebildiklerim şunlardı: Habîp Efendi, Vasfî Bey, Ali Osman Efendi, Hallaçyan Efendi vb.

İsmail Kemal Bey, Şeyhülislâm¹⁰⁰ ve daha birkaç kişiden oluşan bir kurul, bu kararı Padişaha sunmakla görevlendirildiler. Ama gidenler kuşatma çizgisini yaramadan döndüler.

Ben de o sırada tuhaf bir çılgınlığa kapıldım. Mebuslar dairesindeki telgrafhaneye giderek, yüksek sesle, Hilmi Paşa'ya ne kadar gücü bulunduğunu, ne gibi önlemler aldığı, Meclis'in asileri nasıl oyalıyabileceğini sormasını telgraf memuruna anlattım. Memur, 'telgrafı yazınız' diye bir kâğıt verdi ve kulağıma eğilerek: 'Burada iki er, telgraf başına Sultan Hamid'in gelmesini istiyorlar' dedi. O sırada böyle bir telgrafın çekilmesinin benim için büyük bir

tehlike yaratacağını düşünerek, önerimden vazgeçtim. Zaten iki kez, 'Sultan Hamid geliyor' söylentisi yayıldı; asker selâma durdu, selâm havaları çalındı, hünkâr locasını odacılar çarçabuk temizlediler. Ama doğallıkla ne gelen var, ne giden.

Saat yedi buçukla sekiz arasındaydı; artık alıştığımız gibi borular acı acı öttü. Pencerelelere koştuk. Sultanahmet bahçesinden oldukça yoğun bir kalabalık geliyordu. Beyazıt'tan yasal bir yatıştırma gücü geldiğini sanarak sevindim. Ama gördüğüm kalabalığın kıtlığı bu sanıda yanıldıgımı anlattı... Bu kalabalık yığının hem ilerlediği, hem dehşetli bir çatışmanın merkezi olduğu görülüyordu. Sonunda o kümenin içinde başı açık bir kişi göründü. İlk duygu şu oldu: Oraya nasılsa bir yabancı gazeteci düştü; şimdi saldırıya uğruyor. Yazık, gene devletimiz yabancılardan küçük düşürücü müdahalelerine konu olacak... Aslında sabahtan beri yüreğimi hep bu karışma korkusu sıkıyordu. İşte bu muhabir sandığım kişi sağdan soldan yumruk, dipçik yiyerek, yürümüyor, yuvarlanıyor, düşüp kalkıyordu. Alanın kıyısındaki saflardan erler çıkıyor, sanki şeytan taşıyorlarmış gibi zavallıya dipçik indiriyor, o zavallı da omuzları arasına yediği dipçiklerin verdiği yönle boyuna fırıldak gibi dönüyordu. Sonunda dairenin parmaklığına yüz adım kadar yaklaştı. Ölüm korkusuyla, can havliyle kendini toplayarak bütün gücü, bütün hızıyla sığınma yeri bildiği yere doğru koştu. Koştuğunu gören bir takım alçaklar, sanki ellerinden hazine kaptırıyorlarmış gibi silaha davrandılar.

Topkapı Sarayı'na giden caddenin ağzından bir kurşun atıldı. Sanki bir savaş, dışardan yapılan bir saldırı gideriliyor sanısı doğdu; daha tanıyamadığım o kişi de kapıda sendeledi, düştü. Pencereden bu yürek burkucu ve acı görüntüyü seyreden mebuslar hayatlarının tehlikede olduğunu gördüler. Yalnız onlar değil, gözdağı vermeye gelen askerler bile dışardan saldırılıyor korkusuyla yukarılara koşmaya başladılar.

Ben de Âyân tarafına gittim. Ahmet Rıza Bey'in odacısı adliyeye bitişik kapıyı açtı. Adliye bomboş gibiydi. İşte o sırada bir ses: 'Haydi Bey, sen buradan çık' dedi. 'Cahit Beyi öldürdüler', uğursuz haberini duydum. Elimde olmadan ağlamaya ve adliyenin penceresinden olay yerini gözlemeye giriştim. Rastlantıyla gördüğüm tanıdıklardan biri 'Aman, ne yapıyorsun? Cahit Bey için burada üzüntümüzü gösteremeyiz. Ne tehlikeli durumda olduğunuzu biliyor musunuz? Duygularınızı saklayınız' dedi.

Ama bu dayanıklılığa olanak var mı? Pencereden Cahit Bey dedikleri kişinin cesedini Mebuslar salonunun altında, taşlar üzerinde upuzun yatırılmış gördüm. Yanında bir tek adam bile yoktu. Bu üzüntüyle kendimi kaybetmek üzereyken başka bir söylenti çıktı. 'Öldürülen Aslan Bey'dir; Cahit Bey'e benzetilmiş' denildi. Bu söylenti git-tikçe güçlenince doğruluğuna inandım. Bahtsız Aslan Bey, o gün Cahit ve Cavit beylerin gitmemesi için o kadar ısrar edip üsteledikleri halde, dinlememiş, gitmiş; sonunda bu pervasızlığının kurbanı olmuş. Sebep olanların hepsini burada sonsuza değin lânetleyerek anmaktan kendimi alamıyorum.

Benim durumuma gelince: Mebuslar Meclisi'ne geri dönmeye olanak kalmamıştı; çünkü kapı kapalıydı. Adliyenin girişi ise askerler ve işitip gelenlerle çevrilmiş gibiydi. Duvarlara baktım; pek yüksekti. Kabasakal'a açılan bir kapıyı inceledik. Önünde nöbetçi askerler bulunuyordu. Kaçacak yer yok mu? Sonunda, ne olursa olsun diyerek yanımdaki tanıdıkla kendimizi Tanrı'ya emanet ederek Ayasofya alanına bakan kapıdan çıktım. Kabasakal'a saptım. Sultanahmet Camii'nden geçerek Binbirdirek'te bir arabaya binerek Süleymaniye'de bulunan babamın evine gittim.

İşte ulusal tarihimizin en kirli sayfasıyla ilgili bilgilerin özeti bunlardır. Okuyanların ibret bakışlarına sunarım." (Bağdat mebusu Babanzâde İsmail Hakkı, *Tanin* - Selânik, 26 Nisan 1909).

NEREYE GİTMELİ?

Vakit ilerliyor, akşam yaklaşıyordu. Küçük bir haberle eve yolladığım hizmetçi, *Tanin* idare müdürü Hamdi Bey'le birlikte geldi. Mektubum yerine varmıştı. Hamdi Bey, durgun hâli içinde üzgün, sokakların durumunu anlatıyordu. Özellikle genç subaylara¹⁰¹ karşı başkaldıranların vahşice saldırıları, insana nefret veriyordu. Köprü üzerinde, ötede beride öldürülen, taşla başları ezilen gençlerden söz ediliyordu. Hamdi Bey, *Tanin*'in yağma edildiği haberini yalanlıyordu. Gerçekten *La Turquie*'nin aldığı haber biraz mevsimsizdi. *Tanin* gazetesi yağmalanmışsa da bu olay, başkaldırma günü değil ertesi gün olmuştur.

Akşama doğru, Cavit de tekrar Matranların apartmanına geldi. Ne yapacağımızı ciddi surette düşünmek gerekiyordu. Hükümetin bir uslandırma hareketi yapamayacak kadar güçsüz olduğu meydana çıkmıştı. Bütün gelen hadisler isyanın gittikçe şiddet bulduğunu, genişlediğini doğruluyordu.

Matran ailesi gece beni salıvermeyeceklerini söylüyorlar, ısrar ediyorlardı. Fakat kendilerine, bu kadar fazla bir zahmet yükleyebilir miydim? Asiler, görüldüğü gibi, şehre bütün bütün hâkim olurlarsa beni saklayanların başına da elbette bir dert açarlardı. Hem, bu düşünceye yer yoksa bile, Matranların yanında kalmak ihtiyatsızlık olurdu. Orada bulunduğumu pek çok kişi görmüştü. Bu elbette duyulacaktı. Hatta nasıl olup da akşama kadar haber almadıkları garipti. Onun için, emin bir yer bulmak icap ediyordu.

Böyle bir ihtimal hiç aklımıza gelmemiş olduğu için, şimdi çok zor bir vaziyette bulunuyorduk. Cavit:

“*Frankfurter Zeitung* muhabiri Weitz'i iyi tanırım, ona haber yollayayım, Avusturya sefirini yoklasın, elçiliğe gideyim” dedi.

Nadra Matran hemen Almanyalı muhabiri bulmaya koştı. Biraz sonra M. Weitz geldi. Avusturya elçisinin bazı düşüncelerle biraz dolambaçlı bir cevap vermiş olduğu ha-

berini getirdi. Bu açık bir red değildi, fakat açık bir yüz vermemeydi.

Zihin bir kez elçiliklerin birine sığınma yolunu bulunca, artık bu konu üzerinde işlemeye başlamıştı.

“Rusya elçiliğine gidelim” dedim. “Fakat önceden yoklamadan. Sorulunca, başlarına bir belâ almak istemeyecekleri muhakkak. Fakat elçiliğe bir kez girilince, artık kabul etmemezlik edemezler. Üstelik, ben *Tanin*’de Türklerle Ruslar arasında sıkı dostluk ilişkisi kurmak gereğini savunmuş, Boğazlar meselesinde Ruslar tarafını tutmuş olduğum için, orada bir dostluk karşılığını daha çok bekleyebiliriz.”

Cavit, Rus elçiliğine gitmeyi istemedi. Tanıdığı yabancı bir mason komisyoncunun evine gitmeyi düşündü.

TÜNEL'E DOĞRU

Apartmandan çıkarak Rus elçiliğine gitmek için ezan olmasını, ortalığın kararmasını bekledik. Akşamın alaca karanlığında Cavit, ben, Nadra Matran apartmandan çıktık. Cavit biraz önden yürüyordu. Nadra Matran koluma girdi. Şapkasını bana verdi, benim fesimi kendisi giydi. Sent Antuvan apartmanından Tünel’e doğru yürümeye başladık.

Sokakta bize dikkat eden olmadı. Büyük bir kalabalık da yoktu. Rusya elçiliğinin önüne hiç hadisesiz geldik. Kapı açıldı. Ben gene fesimi giydim, yanımdakilere veda ederek, içeri girdim. Bahçeyi geçtim, iç kapıyı açtım. Kavaslar zaten tanıyorlardı. Karşıladılar. Elçi M. Zinoviçev’i görmek istediğimi söyledim.

İhtiyar Rus elçisi büyük bir aceleyle taşlığa kadar geldi. Memlekette bir irtica hadisesi çıktığını, bana benzeterek bir mebusu öldürdüklerini, elçiliğe sığınma mecburiyetinde kaldığımı söyledim. Sordu:

“Hayatınız tehlikede mi?”

“Evet.”

“O halde, buyurunuz, Rusya hükümetinin misafirisiniz.”

M. Zinoviçev beni yemek salonuna çağırıyordu. Kendisinin sofradan kalkarak gelmiş olduğu halinden anlaşıyordu. “Yemek yedim” diyerek kabul etmek istemedim; üzerimde gece kıyafeti olmadığını söyledim. “Zarar yok” dedi ve beni yemek salonuna götürdü.

İçeride, M. Liaptehef’in başkanlığı altında İstanbul’a gelmiş olan Bulgar temsilci kurulu vardı. Onların şerefine bir ziyafet veriliyordu. Sofrada, günün olayı üzerine hiçbir söz, ufak bir ima bile geçmedi.

Yemekten sonra, baştercüman M. Mandelstam yanıma geldi:

“Rahat etmek isterseniz, sizi dairenize çıkarayım” dedi:

Beni en üst katta, Tophane cihetine bakan cephede küçük bir daireye götürdü; içiçe iki oda. Bir küçük salon, bir de kapısı salona açılmak üzere, yatak odası. Orada, M. Mandelstam ile oturduk, konuşmaya başladık. Yanımıza başka bir iki kâtip de geldi. Kendileri, gündüzki hadise hakkında umumi surette söz söylüyorlar, hükümetin menfaati namına buna yeriniyorlar, fakat benim için can alacak bir haber veremiyorlardı. Yalnız, hükümetin civardan, Tekirdağ’ından sadık kuvvet getirtmeye teşebbüs ettiğini söylüyorlar, hadisenin basılacağı ümidini gösteriyorlardı. Bu şüphesiz bana karşı bir nezaket eseri idi. Fakat herhalde en uzak bir ümit bile olsa ona inanmak istiyordum.

Dışarıda tüfek sesleri eksik değildi. Bir aralık, fasılalarla patlayan bu silah sesleri bir yaylım ateş şeklini aldı. Büyük bir muharebe vukua geliyor denilebilirdi. Ve bu muharebe devam ediyor, gittikçe şiddeti artıyordu. Ne mâna vereceğimi bilemiyordum. Bunu ancak bir türlü izah kâbildi. Bana bahsettikleri Tekirdağ’ındaki sadık kuvvetler yetişmiş olacaktı. Şüphesiz asiler tepeleniyorlardı. Muntazam bir kuvvet karşısında asilerin iş göremeyeceği muhakkak olduğuna göre, hükümetin artık vaziyete hâkim olacağından şüphe edilemezdi.

O gece akıl erdiremediğim ve yanlış yorumladığım bu hadisenin neden ileri geldiğini sonra anladım. Kabine de-
ğişmiş, âsi askerler istediklerini elde ettiklerinden dolayı
memnun, şeriatı aldıkları için şenlik yapıyorlarmış. Hava-
ya atılan bu kurşunlar kurtarılan şeriat şerefineydi...

Biz odada otururken, garip bir tesadüf oldu. Tophane
 taraflarından atılan bir kurşun açık pencereden içeri gire-
rek tavana saplandı ve tavandan sıva parçaları düşürdü.
Elçilik ve bulunduğum kat çok yüksekte olduğu için kur-
şun ancak tavana isabet edebilirdi. Camları kırmadan açık
kanattan içeri girmesi ve misafir olduğum odada beni bul-
ması tuhaf bir tesadüftü.

Kendimde derin bir yorgunluk hissediyordum. Hayırlı
geceler temenni ederek beni yalnız bıraktılar. Yatağa gir-
dim. Şimdi kafam karmakarışık. Ne düşüneceğimi bilemi-
yordum. Bütün gençliğimiz bir hürriyet rejimi hülyası ve
hasretiyle tazyik ve istibdat altında geçmişti. Nihayet hür-
riyete kavuştuğumuzu ve memleketin kurtulacağını ümit
ettiğimiz bir devreye erişmiştik. Fakat evvelden hayalimiz-
den bile geçmeyen zorluklarla karşılaşmıştık. Hakikat hiç
de tahmin etmediğimiz gibi çıkmıştı. Müzmin bir halde va-
tanı ölüme götüren hastalık birdenbire şiddet kazanmış ve
nihayet bu müthiş bulran patlak vermişti. Bu son bir can
çekişme çırpınışı mıydı? Şu insafsız asi kütle İstanbul'da
yabancılar karşı bir yağmaya veya öldürme işine kalkacak
olursa Avrupalıların gemilerden derhal asker çıkaracakları,
yeni kuvvetler gönderecekleri şüphesizdi. Ve yabancı kuv-
vetleri bir kez memleketi işgal ettikten sonra artık Türk va-
tanının istiklâlinden bahsetmek safdillik olurdu. Vatanın
kendi elimizde öldüğünü görmek felâketi gerçekten feci
birşeydi. Eğer Cemiyet çabuk bir gayret ve faaliyet hamle-
siyle şu hadiseyi bastıramazsa, Türkiye'de ortada kalacak
bir şey enkaz yığınının ibaret olabilirdi.

Bu düşünceler içinde dalmışım, uyur gibi olmuşum. Bir-
den, odanın arkadan sürmelediğim kapısı gürültü ile açıldı.
İçeriye birkaç kişi girdi. Bunları tanıımıyordum. Birisi Rus-

ya elçiliği deniz ataşesi miralay Çerbo imiş. Yanında gelen zatı işaret ederek:

“Reşit Bey’i size getirdim” dedi. Sonra, bizi gizli bazı şeyler konuşurlar zanniyle nezaketen odadan çıktı.

Reşit Bey’i o zamana kadar görüp görmediğimi uyku sersemliğiyle kestiremiyordum. Bu “Çerkez” lâkabıyla anılan doktor Reşit Bey’di¹⁰². Mütareke zamanında, siyasal hücum ve ihtiraslara kurban olarak tutuklanmış, Bekirağa Bölüğünden kaçmış, yakalanacağı zaman intihar etmiştir.

Kendisinin Cemiyet’ten olduğu anlaşıyordu. İhtimal ki İstanbul merkezinde üye idi. Herhalde miralay Çerbo ile dost olacaklar. Çerbo benim elçilikte bulunduğumu kendisinden saklamaya lüzum görmemiş. O da böyle bir tehlike zamanında pek kuvvet bulan bir dayanışma duygusuyla beni ziyaret arzusunu göstermiş.

Reşit Bey hiç ümit verici bir haber getirmiyordu. Asilerin gündüzkü vahşetlerini, rastgeldikleri genç zabıtlara hücum ederek zalimane öldürmelerini hikâye ediyordu. Biraz oturdu, ne o benden kuvvet alabildi, ne de ben ondan. İkimiz de müteessir, gelecek için kararsız, birbirimizden ayrıldık. Ertesi sabah gazetelere saldırdım.

GAZETELERDE

Bunlar İttihat ve Terakki’nin tamamen mahvolduğu hissi veriyorlardı. Şimdi o gazeteleri tekrar karıştırmak için uğraştım. Yalnız *İkdam* nüshalarını bulmak kabil oldu.

İkdam meseleyi tamamen asiler lehinde tasvir ediyor. Açıkta açığa birşey söylemiyorsa da vakanın cereyanı asileri haklı gösteriyor.

Hadisenin sebeplerini *İkdam* şu suretle anlatıyor:

“Cumartesi günü bütün askerlere subaylar tarafından: ‘Hocalarla katiyen görüşmeyeceksiniz. Askerlikte diyanet meselesi aranmaz. Allahtan başka kimse tanınmaz. Padişah

ve halk, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindedir' diye emir verilmiş. Bu emri haber alan bazı kişiler Babîâli'ye gelerek Sadrazam Paşaya müracaat etmişler. Bu bildirinin doğru olup olmadığını, eğer doğruysa bunun fena bir tesir hâsıl edeceğini ve bu emrin geri alınmasını teklif etmişlerdir. Bunun üzerine Hüseyin Hilmi Paşa, Zaptiye Nazırı Sami Paşa da hazır olduğu halde, aşağıdaki gibi konuşmuştur: 'Meşrutiyet dilimin ucundadır. Dilim düşünce Meşrutiyet de gider.' (İkdam, 14 Nisan 1909).

İkdam, askerin istekleri üzerine şu malûmatı veriyordu: "Askerin biricik arzusu Mebuslar Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'le, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı, Harbiye ve Bahriye Nazırlarını azlettirmekten ibarettir. Askerler akşama kadar bu dileklerini müdafaa etmişlerdir. Kâmil Paşa'nın sadrazamlığa, Nazım Paşa'nın Harbiye Nezaretine atanmasını talep eylemişlerdir." (İkdam, 14 Nisan 1909).

Asker "Kâmil Paşa'nın sadarete" tayinini istiyor. Dünyadan haberi olmayan bu cahil neferlerin Kâmil Paşa'yı bilmelerine imkân var mıydı? Onlara Kâmil Paşa'nın başka bir taraftan istetildiğine şüphe edilebilir miydi? Bu "başka taraf" hangi taraftı? İsyanı tertip edenler kimlerdi?

Şimdiye kadar İttihat ve Terakki'ye düşman olarak mevki alanlar görünüşte Ahrar Fırkası namı altında toplanmışlardı. Ayrıca Türk'ten başka unsurlar da vardı. Bir de Saray'dan her zaman korkulabilirdi. 31 Mart'taki bu isyan ve öldürmeyi tertip edenler bunların içinde hangileriydi? Hepsi birden birleşmişler miydi? Bir yabancı parmağı da bunda rol oynamış olamaz mıydı?

İkdam gazetesi, o gün bir avcı neferinin ağzından şu sözleri söylüyordu:

"Ayasofya civarındaki askerlere mensup bir avcı neferi ahaliye hitaben aşağıdaki beyanatta bulunmuştur: 'Biz Manastır'dayken babamızı öldürenler gözümüzün önünde gezer, buna tahammül ederdik. İstibdad devrinin tesiri bize birşey yaptıramazdı. Fakat subaylarımız bize istibdad

devri kalkacak, şeriat yerine gelecek, Kur'an ne diyorsa o yapılacak demişlerdi. Biz de bunu dinlemiş, canımızı tehlikeye koymuş, bu devr-i Meşrutiyeti meydana getirmiştik. Şimdi ise ne şeriat tatbik ediliyor, ne birşey. Adam öldürüyorlar, katili saklıyorlar. Hani ya şeriat? Katili niçin meydana çıkarıp idam etmiyorlar? Kur'an bize kısas emretmiyor mu? İşte biz bugün şeriatı, adaleti istiyoruz. Şeriatı yerine getirmek için bir ay burada kalmak lâzım gelse kalacağız. Cebimizdeki para bizi beslemek için yeterlidir. Şeriatı, adalete canımız kurban olsun!" (İkdam, aynı gün.)

BİR MEÇHUL

Bu er, gerçekten bu sözleri söyledi mi, yoksa bu sözler *İkdam* matbaasında uydurulan bir nefere mi dayandırılıyor. Meçhul. Herhalde bu sözlerde göze çarpan nokta Hasan Fehmi Bey'in katline ait imâdır. Bu askerin bunun için isyan hissi duyup silahını alarak sokağa fırlamış olacağını akıl zor kabul eder. Eğer bu er, gerçekten bu lâkırdıları söylemişse mutlaka kendisine yaptırılan bir talim ve telkin neticesidir. Başka türlü olmasını akıl alamaz. Bu da işin içinde muhaliflerin ve Cemiyet düşmanlarının kesinlikle bir parmağı bulunduğu şüphe bırakmaz.

31 Mart günü (13 Nisan 1909) adalet ve şeriat istemek için sokağa dökülen bu silahlı kalabalık, insan kanı dökmekten hiç çekinmiyordu. *İkdam* gazetesi "dünkü asker olayında saat altıya kadar dört kişi telef olmuştur" diyor (*İkdam*, 1 Nisan 1325). Bunlar bir teğmen, bir kolağası, bir kâtip, bir binbaşı imiş. Köprü üzerinde "telef edilen" subayın cesedi geç vakte kadar orada bırakılmış. Şu "telef edilen" tabirinin acılığına bugün bile dikkat etmemek kâbil değil.

Öldürülenlerin sayısını dörde indiren *İkdam*, sonra Lâz-

kiye mebusu Aslan Bey'in Hüseyin Cahit Bey zannedilerek telef edildiğini de ilâve ediyor. Gene *İkdam*'da, Adliye Nazırı Nazım Paşa'nın Mebuslar Meclisi önünden geçerken Ahmet Rıza Bey'e benzetilerek telef edildiğini öğreniyoruz.

31 Mart günü hükümetin yaptığı işe gelince, *İkdam*'da buna dair verilen bilgi şudur:

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Babiâli'ye gelmiş. Bakanları toplayarak görüşmüş. Kamuoyunun cereyanına karşı durmak muvafık olamayacağından istifaya karar vermişler. Sadrazam istifanemeyi saraya götürmüş. Saraydan bir telgrafla Adliye ve Bahriye Nazırlarını oraya çağırmış. Babiâli'de, Ahmet Rıza Bey'le diğer bazı Bakanlar toplanarak gene müzakerelerde bulunmuşlar. En evvel Ahmet Rıza Bey'in istifa eylemesini uygun görmüşler. O da razı olmuş. İstifanemesi ilâve suretiyle çıkarılarak şehre dağıtılmış.

Saat on sıralarında mabeyn başkâtibi Cevat Bey Mebuslar Meclisi'ne gelerek Abdülhamid'in şu buyruğunu orada mevcut azaya okumuş (olduğu gibidir R.M.):

"Heyeti vükelânın istifası nezd-i hümayunu hazret-i hilâfetpenahide rehini kabul-ü âli olarak yeni kabinenin derdest-i teşekkül bulunduğu cihetle memleket ve vatanın sadet-i hali ve temin-i asâyiş zımnında her türlü esbabın istikmaline sarf-ı mesai ve gayret olunacağından ve bugünkü içtimada bulunmuş olan asakir-i şahânenin ve birlikte bulunanların bundan dolayı hiçbir veçhile mesul ve muatap olmayarak haklarımızda aff-ı âli-i hazret-i padişahî şayan buyrulduğu gibi devletimiz hamden-lillâh-i tealâ devlet-i islamiye olup ilâ yevmilkıyam baki ve âli olan ahkâm-i şer'iyenin böyle her tarafça ahkâm-ı celilesine bir kat daha itina olunmasını tekiden emir ve ferman buyrulduğundan halife-i muazzamanın padişahımız ve kumandan-ı azâmımız efendimiz hazretleri asakir-i şahânelerinin kemal-i emnû rahatla kışlalarına ve ahalinin dahi işlerine, güçlerine avdet etmeleri hususunun kendilerine tefhimine ve cümlesinin selâm-ı saadet-i encam-ı şahâne ile taltif buyrulduklarının tebliğine zat-ı sâmi-i meşihatpenahî memur buyrulmuş

ve işbu emir ve ferman-ı hümayun-u hazret-i padişâhînin Meclis-i Mebusan'da badelkırâe tab ettirilerek neşir ve ilan ettirilmesi şerefsudur buyrulan irade-i seniye-i cenab-ı hilâfetpenahî iktizay-ı âhalisinden bulunmuş olmakla olbapta.

Fi 21 Rebiülevvel, sene 1327”

TASFİYE Mİ?

Bu, Meşrutiyet rejiminin tasfiye kararnamesi gibi birşeydi. İstanbul sokaklarını kana boyayan asi asker ve yandaşlarındaki sivil kalabalık hiçbir veçhile mesul tutulmuyordu. Padişah bunları kendiliğinden affetmekte selâhiyet görüyordu. Hatta bununla da kalmıyarak, Meşrutiyet'i ortadan kaldırdıklarından dolayı memnuniyetinin ifadesi olmak üzere, cümlesini “selâmı selâmetencamı şahâne” ile taltif buyuruyordu! Bu emir ve ferman-ı hümayunun Meclisi Mebusan'da okunulması Meclis'e bir idam kararının tebliğinden farksızdı. Acı bir istihzadan başka bir mânası yoktu.

Gece geç vakit yeni kabinenin teşkiline Tevfik Paşa'nın¹⁰³, Harbiye Nezareti'ne de Ethem Paşa'nın¹⁰⁴ tayini için nade çıkmıştı. Saray derhal Harbiye Nazırı'nın tayini hakkını eline geçirmek fırsatını kaçırmıyordu.

İttihat ve Terakki hükümetinin böyle bir üfleme ile yıkılmasına, Meşrutiyet ve hürriyet rejiminin ortadan kalkıvermesine hayret etmemek kabil değildi. İstanbul'da Hassa Ordusu Kumandanlığı Mahmut Muhtar Paşa'nın uhdesindeydi. Onun yeni rejime bağlılığı, cesareti, iktidarı, asker üzerindeki nüfuz ve itibarı çok övülürdü. Cemiyetin ve rejimin en güvendiği kuvvetlerden biriydi. Fakat hiçbir taraftan hükümeti ve rejimi savunmak için ufak bir teşebbüs bile çıkmamıştı. Babıâli'ye toplanan Bakanlar ilk dakikadan istifalarını verip yakalarını sıyırmaktan başka birşey düşünmemişlerdi. Zaten bu Bakanlar içinde Cemiyet'le, yeni

rejimle ve yeni rejimin temsil ettiği idealle doğrudan doğruya ilgili kaç “yeni adam” vardı?

Ufak bir sarsıntı, ufak bir hücum ruhlardaki eski alışkanlığı tekrar uyandırmıştı. Hatta İstibdad'ın artık bırakılmış sanılan gösterişli diliyle canlanıyordu.

Tevfik Paşa hükümetiyle şüphesiz geçici bir kabine karşısında bulunuyorduk. Bu; sonra daha Saray kulu bir mutlakiyet kabinesine yerini bırakacak, bir geçiş hükümetinden ibaret olabilirdi.

BİR ÖNERİ

Çarşamba günü, öğle üzeri elçilik kâtiplerinden biri, elçi M. Zinoviçev tarafından bir haberle yanıma geldi. Memlekette disiplin ve asayiş kalmamıştı. Ortalığa rastgele, asi kuvvetler hâkimdi. Özellikle Rumlar beni bulmak için çok uğraşıyorlardı. Hatta bazı kimseler kapıcıya müracaatla benim içeride bulunup bulunmadığımı anlamak istemişlerdi. Elçilikte yerli ve Rum hizmetçiler vardı. Bunların bağlılığına pek güvenilemezdi. Boşboğazlık ederler ve benim elçilikte bulunduğumu ağızlarından geçirirlerse, ihtimal ki, disiplin tanımayan asi kuvvetler elçiliğe hücum edebilirlerdi. Elçilik müstahkem bir mevki olmadığı için savunmaya imkân yoktu.

Bu uzun önsözden ne netice çıkacağını bekleyerek susuyordum. Kâtip nihayet maksada geldi. Elçi M. Zinoviçev benim elçilik maiyetine memur “Kolkida” vapuruna geçmemi rica ediyordu. O bir harp gemisi olduğu için ona saldırılamazdı. Saldırıya kalkacak olanlara karşı bu gemi müdafaa vazifesini ifa edebilirdi.

Ben elçilikte zaten uzun süre kalmak niyetinde olmadığını söyledim. Avrupa'ya gitmek istiyordum. Onun için ilk hareket edecek vapura kadar elçilikte, yahut Rus elçiliği maiyetine memur “Kolkida” vapurunda kalmak benim için eşitti.

Benim bu cevabım üzerine o gece “Kolkida” vapuruna gitmem kararlaştı. Gerçekten, İstanbul’da kalmakta hiçbir mâna yoktu. Düşüne düşünce Avrupa’ya gitmek kararını vermiştim. Bereket versin, bir gün evvel mebus aylığımızı almıştık. O zaman ödenekler aylara bölünerek her ay ödeniyordu. Cebimde otuz, kırk lira vardı. Bu para ile Avrupa’nın neresine gidebilirdim ve ne kadar zaman orada yaşayabilirdim?

Viyana’ya gitmeyi tasarlamıştım. Çünkü orada Hafız Hakkı¹⁰⁵ ataşemiliterdi. *Vicdanî* imzasıyla *Tanin*’e askeri makaleler yazıyordu. Bu münasebetle kendisini birkaç kez görmüştüm. Benim için tam inkılâpçı, fedakâr, vatansever bir asker tipiydi. Selânik’teki Cemiyet-i Merkeziye’ye mensup olduğunu zannediyordum. Herhalde hiç tanımadığım bir Avrupa şehrinde yapayalnız kalmaktansa Viyana’da Hafız Hakkı’nın yanına gitmek çok uygundu. İstanbul’da bir vazife ifa edebilmek, bir işe yaramak imkânı olmayınca bunu dışarıdan sağlamaya çalışmak zorunluydu.

O gün akşama kadar odamda kaldım. Yemeğimi odama getirdiler. Elçilikte olduğumu hizmetçilerden kabil olduğu kadar gizli tutmak istedikleri anlaşılıyordu. Yanıma giren hizmetçilerin hiçbirisi yerli değildi. Bir aralık baştercüman M. Mandelstam da odama geldi. Başımın ölçüsünü aldılar. Elçilikten beni çıkarmak için bir şapka yaptıracaklardı. Akşam üzeri şapka geldi. Geceyarısı elçilikten çıkmamızın kararlaştırıldığı haberini verdiler.

Elçilik kâtiplerinden, yahut elçilik müsteşarı, şimdi ismini unuttuğum bir prens odama geldi. Kendisini evvelce tanıımıyordum. Biraz konuştuktan sonra, sıkılarak, sakınarak, adeta rica eder gibi, bir öneride bulundu. Ani bir vaka karşısında kaldığımdan, şayet yanımda kâfi derecede para yoksa... Hiç tanımadığım bir yabancıнын bu nazik teklifinden pek duygulandım. Teşekkür ederek red cevabı verdim.

Gece oldu. Yemeğimi yedim, elçilikten çıkılacak zamanı bekliyordum. Bana verdikleri haberlere göre vaziyette hiçbir değişiklik yoktu. Cemiyet’ten hiç ses seda çıkmıyordu.

Cemiyet'in bozgunu katî ve tam görünüyordu. Mamafih belli başlı simalardan hiçbiri asiler tarafından elde edilememişti. Sanki yer yarılmış, Cemiyet kaybolup gitmişti. Saray idaresi gittikçe kuvvet bulacak görünüyordu. Bütün o ihtilâl ve inkılâp teşkilâtı bu kadar kuru bir gürültüden mi ibaretti?

Tam geceyarısı oldu. M. Mandelstam ile miralay Çerbo odama geldiler. Hazır olup olmadığımı sordular. Zaten hazırlanacak nem vardı? Bir gün evvel evden nasıl çıkmışsam, bütün eşyam ondan ibaretti. Fesimi cebime koydum. Şapkayı başıma geçirdim. Merdivenlerden inmeye başladık. Elçiliğin bahçesine çıktık. Fakat Beyoğlu caddesine açılan kapıya doğru yürümedik. Tophane tarafına açılan küçük bir kapının önüne geldik. O taraftan, kestirme bir yoldan Tophane'ye inecektik. Kapı açıldı. Dar bir sokak. Burada Rus deniz kuvvetlerine mensup altı asker bekliyordu. Miralay Çerbo sağ tarafıma geçti, M. Mandelstam sol tarafıma. Önde ikişer ikişer Rus denizcileri; böyle bir alayla karanlık ve dar yokuştan inmeye başladık.

Birden aklıma birşey geldi. Benim elçilikte bulunduğumu, geceleyin maiyet vapuruna götürüleceğimi haber almışlarsa, yahut yolda bizi tanıyan olursa, ihtimal ki beni yanındakilerin ellerinden zorla almak isteyeceklerdi. Bu askeri kuvvet ise vermeyerek müdafaaya ve mukabeleye kalacaktı. Çıkacak bir arbedede Ruslardan birisi ölürse, meselenin siyasal bir şekil alması, memleketin başına bu yüzden bir gaile çıkması ihtimali vardı. Bunu düşününce, olduğum yerde durdum.

"M. Mandelstam" dedim, "size bir ricam var."

Nezaketle cevap verdi:

"Buyrunuz."

"Şayet beni tanırlar da almak için hücum ederlerse, beni müdafaa etmeyeceğinize söz veriniz. Yoksa sizinle beraber gidemem."

M. Mandelstam ihtimal ki, birdenbire çıldırdığıma hükmetti. Sesinde büyük bir hayret ifadesiyle bu garip ri-

canın hikmetini sordu. Düşündüğümü ve korktuğumu anlattım.

“Benim yüzümden sonra memleketin başına bir gaile açarsınız” dedim.

M. Mandelstam münakaşa imkânını göremeyince, dediğim gibi hareket edeceklerine dair bana söz verdi. Mamafih, bunun ciddi mi, yoksa lâkırdıyı kesmek için mi bir tedbir olduğunu tecrübeye imkân kalmadı. Aklıma gelen ihtimal tahakkuk etmedi.

ODESA'YA DOĞRU

Tophane'ye çabuk indik. Tophane meydanının kapısında nöbetçi Türk askeri vardı. Bizim alayı görünce askeri bir selam verdi. Kapıdan geçtik. Rıhtıma doğru yürüdük. Rıhtımda “Kolkida” vapurunun sandalı bekliyordu. Hep beraber sandala bindik. Biraz sonra maiyet vapuruna yanaşmış bulunuyorduk. Vapur subaylarından biri bizi karşıladı. Önümüze düştü. Aşağıda kamaraya indik. Vapurun kış tarafındaki geniş salon ve kamaraları bana ayırmışlardı. Miralay Çerbo ile M. Mandelstam'a teşekkür ederek ellerini sıktım. M. Zinoviçev'e de teşekkürlerimi söylemelerini rica ettim. Beni yalnız bırakarak ve artık selamette olduğumu söyleyerek ayrıldılar. Cuma günü hareket edecek Rus vapuruyla Odesa'ya gideceğimi söylediler. Lazım gelen evrak hazırlanacaktı. Beni gene geceleyin Rus vapuruna nakledeceklerdi. Odesa'dan öteye istediğim yere gidebilirdim.

Vapurdaki subay güverteye mümkün olduğu kadar az çıkmamı rica ediyordu. Vapur rıhtıma yakın bir yerde demirli olduğu için dışarıdan görmeleri ve beni tanımaları ihtimali vardı.

Perşembe günü sabahleyin güverteye çıktım. Uzaktan dikkati çekmemek için fesimi giymemiştim. Aşağıda salon- da oturmak pek fazla bir ihtiyatkârlık değil miydi? İstan-

bul sakın ve güzel manzarasıyle, içinde oynanan faciadan habersiz görünüyordu. Belki memleketin son günleriydi. Belki yarın buralarda ecnebi işgal kuvvetlerinin bayrakları dalgalanacaktı. Hür ve müstakil vatan ideali ebediyen sönecek miydi?

Bana gazete almalarını söyledim. Aynı zamanda, Selânikli dostlardan birine bizim eve götürülmek üzere bir mektup yazarak bunu mağazaya kadar yollamalarını da subaydan rica ettim. Çamaşır istiyordum. Sıhhatimden haber veriyordum. Avrupa'ya gitmek üzere olduğumu anlatıyordum.

Dışarıdan o günkü gazeteleri aldurdım. Bugün buralarda yalnız *İkdam* nüshasını bulmak benim için kâbil oldu.

YENİ SADRAZAM

Gazetenin en başında Tevfik Paşa'ya sadrazamlık verildiği üzerine hattı hümayun vardı. Abdülhamid, "ahkâmı celile-i şer'i şerife bir kat daha dikkat olunması"nı emrettikten sonra "Kanunuesasinin muhafazası"ndan bahsediyordu. Fakat artık bu dakikada Kanunuesasi'nin muhafazasından bahsetmek istihzadan başka bir mâna ifade edemezdi.

İkdam ise memnuniyetini gizleyemeyen satırlarla şu isyanı adeta alkışlıyordu:

"14 Nisan¹⁰⁶ gecesi, Osmanlı inkılâb tarihinde mühim bir sayfa teşkil eder. Gece kara örtüsüyle İstanbul ufuklarını kaplamaya başladığı zaman, gündüzün sonsuz zahmetiyle yorgun kalan Osmanlı milleti bölük bölük evlerine çekiliyor, fakat asker gizli Cemiyetin istibdadına nihayet vermek, İslâm şartları dairesinde gerçek adaleti tesis etmek için azim bir sabırsızlık içinde tayin edilecek sadrazamı, harbiye nazırını bekliyordu. İstanbul'un azamet ve mehabetle âfâka doğru yükselmiş minareleri gecenin karanlığı

içinde kalbe bir yücelik verdiği sırada uzaktan uzağa boru sadâları, mızıka sesleri, silah patırtıları, “yaşasın” avazeleri işitiliyor, caddelerden geçen askerlerin süngüleri havagazlarının yorgun ışıkları altında parlıyordu. Gece saat üç radelerine doğru Ethem Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayini askeri fevkalâde memnun etmişti. Ethem Paşa, İsmail Kemal Bey ve Rıfat Bey'le beraber Ayasofya meydanına gelmiş, efradın ortasına doğru ilerleyerek arzularının taraf-ı şahanece karşılandığını, binaenaleyh kışlalarına gitmeleri lâzım geldiğini beyan eylemiştir. Bunun üzerine askerler taraf taraf kışlalarına çekilmeye başlamışlardır. Asakir-i Osmaniye'nin sabahleyin Ayasofya meydanına toplanmaları ne derece heybetli olmuşsa, gecelleyin geri dönmeleri daha ziyade gösterişli olmuştur.

Gecenin sonsuz karanlığı içinde uzaktan uzağa işitilen mızıka sadâları bu inkılâp anının sükûn veren sonuna bir delil olarak sayılmış, kalplere büyük bir sükûnet gelmeye başlamıştır. Asker bir taraftan hürriyet havası çalarak ilerliyor, diğer taraftan kışlasına dönen bir taburun selam havası çalarak müteaddit defalar “Padişahım çok yaşa!” nidasını göklere çıkardığı işitiliyordu.

Saat beş buçuğa doğruydu. Müthiş bir yaylım ateş etrafı büyük bir dehşet içinde bıraktı. İstanbul ufukları bir buçuk saat kadar velvele içinde kaldı. Gecenin gelişyle, bilgi edinmeye muvaffak olamayan halkımızı oldukça kaygıya düşüren bu velvele, askerin zafer sevincinden başka bir şey değildi. Bütün efrat vatandaşlarına yararlı bir hizmet ifa etmekten doğan bir hazla havaya ateş ediyorlardı. Bu ateşler bir müddet sonra tamamen kesilmiş, herkes gündüzün verdiği yorgunlukla derin, sessiz dinlenme uykusuna dalmıştı.” (*İkdam*, 15 Nisan 1909)

İkdam'da *Tanin*'e dair şu haber vardı:

“Dün halk, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan *Şuray-ı Ümmet* ve *Tanin* gazeteleri idarehanelerine hücum ederek kapılarını kırmışlar, içlerinde bulunan gazetelerle alât ve edevatı tamamen yağma etmişlerdir. Makina-

ları parça parça kırdıkları gibi harfleri de tamamen halka dağıtmışlardır...”

(*İkdam* gazetesinin *Askerimiz* başlıklı makalesinden bazı parçalar aktaran Yalçın; erlerin, subayların, sıkı disiplin ve talim yakınmalarına gazetenin hak vermesini kınayarak sözünü şöyle bağlar: “Bu noktada bizim Türk basınının en acı, en yüz karası bir ahlâk yarısının üzerine parmağımızı koymuş oluyoruz: “Karaktersizlik ve dalkavukluk”. *Halkçı*’nın 61. Tefrikası da şu başlıkla yayınlanmıştır: “31 Mart’ta Türk Basını Sıfır Aldı”. Bu bulanık hava içinde çıkar avcılığına çıkmış Beyrut mebusu İsmail Kemal Bey’in olayın ertesi günü Abdülhamid’in huzuruna çıktığını *İkdam*’dan aktarır. Ayrıca İstanbul dışından haber soran il yazılarına karşı *İkdam*’da olaysız bir asker toplantısı yapıldığı, kimseye bir şey olmadığı, yalnızca Harbiye Nazırı’yla mebus Aslan Bey’in ölmüş bulundukları, yeni hükümetin kurulması üzerine askerin sevinçle kışlalara döndüğü haberi çıkmıştır.” –14 Nisan 1909–. Bu noktada Osmanlı yöneticilerinin gerçeği halktan saklamak ilkelerini eleştiren Yalçın, *Bir Zihniyet* ara başlığı altında –*Halkçı*, 62–, iyi bilinen yöneticilerin bile “minare gibi değil kamyı gibi doğru” olmayı yeğlediklerini belirtir. Şimdi bu ikincilerden saydığı Tefik Paşa’yı anlatmaktadır):

31 Mart sonrasında sadrazamlığa gelen Tefik Paşa, işte eski zamanın bu iyi ve temiz kişilerine tam bir örnektir. Bu gibi kişiler, bunalım zamanlarında yalnızca bir geçiş dönemini atlatmak için yönetim başına getirilir. Çünkü öyle dönemlerde, işlerin gemini ellerinde tutanlar, iç yüzlerini ve amaçlarını pek belli etmeden halkın zihnini oyalamak isterler. Kendileri pek ortaya çıkmadan bir süre halkın gözüünün önüne bir paravana çekmek yolunu tutarlar. İktidar mevkii için sağlam olmayan, zayıf ruhlu, ama halkça temiz ve güvenilir diye tanınmış kişileri ararlar. Eğer Hareket Ordusu¹⁰⁷ yetişmeyip de Abdülhamid’in etkisi gene güçlenseydi, şüphe yok ki Abdülhamid’in ilk işi Tefik Paşa’yı sadrazamlıktan atmak ve yerine inanabileceği, tam kendisinin bir kulunu getirmek olacaktı. Ama bunu vakti gelinceye

kadar Tefvik Paşa kabinesi iktidar mevkiinde, halkın gözü-
nü boyamaya hizmet edecekti. Tefvik Paşa bu amaca var-
mayı istemeyecekti. Ona doğrudan doğruya hizmet etme-
yecekti. Yalnız bir süre için iktidar mevkiinde kalmış ve
halkı kandırmış olmak yüzünden baskının kökleşmesine
araç olmuş olacaktı.

1912'de Balkan Savaşından önce de, sokağa dökülmemiş
bir çeşit hükümet darbesi sonucunda İttihat ve Terakki Hü-
kümeti düştüğü zaman, ilk günler halkı oyalamak üzere "Bü-
yük Kabine" kurulmuştu. Gazi Muhtar Paşa¹⁰⁸ kabinesi, işte
böyle halkı aldatmaya özgü bir paravandan başka şey değil-
di. Gerçekte bu güçsüz, bitkin ve ünlü deyimiyle "ameliman-
da" (iş göremez) Bakanların ipleri başkalarının ellerindeydi.
Ama onlar, halkça iyi tanınmış, ünlü ve temiz kişilerdi.

Mütarekeden sonra, İttihat ve Terakki Kabinesi işten
ayrıldığı zaman Vahdettin¹⁰⁹ birdenbire dişlerini gösterme-
di. Ülkeyi temiz, tarafsız, deney sahibi, ağır başlı kişilerden
oluşan bir kabineye yönettiirmek ister gibi göründü. Bir-
denbire Damat Ferid'i¹¹⁰ iktidara getirmedi. Arada geçiş
hükümeti gerekliydi. Bu kişilikçe iyi ve temiz olanlar, sırf
içlerindeki gevşeklik, ürkeklik ve uysallık yüzünden atak
serüvencilere araç oluyorlar, hem kendilerine, hem ülkeye
yazık ediyorlardı.

CAVİT DE GELİYOR

O gün sıkıntı içinde geçti. Durumun iyileşmeyeceği kor-
kusu artıyor, içime derin bir hüznün ve umutsuzluk çökü-
yordu. Gece bir türlü gözüme uyku girmiyordu. Sonunda
dalmışım. Kâbuslu bir uyku içindeyken, gene bir gürültü-
le gözlerimi açtım. Salondan içeriye yabancılar girmişti.
Gelenleri hemen tanıdım. M. Madelstam (Halkçı tefrikala-
rının çoğunda bu ad M. Mandelston diye geçer) bu kez
Cavid'i buraya getirmişti.

Cavid'i gördüğüme çok sevindim. O, Botton isminde mason bir komisyoncunun evinde kalmış, vaziyetin çabuk düzelmeyeceğini anlayınca, İstanbul'dan uzaklaşmaya karar vermiş ve Botton vasıtasıyla Rusya elçiliğine müracaat etmişti. Benim orada olduğumu biliyordu. Rusya elçiliği de Cavid'i, bana yaptığı gibi, maiyet vapuruna bindirmişti. Avrupa'ya beraber gidecektik. Ben Hafız Hakkı'nın yanına gitmek fikrinde olduğumu söyledim. Cavit de bunu müna-sip buldu.

O benden daha ümitli görünüyordu. Meşrutiyet'ten evvel Selânik'te iken Cemiyet'le daha yakından temas etmek dolayısıyla Cemiyet'in kuvvetine o daha çok güveniyordu. Zaten yaradılışı icabı çok nikbin bir gençti. Biraz dertleş-tikten sonra yataklarımıza uzandık.

Sabahleyin, giyinirken Cavit büyük bir esef içindeydi:

“Ne var?” dedim.

“Tarağım yok.”

En feci vaziyetler içinde bile hayatın komik tarafları oluyor. Kendimi zaptedemeyerek güldüm: •

“Hangi saçlarını düzelteceksin tarakla?”

BİR MEKTUP

Bu tuhaflık ikimize de biraz neşe verdi. O gün can sıkın-tısını öldürmek için Abdullah Zühtü'ye bir mektup yazmayı düşündüm. Gazete okuyucuları için ben bir “aktüalite” sayılırdım. Benim imzamla neşredilecek bir mektup bir gazete için, havadis vermek bakımından, çok kıymetli olabilirdi. Abdullah Zühtü'nün böyle merakla karşılanacak havadis yetiştirmeye pek düşkün olduğunu bildiğim için ona bir yardımda bulunmak istedim. Abdullah Zühtü böyle bir dostluğa lâyık değildi; bunu biliyordum. Fakat *Sabah* gazetesini matbaasında, muharrir masası etrafında yanyana geç-miş dostluk senelerinin hatıralarını unutmak biraz zordu.

Abdullah Zühtü Meşrutiyet'ten sonra *Yeni Gazete*'yi çıkarmaya başlamış, gazetesinin rağbet görmesini temin için Cemiyet'e girdiğini bana açıkça söylemişti. Ve ilk günlerde Cemiyetin en sıcak taraftarlığını etmekten geri kalmamıştı.

Sonra, ya umduğu mükâfatı görememekten, ya başka türlü bir meslek tutarsa daha muvaffak olacağı mülâhazasına düşmekten, Cemiyet aleyhtarlığına kalkmıştı. Kâmil Paşa'nın en birinci organı olmak süsünü takınıyordu. Kâmil Paşa'nın oğlu Amiral Sait Paşa ile de pek sıkıfıkı münasebete girmişti. Onun Kâmil Paşa taraftarlığı ve Cemiyet aleyhtarlığı *Tanin* ile *Yeni Gazete* arasında epeyce münakaşalar doğurmuştu. Abdullah Zühtü'nün ahlâkındaki gevşekliği bildiğim için, zaaflarına karşı içimde bir kin duymıyordum.

Benim Rus maiyet vapurundan yazdığım mektup Abdullah Zühtü'nün eline varmış ve gazeteye konmuştu. Bu mektup sonra onun çok işine yaradı. Çünkü Hareket Ordusu İstanbul'a girip de Cemiyet düşmanı gazetelere karşı şiddetli tedbirler aldığı sırada mektubum bir nevi "hüsnü şahadet" (iyi tanıklık) makamına geçmiş ve Abdullah Zühtü yakayı kolay kurtarmıştı. Hatta, hakkındaki tahkikatı bir an evvel bitirmek ve divan-ı harbin gazeteye birşey yapması ihtimalini bütün bütün ortadan kaldırmak için, İstanbul'a döndükten sonra, bir gün beni alarak Bâb-ı Seraskeriye, divanı harbe kadar götürdü, lehinde şahadet ettirdi ve teşekkürlerle yanımdan ayrıldı. Mamafih bu hal, onun sonra fırsat bulunca tekrar lisan ve meslek değiştirmesine, aleyhimde yazı yazmasına mani olmamıştır.

Gittikçe artan bir şiddetle Cemiyet aleyhtarlığında bulundu. Sonra gene meslek ve lisanını değiştirdi. Talât Bey'in Dahiliye Nazırlığı'ndan istifasına kadar Cemiyet taraftarı oldu. Aramızda, gazetecilik rekabetine rağmen, dostluk o kadar ziyade idi ki, *Tanin*'in hususî haberlerinden bazılarını telefonla ona bildirirdim. Hatta Talât Paşa'nın istifası haberini bile telefonla ona ben vermiştim. Talât Paşa'nın çekilmesi Cemiyet nüfuzunun muhalif hü-

cumlar karşısında zayıflaması demek olduğu için, Abdullah Zühtü ertesi günden itibaren gene meslek değiştirdi ve aleyhimizde bir cephe aldı.

Cuma günü evden istediğim çamaşırla beraber bir de mektup geldi. Çocukların sıhhatte olduğunu haber aldım. Çamaşırlar evden bir çanta içinde gönderildiği halde, arada vasıta olan dostların mağazasında, dikkati celbetmemek için çantadan çıkarılarak bohçalar gazeteye sarılmış ve sicimle bağlanarak vapura gönderilmişti. Böyle kocaman bir paketle Avrupa seyahatinin nasıl yapılacağını pek anlayamıyordum, ama böyle şeylere ehemmiyet verilecek sıra mıydı?

(16 Nisan Cuma günü –3 Nisan 1325– “Cemiyet-i İlmîye-i İslâmîye”nin bildirisini aktaran H.C. Yalçın, ‘Şimdi de din hesabına saltanat sürmek isteyenler, kendilerine bir pâyeye vermeye kalkanlar için içine karışıyorlardı’ der. Bildiri, Meşrutîyet’in şeriat hükümlerine uygun bulunduğunu tekrarlamakta, mebusları göreve çağırarak, kaçanları suçlamaktadır. Görevlerinde bulunmayan mebusların istifa etmiş sayılacakları konusundaki kararda hakları olmadığını bildiren Yalçın, mebusların açıkladığı bildiriye geçer. –*Halkçı, Tefrika 63*–

Asker yaşamının bazı yanlarından yakınen erlerin isteklerde bulunduklarını, bunun üzerine toplanan Meclis’in kararına uygun olarak Sadrazamın görevden ayrıldığını, meclisin önerisine uygun olarak eyleme katılanların Padişahça bağışlandığını ve askerin boyun eğerek kışlasına döndüğünü belirten bildiri; şeriat hükümlerine uygun anayasa uyarınca çalışacak olan Meclis’in ülkenin bütün dertlerine çözüm getireceğinden şüphe edilmemesini, başka bir eyleme geçilmemesi gerektiğini açıklamaktadır. Yalçın’a göre bu bildiri, Meclis’in alçalması, yalancılığı, yüzüstülüğüdür. Çünkü bağışlanma kararı Meclis’in değil doğrudan doğruya padişahındır.

Derin bir hüznün ve iğrenme içinde, tutunacak hiçbir güç kalmadığını belirten Yalçın; yeni hükümeti, Meclis’i suçlar; ‘hani bu memleketin hür gençliği’ diye aranır. Kalbe umutsuzluk veren bu karanlık içinde ufak bir ışık, Yanya’dan çekilen bir telgraftır. Yeni hükümetin işten çekilmesini, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin protestosuyla birlikte isteyen telgraf, milletin çeşitli unsurlarıyla İstanbul’a yürümek üzere ant

içildiğini bildirmektedir. Telgraf Meclis'te okunmuştur. Vali Ali Rıza, muavini Todori, defterdar Fazıl, naip Nasreddin, savcı Sadettin, mektupçu Hakkı, asker adına komutan Mustafa, Yahudiler adına Bohoraki, Hristiyan halk adına metropolit Yerasimos, istinaf başkanı Hakkı... imzalarını taşıyan telgraf üzerine yapılan görüşmelerde Vehbi Efendi, Ömer Feyzi Efendi, Hasan Fehmi Efendi, kâtip Mecdi Efendi... durumun Meşrutiyet'e uygun olduğu düşünceleriyle işi geçiştirmek istemişlerdir.

Sarıklı mebusların işi geçiştirme çabalarına dikkati çeken Yalçın; Cemiyet'in varlığını göstermeye başlaması üzerine içinde saygı ve minnet duygularının uyandığını belirtir. Cemiyet'e katılmak için Cavit'le birlikte Selânik'e gitmeye karar verirken, kaçma niyetindeki mebusların görevden ayrılmış sayılacakları konusundaki İslâm cemiyetinin bildirisine karşı bir protesto yazarlar.)

“İstanbul halkına ve sayın mebus arkadaşlarıma,

Ulusça bana verilen vekillik görevini vicdanımın verdiği yurtseverlikle şimdiye değin yapmaktan geri kalmadım. Son dakikaya kadar yurdumun esenliği için çalışmaktan çekinmeyeceğim. Hiçbir zaman mebusluktan çekilmek niyetinde değilim. Ne gibi zorlayıcı nedenlerle yurttan uzaklaşma gibi acı bir zorunlulukta bulunduğum açıktır. Ama neredede olursam olayım bütün varlığımla yurt ve ulusumun mutluluğunu sağlamaya bütün gücümle adanmaktan uzak kalmayacağım. İstanbul mebusu Hüseyin Cahit.”

Mebuslar Meclisi benim bu bildirimi ancak nisanın sonuncu cuma günü (23 Nisan 1909), artık Hareket Ordusu İstanbul surlarına dayandıktan sonra, Ayastefanos'taki (Yeşilköy) toplantısında okumak yürekliliğini kendinde bulabildi. (*İkdam*, 24 Nisan 1909)

(Bu arada *İkdam*'da çıkan ve Müslüman kadınlarının zorunluk yüzünden çarşıya çıktıkları zaman örtülü bulunmalarını ikaz eden bir haberi aktaran Yalçın, kudurmuş taassubun ilk ilkesine dikkati çeker.)

“KRALİÇE OLGA”

O gün de akşam oldu; gece oldu. Vapurda rahatınız iyiydi. Geceyarısına doğru baştercüman Mandelstam ile deniz ataşesi Miralay Çerbo Rus elçiliği maiyetine memur “Kolkida” vapuruna geldiler. Bizi aldılar. Biraz uzakta duran “Kraliçe Olga” ismindeki Rus ticaret vapuruna götürdüler, bir kamaraya yerleştirdiler. Elimize üzeri Odesa valiliğine hitaben yazılmış koca bir zarf verdiler; selâmet temenni ederek ayrıldılar.

Miralay Çerbo, Çar ordusunun bir subayı olmakla beraber, hürriyet aşkını hisseden bir ruh taşıyor gibiydi. M. Mandelstam bir diplomattı. Vazife dolayısıyla bu yardımı yapıyordu. Eğer 31 Mart Hadisesi’nin tertibinde Rus elçiliğinin parmağı vardıysa mutlaka M. Mandelstam’ın bunda büyük bir rolü olmak icap ederdi. Fakat miralay Çerbo’nun canla başla, büyük bir sempatiyle bize yardım ettiği kanaatindeydim. O bir geceyarısı benim koluma girerek, beni kurtarmak için yardım etmişti. Sonra ben onun tabutunun bir kordonunu tutarak kendisine edebî karargâhına kadar refakat ettim! İstanbul’a döndüğümüzden biraz sonra hastalanarak ölmüştü. Tabutunun kordonunu kalpten hissedilmiş bir hüznle tutarak yürürken, mukadderatın meçhul tecellilerindeki garabetlere hayret ediyordum.

Limandan kalkıncaya kadar Kraliçe Olga’nın dar kamarasından dışarı çıkmayacaktık. Vapur kımıldanınca biz de güverteye fırladık. “Keşof Hadisesi” münasebetiyle Sofya’ya ufak bir seyahat istisna edilirse, ömrümde ilk defa olarak vatan haricine çıkıyordum. Vatanın bu pek zor bir gününde, bu şerait dahilinde, karanlık ve ümitsiz bir istikbale doğru memleketten uzaklaşmak çok acı geliyordu. Bir daha göremeyeceğim diye korktuğum Boğaziçi kıyılarından gözlerim ayrılmıyordu. Sekiz dokuz ay evvel daldığımız hürriyet sarhoşluğu içinde Meşrutiyet’i alkışlarken pek yakın bir zamanda bu akıbetin memleketi beklediğini düşünebilmek kâbil miydi?

(Selânik'ten gönderilen iki taburun Çatalca'ya geldiği söylentisini haber veren *İkdam* -17 nisan-, bu haberin asılsızlığı üzerine kaygıların bittiğini yazmaktadır. İnkılâbın namusunun sonunda kurtarılacağı umuduyla haberi yorumlayan Yalçın; *İkdam*'ın korkmaya başladığını, öc alınmaması gerektiğini yazarak yurtseverlik dersine kalkıştığını söyler. Son sözü şudur: İğrenç gazetecilik. -*Tefrika* 65-66- Süreklilikle *İkdam*'ı suçlayan Hüseyin Cahit, bu konuda başka belgeye sahip değildir. Belleğini tazeleyen tek kaynak, *Tanin*'de kendi yazdıklarıyla *İkdam* koleksiyonudur.)

Vapurumuz Odesa'ya gidiyordu. Pazar günü öğleden sonra Odesa'ya geldik. Muazzam bir şehir. Vapurdan çıkmak epeyce sıkı zabıta takayyütlerine bağlı. Bizim kim olduğumuzu kaptan söylemiş olacak ki, bize hiçbir şey sormadılar. Yalnız bir kenarda bıraktılar. İptida bütün yolcuların pasaportlarını muayene ettiler. Onlar çıktı. Nihayet bizi aldılar. Gazeteye sarılmış ve sicimlerle bağlanmış eşyamızı bir hamal yükledi. Türkçe bilen bir Tatar da yanımıza takılmıştı. Hep beraber valinin yanına gidiyorduk. Odesa valisi General Renenkamf (*Halkçı*'da Renenkan) idi. Odesa'da vukua gelen bir hürriyet ve halk hareketini kana boyayarak bastırmış, şiddet ve zalimliği, Çarlık rejimine sadakatiyle şöhrat bulmuş bir kumandandı. Şimdi onunla karşılaşmamız ne tuhaf bir vaziyet olacaktı. Memleketinde hürriyetçileri ve Meşrutiyetçileri ezen bu kumandan, komşu memleketteki Meşrutiyetçilere kolaylık ve misafirperverlik gösterecekti.

Hükümet daireleri kapalı olduğu için bizi generalin evine götürdüler. O gün orada bir resmi kabul vardı. Öğleden sonra tuvaletleriyle birçok süslü kadınlar ve temiz giyinmiş erkekler görülüyordu. Uzun bir koridorun nihayetinde açık kapılı salonda epeyce misafir olduğu seslerden ve göze çarpan simalardan anlaşılıyordu.

Bizi koridorun başlangıcında küçük bir odaya aldılar. Burasının generalin yazı odası olduğu anlaşılıyordu. Sade bir yazı masasının üzeri evrakla doluydu. Masada göze

çarpan şeyler meyanında, generalin eli altında bulundura-
cağı bir rovelver de vardı. Masası başında çalışırken bile,
kapılarda bu kadar süngülü nöbetçilere ve ayrıca muhafız-
lara rağmen, hazır bir rovelver bulundurmak lüzumunu
hissediordu. Elini cebine götürmeye hacet kalmadan bir
müdafaa silahına ihtiyacı vardı.

Bu azgın ve kanlı mürteci ile karşılaştık. İçeriden gele-
rek bizi kabul etti. Sert yüzünde bir nezaket tebessümü do-
laşıyordu. Getirdiğimiz mühürlü zarfı açtı, okudu ve ne
yapmak istediğimizi sordu; aynı zamanda seyahatimizin iyi
geçip geçmediğini de anlamak istedi.

Biz Odesa'da hiç kalmadan hemen şimendifere binmek
istiyorduk. Peşte'ye gidecektik. Oradan konvansiyonel tre-
nini alarak Niş yoluyla Türk hududuna girerek Selâniğe
varmak kararını vermiştik.

Pazar olmasına rağmen, general bizim için icap eden
zabıta muamelesinin yapılmasını emretti. Hatta içeride mi-
safirlerini unutmuş görünerek bizimle nazikâne sohbete bi-
le başladı.

"İki gündür havadislerden haberiniz yoktur, size malû-
mat vereyim" dedi.

Masanın üzerinde duran bir gazeteyi alarak İstanbul alı-
valine dair telgrafları Fransızca'ya tercüme etmeye başladı.

Biz İstanbul'dayken müphem surette teressüm etmeye
başlayan hürriyet hareketi, iki gün içinde pek canlı bir şe-
kil almışa benziyordu. Selânik'ten İstanbul üzerine bir kuv-
vet yürüyordu. Enver Bey'in¹¹¹ koşup Selâniğe yetiştiğine
dair bir telgraf vardı. General bu müjdeyi bize vermekten
adeta haz duyuyor denilebilirdi. Herhalde biz o kadar se-
vinmiştik ki, vaziyetin garabetini düşünmek aklımıza gel-
miyordu. Odesa'yı hürriyet taraftarlarının kanına boyamış
olan mürteci general, aynı işi İstanbul'da da yapmaktan-
kim bilir ne kadar haz duyacaktı. Halbuki, bir hürriyet or-
dusunun Selânik'ten İstanbul üzerine yürümesini memnu-
niyetle karşılıyor denilebilirdi.

Kâğıtlarımız yapıldı, bize verildi. Generale teşekkür

ederek yanından ayrıldık. Fakat iskelede peşimize takılmış olan Tatar bizim yanımızdan ayrılmıyor, bize şehri göstermek ve kılavuzluk etmek istiyordu. Pazar günü olmasına rağmen bu kadarcık kısa bir müddet içinde pasaportlarımızın muamelesinin yapılmasına hayret ediyor, Rusların azimliklerinden, tazyiklerinden şikâyetlerde bulunuyordu. O zaman biz, bu Tatar'ın samimiyetine inanarak kendilerine acımiştık. Fakat şimdi şu satırları yazarken, bu kadar tecrübelerden sonra, onun bir polis hafiyesi olması ihtimalini kuvvetli buluyorum.

PEŞTE'DEN SINIRA

Tatar delikanlısı bizi Odesa içinde bir hayli dolaştırdı. İlk defa olarak gördüğüm büyük bir ecnebi şehriydi. Fakat Odesa'nın içinde bir rüyada gibi geziyor, tren vaktini sabırsızlıkla bekliyorduk. Peşte yolu ile gitmek kararımız bütün bütün kuvvet bulmuştu. İçimizde büyük bir ümit canlanıyordu.

Odesa'dan sabırsızlıkla ayrıldık. Geçtiğimiz yerlere bakmak, etrafı seyretmek aklımıza bile gelmiyordu. Aldığımız ümitli haberlerin zevkiyle hülyalara dalıyorduk.

Lemberg'de trenden inmek, başka bir trene aktarmak lâzım geldi. Bir arabaya binerek şehri biraz dolaştık. Dükân tabelalarında ne kadar çok Yahudice vardı. Mektepten azat olmuş çocuklar bizim feslerimizi görünce pek şaşılacak bir manzaraya tesadüf etmişler gibi, haykırarak birbirlerine haber veriyorlardı.

Burada birkaç saat kaldıktan sonra, Peşte'ye giden trene bindik. Bütün bu aktarmalarda yanımdaki çamaşırlar pek perişan bir hale gelmişti. Onları bohça halinde bezin içinde sararak ve koca bir düğüm yaparak omuzuma vurmaktan başka bir çare göremiyordum. Avrupa'da ilk seyahatim pek perişan bir tarzda vukua geliyordu.

Peşte; kalabalığı, mamurluğu ve büyüklüğü ile üzerimde çok tesir bıraktı. Selâniğe gidecek treni beklerken burada bir gezinti yaptık.

İstanbul'da iken pek göremediğimiz otomobiller burada sokakları dolduruyorlardı. Arabamızın üzerine hızla gelmeleri, otomobile alışkın olmayan bizleri telâş içinde bırakıyordu. Avrupa'nın ilk büyük şehrinde bir köylü gibi şaşkın bir hal almıştım.

Konvansiyonel trenine binince biraz rahat etmek için yemek vagonuna geçtik. Cavit burada tanıdıklarından birini gördü ve ona beni takdim etmek istedi: Hasan Rıza Bey. Halbuki Meşrutiyet'in ilk günlerinde, İstanbul merkezinde kendisiyle görüşmüş ve yanından pek iyi bir hisle ayrılmamıştım. Bugün, lokanta vagonunda birbirimize ısındık. Hasan Rıza Bey Viyana'dan, yahut daha uzak bir yerden geliyor, Selâniğe gidiyordu. Önünde duran bira kadehi herhalde ilk olmamak icap ederdi. Fena halde coşkun ve hiddetli görünüyordu. Ordu ile İstanbul'a girmekten, yobazların sarıklarını başına dolamaktan bahsediyordu. İstanbul'da, şeriat namına bizi kasıp kavuran, memlekette hür düşünceyi, hür vicdanı boğan o karanlık ve müthiş kuvvete karşı bir isyan ve nefret hissi üzerimde ne kadar tatlı bir tesir yapıyordu. Demek memlekette böyle düşünen ve taassup kâbusunu parçalamak için ahdeden kuvvetler vardı...

“KAHROLSUN!”

Ertesi sabah Zibefçe'ye Türk hududuna vardığımız zaman, hudutta bizi tanıyan ve karşılayan gümrük memurlarının, vesair tanınmadığımız vatandaşların ağızından ilk işitiğimiz kelime, “Kahrolsun Abdülhamid!” sözleri oldu. Asilerin, 31 Mart gecesinde bir ecnebi sefarethanesinin odasından dinlediğim yaylım ateşlerinin tarrakası ile bu

hür insan kalplerinden çıkan samimi feryat arasında ne büyük bir tezat vardı ve bundaki kuvvet ve yükseklik ne kadar büyüktü... O gün, akşama kadar sanki büyük bir zaferden dönüyormuş gibi, her istasyonda tanımadığımız dostlar tarafından selâmlandık, alkışlandık. Ne tuhaf şey! İstanbul'dan kaçmaktan başka bir iş görmüş değildik. Fakat buralarda, hürriyet hissi içinde bir tesanüt ruhu doğmuştu. Müşterek düşmanın tecavüzüne uğramış olmak muhabbet celbetmek için kâfi geliyordu.

Cavid'in çenesi bütün gün faaliyettedir. Trenin her durduğu yerde kimisi silahlarıyla, kimisi silahsız vagonumuzun etrafında toplanan kalabalığa nutuk söylüyordu. Aşağılara indikçe, huduttan içeri girdiğimiz haberi yayılıyor ve istasyonlara uzak yerlerden bile karşılayıcılar geliyordu.

Selânik'e ortalık karardıktan sonra vasıl olduk. Bütün bu yerlerde İstanbul'un zerre kadar nüfuz ve kudreti olmadığı daha hududa girdiğimiz dakikadan itibaren meydana çıkmıştı. Rumeli¹¹² ile İstanbul arasında çok derin bir fark vardı. Burada hürriyet ve milli hakimiyet hükümran oluyordu. Herkes ümit, neşe ve galeyan içinde idi. İstanbul üzerine yürüyen kuvvetlerden bahsediliyor, İstanbul'da canlanan istibdadın ezileceğinde zerre kadar tereddüt gösterilmiyordu.

Gördüğümüz şu ümit ve hürriyet havası bizi de tamamen değiştirmişti. Selânik'te istasyon çok kalabalıktı. Tanıdık, tanımadık, bir takım dostlar bizi karşıladılar, kucakladılar, hatır sordular. Selânik'e ayak bastığımız dakikada kendimizi bu dostlara bırakmış oluyorduk. Artık biz onların malı olmuştuk. İstasyonun önünde hazırlamış oldukları arabalara bizi bindirdiler. Kendileri de yanımıza doldular. İlerledik. Bize müjdeler veriyorlar, İstanbul üzerine yürüyen ordudan bahsediyorlar, irticanın ezileceğini sevine sevine söylüyorlardı. Selânik daha büyük galeyan ve hareket içindeydi.

Arabamız bir yerde durdu. Bizi arabadan indirdiler. Dükkân gibi, mağaza gibi kalabalık bir yere soktular. Ve bu

uzun, dik dörtgen biçimdeki binada yüksekçe bir tarafta hazırlanmış iskemleler üzerine, teşhir eder gibi, oturttular.

Gerçekten seyredilmeye değerdik. Odesa'ya çıktığımız gündenberi tıraş olmamıştık. Yüzümüzü, gözümüzü tasta-
mam yıkamamıştık. Çünkü yataklı vagonda seyahat etmi-
yorduk. Toz, toprak, kömür tozu yüzümüzü kim bilir ne
hale sokmuştu? Üstümüz, başımız perişandı. Hele trende
geceleri, olduğumuz yerde rahatsız bir uyku, sarsıntı, heyecan,
yorgunluk çehremizi bütün bütün berbat etmiş olmak
icap ederdi.

Bulunduğumuz salon iyice dolduktan sonra ortada dola-
şanlardan ateşli bir zat, bir iki lâkırdı söyledi ve sustu. Ben
yorgunluk ve sersemlik içinde, o lâkırdıyı bitirdikten bir hayli
sonra anladım ki beni bir nutuk vermeye davet ediyordu.

NUTUK HASTALIĞI

Meşrutiyet'in ilk zamanlarında bir nutuk hastalığı var-
dı. Kimisi söz söylemek iletine tutulmuştu, kimisi de dinle-
meye. Abdülhamid zamanındaki 33 senelik sükûnun acısı
çıkiyordu. Benim esasen umumî bir yerde nutuk söylemeye
hiç istidadım yoktu.

Hele Mebuslar Meclisi'nde ve başka toplantılarda din-
lediğim boş ve mânasız lâflar, tatsız söyleyişler, bu türlü
hatipleri karşılayan istihfaflar, dinliyenlerde hasıl olan can
sıkıntısı beni söz söylemekten bütün bütün soğutmuştu. İlk
zamanlarda Meclis'te müzakerelere ufak tefek iştirak etti-
ğim oluyordu. Münasebetsiz ve tatsız lâf söyleyenlerden o
kadar bîzar oldum ki, ben de aynı suretle başkalarına sı-
kıntı vereceğim korkusuyla içimde adeta marazî bir çekin-
me duymaya başladım. Onun için şimdi bu kadar yorgun-
luk içinde, damdan düşer gibi bir nutuk söylemeye davet
edilince çok canım sıkıldı. Herkes susmuş, *Tanin* muharri-
rinin ağzını açmasını bekliyorlardı.

Ben bu derdi Cavid'in başına sararak işin içinden sıyrıldım. Ufak bir mukaddime yaptım. Ve sözü Selâniğin kendi mebusuna bıraktığımı söyleyerek sustum. Cavit, sabahtan beri boğazı sanki hiç yırtılmamış, hiç ağzını açıp kimse ile bir şey konuşmamış gibi coşkun bir talâkatla söyledi durdu. Lâkırdı söylemek korkusu bende söylenen nutukları dinlememek melekmesini de tevhit etmişti. Bütün Meşrutiyet hayatımda, hele 31 Mart'tan sonra, nihayete kadar tamamen dinlediğim hiçbir nutuk yoktur. Bundan pek zararlı çıkmış olduğuma hâlâ kani değilim...

Cavid'in sözleri bittikten sonra, kalabalık etrafımızı daha yakından sardı. Şimdi umumî bir hasbîhâl başlamıştı. Böyle zamanlarda, sizi tanıyanlar ve tanımayanlarda ve bilhassa tanımayanlarda, yüzünüze öyle bir bakış görürsünüz ki, sanki ağzınızdan hiç işitilmemiş pek kıymetli ve nadir hikmetler çıkacakmış da onların bir zerresini bile kaçırmamak ister gibidirler. Bu vaziyetin en birinci neticesi sizi ahmak ahmak lâf söylemeye sevk etmek olur. Bereket versin ki etraf işin farkına varmaz. Hatta bu bir rüya ve âmiyanelik dakikaları içinde, rastgele ağzınızdan çıkmış bazı lâkırdıları aradan seneler geçtikten sonra, değerli birer hikmetmişler gibi size tekrar edenler de olur. Onları unutmamışlar ve sözlerdeki isabete hayran olmuşlardır! Böyle insanlar olmasaydı acaba politika yapılabilir miydi? İlk günlerde, içimde siyasi hayata karşı bir heves ve muhabbet mevcut idiyse bile, bu realitelerle karşılaştıkça, politikadan iğrendim ve hiçbir zaman bir politika adamı olmayacağıma kanaat getirdim. Meşrutiyet devrinde, o patırtı içinde, adeta münzevî gibi, mümkün olduğu kadar herşeyden uzak yaşamamın, kabinede bir Nazırlık kabul etmememin, Meclisi Mebusan Riyaseti'ne gelmememin, daima yalnız ve o nisbetle hür kalmaya çalışmamın sebebi, politika hayatının icap ve zaruretlerine karşı duyduğum bu nefret olmuştur.

Bu hasbîhal arasında, tanımadık dostlardan birinin bir sözü birdenbire bana pek çarptı. 31 Mart'a takaddüm eden va-

kalardan bahsolunuyordu. Lâkirdi Hasan Fehmi Bey'in katline geçmişti. Bu dost o zaman duyduğu teessürü anlatıyordu:

"Hasan Fehmi'nin öldürüldüğünü gazetede okuyunca, eyvah dedim, bizim Cahit gidecek! Bir onlardan, bir bizden... Şimdi onlar da Cahit'i vuracaklar..."

"Tuhaf şey" diye düşündüm içimden. Bu ne basit, ne iptidaî ve vahşi bir politika telâkkisiydi. Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi neden benim de vurulmamı icap edecekti? Yüzünü bile görmediğim bir adamın, hüviyetlerinden zerre kadar haberim olmayan kimseler tarafından öldürülmesinden dolayı benden niçin intikam alınacaktı? Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesini ben hayatımla ödeyecek idiysem bundan hiç olmazsa bana bir haber verilmesi icap etmez miydi? Ben böyle bir şeye bakalım muvafakat edecek miydim? Bu tabancalı politikaya aklım ermiyordu. Rumeli dağlarının bazı yerlerinde hüküm süren kan davasını, siyaset sahasına intikal ettirecek kadar mahdut düşünceli adamlar mı şimdi ortalığa hakimdi? Ben kendi köşemde, geceyarılarına kadar ne yüksek bir idealle çalışıyordum. Öbür tarafta meğer hakikat bu idealden ne kadar uzakmış! Gözümün önünde iki küçük çocuğumun ve annelerinin hayali canlandı. Onları benden sonra matem içinde, kimsesiz ve muhtaç, sürünürken gördüm.

Mihmandarlarımız nihayet bize acıdılar galiba. İnsafa geldiler, "rahat etmek isterseniz..." dediler. Tekrar arabalara bindik. Bu defa etrafımızda birkaç dost kalmıştı. Karanlık sokaklardan geçtik ve bir kapının önünde durduk.

"Burası neresi?" dedim Cavit'e.

"Kanunî Hafız Efendi'nin evi" dedi, zannederim.

Orada misafir olacaktık. Evin hususî bir güzel hamamı vardı. Bunu yakmışlardı. Hiç oturmadan, burada temizlendikten sonra rahat yataklara düştük ve sabaha kadar, bir haftadır mahrum olduğumuz derin bir huzur içinde kendimizi kaybettik.

Sabahleyin daha gözümüzü açmadan ziyaretçiler başladı. Biz yataktan çıkmadan, yatak odası vilâyetin erkânı vesair

zatlarla doldu. Bize taze taze havadisler veriyorlardı. İstanbul üzerine hareket muvaffakiyetle devam ediyordu. Hareket Ordusu'nun başında Mahmut Şevket Paşa¹³ vardı. Abdülhamid'in mukavemet ihtimali düşünülüyor, fakat bunun hiçbir hükmü olamayacağı temin ediliyordu. Tehlikeden uzakta kalanların hepsi birer kahraman kesilmişti. Nefislerini feda etmeye koşanların hesabına bol bol atmakla içlerinde bir gurur duyuyorlar ve hürriyet mücadelesine iştirak etmiş gibi oluyorlardı. Başlarda "ya hürriyet, ya ölüm" külâhını taşıyanlar, sanki yalnız bu külâhı Selânik sokaklarında teşhir etmekle bir vazife görmüş olduklarına kanaat getirmişlerdi.

Öğle üzeri oda tenhalaşıp da yataktan çıkmaya imkân hasıl olunca, Cavit'e:

"Gidelim" dedim. "Ordunun arkasından yetişelim ve İstanbul'a girerken hazır bulunalım."

Dostlardan biri bunun kâbil olmayacağını söyledi. Ordu sivilleri istemiyordu. "Cemiyet'in sivil mensupları ve mebusları Selânik'te kalsınlar, sonra gelsinler" denilmiş... Bunun arkası sıra, başka birşey daha söylediler:

"Selânik istasyonunda, sizleri karşılamak için büyük merasim yapılacaktı. Çok kalabalık bulunacaktı. Fakat Cemiyet bir tamim yazdı. Geçtiğiniz hat üzerinde bütün istasyonlara tebliğ edildi. Nümayiş yapılması istenmiyordu. Onun için, istasyonda dün gece gördüğünüz karşılayıcılar Cemiyet'in tenbihine rağmen oraya gelmiş olan bir azlıktan ibarettir."

ENTRİKALAR

Bu sözler çok tuhafıma gitti. İşin içinde miskin bir entrika, çekememezlik ve samimiyetsizlik kokusu vardı. Askeri kuvvetler de sivilleri istemiyordu! Bunun mânası ne olabilir-di? Halbuki 31 Mart'a takaddüm eden günlerde, Rumca gazetelerin Türk ordusuna karşı "yamyam" gibi tâbirlerle hücumuna mukabil Türk matbuatında biricik müdafaa âvazı

Tanin'den yükseliyordu. Hatta bundan dolayı Selânik Askerî Kulübü Reisi Ali Paşa imzasıyla, *Tanin*'e bir teşekkür telgrafı çekilmiş ve muhabbet nişânesi olarak murassa bir altın kalem hediyesine karar verildiği bildirilmişti. Ben bütün samimiyet ve hararetimle kendimi hürriyet ve Meşrutiyet uğrunda mücadelede vermiştim. Cemiyet'in içinde, kararların pişirilip kollarıldığı mutfak işlerine tamamen yabancı ve uzaktım. Cemiyet'e mensup olmakla beraber kimlerin genel merkezi teşkil ettiklerini bilmiyordum. Bunu sorup araştırmaya lüzum bile hissetmemiştim. Benim şahıslarla bir alâkamı yoktu. Müşterek ideal beni o isimleri meçhul vatan halâskârlarına uzaktan ve büyük bir samimiyet ve hulûsla bağlamaya kâfiydi.

Bu kadar yüksek, muhterem, temiz ve ideal adamlarından mürekkep diye iman ettiğim Cemiyet'in içyüzündeki bu küçüklük ve tefrika beni müteessir ediyordu. Müdafaa edilen dâvanın kuvvetlenmesi nanına, bize nümayiş yapılması için talimat verilmesi bile bir dereceye kadar hatıra gelebilirken, bunun aksi ihtarda bulunulması biraz garip değil miydi? Halbuki, işte görülüyor ki, ben bu davaya artık hayatımla karışmış bulunuyordum. İstanbul'da kopan ilk isyan ilk adımda beni parçalamaktan zevk alıyordu. Selânik'teki bir gazete okuru bir siyasî cinayet haberini görünce mukabilinde benim öldürülmemi, pek tabii bir işmiş gibi, bekliyordu.

Asi ve mürtecilerin, Rumca gazetelerin, Türk'ten gayri unsurların tecavüzleri, hücumları, düşmanlıkları beni ümitsizliğe değil, şevk ve galeyana, daha fazla cidale sevkedecek birer âmil olabilirlerdi. Ne kadar fazla hücumla maruz kılırsam, kendimce kudsî bildiğim hürriyet ve Türklük dâvası uğrundaki mücadelede o kadar kuvvetimi artırırdım. Fakat ben, farkında olmadan, bu cidale hayatımı koyarken silah arkadaşlarımda samimiyetsizlik, çekememezlik yahut itimatsızlık gibi bir his sezecek olursam, bu çok ağır bir manevi darbe olurdu.

Bütün bu muhakemeyi o dakika açıkça zihnimden geçirmediğim. Fakat içime ufak bir zehir akmıştı. Bu, yavaş yavaş, günler ve aylar sonra, içimde yayıldı.

Selânik'te İstanbul'dan gelecek haberleri beklemekten başka yapılacak bir iş yoktu. Cavit, bir aralık:

“Hazır” dedi, “buraya gelmişken, seni Mason¹¹⁴ yapalım?”

Birdenbire şaşırdım:

“Ne münasebet” dedim. “Benim böyle gizli teşkilâtlardan hoşlanmadığımı bilirsin...”

Cavit Masonluğun insani ve hür idealinden bahsetti. Meşrutiyet'ten evvelki zamanlarda, Meşrutiyet'i hazırlayanlar Masonluğa girmişler ve bundan memleket hesabına az çok bir fayda görmüşlerdi.

Ertesi akşam, Selânik'te bir mason locasında masonluğa girdim. Bugün masonluğun hiçbir gizli tarafı kalmamıştır. Masonluk esrarına dair kitaplar yazılmıştır. Hatta mason olanlar bunun nasıl vukua geldiğini gazete sütunlarında hikâye bile ediyorlar. Onun için, mason locasında gördüğüm şeyleri ben de hikâye edersem bunun artık bir boşboğazlık sayılmayacağını biliyorum. Fakat, gizli tutmak için söz verdiğim birşeyi, her ne mülâhazaya müstenit olursa olsun, ifşa etmeyi ahlâk hakkındaki telâkkilerime uygun bulmadığım için, bu noktayı tamamen sessiz geçeceğim.

Yalnız, masonluk münasebetiyle ilgili bazı şeyler söylemek isterim. O tarihte İstanbul'da bir Türk mason locası yoktu zannediyorum. Herhalde varlığından ben haberdar değildim. 31 Mart'tan sonra, İstanbul'da Beyoğlu'nda bir tarafta birkaç mason locası açıldı. Mensup olduğum locaya iki kere gittim. Bunların birinde, galiba, Babanzâde İsmail Hakkı'nın, diğerinde Hallaçyan'ın kabul merasimi yapıldı. İşte bütün masonluğum bu kadarla kaldı.

Masonların dar, taassup ve nasyonalizm mülâhazalarını aşarak, hangi din ve mezhepten, hangi ırktan olursa olsun, bütün insanlar arasında yüksek bir kardeşlik muhabbet ve tesanüdünü kurmak gibi temiz ve necip bir idealleri var.

Bu, hürmete değer bir mücahededir. Fakat artık bugün bu mücahedeyi çok eski zamanlardan kalma çocukça bir takım merasim ve esrarla ihata ederek, muhayyileler üzerinde bir tesir yapmak istemeyi mânasız buldum. Takip edilen yüksek gaye ile bu merasim ve usulleri birbirine yakıştıramadım. O yüksek ideal, sarıldığı teşrifat yüzünden gülünç bir mahiyet alıyordu. Zannediyorum ki mason localarına dolanların büyük bir kısmı bu gizli zevahire meclûp olarak oraya gidiyorlar ve daha ziyade bunlara kıymet veriyorlardı; o yüksek ideal gözden kaçırıyordu. İhtimal ki bu düşüncelerim yanlıştır. Fakat, herhalde bizdeki masonluğun bende hasıl ettiği intiba budur. Bundan dolayı, masonluktan resmen istifa etmemekle beraber, locaya devam etmez oldum.

Beni İstanbul masonluğundan soğutan sebeplerden biri de siyasi muhitimizde göze çarpan tabasbus, dalkavukluk ve riyakârlık ruhu olmuştur. 31 Mart'tan sonra, İttihat ve Terakki bir zaman için çok kuvvet bulmuş gibi görünüyordu. İttihat ve Terakki'nin masonluğa bağlı olduğu kanaati ise umumiydi.

Memuriyetlerini muhafaza etmek, çabuk terfi etmek, kestirme yoldan mebusluğa erişmek, ilh... gibi emellere kapılan bir takım hırsıcah sahipleri, en ileri gelen İttihat ve Terakki erkânıyla bir de mason kardeşliği rabıtası vücude getirmeyi düşünmüşlerdi. Bunlar vicdan hürriyeti ve yüksek bir insanî kardeşlik ideali takip için değil; yaranmak, göze girmek ve nüfuzlu başlara sokulmak için mason oluyorlardı. Mason localarında aldığım bu koku bana bir iğrenme ve uzaklaşma hissi verdi. Mason localarımızın sonra da hep bu ruhu muhafaza ettiklerini iddia etmiyorum. Çünkü benden sonra ne hal aldıklarını tabii bilemem. Ben ise pek kısa bir zaman masonlukla alâkadar oldum. Herhalde, bu söylediğim sözler, dediğim o pek kısa devir hakkındadır. Ondan sonra mason locaları temiz idealleri haricindeki yabancı ve adi hislerden uzaklaşmış olabilirler.

Mason locaları için bir şey diyemem. Fakat, İstanbul'daki siyaset âleminin bu riyakâr ve dalkavukları hiçbir zaman ortadan kalkmadılar. Hatta, türlü türlü ikbal ve idbar devreleri birbirlerini takip ettikçe ve yeni siyasi hayatta tecrübeler arttıkça, bu riyakârlık ve dalkavukluk daha mahirane, daha şumüllü bir renk aldı, âdeta bir fen haline geldi.

Büyük harp içindeydi. 1914 yılına gelinceye kadar, Beyoğlu'ndaki "Küçük Kulüp" tamamen bir ecnebi yuvası sayılırdı. Beyoğlu'nda hüküm süren "levanten"¹¹ ruhu Türk'ün en büyük, en durup dinlenmek bilmez düşmanıydı. Aleyhimizde her türlü iftiralar ve fena sözler Beyoğlu'ndan çıkardı. Bu Türk aleyhtarlığı propagandasında Beyoğlu'nun mühim iki kulübünün büyük bir hissesi olabilirdi. İstanbul'a gelen gazeteci, diplomat vesaire gibi nüfuzlu ecnebler, bu kulüplere mutlaka devam ederlerdi. Oralarda Türklere hemen hiç tesadüf etmezlerdi. İstanbul'a dair bütün aldıkları malûmat, Türklüğe düşman levantenler tarafından uydurulurdu. İttihat ve Terakki bunun farkındaydı. Büyük harbin çıkması Beyoğlu'nun kulüplerini "Türkçeleştirme" için bir fırsat temin etmişti. Talât vesair ileri gelenler, yüksek Türk memurlarının ve Türk gençlerinin Serkl Doryan'a ve Küçük Kulübe girmelerini, oralarda bir Türk ekseriyeti vücade getirmelerini, oralarda da müessir olmalarını istiyorlardı.

Bundan dolayı; Talât, Küçük Kulüb'e sık sık devam ediyor, kulübün harpten sonra yazılan Türk âza ekseriyetiyle muntazam surette ve eskiyi aratmayacak bir tarzda idare edilmesine ehemmiyet veriyordu.

Haftada muayyen bir gece, Talât Paşa bazı arkadaşlarıyla kulüpte yemek yedi. En çok sevdiği yemek kuşkonmazdı. Onun kuşkonmazdan hoşlandığı pek malûmdur. Bahsettiğim dalkavuklar işi o kadar ileri götürmüşlerdi ki, Talât Paşa'nın gözüne girmek için onlar da o gece hep kuş-

konmaz yerlerdi. Talât Paşa bir sene sonra, Mütareke neticesinde, İstanbul'dan kaçtığı zaman, onun kuşkonmazına bile tabasbus eden bu karaktersiz herifler, Talât Paşa'nın aleyhinde bulunmakla temeyyüz ediyorlardı. Çünkü o zaman böyle görünmek faydalıydı.

BİR SAYI ÇIKAN "TANİN"

Biz Selânik'teyken, Babanzâde İsmail Hakkı da Yunanistan ve Golos yoluyla oraya yetişti. Golos'ta bazı Rumların elinde *Tanin* matbaasından yağma edilmiş gazete harflerinin keyifli bir hatıra gibi dolaşmasını gördüğünü anlatıyordu. Yunanistan Rumları bile İstanbul'daki *Tanin*'in yerli Rumca gazetelerle münakaşalarıyla bu kadar alâkadar oluyorlar demekti.

Beni ve Babanzâde Hakkı'yı Selânik'te görenler, bir hâtıra olarak, bir gün için orada *Tanin*'i çıkarmayı teklif ettiler. Matbaa buldular. 26 Nisan 1909'da Selânik'te bir *Tanin* nüshası yayınlandı. Babanzâde İsmail Hakkı 31 Mart günü Meclisi Mebusan penceresinden görmüş olduğu sahneyi bu nüshada hikâye etmiştir.

Hareket Ordusu İstanbul'a girmişti. Artık Selânik'teki sivillerin orada beklemeleri mecburiyeti yoktu. O akşam İstanbul trenine bindik. Nisanın 27. Salı günü sabahı Sirkeci garına çıkıyorduk. İsyan hadisesinden tam iki hafta sonraydı.

İstanbul garip bir manzara arz ediyordu. İstasyonda; tüccar, dükkâncı olarak tanıdığım bazı dostları ellerinde bir mavzer, bellerinde fişeklik ve başlarında bir keçe külâh ile gördüm. Bizi karşılıyorlardı. Hareket Ordusu'na gönüllü olarak katılıp İstanbul'a gelmişlerdi. Şimdi İstanbul sokaklarında bir fatih ve bir hürriyet kahramanı sıfatıyla göğüslerini kabartarak geziyorlardı. Birer yaver, yahut muhafız gibi arabama bindiler ve beni Aksaray'daki evime kadar

getirdiler. Sokaklarda, “ya hürriyet, ya ölüm” yazısını taşıyan keçe külâhlı gönüllüler göze çarpıyordu.

Şimdi İstanbul’un havası bütün bütün değişmişti. 31 Mart’ta sokakları doldurduğu söylenen sarıklı ve hoca kalabalığı ortadan kalkmıştı. Hatta sarıklılar bile, esen rüzgâr icabı, sarıklarını çıkararak fesle sokağa çıkmayı tercih ediyorlardı. Fakat bunlar feslerindeki renk garabetinden farkediliyorlardı. Çünkü çıkarılmış sarığın altındaki parçanın rengi uçmamış, leke teşkil etmiş bir halde göze çarpıyordu. Bundan tanınan o eski yobazlar hemen yakalanarak divanı harbe veriliyormuş...

Evde pek az kaldıktan sonra Meclis’e koşup geldim. Tabii, bugünlerde Meşrutiyet’in ilk zamanlarındaki gibi bir sevk ve galeyan moda idi. Sekiz dokuz aylık bir hayat ve tecrübe, şimdi beni Meşrutiyet’in ilk günlerindeki gibi sarhoş olmaktan menediyordu. Etraftaki memnuniyetin, tebriklerin, bayramlaşmaların hepsinin kalpten gelemeyeceğini hissedecek kadar zihnimde bir uyanıklık peydah olmuştu.

Beni görenlerin hepsi geçirmiş olduğum tehlikeden kurtulduğumdan dolayı büyük memnuniyetler gösteriyorlardı. 31 Mart günü beni öldürmek isteyenlerin Ayasofya meydanında yaptıkları yanlışlığı duyunca:

“Ah! Parçalayamadılar şunu!”

diye alenen teessüflerini göstermiş olan bazı ahbablar şimdi çok samimi bir dost sıfatıyla boynuma sarılarak beni tebrik ediyorlardı.

(31 Mart Olayı’yla ilgili anılar bölümünde, tanıklığı kendi seçtiği kelimelerle bilinsin diye, Hüseyin Cahit Yalçın’ın üslûbuna pek dokunulmamıştır. Bundan soraki bölümlerde bugünün Türkçesine aktarma işi sürdürülmektedir. R.M.)

O gün mecliste Abdülhamid’in tahttan indirilmesi görüşülüyordu. Buna tam anlamıyla görüşme bile demek uygun değildi. Çünkü artık onu savunabilecek tek bir kişi düşünülemezdi. Abdülhamid’e tahttan indirilme kararını bildirmek

için Meclis'ten dört kişilik bir kurul seçildi. Bu kurula katılmayı çok isterdim. Yerinde kalabilmek için o kadar zorbaca hareket etmiş olan padişaha, milletin bir yargısını haber verirken onu görmek sanırım pek az bulunabilecek bir gözlem fırsatı olurdu. Bu dileğimi kimseye açıklamaya vakit olmadı. Bu gidenler arasında Selânîk mebusu Karasu¹¹⁶ da vardı.

Sonraları, İttihat ve Terakki'ye karşı olanlar propaganda yaparken bir halifeyi bir çifita (yerme anlamıyla Yahudi) "hallettirdiğinden" ötürü Cemiyet'i kabahatli buluyorlardı. Muhalifler, siyasal çatışmalarını bu kadar sıradan silahlarla yönetmekten iğrenmiyorlardı.

YENİ PADİŞAH

İkinciye doğru, yeni padişahın Bâb-ı Seraskeri'de (Askerlik Dairesi – şimdiki Üniversite Merkez binası) tahta çıkma töreni yapıldı. Buna mebuslar da katıldılar. Sultan Reşat; büyük bir zekâya işaret olmayan ahlak yüzü, ışısız gözleri, sarkık dudakları ve anlamsız gülümsemesiyle ayakta, kalabalığın ortasında duruyordu. Mebuslar önünde sıra ile bir selâm geçerken, kalabalık arasında beni tanıdı: "Nasılsınız Cahit Bey, iyi misiniz?" diye iltifat etti. Meclis açılacağı zaman, veliahdin sarayındaki bir olay haberi üzerine gidip kendisini görmüştüm. O gün konuşmasını bile beceremeyen bu kişinin aradan yıllar geçtikten sonra, bu patırtı arasında beni tanıması, kendisinden hiç beklemediğim bir zekâ ve bellek ürünüydü. Sultan Reşat, her nedense, beni unutmuyordu. Padişah olduktan sonra ilk ramazanda saraya iftira giden Bakanlara hediyeler vermişti. Saraya iftira gitmek, doğallıkla, benim aklıma bile gelmemişti. Ama Sultan Reşat, kazanmaya hakkım olmayan bir diş "kirasını" bir mabeynci ile bana yollamak inceliğinde bulunmuştu. Bu, bir altın saatle bir plâtin kordondur. Bununla birlikte, ertesi ramazan ben gene saraya gitmedim; Sultan Reşat da artık beni unuttu.

31 MART'IN İÇYÜZÜ

Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle 31 Mart ayaklanması siyasal bakımdan kapanmış oluyordu. Artık Osmanlı tahtında entrikasından korkulacak bir padişah yoktu. Güçsüz bir Sultan Reşad'ın, hükümdarlığı döneminde, saray etkisinden kaygı duyulamazdı. Üstelik sarayın, hükümdarın hiçbir değer ve önemi kalmamış; Meşrutiyet yönetimi için gerekli ve yararlı olan bir denge ögesi ortadan kalkmıştı.

31 Mart Olayı'nın içyüzü, gerçeği neydi? Harp Divanı araştırmāsından yayınlanan parçalar, bunu kuşku ve kararsızlığa yer bırakmayacak biçimde ortaya koymuş değildir. Bu belgelerin herhalde bir yerde korunmuş olması gerekir. Meşrutiyet tarihi bakımından bunların büyük bir önemi olması doğaldır. Ama acaba bu belgeler içinde değerli ve esaslı bilgi var mıdır?

Harp Divanı'nın Abdülhamid'in de yargılanmasına gerek gösterdiğini, bunun Bakanlar Kurulu'nda görüşüldüğünü, ama bazı düşüncelerle kabul edilmediğini sonradan işittim. Abdülhamid'in yargılanmasını isteyen Harp Divanı, acaba onun 31 Mart Olayı'na gerçekten bulaştığını kanıtlayan belgeler elde etmiş miydi? Yoksa yalnız tahmin üzerine mi harekete geçiyordu? Bunlar, yakın tarihimizin aydınlatılmamış noktalarıdır.

Abdülhamid, bu olayın hazırlayıcısı ve ruhu değilse, bu ayaklanmayı kim düşünmüş ve düzenlemişti?

Herhalde bunu avcı taburlarının içinde kendiliğinden patlamış bir bomba gibi kabul etmeye akıl izin vermez. Yalnızca birtakım yobazların kışkırtma ürünü de olamaz. 31 Mart Olayı'nın, kesinlikle bir taraftan düzenlenmiş olması gerekir¹⁷. Ama sanırım bu yangını çıkarmak isteyenlerin, uzun boylu düşünülmüş olgun bir plânları olmadığı da belliydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde kendilerine en çok düşman bildikleri kimselere karşı bir suikast hazırlamış olsalar, böyle hareket etmemeleri gerekirdi. Zihin, bir

yandan, bu işin uzun bir hazırlık ve düzen işi olduğuna karar verirken; bir yandan da böyle düzenli bir plan ve hazırlıkla uyuşmayan eksikler buluyor. Kısaca bence bu olayın içyüzü, sırları bugün de bilinir şeyler değildir. Kesin bir yargı ve kanım yoktur.

31 Mart Olayı'nın ondan sonraki siyasal gelişim üzerinde büyük bir etkisi olduğu için, bunu her bakımdan derin derin incelemeye değer buluyorum.

ŞERİAT ANLAYIŞI

31 Mart Olayı bir kez, Türkiye'de Meşrutiyet hareketinin kesinlikle bir içtensizlik, bir aldanma ve aldatma, bir komedya üzerine kurulması gerektiğini ortaya koydu. 31 Mart, hürriyet rejimi ve modern hükümet sistemiyle Muhammed şeriatı¹¹⁸ arasındaki uzlaşma olanaksızlığı, açıkça gözlere çarpıyordu. Meclis'e ve hürriyet rejimine karşı şeriat isteyenler, eğer bu isteklerinde içten olsalardı, kendi bakımlarından haklıydılar. Çünkü herkesin anladığı ve kabul ettiği biçimde bir İslâm diniyle modern bir Meşrutiyet yönetimini birbirine uydurmak olanağı gerçekten yoktur. Gerçi, zorba padişahların, hele Tanzimat'tan sonra, izledikleri rejim de şeriatten ayrılmıştı. Ama bazı görünüşlerde, bunu örtmek bir yere kadar olanak içindeydi. Açıktan açığa, gerçek bir Meşrutiyet rejimi ise, Türk hükümet ilkeleleriyle Müslüman şeriatı arasındaki ayrılığı ortaya koymaktan geri kalamazdı.

İçtenlikle söylemek gerekir ki, Müslüman dininin ve şeriatının ne olduğunu hiçbirimiz bilmiyorduk. Müslüman dini üzerine okullarda öğretmenler bir parçacık ne öğretmişlerse, ondan başka kimsede temelli bir bilgi yoktu. Kur'andaki yargılara dayanan gerçek Müslümanlıkla din bilginlerinin yaydıkları Müslümanlık arasındaki derin uçurumun kimse ayırımında değildi.

Ben bunu ancak son yıllarda, bomboş vakitlerim arasında, Kur'anı¹¹ uzun uzun karıştırmalar sonucunda öğrendim. O zamanki genel inancıya göre, Kur'an hem din, hem dünya işlerini düzenleyen hiç değişmez bir yasaydı. Hocaların ağzında "Zamanın değişmesiyle yargılar da değişir" diye gezen bir sözün ancak ayrıntılarla ilgileneceği bilinirdi. Bizim bütün dünya işlerimiz, bütün yaşam yasalarımız, Kur'anın içinde toplanmış olduktan sonra, artık ülkede yasa yapacak bir meclise ne gerek vardı? Türkiye'de yalnız bir yasa yaşayabilirdi; bu da Tanrı'nın yasasıydı. Yasa yapıcı, Türkiye'de yalnız Tanrı olabilirdi. Gereksinim duyulacak yeni yasalara biricik kaynak, dinin en temelli bölümünü ayaklar altına almak demektir. Şu halde Türkiye'de yeni yapılmasına gereksinim duyulacak yasaları düzenlemek için peygamber sözlerini ve şeriat hukukunu bilen islâm bilginlerinden oluşmuş küçük bir encümen kurmak yeterliydi. Mademki Kur'an bütün dünya ve âhıret mutluluğunu sağlayacak ve bize yol gösterecek kesin ve hiç değişmez bir kitaptı, artık Osmanlı halifeliğinde başka yasa ve yasa koyucu düşünmek olmaz mıydı? Bu bir çeşit kâfirlik sayılmaz mıydı?

MEŞRUTİYET-İ MEŞRUA (ŞERİATİN İZİN VERDİĞİ MEŞRUTİYET)

Oysa Meşrutiyet'le öyle bir yasa koyucu meclis ortaya çıkıyordu ki, bunda üstelik Hristiyanlar ve Yahudiler bile oy sahibiydiler. Müslümanlara, Müslüman olmayanlar yasa yapacaklardı. Bu durum karşısında "Meşrutiyet-i meşrua"dan söz eden İslâm Cemiyeti'nden başlayarak yasa yapımında fıkıh (şeriat hukuku) hükümlerinin göz önünde tutulacağını bildiren anayasaya, bu kanıyı savunan devlet adamlarına, Meşrutiyet söylevcileriyle mebuslarına, gazetelerine varıncaya kadar herkes bir komedyaya oynuyordu.

Herkes ikiyüzlülük yapıyor, yalan söylüyor, kendisinin inanmadığı ve karşısındakilerin de inanmayacağını bildiği halde, Meşrutiyet'le şeriat arasında hiçbir soğukluk olmadığı iddia için boş yere boğazını yırtıyordu.

İşte Osmanlı Meşrutiyet'i böyle bir samimiyetsizlik ve ikiyüzlülük üzerine kuruldu. Dindar Meşrutiyetçiler, sanki kendi vicdanlarını uyuşturmak, kendi içlerindeki şüphe ve mücadeleyi susturmak istercesine "Meşrutiyet-i meşrua" düşüne güç veriyorlar, başkalarını inandırmak için söz söyledikçe kendi sözlerine kendileri aldanıyorlardı.

Oysa Muhammed'in yaydığı Müslümanlık'la Meşrutiyet ya da herhangi bir hürriyet rejimi arasında hiçbir uzlaşmazlık yoktur. Kur'an'da din ve dünya işleri kesinlikle birbirine karıştırılmamıştır. Kur'an'da Müslümanlık yalnız tek bir Tanrıya ve bir âhiret gününe inanmak sayılmıştır. Kur'an'da dünya işlerine ait hükümler bulunması, Muhammed'in aynı zamanda bir hükümet başkanı görevini görmesi, olayların gidişiyle zorunlu olmasından ileri gelmiştir. Dünyaya ve hükümet işlerine bağlı bu hükümlerin, Müslüman dininin temellerinden bir parçayı oluşturduğu konusunda Kur'an'da hiçbir sava rastlanmaz. Kur'an'ın dünyaya bağlı hükümleri, yalnız o tarihteki Arap toplumunun örf ve âdetlerinden ve bu örf ve âdetlerde yapılan ıslahattan oluşmaktadır. Yargısı yalnız o çevreyi ilgilendirir. Üstelik dinin temelli kuralları Muhammed'in 23 yıllık peygamberliği sırasında hiç değişmediği halde, bu dünya hükümlerinden bazıları, görülen gereksinim ve gerek üzerine değiştirilmiş, yerlerine yenisi konmuştur.

İşte Muhammed dininin bu sadeliği bilinseydi, Kur'an'da dünya işleri üzerindeki hükümlerin Müslüman diniyle hiçbir ilgisi olmadığı ortaya konsaydı, en katıksız bir Müslüman bile vicdaniyle uzlaşmazlığa düşmeden, dinine hiç aykırı gitmeden, en saf bir Meşrutiyetçi olabileceğini görürdü. Ama bu noktayı anlayan ve gören tek bir devrimci bulunmadığı gibi, bulunsa da bu gerçeği bağnaz hocalara kabul ettirmenin olanağı yoktu. Ama hiç olmazsa, gördüğü

nü, okuduğunu, ölçüp tartma olanağına sahip, akli başında kişilerin vicdanında bir üzüntü bile kalmaz; açık, belli, doğru bir ülkü ardında samimi bir uğraş başlardı. Bu olmadı. Meşrutiyet devrimcileri, yapmak istedikleri işin, kendilerine inandırılmış hocalar Müslümanlığı ile uyuşmayacağını gördükleri halde, “Meşrutiyet-i meşrua” savıyla ortaya çıktılar.

YANLIŞ HAREKET NOKTASI

Bu yanlış hareket noktası, bu her hareket ve önlemi şeriata uygun gösterme kaygısı, ülkede dine karşı görünme korkusu, kamuoyunu ve daha doğrusu hocalar sınıfını koruma ve gözetme siyasası, Meşrutiyet devriminin ayaklarında bir zincir oluşturdu. Ülkede her türlü ilerleme ve yeniliğin en yüksek zembereği olan vicdan hürriyetine doğru yürüyemediler ve bunu açıkça duyuramadılar.

İtiraf etmek gerekir ki 1908 devrimcilerinin kendileri de bu yüksek doruğa tırmanmış değildiler. Tanıdığım devrim adamlarını zihnimden şimdi birer birer geçiriyorum: Bunların içinde gerçekten dinsiz hemen hiç kimse yoktu. Hele bir bölümü Müslüman dinine, hocaların yaymaya çalıştığı inançlar çerçevesinde, bütünüyle bağlıydılar. En özgür düşünceli görünenler bile “herhalde bu dünyayı yaratan bir güç vardır” düşüncesine ulaşıyorlar ve sonunda bir “déiste” (yaradancı) görünüyorlardı. Meşrutiyet hareketinin en yaşlı düşünür ve filozofu Ziya Gökalp’in¹²⁰ bile bu konuda ne düşündüğü kestirilemez. Çünkü onun düşüncesi sürekli bir “tekevvün” (oluşma) halindeydi. Her duruma uyabilecek bir kuram, onun düşünce dağarcığı içinde her zaman vardı. Durumlar birbirine karşıt olunca, bu kuramların da birbirini tutmadığı olurdu. Ama kabahat, karşıtları göğsünde toplayan hayatındı. Ziya Gökalp, çok saygı değer bir fedakârlık ve

içtenlikle, süreklilikle bu çeşit hayat evrelerini yansıtan bir aynaya benzerdi.

Devrimin başında olanların ve ülkeyi yönetmede etkili bulunanların bu din duyguları İslâm dini üzerine gerçek bir bilgiyle aydınlatılmamış olduğu için, şeriatten ayrılmak korkusu onların eylem ve davranışlarında da içten bir rol oynuyordu. Bu durum karşısında vicdan özgürlüğünden söz etmeye olanak bulunabilir miydi? Konuşurken, bazen, son derece özgür düşünceli ve filozof gördüğünüz kişiler, ertesi günü kadınların aşık kemğine kadar giysilerini uzat-tırmak için polise emir verirlerdi.

BİR EMİR

İttihat ve Terakki, ne vakit karşı saldırıların şiddetlendiğini görür ve ülkede etkisinin sarsılmasından korkarsa, ya çocukların başlarına şapka giydirilmemesi, ya Müslüman kadınlarının açık saçık gezmeleri için bir emir çıkarır ve bu emrin gazetelere yansıyacak haberiyle halkın gözüne girmek umuduna düşerdi. Bu zihniyet, İttihat ve Terakki'den çok sonraya kadar bizde sürüp gitti.

Anadolu'da Millî Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra Lozan barışıyla zafer kazanmış Cumhuriyet kurulup halifelik kaldırıldıktan sonra bile, İçişleri Bakanı Ferit Bey, İstanbul valiliğine gönderdiği bir emirde, "bazı toy gençlerin oruç üzerinde tartıştıklarını" duymuş ve "bu gibi hareketlerin halkın dinsel kaygılarını artıracaklarını" dikkate almış, Ramazanda oruç yiyenlerin mahkemelere verilmesini İstanbul valisine yazmış ve o da polis müdürlüğüne emir vermişti (*Tanin*, 11 Nisan 1924).

Bugün Cumhuriyet devriminin ülkede en büyük nimeti olan tam ve içten bir vicdan ve inanç özgürlüğüne az vakit içinde o kadar alıştık ki, daha dün denilecek kadar yakın bir zamana ait olan bu bağlar ve gülünç yönetim ilkeleri,

bize çok eski bir masal gibi görünüyorlar. Ama dünü unuttursak, bugünü açıklayamayız ve bugünün değerini ölçemeyiz. (*Fikir Hareketleri* 117, 18 Ocak 1936).

31 Mart'ın ülke hayatındaki derin ve geniş etkilerinden biri de kurduğu sıkıyönetim yüzünden oluşmuştur. Burada Türk yurdunun hükümet temelleri üzerine en önemli ve temelli bir noktaya değinmiş oluyoruz.

KABAHAT BASININ

Meşrutiyet devrimcileri anayasanın yeniden yürürlüğe konması ve meclisin açılması için Abdülhamid'le çatışmaya atıldıkları zaman, büyük bir inanç ve umutla hürriyet taraftarıydılar. Bundan hiç kimse şüphe edemez. İstediklerine kavuştular. Meclis açıldı. 1908 devrimcileri, yukarda anlattığım düşüncelerden ötürü hükümetin başına geçmediler. Ama ülkede öyle bir yönetim kuruldu ki esen hava hürriyet değil "serbazlık" (cesurluk, yiğitlik, başına buyrukluk) idi. Sanki anarşi vardı. Hükümet yetkisi kalmamıştı. Sansürsüz çıkan gazeteler halkı şaşırtıyor, aynı zamanda okurları ürkütüyordu. 33 yıl susmaya ve bir şey duymamaya, okumamaya alışmış halk, gazetelerdeki özgür yazıları sanki yedi başlı bir ejderha seyrederek gibi korku ve kaygı içinde, rahatsız ola ola karşılıyordu. Ben bile Meşrutiyet'ten sonraki Türk gazetelerini, *Tanin* de içlerinde olduğu halde, 31 Mart'a gelinceye değin; çok fazla saldırgan, atak, karıştırıcı, ölçsüz, düşüncesiz hareket etmiş sanıyordum. Şimdi bu anıları yazmak için *Tanin* koleksiyonlarını karıştırdığım zaman şaşkınlık içinde kaldım. Hırçın, kavgacı, ateşler püsküren, kıyamet koparan *Tanin* bu muydu diye hayret ediyorum. O kadar sönük, o kadar ılımlı, o kadar sağını solunu gözetken bir devrim gazetesi ki insanın omuzlarından tutup sarsacağı ve "Biraz canlan, arkadaş!" diyeceği geliyor.

Öteki gazeteler de aşığı yukarı böyle olmak gerekir. Ama alışkın olmamak yüzünden gazeteler o zaman sanki kundakçılığa kalkıyorlar kanısı doğuyordu. Bakanlardan birinin masum bir karikatürü karşısında ağızlar şaşkınlık ve üzüntüden açılıyordu. Korkudan titreyen dudaklardan “Halkta bu resimler çok kötü etki yaratır” sözleri dökülüyordu. Orta yerde sanki kimliği bilinmez bir umacı, hepimizi yutmaya hazır bir ifrit vardı. O kadar özlemle beklediğimiz özgürlüğü kullanmaya başlarsak, sanki kıyamet kopacak gibi bir korku içinde kalıyorduk. Kendimiz hürriyete dayanamıyor ve onu hazmedemiyorduk. Ama bunun farkında değildik. Kendimizi özgürlüksever duyurmakta devam eyleyerek, “halkın”, “herkesin” ne diyeceğinden, bu kadar hürriyeti anlamayacağından kaygılanır görünmeyi uygun görüyorduk. Hürriyet hayatı ülkeye uygun gelmiyordu. Hürriyet için hayatlarını tehlikeye atarak özveriyle uğraşmış olanlar, kavuştukları hürriyete yabancılik duyuyorlardı.

50 YIL ÖNCEKİ GİBİ

Ülkedeki karışıklığın, başarısızlığın, düşkünlüğün uzak ve yakın ve bütün nedenleri gözden kaçmıştı. Eski rejimden kalma devlet adamlarının güçsüzlük ve uyuşuklukları, devrimi yapanların devrimcilere düşen görevleri kavrayamamaları ve bunda usta olmamaları, padişahlık yönetimiyle imparatorluğun artık can çekişme evresine girmiş bulunması, yabancı unsurların kışkırtmaları, entrikaları... her şey, her şey unutulmuştu... Bütün bu durumdan yalnız basın sorumlu tutuluyordu. Basit düşünenler, düşüncesizler, her zaman kolay bir açıklama yolu ararlar. Her zaman başkalarına kabahati yüklemeye bakarlar. İsrail Oğulları¹²¹ bir yıllık bütün günahlarını zavallı bir keçinin üzerine yükleyerek onu, kefaret yerine, çöle salıverirdi. Osmanlı Meşrutiyeti'nin bu uyuz keçisi işte zavallı basındı. Herkes suçsuz-

du; işler çok yolunda gidecekti. Ama ah şu basın! Bugünden söz etmiyorum; elli yıl önceki zamanı yazıyorum.

İşte 31 Mart'tan sonrası sıkıyönetim böyle bir ruh durumu içinde yürürlüğe kondu. Bu pek doğal ve zorunluydu... Kanlı bir irticanın temizlik işlemi yapılmalıydı. Bunun için de dünyanın neresinde, hangi hür ülkesinde olsa bir sıkıyönetim uygulanırdı. Ama özgür ülkelerde bu sıkıyönetim, çarçabuk görevini bitirir, ortadan kalkarak yerini normal rejime bırakırdı. Bizde bir kez uygulamaya konan sıkıyönetim artık hiç kalkmadı. Belki adı değişti, belki resmen varlığı görülmedi; ama ruhu sürüp gitti. Basın bir daha özgürlüğe kavuşamadı. Bu ülkede, yönetim başındakilerin görüş ve düşüncülerine uygun değilse, hür ve samimi hiçbir düşünce ve kanı artık açıklanamadı. Sonra da bunun adına hürriyet ve Meşrutiyet denildi.

(*Halkçı* Tefrikasının 72'incisinde ek not: "Bu satırların son gelişmelerimizin etkisi altında yazılmamış olduğunu göstermek için 18 Ocak 1936 tarihinde yazılmış olduğunu söylemek gereğini duyuyorum.")

HAREKET ORDUSU

Hareket Ordusu'nun İstanbul'u eline geçirmesinden sonra sıkıyönetim getirenler, inanıyorum ki saf ve içtendiler. Bunu kişisel ve rastgele bir yönetim sistemi kurmak için düşünmemişlerdi. Durumun gereği olarak bu önleme başvurmuşlardı. Ama pek az vakit içinde işin tadına vardılar. Mutlak ve keyfe göre bir eylemin lezzetini aldılar. Aslında 31 Mart felâketinden sonra da durum aydınlanmadı. Güdüm ve yönetim, etki ve gücü gene şüpheli, temelsiz, anlamsız biçimde dalgalanmakta devam etti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin söz geçirme gücünün daha arttığına, dinlenir ve etkiler hale girmiş olduğuna şüphe yok. Ama yalnız başına egemen olabilir bir ses değildi. Var olan başka güçlerle ve en önce resmî hükümetle uzlaşmak ve anlaşmak zorundaydı. İttihat ve Te-

rakki hâlâ iktidar makamına gelmek gereğini anlayamıyor, bunu beceremiyor, bu açıkyürekliliği kendinde bulamıyordu.

Hareket Ordusu'nun girişimi ve zaferi sonucunda şimdi yeni bir durum, başka bir "komplikasyon" (karmaşıklık) daha doğmuştu. İttihat ve Terakki'nin sivil unsurları, askerler karşısında sanki "süt dökmüş kedi" halinde kalmışlardı. Kabahatli gibiydiler. İşleri yüzlerine, gözlerine bulaştırmışlardı. Yönetim eksiklikleri yüzünden aşırılıkları, şeriatı hiçe saymaları, halkın ve askerin duygularına dokunmaları, şımarıklıkları yüzünden ülkeyi felâkete sürüklemiş sayılıyorlardı. Şimdi bir Hareket Ordusu etkisi vardı ve bunun başında da Mahmut Şevket Paşa egemendi. Cemiyet'in adı bile pek anılmaz olmuştu.

SİYASAL DANIŞMANLIK

31 Mart Olayı'nı Cemiyet değil, Hareket Ordusu ayıkladı. Cemiyet'le Hareket Ordusu komutanı arasında için için bir soğukluk ve çekememezlik filizlendi. İttihat ve Terakki Meclis'te resmen üstün bir durumda, çoğunluğu elde tutar gibi görüldüğü sıralarda; yenileri, gençleri iş başına getirmek için bir önlem düşünüldü. O dönemde, deneysizlerden, görgüsüzlerden çekiniliyordu. Devrim taraflısı gençlerin ise hiçbiri eski yönetimde iş başına geçmemiş olduğu için bunlara "tecrübe" ve "görgü" sağlanmalıydı ki şimdi iş başına gelebilmeleri yolu bulunsun. İşte bunun için Bakanların yanında birer "siyasal danışman" (siyasî müsteşarlık) yerleştirilmesi isteniyordu. Bu siyasal danışmanlıklara mebuslar seçilecekti. Aslında var olan müsteşarlar, yönetim işleriyle uğraşmakta devam ettikleri halde, bu siyasal danışmanlar Bakanlar Kurulu'na katılarak devletin yüksek yönetimi üzerine bilgi ve deney edineceklerdi. Böylece yenileri yetişeceklerdi.

Bu tasarı ortaya atılınca, Bakanları da içinde olduğu halde, "eskiler" birleşik bir cephe oluşturdular. Ama açık-

tan açığa değil, sinsi sinsi. Çünkü baskı dönemi devlet adamlarının ayırıcı niteliği budur. Açık çatışma yok; “peki” denecek, onaylıyormuş gibi davranılacak, ama girişimi kısır bırakmak için de ne dolap gerekiyorsa yapılacaktır.

(Bu bölümde H.C. Yalçın; eskilerin, yerlerini alacak gençlere karşı oldukları kadar, Cemiyet içinde de çıkar düşkünlerinin fazla acele ettiklerine dikkat çeker. Mahmut Şevket Paşa’nın da bu tasarıya karşı olduğunu belirtir; anası Bağdatlı olduğu için Suriye ve Irak mebuslarının onun izinde gittiklerini söyler. Bütün bu noktaları, Cemiyet’in sivil kanadıyla M. Şevket Paşa’nın temsil ettiği asker gücü arasındaki çekişmeyi açıklamak için anlattığını ekler. Tasarı gerçekleşmemiştir.

Halkçı Tefrikasının 73’üncüsünde “Esas Prensiplerdeki Tereddüt” başlığı altında ülkenin hürriyet ve Meşrutiyet’le yönetilemeyeceği kanısının doğmuş olduğunu belirterek, “bu ruhların derinliklerinde akan müthiş bir facia ve düş kırıklığıydı” der. “Bu durum karşısında ne yapılabilirdi?” Hiçbir ad vermeyen anıların bu bölümünde, ülkede basın özgürlüğüyle serbest parti hayatının gerçekleşmeyeceği kanısının yerleşmesini açıklar. Temeli ahlâk, karakter ve güvene dayalı gizli bir örgütün, bu ilkeleri sonuna kadar sürdürmesinin doğal olduğunu ekleyerek “Muhalefetin Siması”na geçer. Muhalefeti samimi bulmadığını söyleyerek karşı yanı dargörürlük ve bağnazlıkla suçlar. Hiçbir partinin ve siyaset adamının adını anmamaya dikkat etmektedir. Genel olarak İttihatçıları yurtsever, samimi, fedakâr ve çıkar düşünmeyen kişiler olarak niteler. Serbest seçimler yapılamamasını şu gerekçeye bağlar: “... Osmanlı İmparatorluğu’nda doğru, samimi bir seçim yapılamayacağını görünce, salt ülkenin ve Türklüğün çıkarları adına bu seçimleri kendi diledikleri gibi yaptırmaya zorunluk görmüşlerdir.” –*Tefrika* 74–. Yalçın’a göre İttihat ve Terakki, Türklüğü temsil etmektedir ve Türklerin öteki unsurlara göre geri olduğu gerçeğini görünce, yeni tavırlar almak gereğini duyması doğaldır. Bu bölümün son satırları şöyledir: “Bu durum İttihat ve Terakki’nin düşmesi, Türklüğün düşmesi ve yurdun parçalanması demektir. Anlaşıyordu ki Meşrutiyet rejiminin tam olarak uygulanabilmesi için ancak türdeş bir halka, büyük bir Türk

kütlesine gereksinim vardı. Bugün türdeş bir halk, tek bir Türk kütlesi var olduğu halde, rejim sorununu çözümleyebildik mi?"

İmparatorluktan ayrılma fırsatını gözleyen Azınlıklar'a karşı İttihat ve Terakki'nin hükümet gücünü elde tutmasının gerekliliğini savunan Yalçın; özerklik ister gibi görünüp yurdu ve devleti parçalama niyetindeki unsurlara sözü getirir; istenen özerklik verilseydi bile aynı olayların ve başkaldırmaların patlayacağını kanıtlamaya çalışır. İttihatçıların, Prens Sabahattin'i imparatorluk bütünlüğünü parçalanmaya götürecek kuramı yüzünden tutmadıklarını belirtir; nasıl olsa kovulacağımız Rumeli'den kendi isteğimizle çekilmemiz gerektiğini söyleyen Ferit Bey'in vakitli gerçeğine karşı durduğunu anar. İttihatçıların yerleşik kanısı şudur: "Vatana hıyanet ettiği kabul edilen muhalifler, ancak bir düşman sayılabilir." –*Tefrika 75*–)

İTTİHATÇILAR PARTİZAN OLMADI

İttihat ve Terakki, kelimenin bayağı ve çıkarcılık anlamıyla, hiçbir zaman "fırkacı" (partizan) olmadı. İttihat ve Terakki idealistti, fedakârlık sahibiydi. Ama dar ve bağnazdı. Kendisini bir savaş içinde görüyordu. Türklük için ölüm-kalım mücadelesine atılmış bir halde yaşıyordu. İşte durum bu noktadan görülür ve değerlendirilirse, İttihat ve Terakki'nin tuttuğu yolda birdenbire anlaşılmayan noktaları açıklayabilme olanağı doğar.

Osmanlı imparatorluğunu ve bunun altında Türklüğü yıkmak ve ezmek isteyen iç unsurlara karşı gizli gizli bir savaş mücadelesi izlerken, görünüşte geniş özgürlük ve hoşgörü ilkelerine göre hükümet etmek ve Meşrutiyet kurallarına saygılı görünmek çaresizliğinde kalan İttihat ve Terakki, eleştirilere karşı hiç zırhlı sayılmazdı. İlke alanı üzerinde bir tartışmada İttihat ve Terakki'ye çok kusur bulmak olanağı vardı.

"Türklüğü ve imparatorluğu koruyabilmek için böyle yapmak zorundayım ve yapacağım" diyemeyen İttihat ve

Terakki, her çeşit karşı koymayı zorla susturmak yoluna gitmişti. Bir kez bu yol tutulduktan sonra onun keyfini tatmamak olanaksızdı. Çünkü hükümet yönetimi pek kolaylaşıyordu. Ne yapılırsa yapılsın ses çıkmazsa, eleştiri ve aykırılık adına ortada hiçbir şey görülmezse, yönetim başında bulunan İttihatçıların sonunda kendilerini her şeyi bilir büyük birer devlet adamı sanmaları pek doğaldı.

Eleştiri kabul etmeyen bir yönetimde, iş başında bulunanların yavaş yavaş bütün duraksama, alçakgönüllülük ve gösterişsizlik duygularını yitirerek büyük bir gurur, geniş bir yeterlik duygusuna kapılmaları, hak tanıma ruhundan uzaklaşmaları ve en suçsuz düşünce ve karşı koymaları bile yurda karşı bir suç saymaları tehlikesi kesindir. Saltık (mutlak) yönetimlerde iş başında bulunanlar, kendi kişilikleriyle yurdun manevi kişiliğini karıştırırlar. Kendilerini sevmeyenler, beğenmeyenler, yurdu da sevmiyorlar, yurda kötülük ediyorlar diye yargıya varmak için arada bir adımlık mesafe vardır. Bu adım da çarçabuk atılır.

UMUTSUZCA UĞRAŞ

İşte İttihat ve Terakki bu alanda, zorunlu ve yerinilecek sonuca doğru yürüyordu. İttihat ve Terakki'ye girdiği bu umutsuzca uğraşta Türkler bile bütün bilinciyle yardımcı değildi. Türkler için tehlikeyi görenler, açıkça, bütün derinliği ve çıplaklığıyla işi anlamasalar bile duygularıyla durumu sezenler, dört elle İttihat ve Terakki'ye sarılmışlardı. İttihatçılar arasındaki sıkı bağ bundan ileri geliyordu. İttihatçılık ülkeye güçlü bir mistik getiriyordu: Vatan ve Türklük. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir parti haline girdiği halde Cemiyet ruhunu da geçerek sanki bir tarikat ruhu yayıyordu. İttihatçıların birbirlerine resmî seslenişi "kardeş" kelimesiydi. Merkezler birbirlerine yazarken "kardeşler" sözcüğü kalemleden değil, yüreklerden çıkıyordu.

İşte bu durum karşısında Meşrutiyetçi yönetimin temeli olan seçim, salt bir gösteriş ve oyuncak haline düşmüştü. Seçimin bütün amacı, ortaya İttihat ve Terakki'den güvenebileceği bir çoğunluk çıkarmaktan başka şey değildi.

Bu amacı sağlamak için ne yapılması gerekirdi? Hükümet nüfuzunu kullanmak mı? İttihat ve Terakki'nin bütün valileri, mutasarrıfları¹²², kaymakamları, jandarma ve polisleri, çoğunluğu İttihat ve Terakki adaylarına sağlamak için çalışacaklardı. Gerekirse sandıkları açacaklar, oyları bildikleri gibi karıştıracaklardı. Ama öte yanda da oy sandıkları, kamyonların üzerine konacak, kırmızılı beyazlı kurdelelerle süslenecek ve arabalara bindirilmiş küçük çocukların gülücükleri içinde sokak sokak dolaştırılacaktı. Bütün esnaf dernekleri, bayraklarıyla bu müzikli gösteride rol alacaklardı. Davullar çalacak, gösteriler yapılacak, yenenler alkışlanacak ve ortada bir Meşrutiyet komedyası oynanacaktı.

Uzaktan bakılınca, bu kaba, gülünç ve gereksiz bir şaka ve maskaralık gibi görünebilirdi. Ama gerçekte, bu sağbeğeniden uzak gülünçlüğü altında çok derin bir ağlatı vardı. Yurdun yazgısı söz konusuydu. Bu çıkmaz yola ancak imparatorluğun birliğini ve Türk'ün egemenliğini koruma amacıyla sapılmıştı.

(Kişisel anılarını, günlük izlenimlerini, zaman içinde gelişen olayları bir yana bırakan H.C. Yalçın; Meşrutiyet ilkelerinin neden uygulanamayacağı konusundaki görüşlerinin açıklamasına girişir. Ülkede okuyup yazma bilenlerin oran azlığına, hükümet işlerini bilen seçmen sayısının düşüklüğüne, seçilenlerin bağımsız karar ve yargıya varamama zorunluğuna sorularla dikkat çeker. Bilgisizlik ve bağnazlığın ters sonuçlar getirmesinin kesinliğine dokunur. Kısaca ülke hürriyet rejimi için elverişli ortamda değildir ona göre.

Anıların tekrarlarla dolu bu bölümleri paragraf özetleri ve başlık adları verilerek özetlenmiştir:

Gerçeği gören İttihat ve Terakki Türk kütlesini aydınlatıp, kendini yönetmeye yetenekli duruma getirseydi bütün günahlarına özür bulunabilirdi.

Yüzyılların ürünü olan bu bilgisizlik ve yeteneksizliği giderme yerine mutlak yönetimin zevkine kapılan İttihat ve Terakki, bu büyük ve zor işini gözden kaçırdı.

ELEŞTİRLER: Karşı koyma ve eleştirilerin hoşla gitmediği bu dönemde, güçlü hükümetle zorba hükümet kavramları birbirine karıştırılmış; şiddet ve korku ön plâna çıkmıştır.

Oysa hürriyet rejimlerinde halkın diyalogu serbest bırakılmalı, baştakiler hoşgörölü ve geniş davranmalıdır. Bir devrim hükümeti olduğu için bazı uygulamaları gerekli görölebilecek İttihat ve Terakki hükümeti, haklarının sınırını iyi belirleyememiştir.

Anayasaya özgürlükler en geniş biçimde konmuş, uygulamada en küçük hak verilmemiştir. Bundan ne yarar sağlanabilir ki?

Amacın kutsallığı bir yana, en zararsız karşı koymalara bile yurda hıyanet damgası vurmak tam bir sapkınlıktı.

Bu durum ne kadar sürecekti?

BASININ SUÇU (*Halkçı, Tefrika 76*): 31 Mart öncesinde dini siyasal eyleme araç yapan basın organlarının zararı kabul edilmekle birlikte, basın özgürlüğü olmadan özgürlükten nasıl söz edilebilirdi?

Meşrutiyetçilerin en çok korktuğu şey, dini siyasete araç yapan basın organlarının kışkırtabileceği bir irtica girişimi olmuştur.

Bu abartılmış korku yanında, bağnazlığa karşı ciddi önlemler alınmalıydı.

Bu amaca erişme konusunda basının etkili görevi de olabilirdi. Ne var ki İttihat ve Terakki ile basının arası her zaman açık kalmıştır. Hele Birinci Dünya Savaşı'nda hiç kimse konuşamamıştır. "Basın zorunlu olarak sansürce denetlendi. Daha İttihat ve Terakki ayaktaiken, İttihat ve Terakki'yi yaratmış olan hürriyet ve Meşrutiyet eylem olarak ortadan silindi. Sonunda, savaşta yenilgiden ve mütarekeden kopan kasırğa, İttihat ve Terakki'yi kökünden kopararak sildi, süpürdü."

Otoritenin manevi bir güç olduğunu İttihat ve Terakki gereğince anlayamamış, maddesel güçlere baş vurmak yoluna sapmıştır.

İttihat ve Terakki'nin gerçek gücü ise, manevi otoritesi olan Türklük ölküsü çevresine temiz, yurtsever, fedakâr ruhları toplayabilmesi olmuştur.

Kendilerine gereğinden çok güvenen İttihatçı hükümet adamları

rı, kendileri çekilirse yurdun çıkarlarının bozulacağını sanarak gene de yurtseverlik görüşünde birleşmişlerdir; bencil çıkarlarda değil.

Oysa tarihin dersi, kendimize verdiğimiz önemin ne kadar boş olduğunu göstermektedir; çünkü bütün zorba yöneticiler aynı kanı içinde bulunurlar.

Onun için her kezinde bu İttihatçı kabinesi nasıl düşecek diye beklerdim.

Meşrutiyetlerde kabineler çoğunluğu yitirirlerse düşerler.

Ama İttihat ve Terakki düşmeyi kabul etmezdi; kendi düşmesini yurdun çökmesi anlamında değerlendirirdi.

İttihat ve Terakki gizli bir örgüt olarak kurulduğu için onu düşürecek güçlerin de aynı yapıda kuruluşlar olması gerekiyordu. 1911'de İttihat ve Terakki kabinesini düşüren panik, 'Kızıl Hançer', 'Nigehbanlar' gibi gizli cemiyetlerin göz dağlarıydı²³.

Doğal Meşrutiyet yönetimlerinde düşürülen kabine üyelerine bir şey olmaz. Bizde ise rastgele tutuklamalar, Bekirağa hapisleri, kaçışlar gerçekleşti.

Doğal olmayan yollarla düşürülen İttihat ve Terakki, doğal olmayan bir yolla, Babıâli baskısıyla yeniden iş başına geçti. Gerçek bir otoritesi yoktur aslında, korku veren bir örgüt olmaktan başka.

DİKTATÖRLÜK (Halkçı, 77) – Hükümette kalmak için hep rejime sığmayan komplolar düzenlenmiş, Mahmut Şevket Paşa Olayı'ndan sonra İstanbul'da varlığı istenmeyenler hep birlikte Sinop'a sürülmüştür. İttihat ve Terakki şimdi daha rahattır.

Birinci Dünya Savaşında, her ülkede olduğu gibi, bizde de hükümet mutlak egemen kesildi. Savaşın yitirilişi de İttihat ve Terakki'nin kesin sonu oldu.

Böylece Meşrutiyet yerine, olayların gidişiyle, bir diktatörlük kurulmuştu.

Bu gibi rejimler uzun sürse bile hangi yararları sağlayabilir ki?

İttihat ve Terakki, halkı siyasal hayata alıştırarak ve kendi kendisini yönetmeye hazırlayarak yavaş yavaş doğal bir hayata dönme-yi gerçekleştirmeliydi; bunu yapamadı.

FIRKA (PARTİ) İÇİNDE – Bu hükmedici davranış parti içinde de uygulanmıştır.

Parti yapısı İttihat ve Terakki gizli örgütünden doğduğu için bu niteliklerini bir türlü atamamıştır.

Bu ikinci nüsha, Cemiyet'in bütün özelliklerini taşımaya devam etti.

Partiyle ilgilenmekte devam eden Cemiyet, mebuslara nasıl davranmalıydı? Gerçi her emri yerine getirme yemini sonradan girerler için kaldırılmışsa da bir yararı olmamıştır.

Görünüşte güçlü olan mebuslardı; gerçekte dıştaki örgüt.

NÜFUZ VE TESİR (Halkçı, Tefrika 78) – Mebusların çoğunluğu Cemiyetçe aday gösterilmiş, ona bağlı kişilerdi. Birkaç kişi de kendi güçleriyle seçilmişlerdi.

Meclisten çıkınca sıfır olacaklarını bilen mebuslar, içten bir bağlılıkla Cemiyet'i ve Parti'yi desteklemek, dinlemek zorundaydılar.

Bu yüzden Meclis dışındaki Cemiyet gücüne karşı ancak gurur kırılması yüzünden bazı başkaldırmalar gözlenebilmiştir.

YA İDEALİSTLER? – Programa bağlı olmayan konularda mebusların bağımsızlığı düşünülebilirse de, işleri uzatmaktan başka işe yaramazdı.

Bu arada kişisel çıkarlarla Bakanlıklara geçmek isteyenler çoğalmıştır.

Bu yüzden Cemiyet herkese hükmeden bir otorite olmayı gerekli sayıyordu.

Taşra örgütü de oraların güç sahibi kişilerinin elindeydi.

Sonunda parti üyelerinin Meclis'te hükümeti eleştirmeme ilkesi kabul edildi. Soracakları bir şey varsa önce partiye önerge vermek gerekiyordu.

PARTİ DİSİPLİNİ (Tefrika 78) – Önemli yasaların önce Parti'de görüşülmesi kararlaştı. Böylece Parti kararı, mebuslar için zorunlu bir uyuştur.

Böylece Parti, Millet Meclisi'nin yerine geçmiş oldu. Örneğin 400 üyeli bir Meclis'te 201 kişilik bir çoğunluğa sahip bir parti, kendi arasındaki toplantılarda örneğin 101 kişiyle bütün ülke için yasa gücünde kararlara varabilir.

Aslında 101 serbest oy da yoktu ortada. Asıl kararları verenler, Genel Merkezi oluşturan dört beş kişiydi. Bunların Meclis'teki temsilcileri gerekli yollara başvurarak gerekli çoğunluğu sağlamakta hiç güçlük çekmezlerdi.

Bu yolla Meclis kuklaya dönuştü; asıl kararlar dört duvar arasında veriliyor, Meclis'te onaylanıyor gibiydi.

“Görölüyor ki kalabalık bir Mebuslar Meclisi'nden süzüle süzüle, yavaş yavaş, kalbur üstünde yalnız küçücük bir azlık kalıyor ve bu azlık ne isterse onu yapıyordu. Şu halde Meclis'e ne gerek vardı? Bu kadar gürültü, bu kadar masraf, salt bir gösteriş için bu kadar zahmet neye yarardı?

Aslında kalbur üstünde kalan azlığın ülkeyi yönettiğine inanmak da büsbütün doğru olmazdı.

Çünkü onlar da istediklerini yaptırabilmek için Parti mebuslarının isteklerine göre ödünler vermek zorunluğunu duyacaklardı. Çok kişi baştakilerin istekleri yolunda oy vermeye hazırды ama, bu dileğin kendi içlerinden çıkmış gibi görünmesine önem verirlerdi.”

EMRULLAH EFENDİ (*Halkçı*, 79) – Ben bu siyasal canbazlıkları bilmiyordum.

Meşrutiyet'in ilânında bana böyle bir görev düşeceğini de düşünmemiştim.

Onun için geri çekilerek parti disiplinine uymakla yetindim.

Herhalde yaradılışım gereği olarak Parti'de seviliyor değildim; bazıları beni rakip sayarken bazıları dinsizliğimi söz konusu eden propagandanın etkisindeydi. Başlangıçta karmakarışık olan parti, zamanla ayıklandı; uyuşamayanlar karşıt partilere geçtiler.

Temiz ahlâkı, bilgisi ve zengin kültürüyle Maarif Bakanı olan Emrullah Efendi'yle²²⁴ aramızdaki olayı bir örnek diye anıyorum. Tevfik Fikret'in nazını çekemeyip ayrılışını kabul edişini bir yönetim eksikliği saydığımız için *Tanin*'de bazı yayınlar yaptık.

Parti bunu, benim onun yerine geçme dileğime bağladı, öyle değerlendirdi.

Emrullah Efendi'ye karşı verdiğim önerge önce Parti'de görüşüldü; Emrullah Efendi'nin tutulmasına karar verilince ben de Meclis'te –parti disiplini uğruna– onun yararına oy vermek zorunda kaldım.

“TANİN” VE PARTİ – Parti işlerine karışmamak kolaydı ama *Tanin* gazeteciliği beni bu yola itti. *Tanin*, okurların gözünde Cemiyet'in organıydı. Aslında tek başıma ve bağımsızdım, ama Cemiyet'i iş yükümlülüğüyle savunduğum için böyle sanılıyordu.

Üstelik Parti içindekiler bile beni liderlerle yakın ilişkide bilirdi.

Yabancı gazeteler de *Tanin*'i böyle değerlendirerek önem vermişlerdi.

Bu yüzden ben de zor mevkide kalıyordum, Kabine güç durumlarına düşüyordu.

Zavallı Hakkı Paşa, ne yaptıysa bu genel kanıyı değiştirmeyi başaramadı.

Üstelik bir kezinde görevinden ayrılmayı isteyecek kadar rahatsız olmuştu.

ÇESTER PROJESİ (*Halkçı*, 80) Bir Amerikalı sermaye sahibi, Anadolu'da Doğu sınırlarımıza kadar bir demiryolu şebekesi yapmak için başvurmuştu. Görünüşte pek parlak ve elverişli gelen bu tasarıyı Tanin tuttu, Hakkı Paşa savsaklamak istiyordu. Almanların Bağdat demiryolu²⁵ yüzünden Hakkı Paşa istemiyordu bunu. Bir gün Nafia müsteşarı Muhtar Bey'den duyduğumuz bir haberi yazınca, Alman elçisinin gücendirileceği düşüncesiyle Hakkı Paşa'nın sabrı tükendi. Sonunda her şeyi kendisine açıklayarak fena rastlantıya inandırmış olduk; istifasını geri aldı. Tanin'le Parti arasındaki ilişkinin varlığı sanısı, ben Tanin'i bırakınca kadar sürdü.

BÜYÜK BİR ZAYIFLIK – İttihat ve Terakki'nin ruhunda bir de zâhitlik (bazı yasaklara iyice uyan kişi) niteliği vardı. "Olgun kişi" kavramına uygun olabilmek için mevki tutkusu, eğlence, zenginlik, gösteriş... ittihatçılar için en büyük kusur sayılırdı. Saygıya yaklaşmak için zengin olmamak, dünya isteği izlememek, her özveriye katlanmak gerekirdi.

Oysa insan melek değildir; insan gerçeğini iyi bilmek gerekir.

Siyasal yerleri istemek kabahat sayılırdı. İttihat ve Terakki herkesi evliya gibi görmek istediği, göremediklerini kendine düşman ettiği için bu; bir siyasal parti için zayıflıktı derim.

Oysa düşmanlarınca bu özverili İttihat ve Terakki, çıkarıcılıkla suçlanmış, hepsinin yalan ve yanlış olduğu konusunda bende kesin kanı doğmuştur.

Bir sultanla evlendikten sonra Enver Paşa'nın Saray yaşamının gereklerine kapılıp gibi olması da eleştirilmişti. Onlara birçok kusur bulunabilirse de "İttihatçıların namuslarından zerre kadar şüphe etmeye hak yoktur" –*Tefrika* 81–.

31 Mart ayaklanmasından sonra Odesa, Lemberg, Peşte ve Selânik yoluyla İstanbul'a geri döndüğüm zaman, kargaşalıktan ve bunun sebep olacağı kesin bir yıkılıştan kurtulmuş bir yurt buluyordum. Ama özel yaşamımda, yıkılmış bir matbaa ve kapanmış bir gazeteyle karşılaşırıordum. O güne kadar *Tanin* için gerekli olan masrafı hep Hüseyin Kâzım sağlamış, yeni bina kurdurmuş, Avrupa'dan yeni makineler getirtmişti.

Ama şimdi Hüseyin Kâzım, artık başka bir masrafa olanak kalmadığını söylüyordu. Yepyeni ve o zamana göre en iyi makinelerle donatılmış koca matbaada ne harf kalmıştı, ne harf kasaları, makineler parça parçaydı. Eşya ve pencereler, camlar, kapılar kırılmıştı. Kasa da zorla açılmış ve içinde bir köşede tek bir metelik kalmıştı. Hiçbir yandan bir yardım beklenemezdi. Hükümetten ve Cemiyet'ten yardım beklemek aklımızdan bile geçmiyordu.

Postanede *Tanin* adına gelmiş bazı abone paraları vardı. Bunları aldık, 27 lira tuttu. Bir -ki liraya büyücek bir yemek masası olarak bir odaya koyduk. Çevresine beşer kuruşa dört beş sandalye dizdik, bir iki cam hokka ile kalem aldık. Yazarlar odası kurulmuş demektir. Harfleri verciye sağladık. *Tanin*, matbaamızda diziliyor, başka bir matbaada basılıyordu. İşte bu hazırlıkları görünceye kadar beş on gün geçtikten sonra *Tanin*'i yeniden yayınlamaya başladık. *Tanin* kendi satışıyla bütün zararlarını karşıladı; üstelik sonunda rotatif¹²⁶ bir makine almayı başardığı gibi matbaa binasını da genişletti.

Hareket Ordusu'nun zaferinden sonra sadrazamlığa Hüseyin Hilmi Paşa gelmişti. Hüseyin Hilmi Paşa, hazırlanan ayaklanmayı önceden haber alamamak ve başkaldırı başlayınca bunu bastırarak kadar yiğitlik ve ataklık göstermemekle suçlanıyorsa da, onu sadrazamlığa getirmek, sadrazamlıkta yapılmış değişikliğin hiçliğini göstermek olacağı için uygun görülmüştü.

Hüseyin Hilmi Paşa bir gün Yıldız Sarayı'nı gezmeye gideceğini söyleyerek beni ve Cavit'i de yanına aldı. Yıldız Sarayı'nı tanımak, benim için pek meraklı bir olay sayılabilirdi.

YILDIZ'I ZİYARET

Yıldız, şimdi Hareket Ordusu'nun işgali ve koruması altındaydı. Ordu İstanbul'a girince Yıldız Sarayı'nın yağmalandığı konusundaki söylentiler ağızdan ağıza dolaştı ve bütün bu söylentiler sonradan İttihat ve Terakki için hep birer suç diye yazıldı. Yıldız Sarayı'nda böyle bir yağma olayı yaratılmışsa, o tarihte resmî görev sahibi herkes İttihat ve Terakki'ye bağlı sayıldığı için belki de pamuk ipliğiyle Cemiyet'e bağlı beşinci, onuncu derecedeki kişilerin bunda ilgileri olmak gerekir. Ama İttihat ve Terakki'yi az çok temsil edebilecek sivil ve askerlerden hiçbirinin böyle bir yağmadan ne haberleri olabilirdi, ne de yağmaya katılabilirlerdi.

Hareket Ordusu'nda pek sıkı bir disiplin vardı. Bunu İstanbul'da yerli ve yabancı herkes görmüş ve gönül borcuyla karşılamıştır. Onun için Yıldız'da bir çapulculuk sahnesi olabileceğini akıl almaz. Olsa olsa, belki tek tük, sıradan hırsızlık girişimleri görülmüş olabilir. Herhalde bunun da pek kısa bir zamana sıkışmış olacağı kesindir. Çünkü sarayın ele geçirilişinden on gün geçmeden biz Yıldız'ı gezdik. Büyük bir düzen ve dikkat göze çarpıyordu. Ortada çapulculuğa işaret olabilecek en ufak bir iz bile göze çarpmıyordu. Birçok eşya, olduğu gibi, odalarda duruyordu.

Uzun yıllar müthiş bir ifrit gibi hayalimizde korkunç bir görünüm almış Yıldız Sarayı'na şimdi özgürlüğüne sahip bir yurdun çocuğu olarak, seyirci olarak girmek, içimde bir gurur uyandırıyor.

BİR KAMIŞ KALEM

Yıldız Sarayı'nın, "saray" kavramının zihinde uyandırdığı imgeyle uyuşan hiçbir varlığı yoktu. Biçimsiz, plânsız, beğenisiz bir sürü yapılar. Bunları daha çok şaşkınlıkla seyrediyordum. En çok Abdülhamid'in özel dairesini görme isteğindeydim. "Hiçbir gece hangi odada yattığı belli olmaz" diye ağızlarda bir hikâye gezerdi. Hüseyin Hilmi Paşa saraya bir kez daha girmiş olduğu için odaları tanıyor ve bize ayrıntılı bilgi veriyordu. Bir hükümdarın yatak odasına benzeyen hiçbir odaya rastlamadım. Üstelik o gün Abdülhamid'in hangi odada yattığını kestiremedik. Yalnız bir odada bir yazı masası gördüm. Üzerinde yazı takımı ve kameş kalemler duruyordu. Hüseyin Hilmi Paşa: "Burası Abdülhamid'in yazı odasıdır" dedi. Padişah buyrukları bu masanın üzerinde imzalanıyordu ve bu buyruklarla ülke, yıkılışa doğru gidiyordu. Masaya yaklaştım. Kameş kalemlerden birini aldım. Abdülhamid'in kalemini bir anı olarak saklamak isteğinde kendimi engelleyemiyordum. Hüseyin Hilmi Paşa'ya; "Abdülhamid'in kalemini anı olarak alacağım" dedim. Bu kalem bende uzun süre kaldı. Ama Mütareke'de ben tutuklandıktan sonra evime Fransızlar girerek eşyalarımı el koydukları zaman, o kargaşalıkta kalem de kayboldu.

Abdülhamid'in özel oturma yeri denilen daireyi bütün ayrıntılarıyla gezmek istedik. Burası; hasta ya da çılgın bir mimarın beyninden çıkmışcasına düzensiz bir yapıydı. Odadan odaya geçiliyor, bazen, hiç gereksiz yere, bir iki basamak merdiven iniliyor, bazen gereksiz merdiven çıkılıyor. Dar yollar, karanlık odalar. Bir kapı açıyorsunuz: Bir hamam. Duvarlar güzel fayans; ama bu fayansların üzerinden çirkin kurşun borular geçmiş. Hiçbir yanda bir beğeni inceliği yok.

Eşya bile bayağı. Bir kapı açıyorsunuz: Beyoğlu mağazalarından birinin deposuna girdiğinizi sanıyorsunuz; üstüste eşya yığılmış. Aralarında tuvalet sabunlarından

başlayarak türlü türlü şeyler var. Dar koridorlar, birçok dolaplarla iyice darlaştırılmış. Dolaplarda fantazi yeleklerden, türlü türlü giysilerden ve çamaşırlardan birçok çeşitler. Odanın biri frenk gömleği kutularıyla dolu. Bunların arasında tütünler, sigara kâğıtları, sigara ağızlıkları karışık.

“Acaba Hareket Ordusu Yıldız’a girince eşyayı topladılar ve böyle rastgele bir yere mi taktılar?” diye merak ettik. Hiçbir şeye el sürülmediğini, her şeyin olduğu haliyle yerinde bırakıldığını söylediler.

Abdülhamid’in yatak odası denilen salon bir oranla büyükçeydi. Hereke kumaşlarından yapılmış bir yatak vardı. Bunun başucu duvara dayanmış, ayakucuna birçok yastıklar atılmıştı. Abdülhamid, rahat ve derin bir uykuya dalmamak için, ayaklarının uzanmasına engel olmak üzere bu yastıkları ayakucuna doldurturmuş.

Yatak odasının ortasında bir kâğıt yığıntısı... Belgeleri incelemekle görevli komisyon burada iş görmüş, jurnalleri ayırmış, bir bölümünü yerde bırakmış. Boş zarflar. Zarfların arasında “... kulları” diye kimin tarafından verildiği yazılı. Bazı zarflar hâlâ kapalı duruyordu. Bunlardan birini rastgele alarak açtım.

Ne garip rastlantı! İmzayı görünce içimde büyük bir acı duydum. Abdülhamid’in en çok önem verdiği, en sözü geçer Bakanlarından birinin oğlunca sunulmuş bir kâğıt elimde duruyordu. Bu genç, baskı döneminde, evine edebiyat ve sanat meraklılarını toplar; onlarla geç vakitlere kadar yurt, özgürlük, ülkü konularında konuşmalara girişirdi. Aydın, zeki ve yurtsever, temiz bir genç olarak görünürdü. Onun konağında Abdülhamid’e her gece lânetler savrulurdu. Bu yönetimle ülkenin batacağını ileri sürmekte ev sahibi en çok ileri gidenler arasındaydı. Üstelik yürürlükteki kötülüklerin nasıl düzeltilebileceği ve ülkenin nasıl kurtarılabilceği üzerine Abdülhamid’e yol gösterici yazılar verdiğini söyler ve bize de okurdu. İşte özgürlükçü düşüncelerinden ötürü pek sevdiğimiz ve saydığımız bu

açık kafalı gencin şimdi şu mektubunda öğreniyorum ki kendisinin Devlet Şûrası üyesi olarak resmî aylığından başka Abdülhamid'ten ayda 150 altın ödeneği vardı ve temmuz aylığını aldığından ötürü "Padişahın ayak tozu-na" (hâk-i pâ-yi şâhâne) saygı ve gönül borcunu sunuyordu. Bir yandan bizleri başına toplayarak Abdülhamid'e lânetler okumak, öte yandan o zorba ve zalim padişahın gizlice düzenli bağışlarını almak ve ona teşekkür yazıları sunmak! Bizleri geceleri evine toplaması, olasılık içinde ki, Abdülhamid'e karşı bir çeşit şantaj yapmak, kendisine bir önem kazandırmak ve böylece daha fazla bağışa, rütbe ve aylığa ulaşmak içindi! Gerçeğin şu iğrenç görünümü içimi nefretle doldurdu. Bu teşekkür yazısını cüzdanıma koyup sakladım.

(Olay tarihinden 27, ikinci yayınından 50 yıl sonra bile Yalçın'ın ad vermek gereğini duymaması, dikkat çekicidir. Cüzdana saklanan mektup ne sağlayacaktır? R.M.)

ELMASLARA GELİNCE...

Kapalı jurnallerden birkaç tanesini daha açtım: Rütbe istiyorlar, nişan istiyorlar, bağış istiyorlardı! Ne kadar aç, düşkün, ahlâksız ve karaktersiz adamlar varsa gözlerini Yıldız'a çevirmişler, orada ulusu ezen zorba hükümdardan para dileniyorlardı.

Abdülhamid'in dairesinde her yan jurnal ve kâğıtlarla doluydu. Abdülhamid'in kendisine sunulan hiçbir kâğıdı yok etmediğini söyleyenlerin hakkı olduğu anlaşılıyordu. Hamamların billur raflarında bile jurnaller yığın yığın duruyordu. Bütün İstanbul'un ve Türkiye'nin manevi çirkinlikleri hep Yıldız'a akarak ulusun bütün erdemlerini boğacak bir bataklık halinde bu dairede toplanmış gibiydi.

Bir odaya girdik. Abdülhamid'in en çok burada vakit

geçirdiğini söylediler. Oturduğu sedirin üzerinde bir kır manzarasını gösteren renkli sedeften kakma iki raf vardı ki, bunları Abdülhamid kendi eliyle yapmış. Yerde bazı yaverlerin fotoğrafları sürükleniyor. Hepsinde “filânca kulları” diye bir satır yazı. Buraya girenlerin hepsi kul! Yıldız Sarayı’nın eşliğinde, insanlık onurunu feda etmeden, içeriye yol bulmanın olanağı yok.

Karşıda büyük bir dolap var. Kapağını açtık. Ressamlara özgü araçlar, gereçlerle dolu.

Hamamın yanında bir taş merdiven. Buradan, kasaların bulunduğu odaya iniliyor. Ortalık karmakarışık. Kutular içinde rovelverler, sandıklar, çantalar ve her yanda jurnaller! Dahası var; sobaların içinde külleri duran yeni yakılmış kâğıtlar.

Kasalardan çıkan elmaslar üzerine gazetelerin ilk günlerde pek abartmalı haberler vermiş olduklarını görüyordum. Yetmiş dört bin altınlık bir inci tespihten söz etmişlerdi. Oysa saklanan beş inci tespihten hiçbirisi uzaktan bile bu değere yaklaşılamazdı.

Elmasların hiçbirinde bir güzellik, bir beğeni yoktu. Bazılarının yapılarındaki eksiklik, hazineden alındıkları sanısını veriyordu. Bunlarda iri zümrütler vardı. Ama renkleri güzel değildi. Pırlantalı, zümrütlü kahve zarfları ise pek zarifti.

MÂBEYN DAİRESİ

Dar ve karanlık koridorlardan geçtikten sonra, küçük mâbeyn dairesine geldik. Dairenin karşısında limonluklar ve içlerinde çiçekler görülüyor. Küçük mâbeyn dairesinin büyük salonu şimdi tarihsel bir anı değeri kazanmıştı. Tahttan indirildikten sonra Selânik’e götürüleceği Abdülhamid’e bu salonda duyurulmuştu. Yıldız’ı gezerken bize eşlik eden Albay Galip Bey, Millet Meclisi’nin bu kararını

Abdülhamid'e bildirmişti. Bir kapı önündeki paravanayı bize göstererek: "İşte Abdülhamid şunun arkasında durak-sama geçirdi, ilerledi, geriledi, homurdandı, ama bir şey söyleyemedi" diyordu.

Güzel bir merdivenle küçük mâbeyn dairesinin üst katı-na çıktık. Burada gene bir yatak odası vardı. Üç dört yerde gördüğümüz bu yatak odalarının hangisinin Abdülhamid'e ait olduğunu, yukarıda da söylediğim gibi, kimse doğrula-yamıyordu. Bir söylentiye göre Abdülhamid, taşınması ko-lay gezi karyolalarından birini rastgele bir tarafa kurdura-rak birkaç saat için orada vakit geçirirmiş. Bunların birer masal değeri olması gerekir. Bu gibi olayların ertesinde böyle zamanlarda ağızlarda gezen hikâyelerin çoğunu sakı-narak dinlemek daha doğru olurdu.

Küçük mâbeyn dairesinin üst katı, öteden beri eşyanın konmasına ayrılmış uzun bir salon halindeydi. Her yan pencere. Bütün İstanbul ayak altında kalıyordu. Sol pence-reler Yıldız Parkı'nın bütün güzelliğini gözönüne yayıyordu. Yemyeşil bir vadi aşağı doğru uzanıyor; arada mor mor çi-çekler. Sarayburnu'na bakan cephede bir de dürbün vardı. Bu bahar sevincinin içinde büyük havuzdaki siyah kuğular biraz hüznü görünüyorlardı. Sandallar havuzun kıyısında karaya çekilmişlerdi. Küçük bir kotra olduğu yerde sallanı-yor; su üzerinde yürüyen bir bisiklet hafif hafif ilerleyerek gözden kayboluyor. Bunda şimdi Abdülhamid'in güzel ha-layıkları değil, Hareket Ordusu'nun iki subayı geziyordu. Kanaryaların cıvıltıları arasında papağanların acı acı bağır-maları kulağa pek çarpıyordu. Güvercinler başbaşa birbirle-rine sonsuz bir sevişme destanı okur gibiydiler. Büyük ağaç-lara asılmış salıncaklar, hüznü bir boşlukla yukarıdan ba-kıyorlar.

Diyorlar ki sarayın her yanını, sarayda yaşayanlar bile bilmezmiş. Saray içinde, saray bahçesinde bile sınırlar var-mış ki oradan öteye geçilemezmiş.

Yıldız'da bir kitaplık ve müze de vardı. Bunlar, bahçenin kenarında uzayıp giden bir katlı daire içindeydiler. Kitaplıkta 25 bin ciltli kitap olduğunu söylüyorlardı. Kitapların çoğu Fransızca. Birkaçına göz gezdirdim. Pek değersiz eserler elime geldi (*Halkçı'da* -83- "pek değersiz eserler değildi.") Ötede masa üzerinde birçok albüm; bunlarda her yanın resimleri vardı. Ötede beride yığın yığın torbalar ve çuvallar. Bir tanesinin üzerinde "Ebüzziya Tevfik Bey'in"¹²⁷ evinden alınan kâğıtlar" yazısı okunuyordu.

Müze, kitaplığın karşı tarafındaydı. Yıldız dairelerinin hiçbirinde görülmeyen düzen, bizi şaşırttı. Müze çekmelerinden birini açtım; içi jurnal dolu idi. Ufak bir bahçe sonundaki harem kapısından yeniden dışarı çıktık. Sağda basık bir daireye işaret ederek: "İzzeddin odası" dediler. Osmanlı imparatorluğunun vezirleri, devlet adamları, büyüklü küçüklü memurları, burada bir rütbe ya da nişan için, ya da yerlerini koruyabilmek ve yüksek bahtlara erişmek için, alçak ve hor görülmüş olarak beklemişler, etek öpmüşlerdi.

Büyük kapıdan çıkarken göğsümü şişirerek bol ve geniş bir nefes almak istedim. İçime dolan anlatılması güç duyguları, umutsuzluğu ve acıyı içimden kovmak gereksinimini duyuyordum.

Abdülhamid'in 31 Mart Olayı'ndaki rolünü anlamak, benim için pek merak olmuştu. Abdülhamid'in mâbeyn başkâtibi Cevat Bey'le görüştüğüm zaman, onun bilgisine baş vurdum ve kendisinin izlenimlerini anlamak istedim. Cevat Bey, 31 Mart Olayı'nın Abdülhamid'in bilgisi içinde oluştuğuna inanıyordu. Şöyle diyordu:

"Abdülhamid'in ne kadar kuruntulu olduğu, tahttan indirilmek korkusundan hiçbir zaman kurtulamadığı bilinir. İşte hiç olmayacak şeyler için yürek çarpıntılarına düşen Abdülhamid, bu gericilik olayı sırasında zerre kadar ılımlılığını, sağlamlığını, neşesini yitirmemiştir.

31 Mart salı günü akşamı, İstanbul tarafındaki başkaldıran askerler sevinçlerini göstermek için yaylım ateşine başladıkları zaman, işin içyüzünü bilmeyenler dehşetli bir öldürme olduğunu sanmışlardı. Yıldız'da kimsenin bu silah atma olayının içyüzü üzerine bilgisi yoktu. Telâş içinde hemen Abdülhamid'in yanına koştum. O hiç merak etmiyor, önem vermiyordu. Eğer oluşmakta olan eylemin içyüzü üzerine güven duymasaydı, bu kadar gönül rahatlığıyla durabilir miydi?

Abdülhamid'e, 'bazı din ileri gelenlerini ve mareşalleri kışlalara göndermesini, bunlarla askere seslenen bir padişah yazısını bildirmesini, şeriate aykırı olan adam öldürme eyleminden şiddetle kaçınmalarını halifelik adına buyurmasını' önerdim. Bu anlamda bir padişah yazısının müsveddesini de yazmıştım. Sadrazam Tevfik Paşa, karalamayı gördü ve onayladı. Ama Abdülhamid, kendisine sunduğum bu kâğıdı yırttı, attı. Abdülhamid, çarşamba günü böyle kesin bir buyruk bildirmiş olsaydı, şüphesiz ki birçok acı olayların önüne geçilebilirdi. Ama Abdülhamid, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerini, aydın düşünceli kişileri kendisinin düşmanı saydığı için hiç sevmezdi."

SON GÜNLERİ

Abdülhamid'in son günleri konusunda da Cevat Bey şu bilgileri verdi:

"Abdülhamid başarısına kesinlikle inanıyordu. Önce İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi'nden çok şiddetli bir telgraf geldi. Abdülhamid buna hiç önem vermedi. Sonra bütün İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerinden ve bazı illerden sert protestolar yağmaya başladı. Abdülhamid bunlara da aldırmadı.

İstanbul üzerine yürüdüğü söylenen Hareket Ordusu'nun ancak üç taburdan oluştuğunu sanıyordu. Adana'daki öl-

dürme olayları¹²⁸ üzerine oraya asker göndermesi için İkinci Ordu Komutanlığı'na buyruk verilmişti. Harbiye Bakanı Ethem Paşa mâbeynde iken bu telgrafa cevap geldi. Abdülhamid Ethem Paşa'nın elinden telgrafı kaparcasına alarak kendisi açtı. Komutan, İstanbul'daki askerden Adana'ya kuvvet gönderilmesini salık veriyor, bununla birlikte Dede-ağaç'a üç tabur göndereceğini de bildiriyordu. İşte Abdülhamid bu üç taburun İstanbul üzerine geleceğini tahmin etmişti.

Buna şükretmelidir. Çünkü Abdülhamid, başına geleceği tahmin etmiş olsaydı İstanbul'u berbat ederdi. Cuma günü Davutpaşa kışlasını tutan Hareket Ordusu, cumartesi günü İstanbul'a girdi. Abdülhamid'e güvence veriliyor, kan dökülmemesine çalışılıyordu. Hareket Ordusu Yıldız'ı hiçbir olay çıkarmadan ele geçirdi, her yanı sardı. Artık bu dakikadan başlayarak Abdülhamid'in saltanatı fiilen sona ermişti. Abdülhamid'in dünyayla ilgisi kesilmişti. Gazeteler çıkmıyor diye kendisine gazete de vermediler. Tahttan indirilişini top seslerinden öğrendi. Çırağan Sarayı'nda¹²⁹ oturmak istiyordu. Ama geceleyin Galip Bey ve başkaları gelecek Selânik'e gideceğini bildirdiler. Abdülhamid, İstanbul'dan ayrılmamak için direniyordu. Ama buyruk iyice kesindi. Arabalar hazırlanmıştı. Abdülhamid arabaya bindi. Asker selam durdu. Osmanlı tarihinde karanlık ve kanlı bir dönemi temsil eden padişah, gecenin karanlığı arasında Yıldız'dan ayrıldı...¹³⁰

İDAM KARARLARI

Bir gün öğleden önce, Meclis'e gitmek üzere evden çıkmıştım. Sultanahmet'te tramvaydan indiğim zaman, Ayasofya alanına doğru büyük bir kalabalığın her yanı kapladığını gördüm. Yeniden bir 31 Mart mı? Ama bu dilsiz, şaşkın, birer hayalet gibi dolaşan sessiz bir halktı.

İçine sokulunca sorunu anladım: Harp Divanı yakaladığı asiler için ilk ölüm kararlarını vermiş, yargılar yerine getirilmişti.

Abdülhamid zamanında yasal ölüm cezası uygulanmazdı. Onun için İstanbullular sokakta asılmış bir adamı hiç görmemişlerdir. Ben de görmemiştim. Koca Ayasofya alanını birçok asılmış kişilerle dolu görmek, birdenbire üzerimde derin bir etki yarattı. O düzeyde ki 27 yıl aradan sonra bugün şu satırları yazarken, cezalarını çeken hükümlüler göğüslerinde yaftalı beyaz gömlekleri, kızarmış yüzleri, yana çarpılmış başları ve burunlarından akan sümükleriyle gözümün önünde yaşıyorlar.

Siyasal hayat ve Meşrutiyet, yalnız sokaklarda adalet, özgürlük, eşitlik ilkelerini taşıyan kırmızı bayraklarla doluşarak “yaşasın!” diye bağırmaktan, kürsülerde hürriyet ve adalet konuları üzerine kolay söylevler vererek alkış toplamaktan oluşmuyordu. Onda parti çekişmeleri vardı; bu çatışmaların çirkin biçimleri, kana ve öldürmeye kadar ileri giden yolları vardı; ve sonunda işte böyle darağaçları vardı... Oysa ben bu hayatı böyle mi düşlemiştim? Hürriyet dönemi gelir gelmez işler düzelecek, hak ve adalet hüküm sürecek ve bütün insanlar kardeş olacak değil miydi?

Bu aldanıştan sonra pek kısa bir zaman içinde asıl çıplak gerçekle böyle karşılaşmak, beni kişiliğimin ta derinliklerine kadar sarsıyordu. İdealim gidiyordu, beni ayakta tutan belkemiğim kırılıyordu, siyasal hayattan iğreniyordum.

(Asılmışların çehrelerinde kendi yüzünün hatlarını görür gibi olduğunu söyleyen Yalçın -*Tefrika* 84-; günün birinde kesinlikle asılacağı gibi bir kaniya saplandığını, ne zaman tutuklanmışsa sonucun idam sehпасına gideceğini düşündüğünü söyler. Sonuç böyle olunca, sonucu beklemek de ilgisiz karşılanmalıdır yargısına varır; hatta bu sonucun gerçekleşmemesine şaştığını belirtir. 31 Mart sonrasında, kanlı ve kısa bir ara dönemden sonra, Cemiyet'in

gücünün sınavdan geçmişçesine arttığını, muhaliflerden bazılarının kaçtığını, asılanlarla hapse tükılanların İttihat ve Terakki'nin yıldırmısına uğradığının kabul edildiğini açıklar. Aslında Cemiyet'le Hareket Ordusu arasında özdeşlik yoktur. Siyasal ayıklama eyleminden sonra İttihat ve Terakki'nin doğrudan doğruya iş başına geçmek kararına vardığını, ancak Hareket Ordusu'yla anlaşmazlık içinde bulunduğunu ileri sürer. Yeni kurulan kabine de öncekilerden ayrı değildir; tecrübeli sayılan eski devlet ileri gelenleri. Eski-lik ve yenilik çarpışması içinde geçtiğini söylediği yılların olaylarını aydınlatma amacıyla *Tanin*'deki makalelerinden parçalar aktaran Yalçın; Nafia Bakanı Nordikyan Efendi'nin *La Turquie* gazetesindeki konuşmasına takılır; Bakanların, mebusların arasından seçilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yenilerin, gençlerin hükümeti ele alabilmesini sağlamak için uzun bir hazırlık dönemi, görenekler ve alışkanlıklarla çetin bir çarpışma evresi geçirildiğini söyleyen Yalçın —85—; ilk adımın Cavid Bey'in Maliye Bakanı oluşu sayılması gerektiğini belirtir. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesindeki, sonradan Âyân üyesi olan Maliye Bakanı Rifat Bey, bu yere Cavid'in daha yaraşır olduğunu söyleyerek görevinden ayrılmış, hiçbir devlet adamında görülmemiş bir fedakârlık ve alçakgönüllülükte bulunmuştur. Sırf Selânikli olduğu için sevilmeyen Cavid'in yeteneği ve gücüyle göze çarptığını, göreve gelmesinin temelli bir karşı koyma uyandırmadığını ekler; bu bölümdeki kendi sözleri şöyledir: "Ama bereket versin ki Cavid'in kişiliğinde güzel söz söylemek yeteneği, derin ve gerçek bir güçle birleşmiş bulunuyordu. Yenilerden kabineye ilk giren bakanın Cavid olması, ilerisi için pek değerli bir başlangıç oldu. Onun görevindeki başarısı, yenilik ve gençlik yanlılarının elinde güçlü bir kanıt ve dayanak yarattı."

İKİNCİ HAREKET

Bütün Meşrutiyet döneminin ayırıcı niteliklerinden birini veren ikinci hareket, milliyet çatışmalarıdır. 31 Mart Olayı patlak verinceye değin bu hareketin ne kadar azgın

bir biçim almış olduğunu anlatmıştım. 31 Mart Olayı, bu harekette kısa bir ara dönem oldu. Ama bu o kadar köklü ve temelli bir sorundu ve kaynakları o kadar canlıydı ki hiçbir şeyle önüne geçmeye olanak yoktu.

Hareket Ordusu'nun başarısı sonucunda yeniden kurulan Meşrutiyet, bir Adana boğazlaşması sorunuyla karşılaştı. Adana'da Müslümanlarla Ermeniler arasında çok acı ve dehşetli bir vuruşma olmuştu. Doğallıkla Ermeniler bunu Müslümanların bağnazlık ve yabanlığına bağlıyorlar, büyük bir sorun yapıyorlardı. Görünüş de kendilerine hak verdiriyordu. Avrupa kamuoyunu pek çok düşünmek zorluğunda bulunan Meşrutiyet'e bu boğazlaşmadan hiçbir sorumluluk payı düşemezdi; çünkü konu, İstanbul'daki irtica zamanına rastlamıştı. Gene de Adana'daki cinayetlerin hesaplarını görmek, Meşrutiyet'i çok güç bir durumda bırakıyordu. Ermeni komiteleri bunu dünyanın her yanında bize karşı propaganda yapmak için çok iyi bir fırsat sayıyorlardı. Sorumluları bulup cezalandırmak, bağnaz Müslüman yığınının çok üzecekti. Adana boğazlaşması, Türkiye'deki Ermeniler arasında büyük bir yakınma ve hoşnutsuzluk etkeni olmuştu¹³¹.

Meclis'te dışta göze çarpmayacak kadar küçük bir olay, milliyet duygularının Araplarda aldığı şekil üzerine bize açık bir bilgi verebilir. Fizan mebusluğuna İttihat ve Terakki adayı olarak Câmi Bey¹³² seçilmişti. Arap mebuslarından biri; "Câmi Bey subaydır, oraya görevli memur olarak gönderilmiştir. Yerel halktan değildir, mebusluğu kabul edilemez" dedi.

Arap mebuslarından Abdülhamid Zehravî Efendi de soruna karıştı; "Ülkenin esenliğini (selâmetini) düşününüz" dedi. Bir Türk olan Câmi Bey'in Fizan'dan¹³³ mebus seçilmesi, ülkenin esenliğini tehlikeye koyacak kadar Arap mebusların milliyet duygularını ileriye götürüyordu. Önceden Bingazi'den¹³⁴ seçilmiş bir Arap mebusunun tutanağı meclisçe kabul edilmeyerek bahane bulunmuştu. Onlar 'bunu Araplığa karşı bir saldırı ve hor görme biçiminde göstermek istiyorlardı.

İMTİYAZLAR (AYRICALIKLAR)

Rumlar en ufak bir vesileyle “mezhep ayrıcalıkları” sorununu tazeliyorlardı. 31 Mart’ın ertesinde ortaya bir okul işi çıkardılar. Rumlar, mezhep ayrıcalıkları hakkına dayanarak lise düzeyinde ve yüksek okullar açmak istiyorlardı. Bunlar üzerinde devletin denetim hakkını tanımıyorlardı. İttihat ve Terakki’nin, Müslüman olmayan unsurların okullarında da Türkçe okutmak istemesi büyük bir cinayet gibiydi. Rum patriği şöyle haykırıyordu:

“Patrikhane, tarihin verdiği mezhep ve milliyet hakkını, yüzyıllardan beri yasal olarak korumuş; bugünü de gözü-nün önünden ayırmayarak, Osmanlı ülkesindeki ulusal varlığını ve buna dayanarak maarif bağımsızlığını yöneten hususların bir noktasının bile değiştirilmesini hiçbir vakit kabul edemeyecektir...” (*Tanin*, 13 Haziran 1909).

(*Neologos* gazetesinden alıntı yapan, Bulgar eksarhının³⁵ sözlerini aktaran Yalçın; Müslüman olmayan hiçbir unsurun Türk’e yaklaşmadığını, Türkçeyi resmi dil olarak kabul etmek istemediklerini belirtir. İttihat ve Terakki’nin içinde bulunduğu zorluklara örnek diye gösterdiği bu konudan sonra genel betimlemelere girer. Mahmut Şevket Paşa’nın Yunanistan taraflarındaki silah kaçakçılığı üzerine Patriğe sertçe davranması, onun istifaya bile kalkışmasına yol açmıştır. “Bütün bu kışkırtmalar Balkan savaşının ilk hazırlık evrelerini oluşturur” der. Türklüğün de nasıl bir aymazlık içinde bulunduğunu açıklamak için 13 haziran tarihli *Tanin*’deki *Saat Kavgası* yazısından aktarmalar yapar. –*Halkçı, Tefrika 87*–. Rıza Tevfik’in ezan saati yerine şimdi kullandığımız saati kabul etmek düşüncesi, ‘şeriate aykırı’ diye gürültülerle reddedilmiştir. Durumu eleştiren Yalçın; bu meclisle iyi şeyler yapılamayacağını ama İttihat ve Terakki içinden hiçbir kişinin de diktatörlük kuramayacağını söyler...)

1325 yılı (1909) temmuz ayı sonlarına doğru (ağustos başları; 13 günlük takvim ayrılığı - R.M.) Talât'ın İçişleri Bakanlığına gelmesi, İttihat ve Terakki'nin ve gençliğin hükümete biraz daha sahip olması bakımından büyük bir önem taşır. Gençliğin ve devrim taraflılarının yengisine doğru yeni bir adım daha atılıyor demektir.

İçişleri Bakanlığı, en zor görevlerden biriydi. Bizim eski "deney görmüş" paşalarımızın, sadrâzamlarımızın bile içişlerinde hiçbir iş göremedikleri göze çarpıyordu. Bu kadar güç bir yük altına giren Talât kimdi? Aykırı olanlar eski bir telgraf memuru olan Talât'a karşı bulunmaktan, birçok dedikodular çıkarmaktan geri durmamışlardı. Üstelik bilgisizliğinden ve okuma yazma bilmezliğinden bile söz edecek kadar insafsızlıkta ileri gitmiştiler.

Tanin'e yazmak için yeni İçişleri Bakanı'yla görüşmeye gittiğim zaman bunları hatırlıyordum. Talât'ın İçişleri Bakanlığı'nı başaracağından doğrusu benim de şüphem vardı. O eski gelenek, hepimizin ruhuna işlemiş denilebilirdi. İçişleri görevinde hiç bulunmamış, devlet işlerine bütünüyle yabancı kalmış, yüksek bir öğrenim görmemiş bu deneysiz "telgrafçı", koca imparatorluğun İçişleri Bakanlığı'nda ne yapabiliirdi?

Yeni İçişleri Bakanı'nın odasına girdim. O, yerini yadırgamış bir durumda masasında oturuyordu. Gülererek karşıladı, hemen şakaya başladı. Ben bazı şeyler sordukça, yabancı bir gazeteciymişim gibi ağzımdan işittiği sözlere gülererek: "Canım uydur uydur yaz!" diye karşılık veriyordu. Odacı içeri girdi. Rum Patriği'nin ziyarete geldiğini haber verdi. Talât yüzüme baktı. Sıkıldığı belliydi. Hemen anladım; bizim orada yüz yüze olmamızın uygun düşmeyeceğini düşünüyordu. *Tanin*, Rumların gözünde bir kâbus etkisini yapıyordu. En ufak bir şeyden bir sorun yaratmak ve çıban başı koparmak isteyen Rumların belki bu görüşmeden de bir sorun çıkarmaları olanağı vardı. Ayağa kalktım. Talât, "Şu içeriki odaya geç" dedi.

Burası özel bir odaydı. Oturdum, beklemeye başladım. Ama Patrik efendi şüphesiz sözü uzatıyordu ki epeyce vakit geçtiği halde Talât beni çağırtmıyordu. İşim vardı. Odanın koridora açılan kapısından çıkıp gitmek istedim; kilitliydi. Hapsedilmiş kaldığım odada gezinmeye başladım. Sinirlenmişim. Bu kadar uzun ne konuşuyorlar diye Bakanın odasına açılan kapıya yaklaştım. Kozmidi'nin kalın sesi geliyordu. Patriğe tercümanlık için arkadaşlık yaptığı şüphesizdi. Patriğin İçişleri Bakanı'nı ziyaretinin, bazı işlemlerden yakınma maksadına dayandığı anlaşılıyordu. Doğallıkla merak ettim ve ilgiyle dinledim. Rum patriği Rumca söylüyor, Kozmidi çeviriyordu Türkçe'ye. Patriğin adını şimdi hatırlamıyorum. Ama güçlü ve mantıklı bir adam olduğu anlaşılıyordu. Konuşmayı dinlerken bazı yerlerde sanki heyecana kapılıyordum. Patrik İçişleri Bakanı'nı güç durumunda bırakabilecek biçimde sıkıştırıyordu. Talât'ın nasıl karşılık vereceğini bilmeyerek üzülüyordum. Ama Talât bütün bu zorlukların içinden çok ustaca bir manevrayla sıyrılıp çıktıkça rahat bir nefes alıyordum. Bundan sonra, yeni İçişleri Bakanı'na karşı içimde çok derin bir güven duydum. Konuşma bittikten sonra Talât'ın gülerek elini sıktım ve kutladım.

İNANÇLI, ATEŞLİ BİR DEVRİMCİ

Talât ilk zamanlarda İttihat ve Terakki'nin pek göze çarpmayan şeflerinden biriydi. Ama sonra aylar ve yıllar geçtikçe İttihat ve Terakki'nin en köklü ve güçlü üyelerinden oldu. Bunu yalnızca yeteneğine, keskin ve oynak zekâsına borçludur. Başlangıçta Talât da, hemen bütün arkadaşları gibi, deneysiz, dünya ve siyasa işlerini bilmez, yüzeyde bir siyasetçi, ama inançlı ve ateşli bir devrimciydi. Ondaki ayırık zekâ, kendisini elinden tutup yükseltti. Olayların içinde pişti. Genel olarak hayatı, dünyayı ve siyaseti

öğrendi. Bir komiteci olarak işe başlamışken, gerçek bir devlet adamı olarak yetişti. Bazı arkadaşları gibi, başlangıç noktasındaki ilkel ve basit zihniyete saplanıp kalmadı. On-
da büyük bir gelişim ve çevreye uyma yeteneği vardı. De-
ney, onun için ders oluyor, düşüncelerine uzağı görme ve
genişlik kazandırıyordu.

Yavaş yavaş Cemiyet'in ve hükümetin bütün yükü Ta-
lât'ın omuzlarına yüklendi. Cemiyet demek, hükümet de-
mek Talât oldu. Bu cümleyi 14. Louis'nin¹³⁶ "devlet be-
nim" sözünün işaret ettiği bir baskı ve egemenlik anlamı-
nı belirtmek için kullanmıyorum. Talât'da olmayan bir-
şey varsa o da, diktatörlük ruhuydu. O siyasal hayatının
en parlak, en gösterişli, en güçlü zamanında bile alçakgö-
nüllü, sade, kanaatlı ve gösterişsiz olarak kaldı. Baht
yüksekliği ona gurur ve sarhoşluk vermiyor, yalnız şakak-
larında ak telleri artırıyor. O söz geçerliği ve baht yü-
celiğinin yalnız ağır, acı ve sorumluluk taşıyan yanlarını
yükleniyordu. Meşrutiyet'ten önce küçük bir telgraf me-
muru iken ne kadar demokrat, sade ve hür ruhlu ise, Tür-
kiye'nin yazgısını omuzlarına almış bir sadrâzam olduğu
zaman da aynı belirgin niteliklerini sanki bir kusur ola-
cak biçimde koruyordu. Talât, sanki bir "zahit"¹³⁷ ruhuy-
la doğmuştu. Gözünde para pek aşağılık bir şeydi ve pa-
rayla baht açıklığına tapanlar, ona nefretten başka bir
duygu vermezlerdi. Sadrâzam konağı¹³⁸ belki de bazı ka-
lem müdürlerinin evleri kadar gösterişli değildi. Koltukla-
mak, dalkavukluk yapmak isteyenlerden de iğrenirdi. Te-
miz bir aile hayatı içinde pek sevdiği yaşlı anacığı ve kız
kardeşleriyle mutluydu. Bütün mevki tutkusunu, bütün
zevkini, keyfini, cümbüşünü, eğlence sevgisini, çapkınlığı-
nı, bütün kalbinin ateşlerini, zihninin çalışmasını yalnız
bir nokta üstünde toplamıştı: Yurdu kurtarmak ve Meş-
rutiyet'le başlayan yenileşme ve yükselme hareketini ba-
şarıya götürmek.

Bu uğurda her şey onun gözünde sakıncasızdı. Çok te-
miz ahlâklı bir adam olduğu halde, hükümet ve siyasa işle-

rinde yalan söylerdi. “Atlatmak” hususunda büyük bir us-taydı. Ama buna onu çevre zorluyor denebilirdi. Her başı sıkılan Talât’a başvuruyor ve ondan yardım umuyor, ilgi istiyordu. Doğru söylenir ve isteklerine “olmaz” cevabı ve-rilirse gerçeği işitmeye kimse dayanamıyordu. Herkese, köksüz olduğunu kendileri de duysalar bile, gene de bir te-selli sözü, belirsiz bir vaat gerekliydi. Talât da bunları esir-gemez olmuştu.

AĞIR GÖREV

Talât’da yalnız başarının verdiği resmî bir söz geçirme yoktu. Ona sevimli yaratılışından, uyanık zihninden ve yüksek zekâsından gelen bir çekicilik de eklenmişti. Ta-lât’a darılamazdı. İlk görüştüğü adamların üzerinde bile iyi bir etki bırakır, herkesi sanki sihirler, büyüler ve kendi-sine tutkun bırakırdı. Bu etki ve söz geçirmesinden yaban-cılar bile pek uzak kalamıyordu. Verdiği sözleri tutmadı-ğından kaç kez yakındığını işittiğim Fransız elçisi M. Pompard’ın, bunları yana yakıla anlatırken gözlerinin içinde Talât’a karşı bir sevgi gülümsenmesi parladığını gör-müşümdür.

Cemiyet’i ve Parti’yi yönetmek kolay bir iş değildir. Çeşitli dilekler, uyuşmazlıklar, düşünceler çarpışan bu ar-kadaş ve kardeş yığını içinde birlik ve uyumu korumak, dışarıya bir şey sızdırmamak, hükümetin belkemiğini ya-pan bu güçte yara açmadan işleri yürütmek, çok ustaca bir manevra yeteneğine gereksinim gösteriyordu. Sanırım ki Talât başta olmasaydı Cemiyet tutarlılığını bu kadar da koruyamazdı. Burada şiddetli bir disiplin, egemenlik para etmezdi. Çünkü Cemiyet’in kuruluşu böyle şeylere elverişli değildi. Herkes kardeşti ve aynı amaç uğrunda herkes hayatını feda etmeyi göze alarak işe girmişti. Sad-râzam Talât Paşa, Babiâli’de hükümet çarklarına buyruk

verebilirdi. Ama İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Talât; kardeşlerle, kendisine eşitlerle iş görme durumundaydı. Bu çevre içinde sözünün ve düşüncesinin geçerli olabilmesi, resmî hayatındaki sadeliği, ilk ilkelerden ayrılmamasının, yurdu özveriyle sevmesinin ve yüksek zekâsının sonucuydu.

HAKSIZ SALDIRILAR

İttihat ve Terakki'nin en güçlü unsuru ve kubbetaşı Talât olduğu anlaşıldıkça, muhaliflerin bütün saldırıları da Talât üzerinde yoğunlaşıyordu. En âdi silahlara bile başvurmaktan geri durmuyorlardı. Aykırı propagandalara bakılırsa Talât, Türkiye'nin en bilgisiz adamıydı. Ah, bizdeki bilginler! Keşki bütün o yarı bilginlerde, yarım değil de üzerlerinde bilimin yalnızca resmî bir bulaşığı bulunanlarda, Talât'ın sağduyusu ve derin görüşü bulunsaydı. Oysa Talât hiç de bilgisiz değildi. Hukuk okulunu bitirmemişe de oraya gitmişti. Aslında bir akademiye üye olmuyor, siyasal hayata atılıyordu. Burada en çok başarı kazananların birer üniversite profesörü olmadıkları da kesindir. Meşrutiyet'in ilk zamanlarında pek zorlukla Fransızca söyleyebilen Talât, az vakit içinde meramını kolayca anlatabilecek kadar Fransızcada ilerlemişti. Sonra savaş içinde Almanca da konuşuyordu Kendisindeki sağduyu, iyi görüş ve gerçeğin derslerinden yararlanma yeteneği çok yüksekti.

Talât'ın Edirneli ve Edirne mebusu olması, karşı kişilere başka çirkin bir saldırı vesilesi daha vermişti. Onun Çingene olduğunu fısıldıyorlardı. Bu aşağılık propagandayı o kadar ilerletmişlerdi ki İstanbul'da yaşayan yabancıların bile kulağına gitmişti. Bu nedenden ötürü bir gün *Tanin*'de tuhaf bir sahne oldu.

İstanbul'a gelen yabancı gazete muhabirlerinin hemen

hepsi, *Tanin*'e sık sık uğrarlardı. *Tanin*, onlar için bir haber alma merkezi, özel bir basın örgütü hizmeti görürdü. Ufak tefek güçlüklerini *Tanin*'de giderirlerdi. Bu gazete muhabirleri arasında bir de İsviçreli, birkaç gazeteye yazı yazan bir genç vardı.

İstanbul'daki yabancı gazete muhabirlerinin çoğu Avrupa'dan gelirlerken ülkemize karşı öteden beri oralarda beslenen köksüz düşünceler geleneğini de birlikte getirirlerdi. Hemen hepsi emperyalist Avrupa'nın ve para çevrelerinin adamlarıydılar. Abdülhamid zamanında Avrupa'nın güçsüz kölesi halinde yaşayan "Hasta Adam"ın¹³ şimdi dirilmek istemesi ve Avrupa vasiliğinden kurtulmak istediğini beslemesi, bu muhabirlerin sanki bilinçaltı biçiminde sinirine dokunuyordu. Onun için içlerinde İttihat ve Terakki'ye sevgi besleyenler pek azdı. Ama özgür bir ülkenin çocuğu olan ve Türkiye'deki hürriyet mücadelesine içten bir çekilişle tutkun bulunan İsviçreli genç muhabir, bunlardan farklıydı. Onun için, *Tanin* çevresiyle sanki dost olmuştu.

Bir akşam bu muhabirle konuştuğumuz sırada Talât da *Tanin*'e uğradı. İçişleri Bakanı'nı hazırcacık karşısında bulan muhabir, gazetesine yazı çıkarmak fırsatını kaçırmak istemiyor, öteden beriden konuşarak haber edinmeye çalışıyordu. Bir aralık bana doğru eğilerek: "Gerçek, dedi kendisinde 'Çigan' tipi var."

Ne demek istediğini anlayamadım. Şaşkınlıkla yüzüne baktım. Şaşırdığımı görünce o da şaşırdı: "'Çigan'¹⁴ değil mi?" dedi. "Öyle söylüyorlar."

Karşı bir propaganda diye yayılan bu sözlerin İsviçreli muhabir tarafından pek doğal sayıldığını, bunda inanılmayacak bir şey görmediğini anlayınca gülmeye başladım ve kendisine işin içindeki çirkin maksadı anlattım. O hâlâ bir ırka bağlı olmayıp da öteki bir ırkla ilişkili bulunmanın neden ötürü bir aşağılama sayılabileceğini zihnine sığdıramıyordu. Aramızda yavaş sesle geçen bu konuşmayı, "bak, ne diyor" diye Talât'a söyledim. Pek hoşuna gitti. İçin için tatlı gülüşüyle karşılık verdi.

İÇ İSYANLAR

İç yönetim bozuk gidiyordu. Geniş imparatorluğun çeşitli bölümleri, yüzyıldan fazla sürmüş bir kargaşadan bir türlü kurtulamıyordu. Aslında, hükümet merkezinde, İstanbul'da Meşrutiyet gerçekleştirildi denilmekle, bütün imparatorluğun merkeze yalnız adla bağlı, uzak parçalarındaki süregelen karışıklığın durgunlaşacağına olasılık vermek kolayca aldanmak olurdu. O uzak, karışık yerlerde Meşrutiyet'in anlamının bile bilinemeyeceği kesindi. Oralarda hükümet sözü, ancak hükümet yumruğu aracılığıyla duyurulabilirdi. Abdülhamid; Arnavutluk, Havran, Dersim ve Yemen gibi yerler üzerinde fiilen bir hükümdarlık yapmaktan çok, sözde bir saltanat sürmekle yetinmişti. Meşrutiyet, ülkenin her yanında hükümete ve yasalara karşı boyun eğme bekliyordu. Her yerden vergi almak istiyordu ve doğallıkla direniş, ayaklanma ve başkaldırıyla karşılaşılıyordu.

Arnavutlar, vergi vermemek için Firzevik'te toplanmışlar, gösteri düzenliyorlardı. Cavit Paşa komutasındaki bir asker gücü, hükümete bağlı bir duruma sokmak için uğraşıyordu.

Yalnız eylülün birinden beşine kadar Luma'nın çeşitli yerlerinde meydana çıkan vuruşmalarda asilerden 100 kişi ölmüş, asker 6 şehit ve 14 yaralı vermişti. Luma ve Kalis taraflarında toplanan haydutlar, asker üzerine saldırarak bir teğmenle 3 eri şehit etmişlerdi (*Tanin*, 27 Ağustos-24 Eylül 1909). Havran'da¹⁴¹ nüfus sayımı yapılmak istenmişti. Ama Dürzü şeyhleri toplanmışlar ve nüfusu yazdırmaya birleşik olarak karar vermişlerdi (*Tanin*, 13 Eylül 1909).

Dersim'de¹⁴² ayaklanma vardı. İstanbul'dan dört tabur piyade, bir batarya top gönderiliyordu. Çeşitli yerlerden ayrıca 14 tabur piyade daha gönderilmişti. Bunlar Mareşal İbrahim Paşa komutasındaydılar (13 Ağustos 1909).

Yemen¹⁴³ de ayaklanma içindeydi. Hudeyde vapuru İs-

tanbul'dan gönderilen taburla hareket ediyordu (5 Ekim 1909, *Tanin*).

Görülüyor ki ülke, İstanbul'un eski mahallelerindeki o eski, çökmek üzere, sallantı içinde kağşamış konaklara benziyordu. Onarım için vurulacak bir çekiç, koca bir parçayı koparıp düşerecek kadar ters bir etki yapabilirdi. İşte ülkemiz böyle kesin bir felâkete düşmek üzere bulunduğu sırada İttihat ve Terakki iş başına gelmişti. Daha doğrusu, iş başına da gelememiş, ama herkesin gözünde olayların sorumluluğunu kendi sırtına yüklenmişti. Şimdi yüce bir yurtseverlik ruhu içinde, büyük ve kahramanca bir atılımla elinden gelen şeyleri yaparak ülkeyi kurtarmaya çalışıyordu. 10 Temmuz Devrimi'nin ilk günlerinde hükümeti ele almamanın ne kadar yanlış bir şey olduğunu İttihat ve Terakki şimdi anlamaya başlamıştı. İçişleri Bakanı Talât, *Le Temps* muhabiri M. Jean Rodes ile görüştüğü sırada:

“Yalnız bir şeye yeriniyorum” diyordu. “O da, vaktiyle işlerin yönetimini ele almamaklığımızdır. Çünkü böyle yap-saydık, irtica olayı yapılamayacaktı. Ama dünyaya karşı kendimizin bir çıkar düşüncesiyle hareket etmediğimizi göstermek istiyorduk.” (*Tanin*, 8 Ekim 1909)

(HEPSİ DÜŞMAN ara başlığı altında Yalçın; ordunun güçsüzlüğünden, hazine yoksulluğundan, aylık verme güçlüğünden, kapitülasyonların etkisinden, gümrük vergilerini artıramama zorunluluğundan... söz ederek, bu elverişsiz koşullarda bile yurt sevgisiyle, özveriyle çalışıldığını tekrarlar. Yılgınlık yavaş yavaş bitmekte, basında kişisel saldırılar görülmekte, sıkıyönetim bu konuda bil-diri yayınlamaktadır. Gümülcineli İsmail'le Lütfi Fikri Bey'in muhalefete geçmek ister gibi davranışları gözlenmektedir. Bu koşullar içinde İttihat ve Terakki maliye alanında bir zafer kazanmıştır ona göre. Doğu şimendifer şirketine 19 milyon frank, Abdülhamid'in ödemesi gereken 12 milyon frank, Adana boğazlaşmasında zarar görenlere 3 milyon frank ödemek gerekmektedir. Kalemlede yapılan azaltma sonucunda açığa çıkarılanlara ödenek ver-

mek, bütçe açığını kapamak için 7 milyon liralık bir borçlanma düşünülmektedir. Düyun-ı Umumiye'nin⁴⁴ kefilliğine başvurmadan dışardan borç alınacağı duyurulur. Doğan genel eleştiri havası içinde *Tanin*'de yazdığı makalesinden parçalar aktarır. Ona göre bir devlet yalnızca kendi maliye gücüne güvenerek dışardan borç alarak bağımsızlığını gösterebilir; Düyun-ı Umumiye yönetimi de bir gün bitmelidir. Sonunda Meşrutiyet hükümeti ilk büyük borçlanmasını⁴⁵ –Düyun-ı Umumiyenin kefilliği olmadan– gerçekleştirerek yurdun bağımsızlığını sağlama amacına doğru ilk adımını atmış sayılır. Yalçın'a göre bu, büyük bir gururla göğüsleri kabartan bir başarıdır. Bir yazısında da mülkiye rütbeleri kaldırıldığı halde Bakanların sırmalı üniforma giyecekleri haberi üzerine eleştirilerini yazmıştır.)

SAÇAK SORUNU

Bu sırada “saçak meselesi” konusunda kopan gürültü, İttihat ve Terakki içindeki “kardeş kavgası” üzerine bizi epeyce aydınlatabilir. Bayramlarda sarayda bir kutlama töreni yapılırdı. Âyân (senato) ve Meclis üyeleri de kutlamaya katılıyorlardı. Öteden beri kararlaştırılmış yöntem ve geleneğe göre padişah ayakta durur, Bakanlar, protokolün gerektirdiği memurlar ve başkaları sıra ile padişah katına gelir, önünden geçer ve tahttan uzanan sırmalı bir saçığın ucunu öperdi. Şimdi aynı yolu uygulamak istiyorlardı. Mebusların da bu saçığı öpmesini protokol gereği yapmışlardı. Bazı mebuslar, Sultan Reşad'ın tahtından uzanan bu saçığı öpmedik ve padişaha selâm vererek önünden geçtik. Ertesi günü *Tanin*'de saçak öpmeye karşı şiddetli bir makale yazdım. Saçak öpmekteki anlamsızlığı ve alçalmayı açıklarken “saygının kabul edilebilir ve övülebilir biçimi, insancasına yapılmalıdır” demişim (*Tanin*, 19 Ekim 1909). Bu sözler büyük gürültüler, protestolar yarattı.

O zamanlar, padişaha karşı büyük bir saygı vardı. Abdülhamid zamanında bu saygı pek gösterilmiyordu; çünkü Abdülhamid'in kişiliği ve belleklerden çıkmayan zorbalığı padişahlık katına fazla bir bağlılık gösterilmesine engel oluyordu. Ama Sultan Reşat tahta çıktıktan ve onun tarafından Meşrutiyet'e bir zarar gelmeyeceği anlaşıldıktan sonra, padişahlığa karşı saygı duygularını göstermekte sakınca düşünülüyordu. Bunu yapanların bir bölümü kişisel bir çıkar, ya da dalkavukluk duygusuyla değil, daha çok Türklüğün çıkarı açısından uymak istiyorlardı. Çünkü ülkeyi Osmanlılık bağıyla tutmak zorunluğu karşısında bu bağın düğüm noktasını oluşturan padişaha önem vermek zorunda idi. Çünkü padişah Türktü; Türklüğün üstünlüğü ve egemenliği için ona parlaklık, saygınlık ve onur vermek gerekiyordu. Sonradan da Türk Ocaklarının padişahlardan "hakan, hakan" diye o kadar coşku ve sıcaklıkla söz etmeleri de bu düşünce yüzündendir.

(Onun için Yalçın'ın yazısı çeşitli tepkiler yaratmış, üstelik bir yaver paşa mabeyn adına ateş püskürmüştür. Onları 'mankafalar' diye niteleyen Yalçın, bu gibi olayları Cumhuriyet çocuklarının anlayamayacağına dikkati çeker. Bu arada meclisin birinci dönemi kapanmış, 15 Kasım 1909'da ikinci toplantı dönemi açılmıştır. İlkinde oy birliğiyle seçilmiş gibi olan Ahmet Rıza, bu kez başkanlığı çoğunlukla kazanır. İttihat ve Terakki mecliste kesin bir egemenliği düşünmemekte, başka partilerin de varlığı beklenmektedir. Yalçın, çeşitli partilerin varlığını savunan yazısından aktarmalar yapmaktadır bu bölümde. Bu arada Balkan devletleri arasında yakınlaşmalar –yabancı gazete-lerde– gözlenmekte, ilişik haberler bizim basınımıza da yansımaktadır. Balkanlıların birleşme söylentileri üzerine mecliste bir soru önergesi görüşülür. Dışişleri Bakanı Rifat Paşa ortada kesin bir durum olmadığını açıklar. Bir iki yıl sonra gerçekleşecek Balkan birliği sırasında da Dışişleri Bakanı Asım Bey, "Balkanlar'dan imanım kadar eminim" diyecektir. Dışarda çeşitli tehlikeler birikirken içerde küçük konularla vakit harcandığına dikkat çeken Yalçın; "Linç meselesi" diye adlandırdığı meclis fırtınasının ayrıntılarına iner. II. Mahmut za-

manında Fırat üzerinde iki vapur işletme hakkı, bir fermanla İngiltere'ye verilmiştir. Ferman sureti *Halkçı*'daki Tefrikanın 92'incisindedir. 1834'de verilmiş bu fermandaki tek kayıt, " taraflar için yararlı ve sakıncasız" olması koşuludur. İttihat ve Terakki, İngiltere'nin Irak dolaylarındaki bu hakkına son vermek ister. İşletmenin sahibi Linç şirketiyle uzlaşarak 75 yıl süreli bir Osmanlı şirketi oluşturulur; yarı payı hükümetin olan bu şirket, sürenin yarısı dolunca hükümet tarafından satın alınabilecektir. Bunu bir başarı sayan Yalçın'a göre çıkarları bozulanlar arasında, Türkiye'yi bir sömürge haline getirmeyi planlayan Almanlar vardır. Bu arada İstanbul'da Almanca çıkan *Osmanischer Loyd* gazetesi, 25 Kasım 1909 tarihli sayısında, sorunu bir Türk yurttaşı imişçesine tartışma konusu yapmıştır. İngiltere etkisinin Babilî'de arttığını ileri sürmektedir. Bağdat demiryolunu yapmakta olan Almanlar, kendileri gelmeden Irak dolaylarında İngiltere'nin güçlenmesini istememektedir. Yurtta egemen olan yabancı entrikalara sözü getiren Yalçın, kendi aralarında bile bu sorunda anlaşılmadıklarını söyleyen Babanzâde İsmail Hakkı ile görüş ayrılığına düştüklerini belirtir. Âyân meclisi de, verilecek her ayrıcalığın meclisten geçirilmesini öneren bir yasa tasarısı hazırlamıştır. 10 Aralık 1909 toplantısı çok ilgi çekmiştir. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, işin içinde maliyeyle ilgili bir bağlılık olmadığı için, konuyu meclise getirmediklerini açıklar ve güven oyu ister. *Şura-yı Ümmet* gazetesinin başyazarı olan Ferit Bey'in İttihat ve Terakki'den ayrılışı (aynı zamanda meclis başkâtibidir) bu sorunla ilgilidir; parti ve hükümete karşı konuşmuştur. Hükümet 8 oya karşı 168 oyla güvenoyu almıştır. Bütün bu açık görüşmelerin bir yenilik ve ilerilik olduğunu belirten Yalçın, gene de parti içi disiplin azlığından yakınır. Oysa on beş gün sonra Hüseyin Hilmi Paşa, sağlık durumunu sebep göstererek, birdenbire görevinden ayrılmıştır. Bu sıralarda Hüseyin Cahit, bayram tatilinden yararlanarak Romanya'ya gitmiş, Sofya'ya geçmiş, Belgrad'a kadar çıkarak Selânik'ten trenle İstanbul'a dönmüştür. Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevden ayrılış nedenlerini bilemez; anılarını yazarken de hatırlayamadığını açıklar. "Hilmi Paşa'nın kendince gördüğü lüzum neydi? İşte Türk kamuoyu bunu öğrenemedi. Bu bir yanlışlıktı ve siyasal hayatımızda çok kötü bir geleneğin başlangıcı oldu" der. Hükümeti kuran eski Roma elçisi Hakkı Bey, vezirlik rütbesini alarak

Hakkı Paşa olur. Yalçın, Maarif Bakanlığını reddetme fırsatı verdiği ve böylece siyaset tutkusu bulunmadığına herkesi inandırmış olduğu için, bu olayı kendi yararına saymaktadır. Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Bakanı oluşu, hem varlığını yasal duruma sokmuş, hem orduya güven vermiştir Yalçın'a göre. İlk fırsatta Konya mebusu Zeynel Abidin, Tokat mebusu Hoca Sabri, Gümölcine mebusu İsmail Hakkı partiden ayrılmışlardır. Şeyhülislâm seçiminde üç aday gösteren hocalar, Hakkı Paşa başka birini seçince ayrılıp ayrı bir parti kurma işine girişirler. Bu arada İttihat ve Terakki'ye karşı olanların aynı zamanda birer yurt düşmanı da olduklarını tekrarlama fırsatı bulan Yalçın, sözü Hürriyet ve İtilâf⁴⁶ partisinin işlerine getirir. "İttihat ve Terakki'den bir kişinin, yabancı düşmanların emellerine uşaklık ettiği görülmemiştir" der. Her iftiradan anonim bir tortu kaldığını ve yurt düşmanlarının sözlerinin İttihatçıları suçlamakta kullanıldığına dikkati çeken Hüseyin Cahit; muhaliflerin bir bölümünün de eski Stokholm elçisi Şerif Paşa'nın⁴⁷ parasına yaslanarak Paris'te örgütlendiklerini anlatır; başka adları anmaz. Malta dönüşü Avrupa'da tanıdığı Şerif Paşa; saf, gurur düşkün, çok zengin bir kişidir. Mütarekeden sonra Kürtlük ülküsüne sarılmış; Avrupa'da Talât Paşa, onu okşayarak bu düşünceden vaz geçirmiştir. İlerde sadrazamlık vaad ederek Şerif Paşa'yı Türklük için kazanan Talât Paşa'dır. Sonraları Şerif Paşa; Sadık Bey⁴⁸, Gümölcineli İsmail⁴⁸ gibi kişilerin kendisini sömürdüklerini, dolandırarak para kopardıklarını anlatacaktır. Sözü Sadık Bey'e getiren Hüseyin Cahit, kendisini yalnız bir kez gördüğünü hatırlamaktadır. "Kara sakalı, gösterişsiz hali, dervişçe tavırlarıyla tam bir entrikacı gibi" gördüğünü belirten Yalçın, onun din kisvesi altında karşı propaganda yaparak epeyce taraftar kazandığını, İttihatçılar için bir tehlike saydığını belirtir. Gençleri gâvurlukla suçlayanlar arasında, Ankara mebusu Hoca Mustafa Efendi'nin Sadık Bey'in kışkırtmalarına kapılmadığını anlatır. Mustafa Efendi, konuşunu karşılayacağı sırada sıcak sıcak tüten kahvesini yarım bırakıp namaz kılar numarasına başvuran Sadık Bey'in iç yüzünü anlamış, partide anlatmıştır bu gözlemini. Sadık Bey'in sağ kolu, bağnaz ve bilgisiz olduğu için böyle anılan Kayserili teğmen Şaban Ağa'dır. Tutuklanacağı sırada Vahdettin'in köşkünde saklanmış, onun tarafından korunmuştur. İşte bu Sadık Bey ve arkadaşları, Türkiye'de barı-

namaz duruma gelince Avrupa'da Şerif Paşa'nın çevresine toplanmışlardır. Türkiye işlerine "müdahale" edilmesini Rus Çarı'ndan telgrafla isteyen Sadık Bey için Hüseyin Cahit, "Bu telgraf ona karşı beslenen en kör güvenleri bile sarstı ve artık Sadık Bey, bu yurt için yok oldu" demektedir.

Şerif Paşa'nın Avrupa'da çıkardığı *Meşrutiyet* gazetesi (1909 şubatı) İstanbul'a gelmeye başlayınca İttihat ve Terakki –artık kendisini tutmaya başlamış olan– günlük *Servetifünun*'da Şerif Paşa'nın Abdülhamid'e vermiş olduğu jurnalleri yayınlatır. Yıldız'daki jurnaller, bir Âyân üyesi, bir mebus ve 13 subaydan oluşan bir kurulca incelenip ayrılmaktadır. Hemen herkesin adının karıştığı jurnal işini hükümet de sürüncemede bırakmış, kurcalamamıştır; Yalçın, yalnız fısıltılardan söz eder, doğruluğunu kesinlikle bilmediği sözler söylemekten kaçındığını belirtir. *Sevretifünun*'un yayını pek etki yaratmaz; çünkü inceleme komisyonu gerçeği aydınlatmadığı için çeşitli söylentilere kapı açmıştır. Sonradan Enver Paşa, Harbiye Bakanlığı sırasında bütün jurnalleri yaktıracaktır. Yalçın ekler: "Yalnızca ülke iyiliği için bunu düşünmüş olduğuna hiç şüphem yoktur. Ama bence tarihe ve ahlâka karşı görevinde kusur etmiştir. Tarihin malı olan jurnalleri yakmaya kimsede hak olamazdı." –*Tefrika* 97–.

Sözü kapitülâsyonlara¹⁴⁹ getiren Hüseyin Cahit, *Le Temps*'dan Rodes'in yazılarını aktararak, konsolosların yeni yönetimden yakındıklarını ortaya koyar. İttihatçılar kapitülâsyonları dinlememekle suçlanmakta, yabancı okulları denetim altına almaları kabahat sayılmaktadır. Yabancılar kendilerine hiç karışılmayan Abdülhamid dönemini özlemle aramaktadırlar. İçlerinde Türklük gururunu duyan memurlar artık yabancıların üstünlüğüne, egemenliğine dayanamamaktadırlar. "Birer Türk yurttaşı olan konsolosluk kavaslarının askere alınmasını cinayet sayan" anlayışı Yalçın eleştirmektedir. Sonunda bütün bu kıskırtmalar Arnavutluk isyanına¹⁵⁰ neden olmuştur ona göre. Kosova ili genel meclisi belediye vergisini artırınca Priştine ve Vilçitin ilçeleri halkından bini aşkın kişi 31 Mart 1910'da silahlanarak toplanmışlar, öğretmenlere hürriyet, eşitlik, okul, yol ve jandarma da istemediklerini söyleyerek karşı koymuşlardır. Göstericiler 70. alay komutanını öldürmüş, İpek mutasarrıfı ve komutanını da yaralamışlardır. Memurla-

rın halka zulmettikleri iddiasıyla harekete geçen Arnavut mebuslar da vardır. Şevket Turgut Paşa kuvvetlerinin Arnavutluk'u hemen yeniden ele geçirmesi gerekmiş, bu savaş uğraşı Birinci Dünya Savaşı'na kadar –çeşitli yerlerde– kesintisiz sürmüştür. Sakaldan ve yumurtdan bile vergi alınacağı konusunda Arnavutluk'ta karşı propagandalar vardır; aşağıdaki bölümde Arnavutluk isyanı mecliste konuşulmaktadır:)

Arnavut mebuslarından Necip Draga: “İki kişinin yaralanıp öldürülmesinden ötürü” sıkıyönetime gerek olmayacağını söylüyordu.

Priştineli Hasan, Luma haydutlarını yıldırılmış olan Cavit Paşa'nın¹⁵¹ “kan dökücülüğünden”, “kıyıcılığından” yakınıyordu.

Yanya mebusu Müfit, daha ileri gidiyor, komutan Cavit Paşa için, “katil, canavar, kıyıcı” (gaddar) diyordu.

İsmail Kemal ise, Arnavutluğa gönderilen kuvvetlerin fazlalığına karşı koyarak, Doğu Rumeli'yi yitirirken gönderdiğimiz gücün bile bu kadar olmadığını bildiriyordu. Sanki bu kuvvetlerin Arnavutluğu kaybolmaktan kurtaracağına yerinir gibiydi.

Türk yurdunun bu hainleri, ne acıdır ki, aldatabilecek Türk mebusları da bulabiliyorlardı. Kuram ve gösteriş nedenlerine yenilen Lütfi Fikri Bey'i de o tarihte onların arasında görmek, bugün için bile acı geliyor. Rıza Tevfik de hükümete karşı saldırıda Arnavut mebuslarıyla birlikti.

Şaşılası şeydir ki o dönemde bu Türk yurdunda her unsur, kendi varlığını avaz avaz söyleyip kendi soyunun arkasından bir de “necip” (soylu, temiz) sıfatını yapıştırmak hakkına sahipti. Yalnız bu ülkede Türklerin ses çıkarmaya hakkı yoktu. Araplar “kavm-ı necip” (soylu kavim) idiler; Arnavutlar “kavm-ı necip” idiler. Kahramandılar, şöyle idiler, böyle idiler. Pekalâ ama Türkler? Onlar yalnız saldırılara, sataşmalara göğüs germeye yarar cansız bir hedef tahtası olmaya hükümlüydüler.

İşte bu durum içinde bir gün, Rıza Tevfik'le özel bir top-

lantıda tartışıyordum. Pek açıkça ve gururlanarak: “Ben Arnavudum!” diyordu ve Arnavutluğuyla övünüyordu.

Gerçekten Arnavut muydu? Yoksa Arnavut görünmek daha kazançlı olduğu için mi bu savı ileri sürüyordu. Bilmiyorum. Ama ben, o zamana kadar ince manzumeleriyle Türk diline değerli eserler vermiş olan, “filozof” lakabıyla anılan şairin bu sözlerini işitince donup kalmıştım. Şimdi o da sanırım Arnavutluk iddiasını ciddiye almış olacaktı ki sakal ve yumurta vergisine karşı ayaklanan, Meşrutiyet ve hürriyet istemeyen, yol ve karakol istemeyen yarı yaban dağlılar arasına karışıyor ve mecliste bar bar bağırıyordu.

(ZEHLRLİ HAVA ara başlığı altında Hüseyin Cahit, muhalefetin yöntemlerinden yakını. Kökleşen kinlerden söz ederken, muhalefeti yurt düşmanlığıyla bir sayma suçlamalarını tekrarlar. Yurdu kurtarma ülküsündeki İttihatçıların tutumunu boyuna desteklerken karşı yandakilerin ister istemez “hain” diye nitelendiğini açıklar. Boşo’lar (Buşo)⁵², Kozmidi’ler gibi Türk olmayan unsurların yanında yer alan muhaliflerin İttihatçılarca en büyük hain olarak sayılmalarının, siyasal öldürmelere neden olduğunu belirtir.)

İttihat ve Terakki’ye bulunan kusurlardan biri de devletin bütün yüksek yerlerinin Türklere ayrılması ve başka unsurlara hiçbirşey verilmemesiydi. Bunun üzerine Osmanlı imparatorluğunda en önemli sayılabilecek görevlerde bulunan kişilerin bağıntılı oldukları ırkları göstermek üzere *Tanin*’de şu listeyi yayınladım:

- Harbiye Bakanı Mahmut Şevket Paşa (Arap)
Genelkurmay Başkanı İzzet Paşa (Arnavut)
1. Ordu Komutanı Yaver Paşa (Çerkez)
2. Ordu Komutanı Abdullah Paşa (Gürcü)
3. Ordu Komutanı Hadi Paşa (Arap)
4. Ordu Komutanı Zeki Paşa (Arnavut)
5. Ordu Komutanı Osman Paşa (Tatar)
6. Ordu Komutanı Nazım Paşa (Çerkez)
7. Ordu Komutanı Mehmet Ali Paşa (Boşnak)

Gerçekten İttihat ve Terakki’de –özellikle başlangıçta ve bu saldırılar yapıldığı sırada– böyle ayrılık, yabancılık duygusu yoktu. Aslında olmasına da olanak düşünülemezdi. Çünkü İttihat ve Terakki’yi kuranlar arasında çeşitli soylara bağıntılı olanlar vardı. Ama onlar hiçbir zaman ayrı ayrı birer ırk hesabına hürriyet ve Meşrutiyet hareketine atılmış değildiler. Müslüman olmayanlara karşı gerçi bir güvensizlik vardı ama, bunda da hiç kimse İttihat ve Terakki’ye haksız diyemezdi. İttihat ve Terakki, sonuna kadar, Türk olmayan Müslüman unsurlara karşı, Türklüğün amacına açıktan açığa hainlik etmedikleri sürece, içten bir kardeş gibi davrandı. Müslümanlar arasında ayrılık çıkarmaktan çekindi ve bunu yurt çıkarına aykırı bir sapkınlık saydı.

AHMET SAMİM¹⁵³

Arnavutluk ayaklanmasında kendisini açığa vuran, o olayla ilişkili olarak meclis kürsüsüne geçen muhalefet kışkırtmaları basın alanında da eyleme geçmekten geri kalmıyordu. İstanbul nebusu Kozmidi, *Sadâ-yı Millet* adıyla bir Türkçe gazete çıkarmaya başlamıştı. Bunun başyazarlığında da Ahmet Samim bulunuyordu. Patrikhane parasıyla çıktığı söylenen *Sadâ-yı Millet* gazetesinin adı yanında bir de Ahmet Samim adı... Yalnız bu kadarı bile, o günlerin siyasal tutkularıyla zehirlenmiş çevresinde alevler yaratmak için yeterliydi.

O zamanlarda Türklüğe en büyük, en uzlaşmaz, en can alıcı düşman olarak karşımızda Rumları görüyorduk. İstanbul’da çıkan Rumca gazetelerden aktardığım bölümler, Rumların ne kadar korkusuz ve yüzsüzce bir düşmanlığa girişmiş olduklarını göstermeye yeterlidir. Girit sorunu, bu düşmanlığı her gün körükleyen ve azdıran, süregelen bir dert halinde devam ediyordu. Bizler Girit sorununu Türkiye için ölüm dirim sorunu gibi sayarak, uzak ada üzerinde kalmış,

sözde teorik bir egemenliği bile elden kaçırmamak için bütün coşkunuğumuzla çalıştıkça, Rumlar fena halde sinirleniyorlar; bazen açıktan açığa Girit adasının Yunanistan'a katılmasını savunuyorlar; bunu yapamadıkları zaman da İttihat ve Terakki'ye ve hükümete sataşma yolundan bir başarı bekliyorlardı. Patrikhane açıktan açığa Türklük ülküsü karşısına dikilmiş bir düşman değerindeydi. Kozmide de Patriğin tercümanı, dostu ve kulu görünerek kendisine bir önem kazandırmaya ve yer kapmaya çalışan bir adamdı. İşte böyle bir adamın çıkardığı gazetede Ahmet Samim'in çalışması, büyük bir yürek acısı yaratıyordu.

Ahmet Samim'i çocukluğundan beri tanırdım. *Âlem* matbaası sahiplerinden Ahmet İhsan Bey'in ortağı Asım Bey'in yeğeniydi. *Servetifünun*'da toplandığımız sıralarda, amcasını ziyarete gelen Ahmet Samim de, genç ve zeki çocukluğuyla kendisini herkese sevdirdi. Sonra Ahmet Samim büyüdü; idealist, hülyacı, ateşli bir genç oldu. Daha gerçekte karşılaşmamış, deney geçirmemiş ve siyasal hayatın gösterdiği ibret levhalarıyla gözleri açılmaya vakit bulmamış olduğu için, kuramlar dünyasına dalmıştı. Teori alanında kalanlar için de o zamanki siyasal alanda eleştirecek pek çok noktalar bulmak ve bunlarda haklı görünmek kolaydı.

Ahmet Samim'in saflığından, temizliğinden, çıkar düşüncesinden uzaklığından zerre kadar şüphe edilemez. Çok duygulu ve pek alıngan bir genç olduğu kadar düşünce aşılamlarına kapılma yeteneği de vardı. Çevresini alan pis, karışık ve ahlâksız aykırılar onu dolduruyorlar ve bu ülkücü genci körüklüyorlardı. Ahmet Samim'in bağınaz İttihatçı çevrelerden uğradığı söz dokundurmalar, belki de aşağılamalar kalbinde çok acı yaratmış olmalıdır. Patrikhane dileklerine araç olma yolundaki suçlamanın, yüksek insanlık, hak ve adalet amacı uğrunda çalıştığına inanan Ahmet Samim'de haksızlığı oranında coşkun bir içerleme doğurması zorunluydu. Bu kızgınlığın güdüsüyle sataşmalarında ölçütyü kaçırmaması pek kolayca açıklanabilir.

Ama onun karşısında, Türklük ülküsünü bir Tanrı tapınışı gibi yükseklere çıkaran, o ülkeye bir toz kondurmayı bile bir cinayet sayan temiz, bağınaz ve kırıncı ruhlar vardı. Sonunda tutkular o kadar tutuştu, kinler o kadar kabardı ki bir akşam İstanbul sokaklarında patlayan bir tabanca, sürüklendiğimiz kötü ve tehlikeli yolu kanlı bir izle gözümüz önünde çizdi: Ahmet Samim'i öldürmüşlerdi.

O akşam, Fazıl Ahmet'le¹⁵⁴ *Tanin* matbaasında geç vakte kadar konuşmaya dalmıştık. Fazıl, taşlamalarından birini dizgiye göndermiş, sonra gelerek öteden beriden tatlı tatlı anlatmaya başlamıştı.

Onun politikayla bir ilgisi yoktu. Açık düşünceli, hür ruhlu bir genç olduğu için, o da kuram ve ülke alanından yeryüzünün gerek ve zorunlulukları arasına inmeye razı olamıyordu. İttihat ve Terakki'ye karşıydı. Büyük yeteneğine tutkun olduğum için *Tanin* yazı arkadaşları arasına onun da karışmasını rica etmiştim. Fazıl Ahmet de tehlike gelmeyecek bir siperde yer almanın verdiği güven ve yüreklilikle, işin tadını pek kaçırmamaya dikkat ederek, fırsat bulduğu kadar İttihat ve Terakki büyüklerini iğneliyordu.

O akşam benden ayrıldıktan sonra sanırım *Sadâ-yı Millet*'e uğramıştı. Orada Ahmet Samim'le buluşarak birlikte Beyoğlu'na geçmek üzere Bahçekapı'ya doğru inmişlerdi. Birdenbire patlayan bir kurşun, Fazıl Ahmet'in kulağının dibinden geçerek zavallı Ahmet Samim'i yere devirmişti.

Odamın kapısı birdenbire açıldı. Biraz önce güler yüzüyle yanımdan ayrılan Fazıl Ahmet'in solgun bir çehre, darmadağın bir durum, titrek hareketlerle içeri girdiğini gördüm. Acı olayı anlattı ve kanapeye düştü.

(Olaydan duyduğu umutsuz üzüntüye satırlar ayıran Hüseyin Cahit, gene de elinde olmadan siyasal hayat içine gömülmeye devam ettiğini söyler. Talât Bey'in 'yanında bulunsun' diye kendisine bir tabanca hediye ettiğini ve bunu arka cebinde taşıırken kullanma fırsatı arar düzeylere geldiğini açıklar. Bir keresinde -Cavit'i Avrupa'ya uğurlayıp Âyân başkanı Rifat Bey'in evine giderken- Binbir-

direk'te, bostan arasında, gece vakti sokakta fısıltılar duyduğunu, "Geliyor" sözü üzerine ürktüğünü, tabancasını çektiğini, oralara dadanmış bir hırsız bekleyen mahalle çocuklarıyla karşılaştığını anlatır. Bir kezinde de geceleyin Büyükkada'daki evin bahçesinde bir kıpırtıya tabanca çektiğini, oysa karaltının kendisini bekleyen ahçı olduğunu söyler. Tabancayla ilgili anılarının son sözleri şöyledir: "Bu olaydan sonra tabancayı çıkardım, bir yana attım. Bu fena araç, bu azdırıcı arkadaş, siyasal alanda hiçbir zaman yer almamalıdır. Aslında ne yararı var? Ermeni suikastlerine uğrayarak sokak ortasında can veren zavallıların hepsi tabancalı, hepsi iyi nişancı değil miydiler?"

A. Samim'in öldürülmesi üzerine polis –güya– bir gizli dernek bulmuştur; bununla ilgili haberler gazetelere geçer. Tutuklanan Rıza Nur, bir süre sonra bırakılmıştır. Lütfi Fikri tutuklulara işkence yapıldığını mecliste anlatır. İttihatçılara karşı muhalefet güçlenir gözükmektedir. Bu arada Yalçın, devletin para gereksinimini öne alarak Avrupalı bankerlerin ulusal onur gözetken İttihat ve Terakki'ye sınırını bildirmeye karar verdiklerini söyler. Fransız maliyeciler istenen on milyon liralık borcu, Düyun-ı Umumiye'nin kefilliği ve karşılığında silah almamız koşuluyla kabul eder görünürler; Osmanlı Bankası da araya girecektir. Osmanlı Bankası grubunu bir yana bırakan Cavit Bey, Yalçın'a göre "şanlı bir zafer" olan girişimde bulunur; başka bir firmadan yüzde dört faizle borç alır. *Tanin*'e aktarılan *Action* gazetesinin haberi şöyledir: (19 Ağustos 1910), "Cavit Bey, öteden beri tuttuğu yolda direndi. Yeni borçlara özel güvence vermediği gibi ayrıcalık ve ısmarlama işlerini de borçlanmadan kesinlikle ayrı tuttu. İşte bundan ötürü Osmanlı Bankası kurumuyla yapılan görüşmeler kesildi". Ne var ki Yalçın'a göre "yabancı parasına kölelik eden gazeteler ve çevrelerde" bu zafer bile eleştirilmiş, *Tanin*'le Fransızca İstanbul gazetesi konuyu tartışmışlardır. Bu bölümlerin *Halkçı* tefrikalarında ki –101– ara başlıkları şöyledir: *Para İhtiyacı, Parlak Başarı, Kölelerin İsyanı*. Yabancı para gücünün imparatorluk içindeki etkisini göstermek için Yalçın, Osmanlı Bankası'nın maliyeyle hep Fransızca yazıştığını; Cavit'in Türkçe yazışma kararına nasıl karşı konulmak istendiğini anar. Paris gazeteleri arasında *Gil Blas*, haberi şöyle vermektedir: "Osmanlı hükümeti Yunanistan'a ve Bulgaristan'a karşı belki

blöf yapabilir. Ama Fransa'ya karşı böyle bir girişim hiçbir şey yapamaz" (*Tanin*, 13 Eylül 1910). Osmanlı Bankası grubunun Fransız hükümeti üzerinde etki yaratarak yapılan borçlanma sözleşmesini yürürlüğe koydurmadığını belirten Yalçın; Fransız gazetelerinin bizim tezimizi tutmak için para istediklerini ileri sürer. *Matin*, *Le Temps* de bunların arasındadır. Önceleri para ve haraç vermeyen Cavit baltalanmıştır. Sonradan genç Türk hükümeti de Fransız basınına caize dağıtmak yolunu tutacaktır. *Le Temps* başyazarı –sonra başbakan– M. André Tardieu (*Halkçı*'da Tardien) de "Türk parasının tadını bilir". Hüseyin Cahit'e göre Türkiye'nin Almanya'ya yaklaşması bile, bu gibi kötü alışkanlıkların etkisiyle oluşmaktadır.

Genç Türkler'in Almanya'ya yakınlaşmalarına, "Garip Tecelli" başlığı altında giren Hüseyin Cahit; Meşrutiyet'in ilk günlerindeki Marseillaise nağmelerini hatırlar. İngilizlerin, Anglo-Sakson ırkının üstünlüğüne inanan Genç Türkler'in Abdülhamid dönemindeki Almanya yakınlığına nasıl döndüklerini şaşkınlıkla anlatır. Basınımız Fransa'yı bir "fikrî vatan" (düşünsel yurt) sayarlarken, Fransız kültürüne biz bu kadar bağlıyken, Fransız diplomasisiyle maliyesinin giriştikleri düşmanca hareketlerin değerlendirmesini yapar. Bu arada Rusya'nın bahane yaptığı, Doğu illerindeki Ermenilere kötü muamele yapılması sorununu yerinde incelemek için genel müfettiş olarak görev almayı Talât Paşa'yla görüştüklerini ve bunu kabul ettiğini belirten Yalçın, sonradan Türk memuru olarak İngiltere tarafından bir kişi istendiğini ama gönderilmediğini anlatmaktadır. İngiltere savunma andlaşmasını kabul etmemiştir. Almanya'nın Türkiye'nin dostluğunu kabul etmesi de Yalçın'a göre son anda yapılmış bir çaresizlik jestidir. –*Tefrika 102-103*–.

Sonunda aranan borç Almanya'dan alınır. Bunu da yüksek bir başarı sayan Hüseyin Cahit, *Tanin*'deki yazılarından seçmeler vermektedir. Kozmide mecliste eleştiriler yapmıştır. İttihatçıların tam savunusunu yüklenen Hüseyin Cahit, bu konuda yan tutan düşüncelerini açıklar. Kendisine yapılmış sataşmalar karşısında hırçınlaşan Hüseyin Cahit'in kendi satırları aşağıdadır:)

Bugün Türk şerefi, Türk bağımsızlık ve onuru uğrunda girilen bu mücadeleyi, bu çatışmanın bütün çetinliğine, insafsızlığına göğüs germek için harcanan irade ve sağlam-

lığı, çekilen güçlükleri, katlanılan saldırıları ve sataşmaları hatırlarken, içimde bir sızı duyuyorum. Evet, İttihat ve Terakki bunu yurda karşı bir borç bilerek pek doğal bir görev duygusuyla seve seve yaptı. Bundan ötürü bir değer vermeye ulaşmamışsa, insanın hiçbir yakınmaya hakkı olmayabilir. Çünkü bu çatışma, ileride alkış toplamak için açılmamıştır. Yapanlara ve başaranlara vicdanlarında duydukları hoşlanma duygusu yeter bir ödüldür. Ama bugün düşünce alanında bir takım baldırı çıplakların, bütün bu gerçekleri ayaklar altına alarak bizleri Avrupa kapitalizmine birer araç diye suçlaması, vicdanda bir ayaklanma tufanı uyandırıyor. Bu ülkede kıyıcı ve ihtikârcı Avrupa kapitalizminin egemenliğini yıkmayı en büyük amaç biliniz; gerçek de bu kadar açık olsun; sonra kim bilir ne gibi bulanık kaynaklardan hız alan bir takım itler karşınıza çıksınlar ve sizi Avrupa kapitalizmine uşaklıkla lekelemeye kalksınlar! Yüzsüzlüğün ve uğruluğun bundan alçakçasını düşünebilmek zordur. Kalbe acı veren nokta da düşünce, bilgi, insanlık ve ahlâk duyguları bakımından bu kadar düşkün ve nasipsiz olan bu süprüntü heriflerin, Türk basın alanını pervasız bir gerçeklik tutanağı haline düşürmeleridir (Her zaman olduğu gibi hiçbir ad anılmamaktadır. R.M.)

ALACAKLILAR (DÂYİNLER) VEKİLLİĞİ

Düyun-ı Umumiye (Genel Borçlar)¹⁵⁵ Osmanlı alacaklılar vekilliğine seçilmekliğim, Türkiye'nin maliyeyle ilgili bağımsızlığını sağlama amacına doğru yürüyen Cavid'in düşündüğü önlemlerden biriydi. Hamdi Bey'in¹⁵⁶ ölümü üzerine Alacaklılar Vekilliği boş kalmıştı. Bir gün Cavid'le konuşurken: "Seni Alacaklılar Vekilliği'ne seçtireceğim" dedi. O güne kadar Alacaklılar Vekilliği'nin görevi üzerine hiçbir düşüncem yoktu. Şaşkınlıkla Cavid'in yüzüne baktım: "Ben memur olmak düşüncesinde değilim, teşekkür ederim" dedim.

“Bu bir memurluk değildir” diye cevap verdi. Ve amacını açıkladı. Düyun-ı Umumiye katında hükümetin bir komiseri vardı; ama bu komiser, bir devlet memuruydu ve yetkileri sınırlıydı. Yalnız yönetim kurulu toplantılarında resmen hazır bulunabilirdi. Kulis arkasında hazırlanan şeylerden haberli olamazdı. Yönetim, Alacaklılar Vekillerinin elindeydi. Türk Alacaklılar Vekili’nin, hükümetin görüş açısına uygun bir yol tutması gerekirdi. Alacaklı sıfatıyla borçluya, yani hükümete karşı zorbaca bir durum takınması gerekirdi. Nasıl ki öteki Alacaklılar Vekilleri, ayrıcalıklarından zerre kadar fedakârlıkta bulunmadan, tersine her fırsattan yararlanarak yerlerini, yetkilerini güçlendirmeye ve genişletmeye çalışıyorlardı.

Ama gerçekte alacaklı (borç vermiş) olarak pek az Türk vardı. Onun için bir Türk Alacaklılar Vekili’nin Türk alacaklılar haklarını korumak üzere hükümete karşı düşman bir durum almasına gerek yoktu. Resmen Türk alacaklıları toplanarak kendilerine vekil atayacaklardı. Türk alacaklı bulunmazsa, Türk adına Türk uyruğundaki Rum ve Ermeniler bir araya gelerek Düyun-ı Umumiye’de bir vekil seçeceklerdi. Bu da, Düyun-ı Umumiye meclisinde yabancı alacaklılar vekillerine Türk düşmanı bir ögenin eklenmesinden başka bir sonuç doğurmayacaktı. Buna dayanarak, seçime resmen karışmaya hakkı olmayan hükümet için, etki gücünü özel biçimde kullanarak, Düyun-ı Umumiye meclisine gerçek bir Türk seçtirmek bir görev oluyordu. Ama bunun yalnızca Türk olması yeterli değildi. Türklüğün ülkesünü yüreğinde duymuş, bu uğurda çatışmadan çekinmeyecek, uğraşıcı, etkili biri gerekliydi. Cavit:

“Bu nitelikleri taşıyan belki birçok adam var daha” dedi; “ama ben tanıdıklarım içinde bu iş için senden uygununu göremiyorum ve senin kadar kimseye güvenemiyorum. Onun için, ne olursa olsun, kabul edeceksin. Düyun-ı Umumiye’de Alacaklılar Vekili kanadı arasında bizden bir adam bulanmalı ve bu adam Türk sorunu uğrunda arkadan bir gizli karar alınmasına engel olmalıdır. Senin orada

resmen görevin, devlete karşı yer almaktır; ama gerçekte yurduna yararlı olma yolunu tutacaksın. Başka birinin bu işi senden daha iyi yapacağına inansam, bilirsin, hiç duraklamadan ona önerirdim.”

Cavit, bana memlekete karşı bir hizmetten söz açınca, artık düşünmeye, duraksamaya olanak yoktu. Ona kabul cevabı verdim ve görünüşte bir seçim töreninden sonra, Düyun-ı Umumiye yönetim kurulunda Osmanlı Alacaklılar Vekili niteliğiyle yer aldım. Bu işte on bir yıl kadar kaldım. Mütarekeye kadar Düyun-ı Umumiye yönetimi, hiçbir zaman devlete karşı düşmanca, hatta sataşacak bir durum almamıştır.

Şaşılacak yan şudur ki Düyun-ı Umumiye, hükümete karşı titizliği en çok savaş sırasında göstermek istedi. Mecliste başkanlık görevi her yıl sırayla Fransız, İngiliz Alacaklılar Vekillerince yapılır, bunların yokluğunda başkanlık en eski üyeye geçerdi. Savaş çıkınca Fransız, İngiliz vekilleri ülkeden ayrıldılar. Başkanlık bana geçti. Mecliste, bağlaşıklarımız bulunan Avusturya ve Almanya Alacaklılar Vekillerinden başka kimse kalmamıştı. Ama Alman ve Avusturya Alacaklılar Vekilleri, sanki bizim “dostluk kantarla, alış-veriş miskalle” atasözünü kendilerine eylem ilkesi yapmışlardı.

Almanya’dan borç para almak isteniyordu. Düyun-ı Umumiye’ye bırakılan altınlara karşılık aynı değerde kâğıt para çıkarılacaktı. Düyun-ı Umumiye’nin kefilliğiyle karşılıksız para basmak zorunluğu doğmuştu. Bütün bu harcamalara savaş yüzünden gerek duyuluyordu; savaşa da bizi Almanlar sürüklemişlerdi. Böyle olduğu halde, şimdi savaş için para bulmak konusunda kıvranırken zorlukların Almanlardan gelmesi bende isyan doğuruyordu. Koşulları hafifletmek, tüccar zihniyetine meydan vermemek için uğraşıp duruyordum. Burada Alman inadı, pintiliği ve para canlılığı ile çarpışmak beni çileden çıkarıyordu. Durumum çok zordu. Çünkü Alacaklı Vekili niteliğiyle benim de Alman ve Avusturya vekilleri gibi zorbeğenir davranmaklığım gerekirdi. Ama bir Türk niteliğiyle, memlekete karşı

çıkarılmak istenen zorlukların önünü almam bir görevdi. Bir gün o kadar coştum ki, Alman başkâtibine:

“Canım” dedim. “Biz sizin uğrunuzda savaşa katıldık. Size bu kadar yararlı olduk, sizin için bu kadar kan döktük. Savaşa gireceğimiz sırada, ‘bizim paramız yoktur; bütün savaş harcamalarını verirsiniz ancak o zaman savaşa katılabiliriz’ deseydik bu önerimizi geri çevirir miydiniz? Şimdi sizden yardım istemiyoruz; neden bu kadar zorluk çıkarıyorsunuz.”

Alman, pek masum bir tavır alarak yüzüme baktı:

“Bunu o vakit düşünmeliydiniz” dedi.

(Anıların DÜRZÜ İSYANI, SİNİR HARBİ, BİR HÜLÂSA, TRABLUS-GARP, KURT VE KUZU, HİZİP MESELESİ, YENİ TAHRİKLER, SADE BİR TAKTİK... gibi ara başlıklarla sunulan bu bölümlerinde –*Halkçı*, 104-108 *Tefrikaları*– Yalçın şu konulara genel olarak değinmekte, pek ad ve olay anmamaktadır:

İçişlerini halktan saklayan devlet geleneği gereğince Suriye’de Havran’da başlayan ayaklanmalar yavaş yavaş basına yansımaktadır. Mecliste en küçük nedenlerden çıkan sürekli bir sinir savaşı vardır. Biga mebusu Dr. Arif İsmet’in, İçişleri Bakanı’nın sözlerine önem vermediğini söylemesine karşı giriştiği sert tartışmaya Talât Paşa, kişisel çıkarlar yüzünden muhalefet yapıldığı gerekçesiyle karşı koymuştur, örneklerle. Bu sırada İmam Yahya’nın vali olarak atandığı Yemen’de de ayaklanma başlamıştır. İmparatorluk hükümeti, Meşrutiyet koşulları içinde gerçekten zor durumdadır. Yalçın, durumu özetleyen makalesini aktarır (31 Ocak 1910). Bu arada İtalyanlar Trablusgarp’a el atmışlardır. Hüseyin Cahit, bu konudaki yazısından alıntılar yapmaktadır (29 Ocak 1910). İtalyan gazeteleri cevap vermektedirler. Bu arada Albay Sadık Bey ve arkadaşlarının yaratmaya çalıştıkları klik hareketine dokunur Hüseyin Cahit: “Bu hizi sorunu istenen biçimde başarıya ulaşıyorsa İttihat ve Terakki o zaman parçalanacak, yıkılacak ve Osmanlı İmparatorluğu o zaman çözümlüğe uğrayacaktır” der –106–. Talât Paşa görevden ayrılmak gereğini duyar; çünkü Sadık Bey, hükümete katılan üyelerin parti içinde gereğince çalışmadıklarını, zararlı olduklarını savunmuştur.

Dinsel bağnazlığı körükleyen yazılara karşı Yalçın, "Meşrutiyet ve Kadınlarımız" başlıklı makalesini yazmıştır -107-. 1911'de İttihat ve Terakki'nin içi iyice karışıktır. Yapılan kışkırtmaların asıl hedefleri şunlardır: Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi, Cavit Bey, Hakkı Paşa, Talât Bey, Hüseyin Cahit. Bakanların meclis dışından seçilmesi karşı basının başlıca önerisidir. Yabancıların entrikalarına örnek olarak, Atıfzade Nişancı Ömer Vahit Efendi'den alıntılar yapan Ahmet Rasim'in yazısına katılır; İngiliz elçiliği baş çeviricisi Fitz Maurice'in portresini çizer. Bu arada Yalçın, Avrupa'daki 1911 gezisinde kendisiyle eşinin giydikleri şapkaları Türk sınırına yaklaştıkları zaman Bulgar topraklarına attıklarını hatırlar -108-. Sonunda kliklerin çyuşmaları sağlanarak bir bildiri yayınlanır partice -109-. Sorunu tutuculuk -liberallik- örneği sayan Karesi mebusu Hoca Mecdi Efendi'nin yazısına karşılık verir Yalçın. İttihat ve Terakki'nin asıl gücünün yurt aşkı olduğunu tekrarlayarak elde kesin bir devrim programı bulunmamasından yakınır. Bu arada Cavit'le Babanzâde İsmail Hakkı parti içi çatışmaların çalışmaya olanak bırakmadığı gerekçeyle görevlerinden ayrılırlar. Yerlerine Nail Bey'le Abdurrahman Şeref atanırlar -110-. Cavit'in ayrılışı üzerine *Tanin*'de yazdıklarından parça aktaran Hüseyin Cahit, kendi ilkeleri uğrunda mücadeleye devam ettiğini tekrarlamaktadır. Ona göre bu genç Bakanların ayrılmak zorunda kalışları "Genç Türklerin bir yenilgisidir." İftira ve söylentiler herkesi etkilemektedir. Sonradan Saraya damat olan ve Kafkas cephesinde şehit düşen Hafız Hakkı¹⁵⁷, Cavit'in maliyeden para çalıp çalmadığını Talât Paşa'dan soracak kadar kuşkuya düşmüştür. Talât Paşa'nın cevabı: "Cavit'te o kadar güçlü bir onur duygusu vardır ki, birisinin yanında küçük düşmektense ölmeyi yeğler" -110-. Yalçın, gerçek durumu bilmeyenlerin 1908 sonrasında devlet gücünü elinde tutanların İttihatçılar olduğunu sandıklarını, bunun yanlış olduğunu yine tekrarlar -111-. Durumu kurtarmak isteyen Parti, bir bildiri yayınlar. Bu arada Harp divanı, kişisel yayınlar yaptığı gerekçeyle, *Tanin*'i kapatmıştır. Ertesi gün -19 Mayıs 1911- *Tanin*, *Cenîn* adıyla çıkar. Harp divanınca sürekli kapanınca, *Senîn*, *Renîn*... gibi uyaklı adlarla yayınını sürdürür. Bu sırada hükümet iki boş bakanlığa meclis dışından iki atama yapmış, Meşrutiyetin ilk günlerindeki anlamsız davranışa dönme eğilimi göstermiştir... -111-)

BİR YOLCULUK

Bu sırada ben, bir kurulun başında Almanya gezisine çıktım. Bir Türk-Alman dostluk derneği kurulması için bazı Almanlar çalışıyorlardı. Buna temel olmak üzere bir Türk heyetini Almanya'ya konuk çağırdılar. Bu heyette mebuslar, memurlar, subaylar, tüccarlar, aydınlar... vardı. Elli kişiden çok bir kalabalıkla Almanların çağrılısı olarak 15 Haziran 1911'de İstanbul'dan ayrıldık.

Almanlar bu gezide bizi hoşnut etmek ve Almanya'nın büyük ilerleyişiyle gözlerimizi kamaştırmak için ne yapmak gerekliyse hiçbirini esirgemediler. Yüksek mevkilerdeki kişilerden oluşan bir konukçular kurulu atanmıştı. Bu kurul günün her dakikasına kadar ayrıntılı bir program çizmişti. Berlin'de sabahleyin saat sekizde, yaşlı ama dinç Golç Paşa'nın¹⁵⁸ dimdik, ağırbaşlı hazır olduğunu görürdük. Öğle ve akşam şöenleri bir kez bile eksik olmadı. Almanların en göze çarpan düşkünlüklerinden biri yemeklerde söylev çekmekti. Konuşmalar çorba tabağında başlıyor, her tabak değiştikçe bir söylev dinleniyor, doğallıkla Türkçeye çevriliyor, bizim cevabımız da Almanca'yla bir kez daha yineleniyordu. Akşam yemeklerinin 23.00'e kadar sürdüğü çok oluyordu. Bu koşullar içinde şöenler, bir keyif olmaktan çıkarak sanki bir yük haline geliyordu.

(Bu yolculuktan Yalçın'ın aklında kalan izlenimler şunlardır: Berlin belediyesindeki gösterişli şöende yer alan uzun, ak sakallı üyelerin gece ilk kez gittikleri bir kabarede kucaklarına aldıkları açık saçık kadınlarla şakalaşmaları; 21 hazirandaki Berlin Ticaret Odası şöeninde yaptığı ve kapitülasyonların kalkmasını konu eden konuşmasının buz gibi bir hava yaratması; cevap veren Deutsche Bank direktörü M. Quinner'in kaçamaklı bir ağız kullanarak paramızı silahlanmaya harcamamayı salık vermesi; Kiel'de imparator II. Wilhelm'le görüşme; (Dr. Süleyman Numan, Ahmet İhsan, Muhittin) –bir de Hüseyin Cahit–. Uzun süre bekletildikten sonra yatın üst güvertesinde teklifsizce yanlarına yaklaşan omuzları ke-

pekli, gösterişsiz bir adamla karşılaşılır; farkına varmadan sırtını dönmüş olan Yalçın'la değil, Dr. Süleyman Numan'la konuşur, hafif bir baş selâmiyle çekilir imparator.

İstanbul dönüşünde herşey eskisi gibidir; yalnız dış tehlike artmıştır. İtalyanların Trablusgarp üzerindeki isteklerini konu edinen makalesine baş vurur Yalçın; (5 Eylül 1911). Batı gazetelerinden alıntılar aktarır. Sonunda 28 Eylül 1911'de İtalyan maslahatgüzarı M. Martini, Trablusgarp'la Bingazi'nin boşaltılmasını isteyen ultimatomu verince Hakkı Paşa görevden ayrılır; Âyân başkanı Sait Paşa sadrazam olur. Yalnız deniz yoluyla oraya güç gönderilebilmesi koşulu herkeste bir çaresizlik yaratmıştır. Yalçın, eski hükümette sorumluluklar bulunduğu belirten yazısından bir parça aktarır. Karşı yandakiler yeni hükümette de yer alan Harbiye Bakanı Mahmut Şevket Paşa'yı eleştirmektedirler –*Tefrika* 112-113–. İttihatçı ülkücü subay ve siviller Mısır ve Tunus yoluyla Trablusgarp'a savaş görevine koşmuşlardır. Bu savaş aylarında hükümet yeni bir basın yasası hazırlayınca eleştiriler çoğalır. Yalçın'ın düşüncesi şudur: “Basın özgürlüğü bir zehirse panzehiri de kendindedir.” *Tanin*, 12 Kasım 1911.)

HÜRRİYET VE İTİLÂF PARTİSİ

Meşrutiyet tarihinde kötü bir ad bırakan ve sonra Millî Kurtuluş döneminde uğursuz bir rol oynayan Hürriyet ve İtilâf (Özgürlük ve Uyuşma) partisinin kuruluşu bu tarihlerle rastlıyor. *Tanin*, 22 Kasım 1911 tarihli sayısında bu partinin kuruluşunu haber vererek İçişleri Bakanlığı'na sunulan bildiriye, aşağıda olduğu gibi, yayımlıyordu:

Partinin adı: Hürriyet ve İtilâf Fırkası.

Amacı: Meşrutiyet esaslarını güçlendirme, unsurlar arası gerçek bir anlaşma ve uyuşma sağlamak.

Yönetim kurulunu oluşturan kişiler: Sadık Bey, Rıza Nuri Bey, Lütfi Fikri Bey, İsmail Bey, Şükrü Elâseli Bey, Basri Bey, Hamdi Efendi, Mahir Sait Bey, Rıza Tevfik Bey, Sıtkı Bey, Siret Bey, Kemal Mithat Bey, Mithat Sami Bey.

Bildiriyi Şu kişiler imzalamıŐlardı: Âyandan Damat Ferit¹⁵⁹, Âyandan Mareşal Fuat, Amasya mebusu İsmail Hakkı, Tokat Mebusu Mustafa Sabri, Sivas mebusu Vagaderyan (Dagaveryan), emekli korgeneral Süleyman, Priştine mebusu Hasan, Hama mebusu Abdülhamid Zehravî, eski Konya valisi Vefik, emekli albay Sadık.

Bu partinin doęuŐunu *Tanin*'de ben Şöyle karŐıladım:

“Hürriyet ve İtilâf partisinin yönetim kurulu ve kurucuları diye duyurulan sayın kişiler arasında öylelerini yanyana görüyoruz ki kazanda yirmi yıl birlikte kaynatılsalar uyuŐmaları olasılığı bulunmadığını herkes kabul eder... Bu kişiler, yapmak için değil yıkmak için birleşmişlerdir. Çünkü aralarında ancak bu noktada bir baędaŐma olabilir.

... Bizim düŐüncemizde Hürriyet ve İtilâf partisi, ÷lgede iş görmek üzere kurulmuş sürekli ve verimli bir parti değildir, olumlu bir güç değildir. Ancak İttihat ve Terakki'yi yıkma ve kırıp dökme için işe yarayabilir bir güç olmak üzere ana rahmine düşmüştür. Amacına ulaŐtığı farzedilse o gün yıkılışa hüküm giymiş bir partidir.” (*Tanin*, 23 Kasım 1911).

Keşke bu tahminimde yanılmıŐ olsaydım.

(Parti çekiŐmelerini doğal bulduğunu söyleyen Yalçın, kişisel ve çirkin sataşmalardan yakını; üstelik savaş vardır. Üstelik muhalifler halkın bağnazlığını kışkırtarak ahlâkızca davranmaktadırlar. ŐeyhüliŐâm Musa Kâzım Efendi farmasonlukla suçlanmaktadır. Bazı karşıt gazetelere yazılar yazan Düyun-ı Umumiye memurlarından Zeki Bey'in öldürölüŐü, öldürenlerin yargılanması sırasında İttihat ve Terakki'ye karşı yalan tanıklıklar düzenlenmesi... yerindiği noktalardır. Dışişleri bakanlığından Londra elçiliğine atanan Rifat Paşa'nın yerine boşalan İstanbul mebusluğu için yapılan seçimde (10 Aralık 1911) muhaliflerin adayı Tahir Hayrettin 196 oy kazanarak başa geçer. İttihatçı aday Memduh Bey ise 195 oyda kalmıştır. Bu olayı da Yalçın seçim dürüstlüğü gösteren İttihatçıların iyiliğine örnek diye yorumlamaktadır. Yalçın'ın teorice doğru düşüncelerine karşı Cemiyetçiler ÷lkenin yazgısını bu heriflerin ellerine bırakmamak direni-

şindendirler. İttihatçılar, Âyan kararına gerek kalmadan, padişah iradesiyle meclisi dağıtma kararını çıkartmak isterler. (35. maddenin değiştirilmesi). Hüseyin Cahid'in ad vermeden betimlediği meclis görüşmeleri sırasında "müstakiller" (bağımsızlar) kümesi bir uzlaşma yolu aramaktadır. Sıkıyönetimin kaldırılmasını, siyasal hükümlülerin (bu arada Murat Beyin) bağışlanmasını İttihatçılar da kabul etmektedirler. Ama Sait Paşa'nın sadrazamlıktan ayrılmasını kabul etmezler. Savaş içindeki Türkiye'nin bu kısır çekişmeleri üzerine Golç Paşa bile bir makale yazmıştır. (*Tanin*, 29 Aralık 1911). 30 Aralık meclis toplantısına katılmayan muhaliflerin bu engellemesini bir anlaşmazlık olarak değerlendiren Sait Paşa, görevinden ayrılır. 278 kişilik mecliste 131 İttihatçı hazır bulunmuştur; çoğunluk yoktur. Gene hükümeti kurarsa da sönük bir kabinedir bu. Meclis karmakarışıktır. Bu arada Talât Bey'in *Tanin*'de bir muhalif mebusa seslenen açık mektubu yayımlanır. Talât Bey, kendileri yurt çıkarları için tehlikelere atılırken bir kaymakamlık isteyerek Abdülhamid'e jurnal vermiş olan mebusa meydan okumaktadır (8 Ocak 1912). Gazete atışmalarından örnekler. –*Tefrika 116-117*– Muhaliflerin şiddeti artan sataşmaları arasında örnek diye Yalçın, Rıza Tevfik'in bir davranışını konu edinir: "Mecliste söğüp sayma o dereceyi bulmuştu ki Rıza Tevfik bir gün: 'Meşrutiyet'e de, Cemiyet'inize de, size de lânet olsun' diye bağırarak kadar kendinden geçmişti" (*Tanin*, 12 Ocak 1912). 13 Ocak 1912'de de meclis 105 karşıt oyu 125 oyla yenerek 35. maddenin değiştirilmesini kabul eder. Ne var ki anayasa değişiklikleri için üçte iki çoğunluk gereklidir ve İttihatçıların bu kadar mebusu yoktur. Hükümet yeni seçimler için Âyan'ın onayını alır ve 18 Ocak 1912 tarihli *Tanin*'de padişahın şu buyruğu yayımlanır: "Anayasanın 7. maddesi ve Âyan meclisinin uygun buluşuyla bugünkü Mebuslar Meclisi'nin dağıtılmasını ve üç ay içinde yeni mebusların seçilmesini buyurdum." *Mehmet Reşat*. –118–.

Hüseyin Cahit, hükümete yenilik ve reform getirecek kalem uğraşına devam ettiğini, Hakkı Paşa'nın önerdiği Maarif Bakanlığı'nı kabul etmediği için siyasal hırs suçlamasından da aklandığını belirterek –İçişleri Bakanı Hacı Âdil⁶⁰ Bey'e karşın– yeni hükümeti de eleştirmektedir. Partiyi de eleştirmektedir Yalçın. Böylece Sait Paşa, kabinesinde gerekli değişiklikler yapar; Posta ve Telgraf Bakan-

lığına Talât, Bayındırlık Bakanlığına Cavit, Evkaf Bakanlığına Hayri Bey¹⁶¹ getirilirler. Türkiye'nin gördüğü en sıkı seçim çatışmaları başlamıştır. Tek *Tanin*'e karşı birçok gazete, özellikle yabancı dilde çıkanlar hep karşı yanı tutmaktadırlar. Türk düşmanı Buşo (Boşo) bile *Yeni Gazete*'ye başmakaleler yazmakta ve *İkdam*'da Ahmet Cevdet'çe övülmektedir. Kozmidi'nin sorumluluğunda Buşo'nun başyazarlığıyla Rumca *Foni* gazetesi de yayına başlamıştır -119-. Dillon adlı birinin İngilizce yayınlanmış, Türkleri yeren sözlerine bu gazetede yer verildiği için Harp Divanı'na verilen Kozmidi'yi *Hürriyet* ve *İtilâf*'ın gazetesi *Teminat*'ta parti başkanı İsmail Hakkı Paşa savunmaktadır. Hafif bir hapis cezasına çarptırılan Kozmidi gibi Tahir Hayrettin de saldırgan yayınlarından ötürü bir buçuk ay hüküm giyeceğini sezerek kaçır. Harp Divanı'na gerekli toplantı haberini vermediği için Rıza Tevfik de beş on gün hapis edilecektir. Hüseyin Cahit Mizan'cı Mehmet Murat'ı da savunmaktadır. Şeyhülislâmlık islâmiyeti yücelten ve dinsel tapınmaların gereğince yürütülmesini salık veren bildirisini yayınlamıştır (22 Şubat 1912). Hükümlülerin bırakılması ve muhaliflere karşı daha hoşgörülü davranılmasını öneren Yalçın'ın makalesi tepkiler uyandırmıştır, İttihatçılarda bile. -*Tefrika* 20-. İttihat ve Terakki'nin neler yaptığını açıklayan *Tanin* makalelerinden aktarmalar -121-122-. İttihatçılar güçlenmekte, *Hürriyet* ve *İtilâf*'tan ayrılışlar başlamaktadır. İlk ve son kez seçim mücadelesine katıldığını belirten Yalçın, "çalışmayı, mücadeleyi yalnız masa başında ve düşünce alanında anlarım; kalabalık içinde söz söylemesini hiç sevmem" dediği halde İttihat ve Terakki kulüplerinde bir dizi konferans vermek görevinin gereğine inanmıştır. Ama kendinden hoşnut değildir. Söyleyişini beğenmez, cümleleri pürüzlüdür, zihni dağılmaktadır, halkı da beğenmemektedir. -*Tefrika*, 123-.)

YAKUP CEMİL¹⁶²

İstanbul dışındaki konferanslarda Cemiyet yanıma Yakup Cemil'i de vermişti. Bir gün akşam üzeri *Tanin*'de Babanzâde İsmail Hakkı ile kalemlerimizi bırakmış dinleni-

yor ve tek tük kelimelerle kısa kısa konuşuyorduk. Kapı açıldı. Genç, yakışıklı ve sevimli bir subay içeri girdi. İttihat ve Terakki'nin genç subayları *Tanin*'i bir aile ocağı gibi bilirler, severler ve teklifsizce kapısından içeri girerlerdi. Yakup Cemil olduğunu işitince kendisini daha çok hoşnutlukla karşıladık. Adını biliyorduk. Cemiyet'in en özverili, katıksız ve yürekli taraflılarından olduğunu duymuştuk. Enver'le birlikte Bingazi'de İtalyanlara karşı savaşa gitmişti. Şimdi oradan dönüyor ve bize taze savaş haberleri de getiriyordu.

Yakup Cemil, Trablusgarp savaşı üzerine çok iyimser davranıyor; İtalyanların hiçbir iş yapamadıklarını, kıyıya bin zorlukla yapışıp kaldıklarını anlatıyordu. Birkaç Türk subayının kesin bir yoksunluk içinde orada yarattıkları savunma harikasını anlattıkça yüreklerimizi hayret, övünç ve sevinçle dolduruyordu.

Yakup Cemil, İtalyanların durumundan, bir şeyi başaramadıklarından söz ederken Türk karargâhındaki savaş hayatıyla ilgili fıkralar da iletliyordu. Bir akşam yanlarına bir subay gelmişti. İstanbul'dan ve illerden, kolayını bulan subaylar gizlice Trablusgarp ve-Bingazi karargâhlarına gidiyorlar ve bir fedai sıfatıyla yurda karşı görevlerini yapıyorlardı. Onun için, günün birinde yanlarına yeni bir subayın gelmesi pek doğal görülebilirdi. Ama her nedense, bu gelen adamdan şüphelendiğini Yakup Cemil bize inançla anlatıyordu. Bunun İtalyanlar tarafından gönderilmiş bir casus olabileceğini düşündü ve hemen kararını verdi. Yemek yiyorlardı. Çadırın içinde bağdaş kurup yere oturmuşlardı. Yakup Cemil tabancasını çıkardı. Havlunun altından gizli tutarak ilerledi ve birdenbire elini çekti, ateş etti ve casus olmasından şüphelendiği silah arkadaşı cansız bir halde yere serildi.

Hikâyenin bu noktasında Babanzâde İsmail Hakkı ile bakışlarımız karşılaştı. Bir şimşek kadar kısa bir süre içinde, yüzlerimizin çizgileri hiç kıpırdamadan, birbirimize pek çok şeyler söyledik ve buz gibi donduk kaldık.

Yakup Cemil çıkıp gittikten sonra Hakkı ile gene baktık ve sonra dillerimiz söküldü. Ölen bir tahtakurusu olsa bu kadar soğuk, ilgisiz ve doğal biçimde anlatılamazdı. Oysa Yakup Cemil, belki de yurt aşkıyla yüreği dolu bir halde, bin türlü zahmete ve tehlikeye katlanarak düşmana karşı savaşa gelmiş bir silah arkadaşını, salt bir kuruntu ve şüphe üzerine, duraksamadan öldürmüştü.

İşte yanımda dolaşan Yakup Cemil bu kişiydi. Gittiği yerlerde, benden sonra, Trablusgarp savaşı üzerine konuşmalar yapıyordu. Bu hikâyelerinde, şüphelenerek öldürdüğü subay işine hiç değinmedi. O tutsak edilen sürü sürü İtalyan askerini anlatıyordu. Bunların hepsini Trablusgarp'ta sünnet ederek İslâm dinine sokuyorlardı. Yakup Cemil, hikâyesinin bu noktasına gelince, her tarafta alkış tufanları başlıyordu. Bu alkışların ta yürekten koptuğu, gözlerindeki hayranlık ve esrime ifadelerinden anlaşılıyordu. İşte hoş gidecek sözler. Hayır, politika benim işim değildi¹⁶³.

(SAVAŞ DURUMU ara başlığıyla Yalçın, Trablusgarp'ta gönüllü yerli kuvvetlerle beş on Türk subayının kazandıkları başarının gözden kaçırıldığını söyler. İtalyanların zor durumunu belirtir. Çanak-kale'ye birkaç top savurdıklarını, Rodos'a asker çıkardıklarını ama, hükümetin bunlarla yıldırılamadığını tekrarlar. Vaktinde gerekli savunma yolları aranmamış olmasından yakınır. İtalyanlar barış için araçlar koymaktadırlar. Bir gün Düyun-ı Umumiye'deki odasına M. Volpi'nin geldiğini açıklar –anıların yazılışı sırasında kontur ve faşizm rejiminin ileri gelenleri arasındadır–. Sözü pek dolaştırmadan, Bosna-Hersek olayını da örnek göstererek, belli bir para karşılığında İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi'nin kendilerine bırakılmasını, bu koşulla barış istediklerini bildirdiğini belirtir. Yalçın düşünmeden reddeder; M. Volpi, kendisine “uyuşmaz bir mizaçta” olduğunu söylemiştir. – M. Volpi'ye bir kez daha rastladığını hatırlayan Hüseyin Cahit Birinci Dünya Savaşı yıllarına atlar birdenbire. 'İçindeki gezme merakının zoruna dayanamayarak' gittiği İtalya'da (1915), Venedik garında Çanakkale Boğazı'na saldırı yapıldığını öğ-

renir. Oysa Viyana elçisi Hüseyin Hilmi Paşa, bir gün önce, bu konuda kendisine hiçbir şey söylememiştir. Bu deniz saldırısını Tirmes'de arar; haberlerden ürküntü duymaktadır. "Çanakkale'yi geçebilirler mi?" sorusuna Cemal ve Enver Paşaların vermiş oldukları cevapları anmaktadır şimdi de. Cemal Paşa: "Gereken özveriyi göze alırlarsa evet, ama Çanakkale'yi geçmekle iş bitmiş olmaz ki" demiştir. Enver Paşa ise: "Geçmek için yetişecek kadar asker getirirlerse, evet. Ama bu askeri nereden bulacaklar?" -124-. *Times*, Çanakkale saldırısını, "Şimdi işin içine İngiltere'nin namusu atılmıştır" biçiminde değerlendirmektedir. Çantalarını açmadan, otel odasında İstanbul'un düşeceğini düşünen Yalçın, hemen dönmeye karar vermiştir. Pasaportunu vize ettirmek için uğramaya zorunlu olduğu Roma'da -tekil bir barış için öneride de bulunabilme yetkisinin kendisinde bulunduğunu sanarak- görüşecektir. Henüz tarafsız bulunan İtalya'nın içi casuslarla dolu olduğu için M. Volpi'nin bir şeyler bilebileceğine inanmaktadır. Oysa Volpi bu olasılığın söz konusu edilemeyeceğini söyleyince ince selamlarla ayrılırlar. Bu ara anıdan sonra sözü gene Trablusgarp savaşına getiren Hüseyin Cahit; az masrafla yürütülen bu savaşın seçim mücadelesi kadar tehlikeli olmadığı sonucuna varmıştır. Dini siyasal çekişmeye karıştırmayı hiç bağışlamaz. Örneğin muhalifler, İttihatçıların, meclisi dağıtma yetkisi veren 35. madde değişikliğini halka şöyle anlatmaktadırlar Eskişehir'de: "35. madde oruçla namaz demektir. Oruç otuz gün, namaz da beş vakit, etti 35. İşte 35. madde..." Şeriat isteriz, siz bizi gâvur yapmak istiyorsunuz diye kafa tutan Eskişehir, peygamberin türbe bekçisine bağlanan bir rüyanın halka dağıtıldığı İzmir... olaylarını birkaç sözle geçiştiren Yalçın, dinle siyasanın karıştırılmaması gerektiğini savunan makalesinden parçalar vermektedir, -*Tefrika* 125-. Bu arada sıkıyönetimin kapattığı Teminat ve Hedef gazetelerine karşı, karşı partinin savunma yazılarına Tanin sütunlarının açık bulunduğunu bildiren yazıyı koydurmuştur, onu anar... Seçim sonuçları, her yanda İttihatçıların zaferiyle sonuçlanmıştır. 18 Nisan 1912'de açılan yeni mecliste, mebuslar daha yolda oldukları için, çoğunluk yoktur; İttihat ve Terakki'nin önünde artık dört yıllık rahat bir çalışma dönemi açılmış gibi görünmektedir. Ne var ki "galebenin fazlalığı, galebenin kıymetini bozmuş" gi-

bidir -126-. Yalçın, muhalefetsiz bir meclisin tatsızlığı üzerine yazdığı makaleden parçalar aktarmaktadır (13 Mayıs 1912). Arnavutluk ayaklanması sürmekte, meclis 35. maddenin değişikliğiyle ilgili hazırlıkları tamamlamayla uğraşmaktadır. Hiçbir olay ve kişi adı anılmamakta, genel eleştiriler ve kişisel yazılardan aktarmalarla yetinilmektedir. Yaz mevsiminde Yalçın, bir kuzey gezisi için İstanbul'dan ayrılır. -126-. Ama gelişecek olayları kestiremediğini söylemek gereğini de duyar. Haziran ortalarında "Manastır Firarileri" başlıklı haberi okur. Hükümet askerlerin politikayla uğraşamayacakları konusundaki bir yasayı acele hazırlatır. Ardından 10 Temmuz 1912 gazetelerinde Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Bakanlığı'ndan ayrılış haberi. İstanbul'a dönünce istifa nedenini öğrendiğini söyleyen Yalçın'a göre, Paşanın Cemiyet'le anlaşmazlığı Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa yüzündendir; partinin yolsuzluk konusundaki yakınma dilekçelerini göndermesini, otoritesine bir sataşma saymış olmalıdır. Ordu içinde gizli dernekler oluşmuştur. İsmail Hakkı Paşa da görevinden ayrılır. Ama Harbiye Bakanlığına gelebilecek paşalar sanki İttihat ve Terakki'ye bir boykot hazırlamış gibidirler. O tarihlerde bir sivilin Harbiye Bakanlığına getirilmesi ise, kimsenin aklının alamayacağı bir harekettir -127-. Sait Paşa, Harbiye Bakanı aramaktadır. Koşullarının bazıları kabul edilmeyen Nâzım Paşa, güçsüzlüğünü kabul eden Abdullah Paşa, koşulları olan Mahmut Muhtar Paşa... denenir... Bu arada Bahriye Bakanı Hurşit Paşa da görevden ayrıldığı için Sait Paşa hükümet başkanlığından çekilmeyi gerekli görür. -Tefrika 127-. Cemiyet'te panik vardır. Sait Paşa'ya gönderilen Memduh Şevket (Esental)'ın⁶⁴ şu haberle dönmüştür: "Dirensinler, dayansınlar, iktidardan ayrılmayı düşünmesinler. Bana isterlerse bir binbaşı, güven veren bir Harbiye Bakanı gösterversinler. Sonuna kadar mücadele edelim ve çekilmeyelim" -128-. Bir iki gün önce 196 güven oyu almış olan hükümetin ayrılışı üzerine son bir umut olarak padişah'tan bir bildiri sağlanmıştı. -Tefrika 129-. 19 Temmuz 1912 tarihli Mehmet Reşat imzalı metin-Sadrazamlığa yeniden Tefvik Paşa getirilir. "Bu cins paşalar, ortalık karıştığı zaman başvurulacak yedek demirbaşlardan sayılabilir" yargısı Yalçın'ındır, Tefvik Paşa paravanlık görevini kabul etmez. Sonunda araya araya Gazi Ahmet Muhtar Paşa bulunur. Yalçın'a göre

“eski ve yeni dönemin ne kadar davul gibi öten boş kişilikleri varsa göğüslerindeki sırma şerefine, görünüş adına kabineye doldurulur ve muhalif basında buna ‘Büyük Kabine’ adı takılır”:

Sadrâzam	: Gazi Ahmet Muhtar Paşa ¹⁶⁵
Şeyhülislâm	: Cemalettin Efendi
Devlet Şurası Başkanı	: Kâmil Paşa
Adalet Bakanı	: Hüseyin Hilmi Paşa
İçişleri Bakanı	: Ferit Paşa
Harbiye Bakanı	: Nâzım Paşa
Maliye Bakanı	: Ziya Paşa
Denizgücü Bakanı	: Mahmut Muhtar Paşa
Dışişleri Bakanı	: Gabriyel Noradorikiyan Efendi
Maarif Bakanı	: Sait Bey
Vakıflar Bakanı	: M. Fevzi Paşa (Şam Mebusu)
Ticaret ve Tarım Bakanı	: Reşit Paşa
Bayındırlık Bakanı	: Damat Şerif Paşa

İttihatçılara karşı hızlı bir eyleme girişildiğine dikkat çeken Hüseyin Cahit Yalçın, özellikle Ferit Paşa’nın İçişlerindeki kararlarını anar. Kabineyi “gizli aşılamlar altında eyleme geçen ve aldığı buyrukları yerine getiren bir yürütme komitesi” olarak niteler –128–.

Bütün gazetelerde bir bildiri yayımlayan “Halâskâr Zabitan” (Kurtarıcı Subaylar) adlı gizli örgütün gözdağı vermelerini, Meclis Başkanı Halil Beyin¹⁶⁶ bunu mecliste açıklaması üzerine kopan gü-rültüyü hatırlatır Yalçın. Yeni hükümetten en çok hoşnut olduğu söylenen kişi padişah Mehmet Reşat’tır. “Baldırı çıplak türedilerin, Selânikli dönmelerin gidip yerlerine kerli ferli, şanlı vezirlerin gelmesinden ötürü Tanrıya şükrettiği”ni söylemiştir. (Sözü gene basının aşağılıklarına getirir ve Manastır olayının bağışlanmasının yanlış olduğunu tekrarlar –129–. Yurdun çıkarlarını düşündüğüne Yalçın’ın hiç şüphesi olmayan İttihat ve Terakki meclisi yeni hükümete 45’e karşı 113 oyla güven verir –*Tanin*, 31 Temmuz 1912–.

Sıkıyönetim kaldırılır; genel af yürürlüğe konur. Yalçın, Ermenice gazetelerden alıntılar yaparak bu kararın yanlışlığını kanıtlama yolundadır. Büyüyen Arnavutluk ayaklanmasını hükümet, bir öğüt kuruluyla yatıştırmaya çalışmaktadır. Olayları kışkırtan Arnavut mebuslarından Hoca Sait’le Rıza Nur açıkça telgraflaşmaktadırlar. Ar-

navutluk ayaklanmasını “yasaldır” diye savunan Müfit Bey’e, Denizli mebusu Sadık Efendi “Onlar canidir” diye karşılık verince Berat mebusu Arnavut Süreyya Bey “Cani... senin ulusundur” diye karşılık verebilmiştir -130- Meclisin dağıtılması için hükümete baskı yapılmaktadır. “Kurtarıcı Subaylar” kümesinin korkutmalarına karşılık protesto olmak üzere üzere dört yüzden fazla subay, Çağlayan’daki Hürriyet-i Ebediye⁶⁷ tepesinde, 31 Mart şehitlerinin mezarı başında toplanarak bir gösteride bulunurlar. Mebuslar Meclisi başkanlığına verilen bir gensoru bu konularda açıklama istemektedir (4 Eylül 1912). Meclisi dağıtmak isteyen hükümet, Âyan’dan meclisin görev süresi konusunda bir yorum sağlayınca Halil Bey meclisi geceleyin toplar; orada Cavit Bey -Yalçın’a göre- “en ünlü, canlı ve parlak söylevlerinden birini” verir; Yalçın bu söylevden parçalar aktarmaktadır -*Halkçı Tefrikası* 132-; Meclis hükümetten güven oyunun geri alır; meclis dağılır -*Tanin*, Ağustos 1912-.

Boş mecliste -yalnızca Arnavut mebuslarla Basra mebusu Talip Bey, Konya mebusu Zeynel Abidin Bey hazır- meclisin dağıtılması buyruğunu okuyan Ahmet Muhtar Paşa, yeni seçimlerin yapılacağını da bildirmiştir. Yeniden sıkıyönetim konur. İttihat ve Terakki genel merkezi, eski merkezine Selânik’e çekilmiştir. Rum gazetelerinin duydukları hoşnutluğu yansıtan parçalar aktarır Yalçın; İstanbul’a 8 ağustos’ta döndüğünü hatırlatır. Norveç gezisi sırasında İstanbul olaylarından hiç haberi olmamış bulunduğunu tekrarlar. “İttihat ve Terakki’nin tehlikeye düşmesi bence yurdun tehlikeye düşmesi demektir” ilkesini yineleyerek Viyana’da elçi olarak bizi bir Rum vatandaşımızın temsil ettiğine dikkati çeker; başkente döndüğünü anlatır. Bir protesto olmak üzere *Tanin*’i kapatmaya karar verdiğini söyler -*Tefrika* 133-. 10 Ağustos 1912 tarihli *Tanin*’de şu notu bastırmıştır: “Meşrutiyetin çocuğu olan *Tanin*, tatili seçiyor. Yurdun kalem savaşına gereksinim duyduğunu görerek tatilimi yarım bıraktım, ülkeme koştum. İstanbul’a gelince anladım ve *Tanin*’i geçici olarak kapatmaya karar verdim.”

Gittikçe gelişen Arnavutluk ayaklanmasının, Avusturya’nın da karışmasıyla, bir özerklikle sonuçlanacağından korkan Yalçın; arkadaşlarıyla konuştuktan sonra 21 ağustosta yeniden *Tanin*’i çıkarmaya başlamıştır. O ilk günün başmakalesinden alıntılar yapar -133-.

Namuslu bir muhalefete örnek olmak dileğindedir *Tanin*. Birbiriyle anlaşamayan Bakanların bir bir görevden ayrılmaları üzerine Hüseyin Hilmi Paşa'nın gerekçesine yer veren Yalçın, *Tanin*'in –gene yurt çıkarları adına– hükümeti tutmayı görev edindiğini savunarak yüklendiği bu görevi destekleyen yazılardan parçalar vermektedir (25 Ağustos 1912). Arnavutluk isyancıları Üsküp'e girmişlerdir; hükümet, Selânik üstüne yürümek isteyeceklerle şiddetle karşı konacağı haberini duyurma gereğini duyar sonunda. Hükümet, istenen ayrıcalıkları tanımakta, Arnavutlara ödünler vermektedir. Arnavut kur'a erlerinin görevlerini yalnız Rumeli'de yapma haklarını büyük bir ödün ve bağımsızlık yolunda propaganda hakkı sayan Yalçın, hükümetin verdiği ödünlere dikkati çekmektedir. "Arnavutluk, Arnavutlarıdır ilkesi resmen kabul edilmiş oluyordu" der. Yerel yönetimlerin imparatorluğu parçalanmaya götüren en şaşmaz yol olacağını –anılarını yazdığı dönemdeki bilincin gücüyle– söylemekte ısrarlara düşer. Yalçın, 2 Eylül 1912'de toplanan İttihat ve Terakki Genel Kongresi vesilesiyle yazdığı başmakaleyi de aktarmaktadır –*Tanin*, 3 Eylül 1912–.

Bu kadar ılımlı bir dil kullandığı, yurdun esenliği adına hükümete bile yardımcı olduğu halde, gizli dernek örgütlerinin etkisiyle, *Tanin* asker hükümetince 3 Eylül 1912'de kapatılmıştır. Ama önceden alınmış çeşitli gazete imtiyazlarına dayanarak ertesi gün –sorumlu müdür Cavit adına– *Cenîn* çıkarılır. Yalçın, güçlü bir hükümetin gerekliliğini savunmaktadır –*Cenîn*, 4 Eylül 1912–. Yukarda anıldığı gibi tekrarlanan kapatmalar yüzünden *Tanin*, Babanzâde İsmail Hakkı'nın sorumluluğunda *Senîn* adı altında da çıkmıştır. Harp divanına verilen Yalçın'la Cavit, 1912 yılının eylülünün dördüncü günü Nadir Paşa başkanlığındaki harp divanına çıkmışlardır (Orhan Talât'la birlikte). Serbest bırakılırlar. Arnavutluk'ta Osmanlı saltanatı hemen hemen bitmiş gibidir.

Karadağ sınırları ateş içindedir; ülkede de yeni seçim hazırlıkları yapılmaktadır. İngiliz gazetesi *Daily Chronicle*, 26 ağustos tarihli sayısında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurtseverliğinden söz etmekte, her çeşit ilerlemenin onun ürünü olduğunu ileri sürmektedir –*Senîn*, 11 Eylül 1912–. Balkan savaşına tek bir cümleyle giren Yalçın şu sözleri kullanır: "Ama, yerinelim ki, yurdun belkemiği olan bu

genç Türk ordusu da güçsüz ve uyuşuk ellerde, yurtsuz politikacıların hain entrikalarıyla birliğini, disiplinini yitirdi ve o akıl ve hayale gelmeyen, Avrupalılarca bile olasılık tanınmayan Balkan acısı gerçekleşti."

İttihatçı kardeşlerin adsız yardımlarıyla sürekli bir muhalefet çatışmasına girdiğini belirten Yalçın, Harp Divanı'nın, Nâzım Paşa tarafından gönderildiğini sezdirdiğini bir etkisiyle, kendisine bir ay, Cavid'le Orhan Talât'a yirmişer gün hapis hükmettiğini söyler –*Tefrika sayısı 137-138*–. Tefrikada bitlerini ayıklamaya uğraşan bir hükümlüyle birlikte zemin katta (Bekirağa Bölüğü)¹⁴ bir arada tutulduğunu söyleyerek ömründe ilk kez girdiği hapishane gözlemlerine yer vermektedir Yalçın. Bazı subayların, siyasal suçlulara uygulanan bu cezaya karşı konuşmaları üzerine Mehterhane'ye, genel hapishaneye geçirilmeleri gerekli görülmüştür. Sultanahmet'teki hapishaneye arabayla giderken ilk mebus seçildiği günkü töreni anımsar H.C. Yalçın –138–. Vicdan hesaplaşmasında kendisini büsbütün suçsuz bulan Hüseyin Cahit, bu işlemden gurur bile duyduğunu açıklar. Hapishanede saygıyla karşılandıklarını, özür dilermişçesine davranıldığını ayrıntılarıyla anlatan Yalçın, evlerden gerekli eşya gönderildiğini, Dr. Süleyman Bey'in gönderdiği 'buz dolabı' ve akşam şölenini çizip geçer; ertesi gün, başmakalesini müdür odasında yazıp Babanzâde Hakkı'yla gazeteye yolladığına parmak basar. 12 Eylül'de *Tanin*, bu kez *Hak* adıyla yayımlanmaktadır. Olaylardan ve sorunlardan çok kendisiyle ilgilenen –elindeki belge yoksunluğu yüzünden buna mecbur olan– Yalçın, konuyu hep kendisine getirmektedir. Anı değeri az olan bu bölümler için gerekli gazetelere bakılabilir.)

BİR YAZI, İKİ ŞİİR

Hüseyin Kâzım'ın aynı günde gazetede çıkmış olan bir makalesinden de şu parçaları alacağım:

"... Bugün ortam ve zamana egemen geçinenler, hak sesini ve gerçeği boğmak için çalışsınlar, vursunlar, kırsınlar, öl-

dürsünler; isterlerse kendilerinden önce bütün bu haksızlıkların en yüksek derecesine varan üstadın mânevi güçlerinden yardım umsunlar, yalnız Cahit'i ve Cavit'i değil, hepimizi sürükleyip zindanlara, ateşlere atsınlar. Hatır ve hayale gelen ve gelmeyen bütün şiddetleri ve zulümleri yakışır görsünler.

... Ama yalnız Cahit'le Cavit'i zindanlara atmakla öfke ve öç ateşi sönmemeli. Bizler de onlar gibi düşünüyor ve hükümetin kötü yönetimiyle yalnız Arnavutluk değil, bütün Türkiye'yi acılara, yıkılışlara sürüklediğini, her yerde korkusuzca, çekinmeden söyleyip duruyoruz. Üstelik ... hükümet başkanına da bu gerçeği söylemiş ve başkaldıranlara karşı asker kullanmayı bıraktığı için Arnavutluğu kargaşaya götürdüğünü ve bundan sonra orada onur ve namusuyla bir hükümetin gerçekleştirilemeyeceğini anlatmak istemiştım. Cahit'le Cavit de bu kanıdaydılar. Şimdi yalnızca onların kınanmaları hak ve adalete uygun olamaz. Biz isteriz ki bu düşünce ve kanıyı taşıyanlar, ayrı tutulmadan hüküm giysinler. Ancak o zaman hak yerini bulmuş olur. İşte ben kendimi sunarak diyorum ki:

'Bugünkü hükümet ülkeyi yıkılış ve dağılışa götürüyor.'
(*Hak*, 13 Eylül 1912).

Fazıl Ahmet, bu olayı güzel alaylarından birini yazmak için bir fırsat saydı:

*Duyduğum demde hemen fevtime bir an kaldı,
Gözümün payına bir seyl-i huruşân kaldı.
Kapmış altın kafesinden kediler bülbülümü,
Aradım bulamadım, âya, gene pinhan kaldı.
Döneli gurbet elinden bize gelmiştir sürur,
Gitti eyvahlar olsun, yeri giryan kaldı.
Ey felek söyle bize, Hazreti Cahit nerede?
Ustamız menzil-i mehterde mi mihman kaldı?
Yaşası tâ beecel şol dür-i meşrutıyyet
İncisiz midye gibi matbaa bî-can kaldı.
Gerçi bir hayli muakkip hâzır olmuş ise de
Şimdi namzet olarak zâde-i Bâban kaldı.*

Elleri kalçada, başkalfa Muhittin Çelebi,
Bu acı, her yanı mâmur işe hayran kaldı
Amân Allâh'ı taâlâ, koru 'Rasim' kulunu,
Son deminde yine kokoz ve perîşan kaldı.
Bayram üstü kurulurken Aka Gündüz hatta,
İndi hulya koçusundan, yine yâyan kaldı.
Sonra Ahmet Şerîf'i 'Mehter Ocâğında Tanin'
Diyerek elde kalem, kavf ile Ra'san kaldı.
Ol tehî sadrın önünde çökerek muhbir hoca,
Yakasın, saltasın çâk ile nâlân kaldı.
Sermuharrirle yamaklar ve çıraklar hepsi
Def gibi sîne vurup hasta-i hicran kaldı.
Bana ağyârı sorarsan şu kadarcık diyeyim:
Hepsi hazzeyledi, bir eskici Mîzan kaldı.
... Yürü, tahammül gerek erbâb-ı Tanîn'e, yavrum
Kodes ardında daha bir sürü zindan kaldı.
Geçemem söylemeden şöyle fakat hâlimizi
Gideli, matbaada sâde züğürdân kaldı.
Ruz ü şep eyle duâ, ustaya candan, dilden,
Yaraya tuz basacak ancak o aslan kaldı."

(Hak, 13 Eylül 1912)

Merkez komutanı Saffet Bey, Harbiye Bakanı Nâzım Paşa'yı savunma için gazetelere bir makale yollamıştı. Buna cevap olarak hapisneden yazıp gönderdiğim şu fıkra, gazetede büyük başlıklarla yayımlandı:

"Bağdat dostları (yârânı), daha doğrusu Nâzım Paşa arkadaşları... Subayların siyasayla uğraşmaları yasaktır. Nâzım Paşa'yı övmek için olursa farklıdır."

(Burada Nâzım Paşa'nın Bağdat valiliğinde yanında görevli bulunmuş, İstanbul merkez komutanı Saffet Bey'e sataşan Yalçın, yazısından gene parçalar aktarır. Merkez komutanını, gereksiz yere Harbiye Bakanını savunur duruma düştüğü için haklılıkla eleştirir. Bu tartışmaları, Meşrutiyet'in getirdiği yenilikler olarak değerlendirerek, içinde bulunduğu koşulların bile yazı yayımlamasına engel ol-

madığına dikkati çeker. Hapishanede bayramın pek görkemli geçtiğini belirterek çeşitli kurulları müdür odasında kabul ettiklerini sıralar –*Tefrika* 140–. Sözü kendilerini hapishanede ziyaret eden Rıza Tevfik’e getiren Hüseyin Cahit; İttihat ve Terakki içinde birlikte bulundukları günleri anarak onu, “düşüncelerinin derli toplu olmayışı, karakterinin zayıflığı, mantıksız ve tutarsız hareketleri”yle niteler. O günkü en geçerli dernek olan “Donanma Cemiyeti” için kırkar para yardım aldıklarını belirten Yalçın, 1260 kuruş tutarında bayram parası topladıklarına dikkati çekerek Mehterhane’de bayram ziyaretinin ne kadar kalabalık olduğunu kanıtlamış olur –*Tanin*, 20 Eylül 1912–.

Tanin, asıl adıyla 17 eylülde gene çıkmaya başlamıştır. Ermenice çıkan *Maraşhar* gazetesi bu olayı haber vermiştir. Lütfi Fikri Bey, kendi gazetesinde hapishanenin bir reklâm aracı olarak kullanılmasına karşı çıkmayı gerekli görür (*Tanin*, 19 eylül). *Tanin*’in buna cevabı aynı günde yayımlanmıştır. *Matin* gazetesi muhabirinin yazısı üzerine imzalı makale yayımlayamadığını belirten Yalçın, üç yıldız imzasıyla yayımlanan yazısında “Meydan Okuyoruz” demektedir (24 eylül, *Tanin*). Sadrâzama seslenen bir yazısını da aktaran Yalçın, (26 eylül); “Balkanlar’da” ara başlığı altında özetleyeceği duruma atlamaktadır –*Tefrika* 141–. Bazı olayları anarak yazılarına imza atamadığı için sadrâzamlığa gönderttiği bir protestoya yer verir (*Tanin*, 1 Ekim 1912). Aynı günün gazeteleri Balkan Savaşı hazırlıkları üzerine haberlerle doludur. Sonunda hükümet 3 ekimde seferberlik ilân etmiştir. Cavid’le Orhan Talât’ın sürelerini doldurmaları üzerine hapishanede yalnız kalan Yalçın, müdürle birlikte genel bir gezinti yaptığını, toprak altında kalan hücreler yüzünden büyük üzüntü duyduğunu söyleyip geçer. Seferberlik üzerine İttihat ve Terakki genel merkezinin yayımladığı bildiriye aktarır –*Tefrika* 142-143–. 4 Ekim günü Sultanahmet’te düzenlenen gösteriyle ilgili haberi de verir –143–. Hapishanedeki müdür penceresinden gösteriyi seyreden Yalçın, “Yaşasın!” diye selâmlayan göstericileri andıktan sonra özellikle Ömer Naci’nin⁴⁹ söylev gücünü betimleyerek mitingin karar özetlerini verir. Bu arada İttihatçıların gösterisini haber alan Hürriyet ve İtilâfçıların hazırladığı gösteride konuşmuş Dikran Kelekyan, Rıza Nur, Ali Kemal, Derviş Hima’yı suçlamak için fırsatlar bulur.

Ne varki eski vezirlerden oluşan bu ölü hükümetin anlayamadığı genç duygular üzerine basın yönetimi bir uyarı yayımlar (*Tanin*, 8 Ekim 1912). Yalçın buna karşıdır. Sonunda Karadağ prensliği Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açar. Yalçın'ın satırlarıyla: "Karadağ prensliği, Osmanlı İmparatorluğu! Evet, işte Fâtihlerin, Selimlerin, Muhteşem Süleymanların impatorluğu bu hale gelmişti." -144-. Büyük Batı devletlerinin savaşa engel olma görüntüsü altında savaş kışkırttıklarına dikkati çeken Yalçın, "haçın bir kez girdiği yere hilâlin dönmemesi" politikasında birleştiklerini hatırlatır -115-. Savaş başlayınca Hüseyin Cahit, iç siyasa üzerindeki tartışmaları hemen kestiğini özellikle belirtir. Gene de gazetesinin kapatıldığını, 13 ekimde *Cenîn* adıyla yayıma başladıklarını tekrarlar. Balkan Savaşı öncesindeki olayları özetlemede sıra gözetir -145-. Bakanlar Kurulu 17 ekimde orduya hücum emri vermiştir; bu arada Yunanistan da bize savaş açmıştır. Orduya saldırı buyruğu verilmesinin İstanbul'da sevinç yaratması; üstelik "Başkumandan Vekili Harbiye Bakanı Nâzım Paşa'nın, yanındaki subaylara Sofya'da giymek üzere tören giysilerini de yanlarına almaları yolunda buyruk verdiği" konusundaki halk söylentisi geçerlik kazanmıştır -146-.

Ne varki başarı haberleri görmek için gazetelere saldıranlar, sürekli düşkırıklığına uğramaktadırlar. Bu sessizlik içinde Abdülhamid'in hükümetçe Selânik'ten alınıp İstanbul'a getirilmesinin düşünüldüğü yolundaki haber garip bir etki yapmış, Selânik'in bile tehlikede olduğu sanısını yaratmıştır -146-. Yalçın'ın, Abdülhamid'in Anadolu'da bir yere gönderilmesini savunduğu için gazetesi gene kapatılmış, ertesi gün *Senîn* adıyla yayımlanmıştır -21 Ekim 1912-.

Savaş, iyi başlamamıştır, iyi gitmemektedir. Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalya'ya bırakılmasının kabul edildiği günlerde hükümet hâlâ susmaktadır. Gene de Yalçın, savaş zamanlarına özgü bir gerçeklikle hükümeti eleştirmedişine dikkati çekmekte "Metanet ve İttidal" (Dayanma ve İlimlilik) günleri adlı makalesinden parçalar aktarmaktadır. (*Senîn*, 25 ekim). Edirne'yi zorlayan Bulgar saldırılarına karşın hep hükümeti destekler tutum takındığını belirtmeye önem veren Hüseyin Cahit, ertesi günkü yazısından da alıntılar yapar. Talât, gönüllü er olarak cepheye gitmiştir. Buna karşın İttihat ve Terakki'ye karşı çatışmayı dış düşmanla uğraşmaktan daha önemli

sayan hükümet çevreleri, yeni atamalar yapmakta acelededirler. İstanbul Valisi İbrahim Bey görevinden uzaklaştırılır; vekilliğine belediye başkanı Cemil Paşa getirilir. Çeşitli memur değişiklikleri sırasında sadrazamlığa Kâmil Paşa'nın geleceği söylentileri dolaşmaktadır. Hüseyin Cahit, "Müşkül Dakikalar" başlıklı makalesinden geniş aktarmalar sergiler -147-. "Yaşasın Vatan!" diye biten bu yazıdan sonra "Yeni Bir Kabine" başlığına geçilecektir.

29 ekimde Kâmil Paşa sadrazam olur. Yalçın, *Hak* gazetesinde (30 ekim) durumu eleştirir. Yazı, "Allah kerim!" diye bitmektedir. Bu yüzden gazete kapatılınca 31 ekimde *Renîn* adıyla çıkmıştır. Kâmil Paşa hükümetinin ilk eylemi, genel seçimlerin, yapılabileceği güne kadar ertelenmesi konusundaki Bakanlar Kurulu kararıdır (*Renîn*, 31 Ekim 1912). Bu arada iç basın işleri müdürlüğü ve gazeteler, Yarımca'da başıboş dolaşan bir mandanın yakalanarak saklandığını bildiren Üsküdar mutasarrıflığının İçişleri Bakanlığına yazdığı yazıya yer verebilmektedirler. Hükümet, gerçekleri halktan gizlemekte; yenilgileri zafer gibi göstermeye çalışmaktadır. Bir gazete haberi ise, gerekli savunmayı gerçekleştirmek üzere Doğu ordusunun Çatalca savunma hattına çekildiğini duyurmaktadır. Dehşetli bir düş kırıklığıdır bu, Bulgarların Çatalca'da oluşu. "Düşman İstanbul Kapılarında" başlıklı tefrikada Yalçın (149), bir akşam *Tanin*'i, asker giysisiyle yorgun Talât'ın ziyaret ettiğine getirir sözü. Onun umutsuzlukla anlattıklarını özetleyerek (Reşit Ayad da gelmişti) İstanbul'un göçmenlerle dolu görünümünü betimler; hepsinin sorumluluğunu particilik hastalığına bağlar. Sonunda ordunun başına Mahmut Şevket Paşa'nın getirilmesini önerdiğini bildirir (*Tanin*, 9 kasım). Gazete kapatılır, gene ve aynı ada yakın uyakta başka bir adla yayımlanmasına da izin verilmez (oysa bu bir gelecektir); yakınmaya gittiği Merkez Komutanı Memduh Paşa; "Yasa filân yok; gazetelerin hepsi kapandı" der. Hükümetin başında "canınıza düşman bir sadrazam" saltanat sürerken uğraşmanın gereksizliğini anladığını söyleyen Yalçın, Avrupa'ya gitme kararını alır. Dostlarının karşı koymalarına karşı kişisel tavrında direnir. Birlikte gelmek isteyen Hüseyin Kâzım'ın Talât Paşa tarafından kandırılarak geri döndürüldüğünü açıklar. Talât, Yalçın'a hiçbir şey söylememiş, ama "sana kim ne yapar?" diye onu durdurmuştur. Kâmil Paşa

hükümetinin İttihatçıları tutuklatıp Bekirağa bölüğüne tıktırdığı zaman, aralarında bulunan Hüseyin Kâzım'ın, Talât'a pek iyi dua etmemiş olduğunu, kendi davranışının olumlu tanıklığı olarak anar –*Tefrika 150*–.

1912 yılının kasım ayının 12. günü düzenli pasaportla Galata rıhtımından Romanya vapuruna binerek Viyana'ya doğru İstanbul'dan ayrıldığını söyleyen Yalçın, tek başınadır. Sonradan aldığı bilgiye göre, hükümetin kendisini elden kaçırdığına hayıflandığını anarak, önemini pekiştirmek ister Yalçın –150–.

Telefon memurlarının işittiklerini haber vermeleri üzerine tutuklanmadan önce Babanzâde İsmail Hakkı ile Cavit de Marsilya'ya hareket eden Frigie vapuruyla İstanbul'dan ayrılmışlardır. Viyana'da buluştukları zaman Yalçın'ın kararının doğruluğunu onaylayacaklardır. *İkdam*, “vatanî görevini” yapmak için askere alınmış olan Talât'ın kaçaklıktan ötürü arandığını, polis müdürlüğüne bu konuda buyruk verildiğini yazmaktadır (14 kasım). Yalçın, gönüllü olarak orduya katılan Talât hakkında bu gibi haberler yayılmasını, yanlış ve ahlâksızca bulmaktadır.

Çatalca'ya gönderilen din kurulundan –eleştiriyle– söz eden Yalçın, hükümet başındakilere uygun fetvalar veren bu yalancı düzenbazları iyice sergiler. Bu arada Babiâli gösterisinin kışkırtıcısı sayılan Aka Gündüz¹⁷⁰, 7 yıl; Ubeydullah Efendi ile *Tanin* yazarı Cemil'in beşer yıl kalebendliğe hüküm giydiklerini öğrenen Yalçın, bir ay sonra bırakıldıklarını görünce habere inanmamıştır. Bununla birlikte Babiâli gösterisini fırsat sayan Kâmil Paşa hükümeti, yakalayabildiği İttihatçıları Bekirağa Bölüğü'ne tıkmayı ihmal etmemiştir. Ne var ki İsmail Canbolat¹⁷¹, kendisini tutuklamak için gönderilmiş asker inzibat memuru Nizamettin Efendi'yi –yerinilecek bir kızgınlık ve coşku atılımı içinde– vurup öldürdüğü için İstanbul'da büyük bir dedikodu ve heyecan uyandırmıştır.

İkdam, iki gündür duyduğu tutuklamalar üzerine şimdi bilgi vermekte, listesini yayımladığı kişilerin, hiçbir düşmanlığa hedef olmadan, giretikleri gösteri yüzünden yakalandıklarını söylemektedir. Tutuklananlar arasında *Tanin* yazı işleri müdürü Muhittin, eski Trabzon Valisi Süleyman Nazif¹⁷², Abdullah Cevdet¹⁷³, yazar Hüseyin Suat¹⁷⁴, Canbolat Bey... önde gelenlerdir. Hüseyin Cahit, tutuklanan-

lar arasında İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden kimse olmadığına dikkati çekerken, kardeşi Hüseyin Suat'ın –eskiden askerlikte olduğu gibi– bedel gittiğini söylemeye dikkat eder. Hükümetin ele geçirmek istediği Talât, Tokatlıyan'da kurulup oturmakta, hükümetle alay etmektedir. Üstelik Nâzım Paşa⁷⁵ ile gizlice görüşme olanağı bulan Talât, polisce boyuna aranmaktadır –152–, “Talât Aranıyor”. Aslında Talât –Hüseyin Cahit'e göre– Kâmil Paşa kabinesini devirmek yolunda kendi içinde bir uyanış duymuş olan Nâzım Paşa ile bu konuyu görüşmektedir. Mütareke koşullarının görüşüldüğü günlerde, *İkdam*'da Mizan'cı Murat Bey “Tehlikeli Bir Geçit” adlı makalesinde bundan sonra bir yüzyılın dörtte biri oranında bir büyük devletin himayesinde yaşamaktan başka yol bulunmadığını yazacaktır (28 kasım). Yalçın'a göre Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki mandacıların ilk sözcüsü, işte bu Murat Beydir –152–. İkinci kez Avrupa'ya gittiği için yakalanamadığını belirten *İkdam* haberine (30 kasım) yer veren Hüseyin Cahit, izinsiz geziye çıkma izninin kendisinde var olduğunu söylemekte titizlik göstererek, memur olmadığına dikkati çeker –152–. Devlet şûrasında durumunun görüşüldüğü sırada İttihatçıların Babiâli'yi bastıkları haberi üzerine işin savsaklandığını –onları küçümseyerek– anlatır –152–.

Sonunda Balkan Savaşı ateşkesinin anlaşması sırasında (*İkdam*, 5 Aralık 1912) Enver'in⁷⁶ İstanbul'a gelmiş olduğunu hatırlatır Yalçın (*İkdam*, 21 aralık); Nâzım Paşa'nın hükümetle anlaşmazlık içinde bulunduğu sıralarda İstanbul muhafızlığının, Müslüman kadınlarının kılık kıyafetleriyle uğraştığını belirten bildirisine yer verir (*İkdam*, 14 Ocak 1913). Bu gibi “padişah yasaklarının üç gün sürdüğüne” dikkati çekerek zayıf hükümetlerin bilinen taktiklerine değinen Yalçın, büyük devletlerce (düvel-i muazzama) verilen notalara değinir. Nâzım Paşa, İttihatçılarla yakınlığını yalanlama gereğini duymuştur (*İkdam*, 18 ocak). Bu arada Kâmil Paşa bir “meşveret meclisi”nin gerekliliğini savunmuştur (*İkdam*, 22 ocak). Bu bölümde Hüseyin Cahit, Rusya'da yayımlanan *Novié Vrémiâ* gazetesinde çıkmış –Balkan Savaşı'nın nedenlerini açıkladığına inandığı– bir makaleden parçalar aktarır –154–. Ona göre, bu yazı, Balkan savaşında İttihat ve Terakki'nin hiçbir sorumluluğu olmadığını göstermektedir. Uzun bir geçmişin kaçınılmaz savaşlarının hep dıştaki

güçlerce hazırlandığına dikkat çeken Yalçın, kabahatin uyuşuk Muhtar Paşa kabinesinin Arnavut isyancılarına ödün vermesinden doğduğunu söyler. 22 Ocak 1913'de Saray'da toplanan sözde meşveret (danışma) meclisinin bildirisini haber veren gazetelerden alıntılar yaparken, bunu acıklı bir komedya olarak niteler. Bu olayları Viyana'da duyup bekleyen Yalçın, Trabzon'daki mebus Naci'nin çıkardığı *Meşveret* gazetesine yazı göndermeyi düşünür. Gönderilen gazete nüshalarında yazabileceği her şeyin yazılmakta olduğunu görünce niyetinden vaz geçtiğini söyler. Viyana'da elçi olan Hüseyin Hilmi Paşa, Cavit Bey'in aracılığıyla Hüseyin Cahit'le görüşür ve iyi kabul gösterir. Ne var ki Yalçın'ın onu eleştiren sözlerine kırıldığını da Cavit'e söylemekten geri kalmaz. Yalçın, "Ötekiler asılırsa sizin de resminizi asmakla yetiniriz" demiştir. "Eski Bir Paşa" başlığı altında Hüseyin Cahit, Kâmil Paşa hükümetince barış görüşmelerine gönderilmiş eski bir İttihatçı Paşayı (ad vermeden) eleştirmek fırsatını bulmuştur. Turancılık⁷⁷ ülküsüne bağlanmış bir Macar soylusuyla, Baron Zemere'yle tanıştıklarını hatırlayan Yalçın, onun İttihatçıların yenilgisinden hüznü duyduğunu anar ve Babiâli baskınıyla İttihatçıların iş başına geçişlerini nasıl öğrendiğini anlatır -155-. Hilmi Paşa'dan olayın doğruluğunu Cavit'in öğrenmesi üzerine Macar dostu Yalçın'ın, yedi-sekiz yaşındaki oğluna bir koşu atı hediye etmek isteyecek kadar iltifat eder -156-. Hüseyin Hilmi Paşa'nın odasında ise, bir gün önce İttihat ve Terakki'yle ilişkisini inkâr eden Bakan, sevinç içinde görünmektedir. 1912 yılının 23 ocağında gerçekleştirilmiş Babiâli⁷⁸ Baskını Olayı'nı ertesi günkü *Sabah* gazetesi şöyle özetlemektedir: "Kâmil Paşa'nın ayrılışı ve durumun açıklanması gerekmez önemine dayanarak sadrazamlık makamı Mahmut Şevket Paşa'ya yöneltilmiştir." *Sabah* gazetesinin olayı anlatan satırlarını aktaran Yalçın (28 Ocak 1913), "yaşasın ulus ve anayasa" diye biten bildirinin metnini anılarına koymuştur -*Tefrika* 156-157-. Bu baskın sırasında, hükümet darbesi yaparken Harbiye Bakanı Nâzım Paşa'nın, sadrazamlık yaverlerinden Nafiz Bey'in, Harbiye Bakanlığı yaveri Tevfik'in ve İttihat ve Terakki'den Mustafa Necip'in vurulup öldüklerini anan Yalçın; *Sabah* gazetesinin 24 Ocak sayılı nüshasından alıntılar aktarır. Nâzım Paşa'nın vurulmasından duyduğu üzüntüyü hafifletmek için Yalçın, işin kaza yanını niteleyen

açıklamalarda bulunmaya çaba gösterir. Sonra hemen Babiâli baskınından sonra oluşan kabine listesine atlar:

Sadrazam ve Harbiye Bakanı :	Mahmut Şevket Paşa
Devlet Şûrası Başkanı :	Sait Halim Paşa ¹⁷⁹
İçişleri Bakanı :	Hacı Adil Bey
Dışişleri Bakanı Vekili :	Muhtar Bey
Denizgücü Bakanı (Bahriye) :	Çürüksulu Mahmut Paşa
Adalet Bakanı :	İbrahim Bey
Maliye Bakanı :	Rifat Bey
Bayındırlık Bakanı :	Besarya Efendi
Vakıflar Bakanı :	Hayri Bey
Ticaret ve Tarım Bakanı :	Celâl Bey
Posta-Telgraf Bakanı :	Osman Efendi
Maarif Bakanı :	Şükrü Bey ¹⁸⁰

Bu Kabine bir uğraşma ve savaş kabinesi görünümünü taşııyordu. Sadrazamlığa gelen Mahmut Şevket Paşa'nın dar bir politikacılık ve komitecilik ruhuyla hareket etmeyeceği doğaldı. Aynı zamanda sorumlu olmayan kişilerin etki ve aşılamalarıyla hareket etmeyeceğinden de şüphe yoktu. Kabinayı oluşturan ve Türk olmayan bakanlar dışında İttihat ve Terakki'ye bağlı olanlar da, adları ağızlarda çok dolaşmış ve bir savaş bayrağı biçiminde tanınmış kişilerden değildiler.

Mebuslar Meclisi'nin kapatılıp değiştirilmesinden önceki olaylara, "halâskârlar" denilenlerin yarattığı kargaşaya, Arnavutluk ayaklanmasına, "Büyük Kabine" zamanında İttihat ve Terakki'yle ilgili bulunanlara karşı yapılan saldırılara, Kâmil Paşa kabinesi zamanında İttihatçıların rastgele tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne doldurulmalarına bakılınca, bu kadar sataşmalardan, yasadışı işlemlerden, ulusal bir felâketten sonra bir hükümet darbesi sonucunda yeniden hükümete gelen İttihat ve Terakki'nin, derin bir düşmanlık ve öç alma duygusuyla çevreye ateş ve dehşet saçacağına olasılık tanınabilirdi. Oysa İttihat ve Terakki, sanki hiçbir kıskırtmaya uğramamışca, hayat tehlikesi bahasına

bir hükümet darbesine girişip zorla ve ezerek iktidarı almamış gibi, büyük bir dinginlik, ılımlılık ve olgunlukla işe başlıyordu.

(İçişleri Bakanlığına gelen Hacı Adil Bey'in, valiliklere ve bağımsız mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafı aktaran H.C. Yalçın; bakanın boşuna memur değişimine gitmeyeceği konusunda güvence verdiğine, iyi niyetli ve çalışkan bütün memurların –parti bağıntılarına bakılmaksızın– yurtseverce çabalarına devam etmeleri gerektiğini hatırlattığına dikkat çeker. Her zamandan çok karşılıklı sevgi ve güvene gereksinim vardır. Memurlar bu konuda halka iyi örnek olmalıdırlar. Hatta İstanbul belediye başkanlığı gibi önemli bir görevde, ülkenin bayındır ve ileri olması için yaptığı girişim ve çalışmalardan ötürü, Cemil Paşa yerinde bırakılmıştır. Ama hiç tutuklama yapılmamış değildir. *Sabah* gazetesinin verdiği habere göre –geçici disiplin önlemleri açısından– tutuklanmış olanlar şu kişilerdir: İkdam başyazarı Ali Kemal, Gümölcine mebusu İsmail, Dr. Rıza Nur, Kıbrıslı Şevket, Şehbenderoğlu Hilmi, Tüccardan Kâmil Bey, Harp Divanı eski başkanı tuğgeneral Arif, eski Selânik valisi tuğgeneral Ferit Paşa, İstanbul genel polis müdürlüğü siyasal bölüm başkanı Muhip Bey ve birkaç polis memuru. *İfham* gazetesi ise Sadık Bey'le Şaban Efendi'nin tutuklanmak için arandıklarını yazmaktadır. Tutuklanmış olan Şeyh Salih Efendi ise eski Bağdat valisi ve İstanbul muhafızı Cemal Bey'e¹⁸ verdiği güvence üzerine saliverilmiştir. Eskilerden yalnız içişleri ve maliye bakanları Reşit ve Abdurrahman Beyler konuk olarak İstanbul muhafızlığı dairesinde bulundurulmaktadır, öteki bakanlar serbesttir. Reşit ve Abdurrahman Beylerin muhafızlık dairesinde bulundurulmalarının da şu sıradaki coşku yüzünden bir geçici tedbir olduğu bildirilmiştir. (*Sabah*, 27 Ocak 1913). Ertesi günkü resmî bildiri, olayların yarattığı heyecan ve karışıklık sırasında yerinme yaratacak bazı işlemlere engel olma dileğiyle birkaç kişinin korunma amacıyla tutulduğunu, bir iki kişinin de tutuklandığını, hepsinin otuza ulaştığını, altısının bırakılmış olduğunu, kalanların da ertesi gün bırakılmalarının kararlaştırıldığını İstanbul Muhafızı Albay Cemal imzasıyla açılmaktadır. Ayrıca Cemal Paşa, yurdun yazgısının söz konusu olduğu günlerde bütün ulusun birlik içinde

bulunması gerektiğini, bunu bozmaya yelteneceklerin her çeşit yurtseverce duygudan uzak bulunduklarını göstermiş olacaklarını hatırlatmaktadır. Ulusal onur ve namusun korunmasında ulusla hükümet birlikte olmalıdır. Hayatının en bunalımlı dönemlerini yaşamakta olan ülkenin dirliğini bozmaya yeltenecek olanlar, askerî hükümetçe hoş görüsüzce izlenecektir; askerî hükümet, herkesin birlik ve beraberlik içinde hükümete yardımcı olacağını, her türlü bozucu söylentileri nefretle karşılayacağını haklılıkla ummakta, beklemektedir.

Saliverilenler: Reşit Bey, Abdurrahman Bey, Ali Kemal, Rıza Nur, Kıbrıslı Şevket, Beyazıt merkez memuru Hasan Âli Efendi'dir.)

ŞEYH SALİH

İttihat ve Terakki'nin nefsini bu kadar tutarak hiçbir öç düşüncesine sapanmaması, ilk dakikada tutukladıklarını salıverdiği gibi, eski karşıt gazetelerin yayınına da izin vermesi, siyasal bir olgunluğun göze çarpacak bir işareti olmalıdır.

Tutuklananlardan söz edilirken bir de Terlikçi Şeyh Salih adına rastlıyoruz. Bugün bu satırları okuyanlar ve o zamanları yaşamamış olanlar, belki de biraz şaşacaklardır. Terlikçi Şeyh Salih Efendinin İstanbul muhafızına yaptığı konuşma ve verdiği güvence üzerine bırakılmış olması, garip bir olayla karşı karşıya bırakır bizi. Şeyh Salih Efendi, o zaman Hürriyet ve İtilâfçıların ve özellikle Sadık Bey'in İttihat ve Terakki zararına giriştiği propaganda da önemli rol oynamış bir kişidir. O zamanlar şeyhlerin, hocaların, hacıların sürüp giden büyük bir sözügeçerlilikleri vardı. Aslında bir terlikçi olan, her türlü kültürden, öğrenimden, bilgi ve görgüden yoksun bulunan bir adam, özel bir yetiştirme sonucunda şeyhlik mevkiine erişince, çevresine sanki okuyup yazmış dediğimiz kimselerden oluşan bir saf yürekli kalabalığı toplardı. Şeyhin zekâ ve şeytanlığına, düzen ve entri-

kayla ikiyüzlülükteki derecesine göre çevresindekiler üzerindeki etkisi derin ve geniş olabilirdi. İşte Terlikçi Şeyh Salih Efendi, bu yolla İttihat ve Terakki'ye karşı alttan alta kullanılmış keskin silahlardan biriydi. İstanbul Muhafızı Cemal Bey'in onu okşamak zorunluğunda kalması, şeyhin sözügeçerliğinin gücünü göstermeye yeterlidir.

Sadık Bey ve çömezi Şaban Efendi'nin ise Şehzade Vahdettin'ce korunarak esirgendiği de biliniyordu.

DÖNÜŞ

Viyana'da Babiâli (Baskını) Olayı'nı duyunca hemen hazırlanarak İstanbul'a dönmüştüm. 31 Ocak 1913'de *Tanin* yeniden yayınlanmaya başladı. İttihat ve Terakki'nin Babiâli baskını sonucunda izlediği siyasa, düşüncelerime uygun bulunuyordu. İlk yazdığım makalede bu siyasanın doğruluğunu belirtmiştim:

“... İstanbul'da bir bölük fedakâr yurtseverlerin başarısı, bütün ulus adına övünülesi bir zaferdi. Bu üstünlüğü ulusal övünçlerden sayılacak yüce bir yöntemde koruyabilmek, onu bütün Osmanlıların malı yapabilmek için kişisel düşüncelerden uzakta bulundurmak gerekiyordu. Ama uğradığımız haksızlıkların, karşı karşıya kaldığımız baskı ve sataşmaların anısı o kadar taze idi ki, başarının verdiği sevinç içinde öçalma duygusuna yenilme olasılığının hatıra gelmemesi olanağı yoktu. Bu ilk müjdeden sonra İstanbul'dan çekilen telgraflar ise yazık ki hep kişisel haberler getiriyordu. Filanın yerine falan atanmış, 193 kişi tutuklanmış v.b., vb....

Evet, bize karşı böyle yapmışlardı. Yurdun düşmanını bırakarak en katıksız ve fedakârlık sahibi çocukları arasındakı bulunan birçok kimseleri hapsedme ve sindirme siyasasını izlemişlerdi. İktidar bizim elimize geçince, biz de aynı yanlışa düşeceksek onlardan ne ayrılığımız kalırdı? Her

hükümetin düşüşü, bir darbe ile olacaksa ve iktidara gelen her hükümet kendi siyasa karşıtlarını bir can düşmanı gibi sayacak ve yasanın her Osmanlıya tanıdığı hakları çiğneyerek onlara aykırı her istediğini yapacaksa, bu işin sonu ne-reye varacaktı? Burasını anlamak için uzun uzun düşünme-ye gerek yoktu. Dört yıldan beri dış görünüşte İttihat ve Terakki'ye karşı yapılıyor gibi görünen saldırıların gerçekte yurdu yaralayıp hırpaladığını şu karmakarışıklık tanıtlamıyor mu?

İttihat ve Terakki'ye bu noktada büyük bir görev düşüyordu. Bu pek doğal ve insanca olan bazı duygularla çatışarak nefsi yenmek ve acılar karşısında her şeyi bırakarak yalnız yurdun yardımına koşmaktı bu. İstanbul'a gelince, Viyana'daki kaygılarının yok olduğunu gördüm. Telgraf-ların haber verdiği, görevden alma ve yeni atamalar, hapsedme ve tutuklamalar hep uydurmalarından oluşuyordu. İttihat ve Terakki iş başına bir mevki tutkusu etkisiyle, ya da öç alma hırsıyla gelmiyor; karşısındakilere bile içinde yer verecek kadar geniş bir yürek, yüksek bir bakışla yalnız şu felâketten yurt için olabilecek en çok çıkarları kurtarmak dileğiyle bu büyük sorumluluğun altına giriyordu.

Gerçekten, eğer bu ülke yıkılıştan kurtulacaksa, ancak böyle bir sevecen siyasa ve kardeşlikle sıyrılmış olacaktır. Savaş sırasında üstümüze düşen görev ne kadar ağırsa, barış yapıldıktan sonra karşısında kaldığımız zorluklar da ondan birçok kez daha önemli ve korkutucudur.

... Bütün Osmanlıların akıllıca ve uzağı görerek tam birlik halinde bu zor görevi ancak uzun yıllar boyunca iyilikle yerine getirmesine olasılık tanırken, çalışmalarımızı birbirimizi yok edip ortadan kaldırmaya adanmak, yurda karşı bir büyük suç olur.

Ülkenin dinginliğe, rahata, durgunluğa gereksinimi var; ülkenin anlaşmaya ve uzlaşmaya gereksinimi var. Aynı zamanda ülkenin şu kardeş gibi yaşamak gereksinimini; ya tutkuları, ya siyasal amaçları uğrunda bozmaya çalışanlar da var. Bugünkü savaş, bize birçok yurt haini ve alçak gös-

terdi. Bunlar o dakikada hain olmadılar. Öteden beri aynı suçu, çeşitli yollarla ve biçimlerle yapmaktaydılar. Uğradığımız felâketlerin kimlerin, neler yapmalarının etkisiyle oluştuğunun anlaşılmasının, kamuoyunda gereği kadar bir uyanış ve uzak görüşlülük yarattığı şüphesizdir. Artık Osmanlı hükümetinin bütün çalışması, o haince kışkırtmalara kesinlikle izin vermeden ve hoş görmeden, isterse çeşitli siyasal inançlara uysunlar, bütün Osmanlıları yasal bir yönetim, yüksek bir görüş açısı, geniş bir anlayış içinde kardeş gibi yaşatmaya bağlı olmalıdır...

Hükümet şimdiki halde pek iyi başlıyor. Yurdun esenliği adına dileyelim ki bir siyasal parti halinde değil, bir ulusal hükümet halinde çalışmalarını sürdürsün ve başarıya ulaşsın. (*Tanin*, 31 Ocak 1913).

İttihat ve Terakki, iç anlaşmazlıkları unutarak el birliğiyle düşmana karşı eyleme geçmek yolundaki dileklerini, ikiyüzlüce sözlerden oluşmuş bir durumda bırakmadı. Uygulamasına da geçti. Aslında aykırı yoldakilere dokunmaması, bunun açık bir kanıtı sayılabilirdi. Ama onları da yurt savunmasına katılmaya çağırdı: 'Müdafa-i Milliye Cemiyeti' kurulması istendi. Bu derneğin ilk yayınladığı bildiri: 'Yurdu kurtarmak için uzanacak her ele sarılacağız, öpeceğiz ve yurdu kurtaracağız' deniliyordu."

BİR DERNEK

Şerif Cafer Paşa ile Talât'tan ve göz hekimi Doktor Esat Paşa'dan oluşan bir kurul Prens Sabahattin'i, Damad Ferid'i, âyandan Mareşal Fuat Paşa'yı ziyaret ederek onları Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne katılmaya çağırmıştı.

Prens Sabahattin bu çağırışı kabul etmedi ve derneğe katılamayacağını söyleyerek özür diledi. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni kurmak için üniversite salonunda yapılan toplantıya Prens Sabahattin doğallıkla gelmediği gibi Lütfi

Fikri Bey de katılmamış ve bir telgraf çekerek özürünü bildirmişti.

Bununla birlikte onların gelmemelerine bir muhaliflik anlamı verilmek istenmedi. Sabahattin ve Lütü Fikri, kurulması kararlaşılan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin etkin üyeliklerine –kabul edecekleri zamana bağlanarak– seçildiler. Onlar da bu üyelikleri kabul etmediler. Üniversite toplantısında, *İkdam* sahibi Cevdet ile sorumlu müdürü Nurettin Bey, *Sabah* başyazarı Dikran Kelekyan Efendi, *İfham* gazetesi müdürü Ferit Bey gibi en sert muhalifler bile düşünceleri aydınlatma kuruluna üye seçilmişlerdi. Kurulun kararında: “Düşmanlarımızın belki biricik umut dayanağı içimizde bulunan ayrılıktı. Üniversite konferans salonunda bu ayrılık sonsuza değin giderildi...” deniliyordu (*Tanin*, 1 Şubat 1913).

Bu, İttihat ve Terakki'nin içten ama biraz safça bir düşü, bir dileğiydi. Bu ülkede İttihat ve Terakki aykırıları, yurt tehlikede olduğu dakikada bile yüreklerinde temiz bir fedakârlık duygusu, sevgi atılımı duymayacak kadar ruh temizliğinden, duygu soyluluğundan yoksundular.

BİR GENEL AF

İttihat ve Terakki bunu anlamazlığa gelmeyi yeğliyor ve tuttuğu okşayıcı, birleştirici siyasada bir adım daha atarak siyasal çatışmalara karşı bir genel af gerçekleştiriyordu. Bu genel aftan yalnız “bugünkü savaşta ordunun felâketlerine ve Rumeli'deki acı durumlara neden olanlarla, düşmana yardım edenler” dışta tutulmuşlardı.

Babanzâde İsmail Hakkı, bu genel affı şöyle değerlendirmiyordu:

“Şimdi hükümet, sorumluluğunu tutarak iç dirliği sağlamaya, zihinleri yatıştırmaya hizmet eden önemli bir yasa hazırlayıp yürürlüğe koydu... Hükümetler, en çok böyle

bunalımlı ve tehlikeli zamanlarda bir partinin değil, bütün bir ulusun temsilcisi olmakla yükümlüdürler...

Eski hükümet iş başına geldiği zaman içinde bulunan bazı ileri gelenlerin kişiliklerinden yayılan öç kokusunu açıklamıştı. O hükümet, bu savımızı eylemleriyle yalanlıyacağına içindekileri gittikçe daha öç alıcı bir yola götürdü.

Şimdiki hükümet, eski hareketin baskı ve kışkırtmalarına henüz pek yeni bir zamanda uğramıştır. Şu anda sadrazamlıkta bulunan kişiyi, 'ölü' diye gazetelerle duyurmalarından daha birkaç ay geçmedi. Kabinenin öteki sayın üyeleri de iftira selleriyle kirletildiler. Tutuklama, gözdağı verme, baskı gibi işlemlere ait kayıtların daha mürekkebi bile kurumadı...

Şimdiki hükümeti yönetenler, kendileri hakkında yaratılan sanıları eylemle yalanlayarak yükseldiler..." (*Tanin*, 16 Şubat 1913).

SIYASA CİLVESİ

Siyasa cilvelerine bir örnek olmak üzere, Peşte'de çıkan *Budapeşti Hirlap* gazetesinin Babıâli baskını üzerine yazdığı satırları buraya alacağım.

Macar gazetesi şöyle diyordu: "Gerçek bir insan, gerçek bir kahraman, gerçek bir yiğitlik örneği olan Enver Bey ile bugün Avrupa'da karşılaştırılabilecek bir adam bulunmuyor. Enver Bey, harikalar yaratabilecek, ulusu zaferlere ulaştıracak olan 'ustalık, azim ve iradede' şaşılası bir örnek olmuştur..." (*Tanin*, 1 Şubat 1913).

Meşrutiyet döneminde, Avrupalıların, Avrupalı gazetecilerin değerlendirmelerine büyük önem verilirdi. Bu, siyasal hayatta henüz çocukluk derecesinin atlatılmış olmasına bir tanıttır. Devletler arasındaki karşılıklı ilişkilerin pek çok artmasıyla, en güçlü ülkelerin devlet adamlarının bile, dış ülkelerdeki dünya kamuoyuna ilgisiz kalmamaları, ba-

sına yansıyan olumlu, olumsuz düşünceleri gözönünde tutmaları pek doğaldır. Ancak bizim Meşrutiyet döneminde dışarının yalnız tatlı sözlerine ve yüz vermelerine büyük bir değer verilir ve yararımıza biraz pohpohlu yüzeyden sözler, güçlü bir kanıt değerinde sayılırdı. Bize karşı en küçük eleştiri ve düşüncelerse, kesinlikle kötü istekli, alçakça, çıkar düşkünü sanılır, bu dilek ve duygulara yüklenerek bunlara karşı ateş püskürülürdü. Kesinlikle çocuklar gibi yüzlerine gülünmek, ağızlarına bir şeker parçası sokulmak keyfimize giderdi. Olgun, görevinin ağır başlılığını anlamış bir devlet adamının, dış ülkelerdeki kamuoyu akımlarını gözönünde tutmasıyla, dışardan böyle yalnız basmakalıp değerlendirci yayın beklemek zayıflığı arasında derin bir ayrılık vardır. Yabancı gazeteciler için, her ne sebeple olursa olsun, canları isteyince yabancı bir ülkenin devlet adamını üç dört satırla överek “gerçek bir kahraman” diye betimlemeleri ve kendisiyle “Avrupa’da karşılaştırılabilir bir adam bulamamaları” olabilir. Bugün böyle yazan bir gazete, ertesi gün Enver’i dünyanın en değersiz bir komutanı diye de anlatabilirdi. Asıl kabahat, hiçbir değeri olmayacak bu yabancı yazıları gazetelerimizin sütunlarına pek gizlenmeyen bir gurur ve keyifle yazarak onunla içerde övünmemizdi. Yabancılar bile Enver’i Avrupa’nın en büyük adamı sayıyor diye içerde şişenecektik! Tam anlamıyla anlaşılmış bir milliyet duygusunun, bu gibi hafifliklere engel olması gerekir.

BİR KOMPLO

İttihat ve Terakki’yi bu olayda yükseltecek asıl etkeni, kendi hareketinde aramak gerekirdi. Onu da gerçekten iyi bir düşünceyle ve içtenlikle sağlamış, aykırı kişilere karşı insanca ve yurtseverce bir yol tutmuştu.

Yazık ki onun bu niyet iyiliği ve çabası kısır kaldı. Pek

az bir vakit sonra İstanbul'da yeniden bir komplo sözü ortaya çıktı ve buna doğrudan doğruya Prens Sabahattin'in adı karıştı.

Bir gün, hükümetin, Tünel alanındaki bir Yunanlının matbaasında bir takım bildiriler bulunduğunu ve bunun bir komplo başlangıcı olduğunu duyduk. Komplonun başında Prens Sabahattin Bey'in özel kâtibi Satvet Lütfü'nün bulunduğu (*Halkçı Tefrikasında* -160- adı kaldırılmıştır), iş açığa çıkınca ortadan kaybolduğu da söyleniyordu. Bunun üzerine İstanbul Muhafızı Cemal Paşa, Prens Sabahattin'e bir mektup yazarak Satvet Lütfü Bey'in, eğer suçsuzsa hiç korkmadan meydana çıkmasını rica etmiş ve kendisine hiçbir şey yapılmayacağı üzerine söz vermiş. Ama aradan yirmi dört saat geçtiği halde Prens Sabahattin bu mektuba bir cevap vermemiş. Bunlar gazetenin edinilmiş haberler bölümüne yazılmıştı. O gece yarısı İstanbul muhafızlığınca bildirilen şu yazı sorunun iç yüzünü aydınlığa çıkardı.

(Burada Yalçın, resmî bildiriye olduğu gibi aktarır. Özeti şudur: Satvet Lütfü, Prens Sabahattin'in yalısında Erzurumlu Sıtkı, Muş eşrafından bir kişinin oğlu olan Sait, Horhor'da oturan Hasan adındaki kişilerle hükümeti devirme plânları hazırlamışlar; "adem-i merkeziyete" taraftar yeni bir kabine kurulması için Babiâli'de kalabalık gösteriler düzenleyip sonra saraya gitmeyi, bugünkü hükümet üyelerini tutuklayarak bir vapura bindirilmesini kararlaştırmışlardır. Devrim günü dağıtılmak üzere hazırlanan "Osmanlı ulusuna ve ordusuna sesleniş" başlıklı bir bildirinin yazılıp bastırılması, kararlar arasındadır. Tutuklanan Sait ve Hasan'ın üzerlerinde ve evlerinde Babiâli dolaylarını gösteren krokilerin bulunuşu, hazırladıkları hareketin belirtisidir. Sıtkı'yla adı bilinmeyen bir kişi de, bildirilerin bastırılmasıyla uğraşmışlardır. Tünel'in üst başındaki M. Pantazi'nin kullandığı Anadolu matbaasında cuma günü akşama kadar basım işinin başında bulunan Satvet Lütfü, Prens hazretlerinin yalısına geç vakit dönmüştür. Bu sırada olayı haber alan hükümet; matbaaları aramış, kuşkulanan Pantazi bastığı bildirileri evine taşıtmış; Erzurum'a hareket etmek üzere bulunan emekli jandarma teğmeni

Vasfi Efendi'ye Sıtkı'nın verdiği 800 bildiri ele geçirildiği gibi adı geçenin verdiği bilgilerle bombalı komplo hazırlığı ortaya çıkarılmıştır. Matbaada yapılan gece aramasında bildirinin Sıtkı Efendi'nin el yazısıyla düzeltilmiş provaları ve birkaç bildiri bulunmuş, matbaanın asıl sahibi Nikola Leonidi, hamal Sait de yakalanmışlardır. Sanıklar birçok suçlarını itiraf etmişlerdir. Satvet Lütfü'nn bu girişimi yüzünden Prens hazretlerinin yalısının aranması da gerekmiştir. Tutuklananlar dışında Saffet Lütfü ve adı bilinmeyen birkaç kişi kaçmışlardır. Yalnızca birkaç kişiden oluşan bu bozguncular hemen Harp Divanına yollanacaklardır...)

Satvet Lütfü Bey, Vefa lisesinden öğrencimdi. Çalışkan, sessiz ve iyi yaratılışlı bir gençti. ğrenciliğinde, böyle devrim ve komplo serüvenlerine atılacak bir yaratılış izi göstermiyordu. Vefa lisesinden ayrıldıktan sonra kendisini gözden yitirmiştim. Bütün bu olayların üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra, kendisini Lausanne'da barış konferansı görüşmeleri sırasında gördüm. Bir gün şu anıları yazacağımı düşünmüş olsaydım, bu olayın içyüzünü ve gerçekliğini kendisinden sorardım. Bunu yapmamış olduğuma şu dakikada çok yeriniyorum.

HAKLI BİR SORU

Bu komplonun asıl başının Prens Sabahattin olduğu şüphesizdi. Padişahtan, merkezci olmayan bir yönetim kabinesini istemek sözlerinin, Prens Sabahattin'i sadrazamlığa getirmekten başka anlamı olamazdı.

Prens Sabahattin'in yapmak istediği şu hükümet darbesi, aradan bir yüzyılın dörtte biri kadar zaman geçmiş olmasına karşın, üzerimdeki kötü etkisini koruyor. Bu etki altında düşüncelerimi söyleyeceğim zaman, içimde bir duraksama duydum. İttihat ve Terakki bir hükümet darbesi yapıyor, Babiâli baskınıyla söz geçirme gücünü de ele geçi-

riyor... Bu iyi bir hareket oluyor da aynı girişim İttihat ve Terakki'ye karşı yapılıncı mı yurda hıyanet ya da ahlâksızlık sayılıyor?

İşte vicdanımdan yükselen bu uyarı üzerine elimde olmadan durdum ve düşünmeye başladım. İnsanlar kendi duygu ve tutkularından ne dereceye kadar ayırabilirler kendilerini? Belki de hiç. Ama herhalde soyutlamayı başardıklarını sandıkları ve buna içtenlikle inandıkları anlar da vardır. İşte ben de şimdi, artık ortada hiçbir çıkar düşüncesi kalmamış olduğu bir zamanda, kendimi tarafsız sayma düşüne kapılabiliyorum.

(Burada Hüseyin Cahit zihnen geriye dönerek birkaç kez anlattığı geçmiş olayları tekrarlayacaktır. Savunduğu tez, İttihat ve Terakki'nin yurtseverce haklılığıdır. R.M.)

BİR SUIKAST

Prens Sabahattin'in bu ilk girişimi böylece yozlaşınca İttihat ve Terakki gene yumuşak ve okşayıcı siyasasından şaşmayarak muhalifleri hiç baskı altına almadığı, fırsattan yararlanmaya kalkışmadığı halde, muhalifler çirkin tutkularını izlemekten vazgeçmediler. Mayıs sonlarında (12 Haziran 1913 R.M.) Mahmut Şevket Paşa'nın sokak ortasında öldürülmesi, Hürriyet ve İtilâfçıların düşünce alanında kalması gereken bir anlaşmazlığı ne gibi silahlarla çözümlemek istediklerini yadsınamaz bir biçimde gösteriyor. Eğer İttihat ve Terakki; onlara karşı ezici, yok edici, yıldırıcı ve insafsızca bir siyasa uygulasaydı umutsuzluğun, çaresizliğin verdiği bir ayaklanma coşkusu içinde oldukları söylenebilirdi. Ama İttihat ve Terakki'nin Babiâli baskınından sonra tutturduğu durgun ve sağduyulu hareket tarzı, aykırıların tuttukları öldürme yolunu bütün bütün çirkin gösteriyor.

İç siyasa anlaşmazlıklarını tazelemekten, ya da yeni ye-

ni düşmanlık nedenleri doğurmaktan o kadar sakınıyorduk ki, ben kendi hesabıma *Tanin*'de artık başmakale yazmıyordum. *Tanin*'in başmakaleleri "Babanzâde İsmail Hakkı" imzasıyla yayınlanıyordu. Ve bunlarda hep savaşa, dış siyasa değiniliyordu.

İttihat ve Terakki, Balkan Savaşı sırasında ülkenin onur ve çıkarlarını olanaklar içinde kurtarmak için çok özverili bir çabayla savaşa katıldığı halde, yüreklere hoşnutluk getirecek bir başarı sağlayamamıştı. Çünkü iş işten geçmiş bulunuyordu. Şarköy taraflarından bir saldırıya girilerek Çatalca'daki Bulgar ordusunun arkalarını kesmek yolundaki plan, umulan sonucu getirmedi. Yalnız Çatalca hatında tutunabiliyorduk. Ama bununla iş sağlanamayacağı belliydi. Bütün umut Edirne'nin direnişindeydi. Ama her yandan çevrilmiş, yardım görmek umudundan yoksun bir kalenin sonuna kadar dayanabilmesine olanak var mıydı?

Mahmut Şevket Paşa'nın bu sırada, ne üzüntülü günler ve dakikalar geçirdiğini bugün bile hatırlarım. Edirne'nin düşmesinden sonra, bu acıdan söz ederken, "umutsuz bir hastanın nabzını tutar gibi, Edirne'nin haberlerini bekliyordum" dediği zaman gözlerinin içinde bir yas fırtınası kararıyordu.

Edirne mart ortalarına doğru düştü. Artık Bulgarları Çatalca önünden gerilere sürmek, Edirne'yi geri almak umutlarına kesinlikle veda etmek gerekiyordu. Çok geçmeden, Bulgarlarla çarpışmanın geçici olarak durdurulduğu üzerine bir uzlaşma yapıldı ve barış görüşmelerine girişilmek umudu arttığı için bu uzlaşmanın süresi biraz uzatıldı.

Aslında büyük devletler, sorunun bir an önce bitirilmesini istiyorlardı. Bulgar ordusunun İstanbul'a girerek Kral Ferdinand'ın¹⁸² İstanbul'da taç giymesi ve Avrupa'yı bir olup gitti karşısında bırakması hiç hoşlarına gitmiyordu. Onun için, Babiâli'yi barışa razı etmek üzere epeyce baskı yapıyorlardı.

Dışişleri Bakanı Sait Halim Paşa, devletlerin notasına verdiği cevapta:

“Osmanlı hükümetinin, yapılmış bildiriyi iyi kabulle karşılayarak, kesilmiş görüşmelerin hemen sonuçlandırılması ve barışı gerçekleştirmek üzere temsilcilerin atanması yolundaki devletler çağrısını kabul ettiğini, adı geçen elçilik kişilerine cevap olarak bildirmekle övünç duyduğu...” deniyordu (*Tanin*, 4 Mayıs 1913).

Barış konferansında Türkiye’yi Osman Nizamî Paşa, âyandan Besarya Efendi ve dışişleri hukuk danışmanı Reşit Bey temsil edeceklerdi.

Muhalifler, Edirne’nin düşüşünün kamuoyu üzerinde pek acı bir etki yaratacağını, savaşta bir başarı gösterme dileği ve davasıyla hükümete gelmiş olan İttihat ve Terakki’nin mevkiini çok sarsacağını düşünerek bu felâketin gerçekleşmesinin ardından bir darbe yapmayı düşünmüşler ve hazırlığa başlamışlardı. Hükümetin sorunu haber alması, düşündükleri bu ayaklanmaya olanak bırakmadı. Ama onlar, İttihat ve Terakkinin bütün yumuşaklığıyla uzlaşma eğilimlerine karşın, her ne pahasına olursa olsun, iktidara gelmeye azimliydiler.

ACIKLI BİR ETKİ

İlk girişim bir yarar sağlamayınca, bunu daha büyük oranda ve daha geniş bir biçimde yinelemeyi düşündüler. Hazırladıkları ikinci komplo, sonuç bakımından kendilerine hiçbir başarı sağlamadıysa da, Mahmut Şevket Paşa’nın hayatına mal oldu. Bu öldürme, ülkenin yazgısı üzerinde pek acıklı bir etki yaratmış ve sanki alınyazısını değiştirmiştir denilebilir.

(Bu bölümde Yalçın; olayın İttihat ve Terakki üzerinde yarattığı sert tepkiyi özetler. Karışmış olsun olmasın bütün Hürriyet ve İtilâfçılar, daha doğrusu İttihat ve Terakki’ye karşı görünenler, rastgele toplanıp bir gemiyle Sinop’a sürülmüşlerdir. Çoğunu zavallı birer

kurban sayar Hüseyin Cahit; asıl suçlularsa saraylarda, yabancı ülkelerde rahat rahat yaşamaktadırlar; “siyasa hayatının garip, hak-sız cilveleri”. Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmüş olmasını Yalçın, Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin bambaşka bir siyasa izleyebileceği açısından değerlendirmektedir. Gerçi Almanya ile bağlanma andlaşması Sait Halim Paşa’nın uyumu ve dileğiyle yapılmışsa da, savaşa sadrazamın haberi bile olmadan girilmiştir. “Mahmut Şevket Paşa sadrazam olsaydı böyle bir şeye olanak yoktu” der. Kişiliğinin gücünü kabul ettiği Mahmut Şevket Paşa’nın zamanla İttihatçıları daha iyi tanıdığını, onların da devlet işlerinde gittikçe deney sahibi olduklarını belirterek “Kabine güçlü bir sadrazamın otoritesi altında ciddi bir hizmetle çalışmak yeteneğindeydi ve bu yolu tutmuştu” diye ekler –*Tefrika 163*–. Bu konudaki dedikoduların gene muhaliflerce çıkarıldığını, İttihatçıların suikast girişimini bildikleri halde Mahmut Şevket Paşa’dan kurtulmak için habersiz davrandığını gene onların ortaya attığını Hüseyin Cahit, şu cümleyle özetler: “İttihat ve Terakki, Mahmut Şevket Paşa’dan kurtulmak şöyle dursun, onun deney ve eylemlerinden ülkeyi yararlandırmak için dört elle kendisine sarılmıştı.” –164–)

NİÇİN ÖNLENMEDİ?

İstanbul Muhafızı Cemal Bey, gazetecilerle yaptığı konuşmada, hükümetin muhaliflerce İstanbul’da bir komplo yapılacağından haberli olduğunu bildirmiş, bu konuda aldıkları bilgileri de açıklamıştı. Üstelik suikastın yapılacağı günü de güvenlik kuvvetleri haber almış bulunuyordu. Ama Mahmut Şevket Paşa’nın kendi kimliği çevresinde sıkı bir güvenlik önlemi alınmasından hoşlanmaması ve buna izin vermemesi, öldürenlerin işini kolaylaştırmış bulunuyordu. Suikastçıların daha önce tutuklanmamalarını da, İstanbul Muhafızı, yeter derecede tanıtılma elde edilmeden güvenlik güçlerinin kullanılmasının uygun görülmemiş olmasıyla açıklıyordu. Burası, Meşruti-

yet'te egemen olan zihniyeti anlamak bakımından çok dikkate değer.

İttihatçılar, Abdülhamid'in baskısına, yasadız yönetimine karşı başkaldırı ruhu içinde yetişmişlerdi. Abdülhamid'in keyfe göre yerleşen hükümetini devirerek yerine yasa ve adalet rejimini kurmak için hayatlarını tehlikeye koyarak padişaha karşı mücadele ederken aldıkları bu eğitim, onların ruhlarından hiçbir zaman tamamen silinmedi. Kendileri de sıkıyönetim rejiminin sağladığı mutlakiyet içinde az çok bildikleri gibi hükümet yönettikleri zaman bile, bu eğitim onların bilinçaltında yaşadı ve davranışları üzerinde etkili olmaktan geri kalmadı.

Koca bir devrimin ertesinde eski zamanın genel nefretini ve şüphesini çekmiş devlet ileri gelenlerini toplayarak, bir yere tıktıktan sonra bu adamları ne yapacaklarını bir türlü bilemediler. Şaşırıp kaldılar. Bir devrim mahkemesi bunların işini bir gece içinde görür ve hepsini öldürerek mallarına el koyardı. Ama İttihatçıların zihni böyle bir şeyi almıyordu. Onlar yasadışı girişimlere, baskılara ve adaletsizliklere karşı başkaldırmışlardı. Böyle devrim mahkemelerini, hukuk yöntemlerine uymayan mahkemeleri, eylemleri onların zihinleri almıyordu. Devrim içinde bile kendilerini yasayla bağlı görüyorlardı. İlk günlerde evlerinden alınıp Harbiye Bakanlığına götürülen ve orada hapsedilen eski devlet adamlarını "halkın olasılık içinde bulunan coşku ve sataşmasından korumak için" alınmış bir sıkıdüzen önlemi olarak toplamış olduklarını söylüyorlardı. Yaptıkları yolsuz ve yasadız hareketten kendileri de sıkılır ve özür diler bir durumdaydılar.

İlk günlerin bu ruh durumu, İttihatçıların üzerinden hiçbir zaman silinmedi. Gördükleri haksızlıklardan, saldırılardan sonra bir hükümet darbesi sonucunda iktidar mevkiine yeniden geldikleri zaman, savaş içinde bulunan yurdun çıkarları ve esenliği adına can düşmanlarına ellerini uzattıkları dakikada içlerindeki yasadışı hareketlerden nefret duygusunun da bunda büyük bir etkisi olduğu şüphesizdir.

ÖRNEK DÜŞÜNÜŞ

İstanbul Muhafızı Cemal Paşa, bütün o sıkı uyanıklığına, sert disiplinine karşın, haber aldığı bir komplo tasarısını hemen ezip girişimcilerini yok etmeyi düşünmüyor; geleceğe en bağlı bir adalet ve güvenlik adamı gibi, yapılacak tutuklamaları haklı gösterecek kadar çok yasal kanıtlar toplanmasını bekliyordu.

Siyasal açıdan bu belki bir yanlışlıktı. Ama bir ülkenin en sarsılmaz, en sonsuz ve gerekli temelini adalet olduğu düşünülecek olursa, Meşrutiyet döneminin beslediği bu yasya uyma duygusu karşısında saygıyla eğilmek bir görev olur. İttihatçıları şiddetlerinde bile insafsızlıktan ve son dereceye varmaktan alıkoyan sebep, onlardaki bu ruhtu. Yollarını en sapıttıkları dakikalarda bile kişisel özgürlüğe, adalete, yasya saygıyı yüreklerinden ve ruhlarından silemediler.

Hürriyet ve İtilâf ileri gelenleri, yalnız Mahmut Şevket Paşa'yı öldürtecek değildiler. Ona kıymakla İttihat ve Terakki örgütünün yıkılmayacağını pek iyi biliyorlardı. Onun için, aynı zamanda, Talât'ı ve İstanbul Muhafızı Cemal'i de öldürmek istiyorlardı. Bu öldürme hareketinin, bilgisiz ve bağınaz halk gözünde iyi karşılanmasını sağlamak için de Selânik mebusu Karasu ile Nesim Roso'yu da (Ruso) öldürmeyi kararlaştırmışlardı. Onların Yahudi ve Farmason olmalarının, ülkeyi düşsel bir Yahudilik ve Farmasonluk tehlikesinden kurtarma girişimi biçiminde sayılacağını umut ediyorlardı.

Bu suikastleri aynı adamlar mı yapacaklardı, yoksa ayrı ayrı gruplar tarafından mı uygulanacaktı? Burası karanlık kalmıştır. Yalnız Mahmut Şevket Paşa'ya karşı hazırlanan öldürücüler, eyleme geçebildiler ve sadrazamı Harbiye Bakanlığından dönüşte, Beyazıt alanının sonunda öldürmeyi başardılar.

SAİT HALİM PAŞA

O sırada İstanbul'da değildim. Balkan savaşı sonunda imzalanacak barış antlaşmasında çeşitli ülkelere düşecek Düyun-ı Umumiye paylarını saptamak ve para sorunlarını çözümlmek için Paris'te bir Maliye Komisyonu toplanmıştı. Düyun-ı Umumiye Meclisi de bu vesileyle toplantılarından birkaçını Paris'te yapmak gereğini duyduğu. Düyun-ı Umumiye Meclisi'nde Osmanlı Alacaklıları Vekili niteliğiyle ben de o toplantılara katılmak için Paris'e gitmiştim.

Bir gün akşama doğru, Düyun-ı Umumiye genel müdürü M. Pissard telâşla bana geldi ve İstanbul'dan çekilen bir telgrafı gösterdi. Bunda Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüldüğü haber veriliyor, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin duruma egemen olduğu, öldürenlerden bir bölüğünün tutuklandığı anlatılıyordu. Sadrazamlık vekilliği (kaymakamlığı) Sait Halim Paşa'ya verilmişti. Bu, padişahın bir inceliği idi. Mahmut Şevket Paşa'nın cenazesi kalkmadan yerine geçecek olanı atamak istememişti. Ama daha çok, İttihatçıların birdenbire bir sadrazam bulmakta uğradıkları zorlukları düşünmek doğru olurdu.

İki gün sonra Sait Halim Paşa'nın sadrazamlığı kesinleşti. Yeni kabineye İçişleri Bakanı olarak Talât, Maarif Bakanı niteliğiyle Şükrü girmişlerdi. Evkafta Hayri, Adalet Bakanlığında İbrahim Beyler bulunuyorlardı. Böylece kabineye daha açıktan açığa İttihatçılar gelmiş oluyorlardı. Talât İçişlerinde, Cemal İstanbul Muhafızlığında bulunduğu sürece İttihat ve Terakki, devletin bütün sıkı düzen güçleri üzerinde egemen demekti.

(Aynı konuya yeniden dönen Yalçın, bu kez İttihatçıların neden tutum değiştirdiklerini açıklamadan bir iki bilgi kırıntısı verir. Sürülenler, 18 haziranda Bahr-i Cedit vapuruyla sıkıyönetim bölgesi dışındaki Sinop'a gönderilmişlerdir. İstanbul muhafızlığının bildirisi, 203 kişinin "serseri ve işsiz yığınından" olduklarını; başkentin esenliği uğruna sürekli tehlike yarattıkları bilinen kişilerle birlikte

asker yönetimi dışına gönderildiklerini bildirmektedir (*Tanin*, 19 Haziran 1913). Hüseyin Cahit, "tarihsel bir belge" niteliğinde gördüğü Harp Divanı tutanağını da anılarını eklemiştir; aslında belge yoksunu bir belleğin başvurduğu yapma yollardan biridir bu (bk. 22 Haziran 1913 kararı - *Halkçı, Tefrika* 166-168). Bu mahkemede adı geçen ve yokluğunda hüküm giyen Kavaklı Mustafa da bir Rus vapuruyla Boğazdan geçerken yöntemine göre yakalanmıştır. Yukarda adı geçen Sadık Bey'in Rus Çarına telgrafı, işte bu olay üzerine çekilmiştir. (*Halkçı, Tefrika* 168-169). Bu bölümde Yalçın, Sadık Bey'in telgrafına benzettiği bir iki yanlış yola sapmayı daha söz konusu etmektedir: Birkaç misal – Bulgar vahşetlerini af – Venizelos – Sabahattin – Doğu Sorunu – Bir İşaret. Londra Andlaşması yürürlüğe girmeden Balkanlı bağlaşıkların birbirine düşmesi üzerine Edirne'nin kurtarılması olasılığı belirmiştir. Sonunda Türk ordusu Midye-Enez hattını sağlamak için 13 temmuzda harekete geçer. Ordudan artakalanları disiplin altına alan İttihatçılar, Yalçın'ın kalemiyle değerlendirilir. Bulgarlar eski bağlaşıklarıyla çarpışmak zorunda da oldukları için dirençleri fazla değildir. İşe büyük devletler karışarak, Londra görüşmelerinde kararlaştırılmış Midye-Enez hattının geçilmemesi için baskıda bulunurlar. Bu sıralarda İskoçya gezisinde bulunduğunu söyleyen Yalçın bir otel salonunda gazeteden bizim saldırımızı okuyan İngilizlerin öfkeli tartışmalarla Türkleri aşağıladıklarına tanıklık ettiğini söyler ve ekler: "Ben Avrupa'ya her gezimde, emperyalist, bağnaz Hristiyan ve milliyetçi Avrupa'dan biraz daha nefret etmiş ve Türklüğüme daha fazla bağlanmış bir halde memleketime döndüm." Bu arada ordumuzun durması için verilen notayı, genç bakanlardan oluşan İttihatçılar kabinesi dinlememiştir. "Edirne üzerine yürüdüler ve Edirne'yi geri almayı başardılar. Salibin girdiği yere hilâl geri gelmişti" – *Tefrika* 171–.

Bu sırada İstanbul'a döndüğünü söyleyen Yalçın, Edirne'nin kuruluşuna çok sevindiğini, ancak İttihat ve Terakki'den beklediği yenilik atılımlarını görmediği için kaygılara kapıldığını belirtir – *Tefrika* 171, YENİ KAYGILAR–. Sonunda belediye eleştirilerini iş edinen yazılar arasına *Yenilik Girişimleri Neden Kısır Kalıyor* başlıklı makalesiyle konuya daha geniş açıdan baktığını ekler (*Tanin*, 13 Ekim 1913; *Tefrika* 171). Bu arada bir parti üyesi olmakla partiyi programına aykırı ol-

mayan noktalarda eleştirme hakkının ortadan kalkmayacağını söyler. *Tanin*'de parti disiplini adına hiçbir kayıt tanımadan özgürce yayın yapmaya devam ettiklerini ekler –*Tefrika* 172'de yazılarından parçalar, *Tanin*, 20 Ekim 1913, 22 Ekim 1913, 8 Kasım 1913–.

Çeşitli makalelerinden – maarifi, adalet işlerini, memurların görevine getirilip uzaklaştırılma işlemlerini... eleştirmektedir – parçalar aktaran Hüseyin Cahit, sözünü şöyle bağlar:)

TALÂT'A MEKTUP

Tanin'den aktardığım bu yazıların, bir partinin buyruğuna körükörüne bağlı, parti çıkarlarını ve dayanışmasını yurt çıkarları üstünde tutan bir adamın kaleminden çıkmayacağı bellidir. Bu noktada, daha önce, İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle aramdaki ilişkinin aldığı biçimden de söz etmeyi gerekli görüyorum. Babîâli baskını sonucunda İttihat ve Terakki iktidara geldikten, muhalefet eylem olarak ortadan kalktıktan sonra, 1908 Meşrutiyet Devrimi'nin uyandırdığı yenilik ve reform umutlarının gerçekleştirilmesini beklemek bir hak olmuştu. Ama ülkeyi gerçekten kurtarmak için toplumsal, siyasal, düşünsel bir devrim atılımı gerekirken bu sıcaklık sanki soğumuş gibiydi. Bir yatıştırma politikası, bir hükümetçilik zihniyeti sürer gibiydi. Devrim unutulmuş, ya da bitirilmiş sanılıyordu. Oysa gerçek bir devrim adına daha hiçbir şey yapılmamıştı. Hükümetin mutlakiyetten Meşrutiyete geçtiğini yaymak ve Meşrutiyeti de biraz zorbalık ederek uygulama zorunluğundan başka bir yol görememek, devrim anlamını zerre kadar ifade edemezdi.

İşte bu gerçeğin gözlemi, uzun düşüncelerden sonra, beni İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılmak kararını vermeye götürmüştü. Ama bunu bir çeşit gösteri şeklinde, gürültü ve patırtıyla yapmaktan tiksiniyordum. İttihat ve Terakki'den böyle gürültülü biçimde ayrılanlar çok olmuştu.

Kirli hırslar ve dileklerle yapıldıkları, sonraki haince yollarla saptanmış bu hareketlere uzaktan, görünüşçe bile benzer bir davranışta bulunmak bana çok bayağı ve iğrenç görünüyordu. Onun için, ileride, uygun bir zaman geldiğinde ayrılığı açığa vurmak üzere, işi şu mektupla Talât'a haber verdim:

“Kardeşim Talât,

Epeyce uzun bir süreden beri, siyasal hayattan çekilmek dileğinde olduğumu belki biliyorsun. Çünkü bundan sana söz etmiş olduğumu hatırlıyorum. Savaş sorunları ve ilk meclisin dağıtılması zamanlarında bence ortaya çıkan bu zorunluğu uygun bir fırsat çıkmadığından ötürü eylem alanında gerçekleştirmek olanağı doğmamıştı. Cemiyet'in her yandan saldırıya uğradığı bir sırada payıma düşen küçücük savunma görevini yerine getirmekten geri kalmak, yaradılışım ve ahlâkımla uyuşmazdı. Onun için Cemiyet'in güçlü bir zamanının gelişini bekliyordum. Üstelik bu niyetimden sana da söz edişim artık bu zamanın yaklaştığına karar vermekten ileri gelmişti. Yalnız, ben bunun için barışın yapılmasını beklemek niyetindeyken, görüyorum ki daha çok beklemek de pek dürüstçe ve kardeşçe sonuçlanmasında hiçbir engel olmayan bu hareketi sanki bir kırgınlık biçimine dönüştürebilecektir. Buna dayanarak ertelemekte yarar değil, zarar düşünüyorum.

Tanin, sizin için, öteden beri bir bıkkınlık, yorgunluk nedeni oldu. *Tanin*, hiçbir hakkı olmadığı ve kendisine hiçbir öneride bulunulmadığı halde salt vicdanî inançları ile tutturduğu savunma görevinde o kadar aşırılığa vardı ve bazen o kadar fazla yordakçılık gösterdi ki, ister istemez Cemiyet'in yayın organı gibi sayılması zorunluğu doğdu halk arasında. İnceliğiniz, *Tanin*'i hakkı olmadan geçtiği yerden geriye çekmenize izin vermedi. Ama doğallıkla inceliğin de bir sınırı olması gerekir. Üstelik *Tanin*'e hiç gerek kalmadığı dakikalarda bu inceliğin kötüye kullanılışının, sabrı bütünüyle tüketecek bir durum kazanacağı şüphesizdir. Buna dayanarak, bir süreden beri, *Tanin*'in, bazı yayın-

larının sizi sıkmasını zihnimde pek güzel açıklayabiliyorum. Ve ancak bu üzüntülere bir daha uğramayacağınızı düşünmekle, verdiğim zahmetlerden doğmuş utanmayı değiştirmeyi başarabiliyorum. Artık *Tanin*'e karşı farklı bir işlem yapmaya yer kalmadığı için, yayınlarında isteğe aykırı bir biçim göze çarptığı zaman kendisinin genel yasaya çarptırılmasında duraksanacak bir nokta da kalmamış demektir.

Bu sözlerimin hızlı bir öfkenin ürünü olmadığına inanmanızı özellikle rica ederim. Son olay, olsa olsa, çoktan beri tasarladığım ve gerçekleştirilmesini barışın gelmesine kadar ertelediğim bir şeyi hızlandırmış olabilir; ki bunun da temelde pek bir önemi yoktur.

Ben İttihat ve Terakki'ye yüksek bir inançla sarılmıştım. İttihat ve Terakki benim için bir ülküydü. İttihat ve Terakki'ye düşman gördüklerime o kadar sertçe saldırmanın sırrı işte bu güven ve inançtı. *Tanin* binasında kapanmış gibi yaşayarak çatışmanın sıcaklığı içinde çevreyi göremediğim sürece bu ülkü, bütün gücüyle bana egemen oldu. Ama eşyanın gerçeğine daha yakından değinmek olanağı doğunca ve bu ilişki arttıkça aradığım şeyin bu olmadığını gördüm.

İttihat ve Terakki'yi yeniden iktidara getirmek için sen ve bazı arkadaşların hayatlarınızı ortaya koyarak bir işe giriştiniz ve başardınız. *Yarın yeni bir tehlike daha doğsa ben ortadan kaybolmak çaresini arayacağım.* Tehlikeye karşı yürüyenler ise gene sizler olacaksınız. Buna göre, İttihat ve Terakki'ye benim istediğim gibi bir akım vermek savına kalkmaya kendimde vicdanca hak göremem. Ama hiç olmazsa, uğrunda hayatımı sürekli tehlikeye attığım İttihat ve Terakki'nin benim ilkelerime uyup uymadığına bakmak hakkımdır sanırım.

Oysa yerinerek söylemeliyim ki bu noktada hiç uygunluk göremiyorum. Gereksiz yere seni üzmemek için ayrıntılara girişmek istemem. Bence İttihat ve Terakki, en içten ve en sıcak çocuklarını bile kıracak ve umutsuzluğa düşürecek düzeyde kendi çıkarlarını anlayamadığı gibi özellikle şu tehlikeli zamanda ülkenin gereksinim duyduğu büyük ve

kesin önlemleri gerçekleştirmek yeteneğinden yoksun bulunuyor. Koca Rumeli'nin yitirilmesi gibi bir acı zihinlerimizden bir uyarılma yaratmadan geçerse ve iş başında eski biçim anlayış bütün katılığıyla egemen olursa, pek yakın bir zamanda ülkeyi yeni yeni acıların sarsmaması için hiçbir neden yoktur. Elden bırakılan bir taş nasıl zorunlukla yer merkezine doğru düşerse, bu düzeydeki aymazlık ve düşünce darlığı içinde yönetilen ülkenin de kaçınılmaz bir yolda yıkılması gerektiğine kesin inancım vardır.

Şimdiye değin her şeyde içtenliğini koruyan, düşündüğünü açıkça söylemek hastalığını hiç bağışlamaz düşmanlar kazanmak bahasına bile elde tutan bir kardeşinizden kanılarına aykırı bir söz ve eylem beklemeyeceğinizden şüphem yoktur. İşte yerinerek belirtmeliyim ki, bu kanı beni bundan sonra tek başına ve bağımsız çalışmaya yöneltiyor. Vicdanıma, namusuma yemin ederek sana söz veririm ki, şu dakikada en çok dilediğim şey, benim yanlış düşünmekte ve durumu yanlış değerlendirmekte olduğumu, zamanın kanıtlamasını görmektir.

Saygılarımı sunarım kardeşim, efendim.”

Yazık ki dilediğim şeyi zaman kanıtlamadı. Bir yıl sonra Türkiye, Almanya ile bağlaşma yapıyor ve genel savaşa sürükleniyordu.

Şu mektup dolayısıyla ufak bir gözlemi buraya not edeceğim.

Mütareke döneminde, bir gece yarısı evimde beni tutuklamaya geldikleri zaman, sonra evde aramalar yapılacağını düşünerek kâğıtlarım arasından bu mektup müsveddesinin alınmasını olasılık içinde görmüştüm. Onu nerede saklayacağımı bilemediğimden, en güvenli yer olmak üzere cüzdanıma aldım ve cüzdanımı da cebime koydum. Ne İstanbul'da, ne sonra Malta'da üstümü aradılar. Tutuklanışlarımın hiçbirinde aranmak işlemine uğramadım. Onun için, buna bakarak, siyasal hayatta en gizli kâğıtları saklamanın en güvenilir yolu, onları cepte gezdirmektir diyeceğim geliyor.

Talât bu mektubu Cemiyet'in genel merkezindeki arkadaşlara duyurdu mu, duyurmadı mı bilemem. Sanırım onlar benim bu mektubumu hiç almamış gibi davrandılar. Ben de arkasını aramadım. Aslında görüşme ve toplantılarına katıldığım yoktu. Onun için hiç kimse bu ayrılığın farkına varmadı.

FIRTINA KOPUYOR

Sait Halim Paşa kabinesi, Mahmut Şevket Paşa zamanında ülkenin güçlerini yeni baştan düzenlemek, yönetimi düzeltmek ve büyük devletlerle askıda olan anlaşmazlık sorunlarını olabileceği kadar bir sonuca bağlamak yolunda başlanan siyasa ya oldukça çabıyla devam ediyordu. Ülke için her şeyden önce gerekli olan, orduyu, özellikle Balkan Savaşı açısından sonra, güzelce düzenleme ve kalkındırmak için Almanya'dan bir asker kurulunun getirilmesi idi. Doğallıkla Almanya bunu, büyük bir sevinçle kabul etti. Berlin'den başlayarak Basra körfezine kadar uzanan, tek parçalı koca bir imparatorluk yaratmak amacını izleyen Alman emperyalizmi, Doğuda geçerliğini bütün bütün güçlendirmek için bu başvurmayı çok iyi bir fırsat bildi. Doğallıkla, başta Rusya ve bağlaştığı Fransa olmak üzere öteki büyük devletler gürültü kopardılar. İngiltere'ye bir ödün olmaktan çok, bir denge siyasası olmak üzere, denizciliğimiz için düzenlenmesi için başvuruldu. Aynı zamanda Anadolu'da demiryolları ve limanlar yapmak için Fransa'dan bir borç sağlanmasına çalışılıyordu. Bir yandan da, Yunanlılara karşı deniz egemenliğini sağlamak ve elden giden adaları kurtarmak için, iki dretnot alınması kararlaştırıldı.

Bütün bunlar Cihan Savaşı'nın arifesinde oluşan durumlardan sayılabilir. Türkiye'nin genel savaşta alacağı durumu önceden hazırlayan etkenler, birer birer etkilerini göstermeye başlıyorlardı. Paris'te gerçekleştirilmek istenen

borçlanma, satılık ve şantajcı Fransız basınının yaptığı gü-rültü ve Fransız siyasa adamlarının kısa görüşlülükleri, za-yıflıkları ve güçsüzlükleri yüzünden verimsiz kaldı. Alman-ya'ya başvurulması zorunluğu doğdu. Türk ordusunu dü-zeltmek ve düzenlemek üzere bir Alman askerler kurulu-nun çağırılması üzerine Fransız basınının garip ve anlamlı karşı koymaları da, Türk devlet adamları üzerinde kötü iz-lenimler bırakıyordu.

Bugünün gençlerine, fırsat düştükçe, Meşrutiyet Türki-yesinin ne büyük siyasal, diplomatik zorluklar içinde çırpındığını örnekleriyle bu anılarda gösteriyorum. Bir Alman asker kurulunun çağırılışı, Türk hükümetinin en doğal bir hakkını kullanması demekti. Askerlik alanında bir yabancı kurul gerektiği zaman Almanya'nın hatırlanması ve Al-manya'ya başvurulması da Türkiye için doğal ve zorunluy-du. Çünkü Moltke'lerden¹⁸³ ve Fon Der Golç'lardan kalma anılar ve gelenekler unutulmamıştı. Almanların askerlik alanında büyük bir otorite oldukları, bütün dünyada kabul ediliyordu. Buna dayanarak, genç Türkiye'nin Alman-ya'dan, ordusuna öğretim kurulu getirmesi kadar doğal sayılabilecek bir eylem olamazdı. Ama bizim için pek doğal olan bu başvurma, Türkiye üzerinde istekleri olan başka devletlerin gözünde hiç de doğal sayılmıyordu. Gazetelerde hemen Rusya'nın gözdağı vermeleri üzerine haberler ya-yımlandı. Bütün bunlar kısmen kuru sıkı olmakla birlikte, gerçekte bizim yürekliliğimizi kıracak bir hava yaratmaya yarayan manevralardı.

BİR DÜŞÜNÜŞ

Bir örnek olarak, *Echo de Paris* gazetesinin Londra özel muhabirinin, bu Alman asker kurulunun İstanbul'a çağırıl-ması sorununu inceleyip değerlendirdiği sırada yazdığı şu satırları buraya alacağım:

“İstanbul’da bir Alman asker kurulu yerleşecek olursa, Türkiye’nin siyasal bağımsızlığının da yok olmaması olanaksızdır. Son yıllar içinde Türkiye’de asıl etkili olan siyasal etken, İstanbul’daki ordu idi. Hükümetleri indirip bindiren o idi. Bir Alman komutanı elinde şimdi bu ordunun siyasal bakımdan tarafsız bir duruma getirilmesi, İttihat ve Terakki partisini iktidarda güçlendirmek sonucunu yaratacaktır. Bu bakımdan bu hareket, bir siyasal eylemdir.” (28 Aralık 1913).

Şu satırlar okunur okunmaz insanda hemen doğan izlenim, İttihat ve Terakki Partisi’nin iktidarda kalmasını istemedikleri kanısıdır. Anlaşıyor ki, Fransızlar Türk ordusunun siyasaya karışmaktan vaz geçmemesini istiyorlardı; üstelik ordu artık siyasal hayata karışmayacak diye açıkça yeriniyorlardı ve bunu da apaçık söylüyorlardı. *Tanin*’de düşüncelerimi şöyle belirttim:

“... Bizi her zaman ara bozukluğu ve uyuşmazlık içinde görmekte çıkarları olanların, acaba son yıllarda ülkeyi dar-madağın eden karışıklık ve anlaşmazlıklarda hiçbir sorumluluk payları yok mudur?

... Gördüğümüz gerçek karşısında zihnimizde bir şimşek çaktıktan sonra gözlerimizi kapayarak geçirdiğimiz ara bozukluğu evrelerini bir kez daha düşünelim. Yabancı parasıyla çıkan Türkçe gazetelerin neden yayınlandıklarını araştıralım; içindekileri hatırlayalım. İnanıyoruz ki bizim zayıflığımızı hazırlayan, bizi düşmanlara zayıf bir av gibi teslim eden iç anlaşmazlıkları, bunu yaptıktan sonra, başka bir gerçeğin ışığı altında göreceğiz. Bunu gördükten sonra insaf ederek pek çok şeyleri unutmaz ve birbirimizi kucaklamazsak, yazık bize.” (*Tanin*, 28 Aralık 1913).

(Burada Yalçın –*Tefrika* 176– Maarif Bakanlığı Geleceği Nasıl Hazırlıyor? başlıklı makalesini aktarmaktadır. Teneffüs sırasında sınıfa çıktı diye bir kız öğrenci sınıf sınıf dolaştırılarak herkese gösterilmiş, bazılarınca yüzüne tükürülmüştür. Bu cezayı yanlış bulan Yalçın, asıl cezalandırılması gereken kurumun, öğrencilerin kişiliklerini ve onurlarını kıran Maarif örgütü olduğunu söylemektedir. R.M.)

HARBIYE NAZIRI

Bu sıralarda İttihat ve Terakki, hükümete bütünüyle sahip olmak kararıyla yürekli bir adım attı. Harbiye Bakanı İzzet Paşa, sebep söylenmesi istenmediği zamanlarda sebep diye kullanılan sağlık gerekçesiyle, Harbiye Bakanlığı'ndan ayrıldı ve bakanlığa Enver geçti.

(Bundan sonraki birkaç sayfa, ilk yazılışının daha ayrıntısız olması yüzünden, *Halkçı-Yeni Ulus*'taki tefrikadan aktarılacaktır. R.M.)

Bugün sivilleri Milli Savunma Bakanlığı'nda görmeye alışmış olduğumuz için, aslında iyi bir asker olan ve 1908 İttihat ve Terakki hareketinde bir ulusal kahraman olarak destanlara geçmiş Enver'in Harbiye Bakanı'ndan doğal bir şey olamayacağı sanılır. Ama o zamanlar bu, gerçekten cecurca, üstelik fazla atak bir adımdı. Ama o kadar gerekli ve zorunlu bir adımdı ki, zihinlere sığmayacağı bilinmekle birlikte, Balkan Savaşı'ndan darmadağın bir halde çıkmış olan Türk ordusunu yeniden canlandırmak için bu önleme başvurmak zorunluğu göze alındı.

Enver'in Harbiye Bakanlığı, İttihat ve Terakki çevrelerinde ve genellikle memlekette yenilik ve reform yapmak isteyenlerde çok iyi bir etki yarattı.

Ordu içindeki eski kafalı yüksek rütbelilerin neler düşünmüş olacakları kestirilebilir. Ama Enver'e karşı o zamanlarda herkeste büyük bir sempati ve hayranlık vardı. Meşrutiyetin başlangıcında Enver'in adı, bir ulusal kahraman, bir özgürlük fedaisi halinde ağızlarda dolaşmış, sanki bir efsane niteliği kazanmıştı. "Enver'le Niyazi"⁸⁴, unutulmaz bu isimler!" şarkısı İstanbul sokaklarını aylarca doldurmuştu.

Enver, siyasal çekişmelerin hiçbirine katılmayarak uzakta durmuş, Almanya'da askerî ataşelik yapmıştı. İnce, utangaç, alçakgönüllü bir durumu vardı. Trablusgarp savaşı da Enver'in adını herkesin kalbine daha derin biçimde

sokmaya yaramıştı. Enver, bir parti adamı olmaktan çok ulusal bir kahraman diye seviliyordu. Babiâli baskınındaki son yararlığı da kendisine daha büyük bir sempati sağlamıştı. Onun için düzeltilmesi gereken ordunun başına onun gibi özverili, cesur, çalışkan bir ulusal kahramanın gelmesi yüreklere güven ve sevinç getiriyordu.

Enver, Harbiye Bakanlığı'na geldikten birkaç gün sonra *Tanin*'e telefon etti. Gazetede askerlikle ilgili bir haber varmış; bunu kimin yazdığını soruyordu. Gazeteyi karıştırarak sözünü ettiği haberi buldum; küçük ve bence gerçekten önemsiz bir haber olduğunu açıkladım. O, haberi vereni ve kaynağını öğrenmek istiyordu. Burasının gazete sırrı olduğunu, haber kaynağının adını veremeyeceğimi söyledim. "Ama gazeteni kaparım sonra," dedi. "Helâl olsun sana," dedim. Ve gerçekten *Tanin* iki gün kapandı. Buna hiç kızmadım ve üzülmедim. Hem de Enver'in izlediği ilkeden ötürü, yakın bir arkadaşına karşı böyle davranmasından sanki hoşnut bile oldum. Şu dostluk ve hatırlâsının resmî işlerden kalktığını görmek gerçek bir mutluluktur.

Enver, bu konuda bağnaz denilecek kadar sağlam ve sertti. Adalet Bakanı İbrahim Bey, Harbiye Bakanı Enver'e bir tavsiye mektubu yazmış. Askere çağrılan biri üzerine yumuşak ve yardım edici bir işlem rica etmişti. Enver Paşa bu mektubu çerçeveleterek Harbiye Bakanlığının sofasına astırmıştı.

YAZGI

Enver'in alın yazısı, bu genel sevgi ve yakınlığı sonuna kadar korumasına yazık ki olanak bırakmadı. Meşrutiyet başlangıcında göklere çıkarılan Enver, genel savaş içinde ve Cihan Savaşı'ndan sonra en çok eleştirilen bir kişilik haline geldi. Bunda iktidarın insanı yıpratması niteliğine büyük

bir pay ayrılması gerekir. Enver, sonradan hakkında verilen aşırı ve insafsız yargıları hak etmemiştir. Ama çok derin ve büyük ahlâk meziyetlerine karşın, bir devlet adamı için temelden denilebilecek kusurları da vardı. Yurdu çok sevmek, namuslu ve insansever olmak, üstelik bu uğurda hayatını feda etmeyi göz alacak kadar kahraman olmak, iyi bir devlet adamı olmak için bir neden oluşturmaz.

Dünya savaşında, Fransız ve İngiliz propaganda servislerinin her tarafa yaydıkları karalamalar arasında Enver'in Almanlara satıldığı hakkındaki sözler zerre kadar değer taşımayan saçmalardan başka bir şey değildir. Ama çok alçakgönüllü görülen Enver, sonradan mevki tutkusuna kapılır gibi olmuştu. Babîâli baskınında, dolaylardaki bir kırathanede oturarak, kendisine ortalığa çıkması için haber getirilmesini bekliyordu. Kararlaştan dakika geçince sinirlenmişti. Elinde bir kurşun kalemle bir kâğıt parçası üstünde oynuyor, şekiller çiziyordu. Bilinç altı bir güdüyle bunu yaparken Napolyon Bonapart'ın¹⁸⁵ resmini çizmiş olduğunu, Avrupa'dan döndüğüm zaman, Nadra Matran bana söylemiş, üstelik bu desenin kendisinde olduğunu ve bir anı olarak sakladığını eklemiştir. Resmi görmedim. Ama o sırada böyle bir yalanın uydurulmuş olması pek akla gelmez. Sanırım Enver'in bilincinin derinliklerinde böyle bir duygu yaşamış olabilir.

Abdülhamid zamanında Harp Okulu'ndan yetişmiş ve okuldan çıkınca Rumeli'ye giderek çoğu zamanını dağlarda eşkıya izleyerek geçirmiş bir gencin büyük dünya görüşü olamazdı. Yalnız askerî bir öğrenim görmüştü. Siyasa ve devlet işleri üzerindeki yetki, sonraki deneylerle kazanılacaktı.

(*Yedigün*'deki ilk yayında şu satırlar da vardır: "Herhalde görgüsü azdı. Genel bilgisi, siyasa ve devlet işleri üzerindeki anlayışı yüzeysel ve ilkeldi. Batı kültüründen yoksundu. Zekâsı için de sınırlı denilebilirdi. Sanırım eski Doğu geleneklerine, din kayıtlarına pek fazla bağlıydı.")

BİR ŞAKA

Enver, eski Doğu geleneklerine, gerçek İslâm dinine uymadıkları halde, din bağları görünüşü altında toplumsal yaşıntımızı köstekleyen anlayışlara pek değer verirdi. Boğaziçi'ndeki yalısında, Harbiye Bakanı sıfatıyla ziyafet verdiği zaman, sofrasında yabancılara bile şarap sunulmazdı. Sofraya güzel kristal sürahiler içinde ayran ve limonata konurdu.

Savaş sırasındaydı. Alafranga eğitim görmüş yüksekçe subaylarımızdan birinin askerlikle ilişkisini kestirmişti. Kabahatini merak edip sorduğum zaman, "Eşini Alman subaylarının yanına çıkarıyor; böyle bir davranış bizim ülkemizde ahlâksızlık sayılır. Bir Türk subayının da ahlâksızca hareket etmesine hoşgörülle bakılamaz" cevabını vermişti.

Bazen gericilik ve ilerleme düşüncelerinden konuştuğumuz zaman, Talât'a şaka kılığı altında bir gerçek olmak üzere, şöyle derdim:

"Gericilerden, softalardan ve yobazlardan yakınıyorsunuz. Oysa en büyük gericiler, Bakanlar Kurulu'nda toplanmışsınız. Başta Sadrazam Paşa hazretleri, sonra Enver Paşa ve... sen. Daha başka ne gericisi arıyorsunuz?"

Gerçekte Sadrazam Sait Halim Paşa tam anlamıyla dar düşünceli, bağnaz, soyluluk ve rütbe düşkünü bir kişiydi. Bir gün Babiâli'ye gelirken Yeni Postane yakınlarında nokta görevini yapan polis memuru, sadrazam arabasının geçtiğini birdenbire farkedemeyerek saygı ve selâm ödevini gereğince yapamamış, bu da sadrazamın gözünden kaçmamıştı. Fena halde öfkelenen sadrazam, komiserin hemen kovulması için İçişleri Bakanı Talât'a buyruklar veriyordu. Talât, zavallı adamı, sadrazamın gözüne ilişmeyecek bir tarafa göndermekten başka bir şey yapmıyorsa da, saygısız komiserin görevine son verilmiş olduğunu söyledi.

Doğrusu aranırsa, Talât, dinsel açıdan inançlı olmakla birlikte hiç de bağnaz değildi. Ama Sait Halim Paşa ile Enver, birbirlerinden derece bakımından ayrı olmakla birlikte, pek tutucu bir ruhtaydılar.

Enver'in Harbiye Bakanı olduktan sonra orduya seslenen şu buyruğunu okuyunuz:

“Dinsiz bir ordunun hiçbir başarı kazanamayacağı bence kesinlikle bellidir. Görevini yapma konusunda askeri yüreklendiren ve her türlü özveriyi göze aldirtan etkenler arasında en etkilisi ve en güçlüsü, din ve tam inançtır. Ahlâk temizliğiyle yürek arıtılmasını buyuran din, askerlikte düzen ve dilek birliğini sağlayacak tinsel sebeplerdendir. Buna göre, Müslüman olsun, Hıristiyan olsun bütün askerin, dinsel hükümler ve farzlara son derece özen göstererek sarılmasını kesinlikle istiyorum. Üst rütbelilerin de kimseyi bu hususta kayırarak hareket etmemelerine özen göstermelerini kesinlikle salık veririm.” (Harbiye Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Enver, *Tanin*, Ocak 1914).

Şaşılası şeydir ki Enver, Türk ordusu içindeki Hıristiyan askerlerin de dinsel hüküm ve gereklere son derecede özen göstermelerini istiyordu. Türk ordusundaki Müslümanlar, Enver'in düşüncesine göre, dinsel yargı ve gereklere son derece dikkat göstererek Hıristiyanlarla savaşırken, her türlü fedakârlığı göze alarak döğüşeceklerdi. Ya ordumuzun içindeki Hıristiyan erler kime karşı bu görevi yapacaklardı? Askerlikte özverinin temelini din sağlayacaksa, bir ordunun içinde Müslüman ve Hıristiyan öğeleri bir araya toplamak kadar anlamsız bir şey olabilir miydi?

Öte yandan yürürlüğe konan Anayasa, bütün Osmanlılara eşit siyasal ve toplumsal haklar tanımış değil miydi? Din ayrılığına ve temeline dayalı bir ordu ile yurttaşlık hakkına dayalı bir toplum düzeni bir arada nasıl yürüyecekti?

Savaş içinde Enver'in namus ve doğruluğu konusunda aykırı birçok şeyler söylendi. Boğaziçi'nde, büyük korusuyla bir çiftlik satın alması dillerde dolaştı. Bizleri bir kez bu çiftliğe yemeğe çağırmıştı. Dedikodusunu işite işite büyük bir şato görkemiyle hayalimde yer etmiş olan bu köşkü görünce şaşkınlık içinde kaldım. Gülmek istiyordum. Avrupa'da küçük bir fabrika sahibinin ve tüccarın bile edinebileceği önemsiz, basit, konfordan yoksun, döşeme bakımından süsten ve değerden uzak bir yapıydı. Eşi olan Sultan Hanımın¹⁸⁶ ötesini berisini satarak Enver'in burayı almasını sağlamasından doğal bir şey düşünülemezdi. O temiz karakteri, yüksek onur ve şeref duygusu, sınırsız yurtseverliğiyle Enver'in yetkilerini kötüye kullanmasına kesinlikle olasılık tanımam.

İttihat ve Terakki üzerine gazetelerde yazılması pek moda olan uydurma yayınlar arasında, Enver taraflılarıyla Talât taraflıları arasında soğukluk ve dolaplar konusundaki yazıları, bir polis ve serüven romanı çeşnisiyle birçok kez şaşkınlıkla okumuştum. Şimdiye değin bu yolda yazılmış bütün makaleler zinciri içinde hiçbir nedenle benim adımın geçme-yişi de kanıtlar ki, İttihat ve Terakki'nin perde arkası denilen ya da öyle diye uydurulan işlemlerin hiçbirisiyle ilgim yoktur. İlişkilerim hiçbir zaman bu kadar derinleşmemiştir. Ama ne de olsa hemen her zaman, dolaylı da olsa, dolaysız da olsa yanlarında bulunduğum ve bir dost niteliğiyle ilişkiyi sürdürdüğüm bu kişiler arasında bu kadar temelden bir soğukluk olsaydı, biraz sezmemeye olanak yoktu.

Savaş sırasında, müttefik donanması Boğaz'a saldırıp yenildikten ve bunun ardından Çanakkale'de kara saldırıları geliştikten sonra, Enver'le birlikte Çanakkale'ye gitmiş, oradaki savaş alanlarını görmüştüm. Dönüşte, izlenimlerimi büyük bir yürek hoşnutluğuyla Talât'a ilettiğim zaman, o da son derecede memnun oldu ve:

“Enver dâhidir” dedi.

O zamana kadar Enver'e karşı büyük bir güven beslediğinden şüphem yoktu. Sonra bir iki yıl içinde bu duygu, bu dostluk ve bu tutkunluk, nasıl olur da değişir, sarsılır ve bir çekişme ve düşmanlık biçimine dönüşür? Burasına aklım ermez.

Gerçi savaş sırasında askerlerin pek çok yakınılacak zorbaca davranışları oluyordu. Askere alma şubelerinin, levazımın birçok yolsuzlukları ağızlarda geziyordu. Bunlar arasında şaşkınlıkla karşılanması gereken olaylar da bulunuyordu. Enver Paşa'ya bu yakınmalar iletildiği zaman, sivillerin ordu işlerine karışmalarına dayanamaz bir titizlik ve sabırsızlıkla bu yakınmaları karşıladığı ve yanındaki adamların hepsini anlamsız denilebilecek bir direnişle tuttuğu oluyordu. O yüzden askerlerin o zamanki kafa tutan, zorbaca ve başıboş davranışları, hepimizde bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Ama düşünmeli ki savaş içindeydik. Türlü türlü yoksunluklar içindeydik. Askerler dediğimiz kimseler hayatlarını ortaya koyarak zorluklarla, yoksunluklarla çırpınıyorlardı. Bunların başındaki bir komutan, askerlerinin şerefini ve hakkını korumayı, onlara toz kondurmamayı bir onur, bir mertlik görevi sayıyordu.

Sanırım bütün bu olayların, Enver'le Talât arasında, bir ölüm dirim çatışması biçimini almış ve alttan alta o kadar dolaplar çevrilmiş olmasına inanamıyorum. Bütün bunları kanıtlamak için çok inanılır belgelerin açığa çıkarılması gerekir.

(178. Tefrikada Yalçın; Balkan Savaşı sonunda bütünüyle yitirdiğimiz Rumeli yüzünden ruhsal bir üzüntü duyduğunu, İstanbul'un her çeşit saldırıya yakın bir başkent haline geldiğini, bu durumda yeniden güçlenmek için din bağıını öne alan bir Türk-Arap imparatorluğu düşüncesine kapıldığını açıklar. Arap milliyetçiliği politikasının önlenmesiyle Avusturya-Macaristan imparatorluğuna benzer bir Türk-Arap imparatorluğu konusunda ilk önerilerini *Tanin*'de yazdığını, fazla bir tepki gelmediğini anlatır. "*Tanin*'in başında kalsay-

dım ve bu konudaki yayınları sürdürseydim sonuç ne olurdu, bilmiyorum” dedikten sonra 1949’da Arap ve Yahudileri Barıştırmak Komisyonu üyesi olarak görevliyken, Beyrut’ta Başbakan Rıza Sulh ile yaptığı görüşmeyi anar. Eski bir öğrencisi olan Rıza Sulh, “ah, o düşünceniz yürümüş olsaydı” demiştir. Aynı gezi sırasında Şam’da Suriye liderlerinden Faris El Huri de –eski meclis arkadaşlığının verdiği bir teklifsizlikle– “ah, ne iyi düşünmüştünüz” demiştir. Yalçın, Birinci Dünya Savaşı o kadar çabuk çıkmasaydı, bu düşüncenin geçerlik kazanabileceğini sandığını ekler.

Bu arada iç siyasa olayları üzerindeki son eleştirilerinden aktarmalar yaparak, orduda yapıldığı gibi sivil yönetimde de yürürlüğe konan gençleştirme hareketine değinir. Köklü bir düzenleme yerine keyfe göre uygulamalar yapıldığına –örnek vermeden– dokunmuştur - *Tanin*, 13 Ocak 1914)

“TANİN”DEN AYRILIŞ

Bundan sonra, 30 Ocak 1914 günlü *Tanin*’de şu küçük haber görüldü:

“Gazetemizin kurucusu ve sahibi Hüseyin Cahit Bey, kendince duyduğu gereklere dayanarak, *Tanin*’le ilgisini keserek gazetecilikten çekilmiştir.”

Bu küçük haber, büyük bir ruh acısını kısaca belirtiyordu. *Tanin*’den çekilmeme bu yazdığım son makale neden olmamıştır. Yukarda dokunduğum ruhsal durum ve bunalım, sonunda beni gazeteciliği bırakmak gibi bir özeriye götürdü. Gazeteyi çıkarmaya başladığımız günden beri *Tanin*’e yazılması istenen makale, ya da *Tanin*’de değinilmesi istenen bir konu üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti adına bana hiçbir başvurma yapılmış değildir. *Tanin*’de ne çıkmışsa, hepsi, benim isteğimle, benim düşünceyle doğarak yazılmış şeylerdi. Ama Babıâli Baskını’ndan ve Mahmut Şevket Paşa’nın öldürölüşünden sonra, *Tanin*’de genel ilkeler üzerine az çok eleştiri etkisini taşı-

yan makalalar ve Belediye'yle bazı Bakanlıkları ilgilendiren yakınmalarla kınamalar yayınlanıyordu. Bu vesilelerle bazen Ziya Gökalp¹⁸⁷ bazen Kemal (Kara)¹⁸⁸ matbaaya geliyorlar ve bu gibi yayından vazgeçilmesi için incelikle ricada bulunuyorlardı. İttihat ve Terakki duruma egemen olmuş, yönetimi ele almıştı. Muhalefet susturulmuştu. Rahat rahat çalışılacağı sırada bu gibi yayınlar düşmanca aykırılığı kızıştırabilir ve hükümetin eylem özgürlüğünü zorluğa uğrattırdı. Onun için "yazmasan daha iyi olur" deniliyordu.

İlk zamanlarda bu ziyaretleri yalnızca biraz garipsiyordum. Canım sıkılmamıştı. Ama sıklaştıkça ve ricalar güçlendikçe düşünmeye başladım. Aslında 1908 temmuzunda, bir çılgın gibi bütün varlığımla içine aktığım siyasal hayat ve gazetecilik, bende eski ruh coşkusuyla ülküyü kırmıştı. Birçok düş kırıklıklarına uğramıştım. Siyasal hayat için yaratılmış bir adam olmadığımı anlamakta gecikmemiştim. Onun için siyasal hayatın "mutfak" (kulis) bölümü adı verilen iç çevresinden bütünlükle uzakta bulunuyordum. Söylevler, dernekler, kulüpler, parti toplantıları benim yapacağım işler değildi. Siyasal hayatta gözüme çarpan tutkular, pislikler, didinmeler bana nefret veriyordu. Mebusluk sıfatını korumakla birlikte bu hayata olabileceği kadar karışmamak ve sürünmemek olanağını sağlamak az çok olanak içindeyse de, gazetecilikte aynı davranış çizgisini uygulamaya olanak yoktu. Gazeteciliğe bütün ruhumla bağlıydım. Yurda karşı borçlu olduğum hizmet görevini her türlü kişisel dileklerden mümkün olduğu kadar uzak durarak yalnız düşündüklerimi, vicdan kanılarımı söylemek yoluyla yerine getirmek istiyordum. İttihat ve Terakki tamamen hükümete sahip olmadığı zamanlarda bu görevi gerçekleştirme konusunda vicdanımla aramda hiçbir anlaşmazlık çıkmadı. Ama artık muhalefet ortadan kalktıktan ve gerçek bir İttihat ve Terakki hükümeti iş başına geldikten sonra, sorun değişiyordu.

Şimdi sıra hükümeti eleştirmeye gelmişti. Bunu da samimiyetle yapıyordum. Ama yayınladıklarım işte arkadaşlarımın hoşuna gitmiyordu. Belki onlar böyle düşünmekte haklıydılar. Ama “doğru” ne demekti? “Doğru” her zaman benim düşündüklerim miydi? Değerlendirmemde, görüşümde, yargılamamda yanılmadığıma nasıl inanabilirdim? İş böyle düşünülecek olursa söz özgürlüğünün, basın özgürlüğünün bir anlamı kalır mıydı? Bütün yurttaşlar yalnızca hükümete geçen yurttaşları iyi ve doğru gördüklerini, yalnız onların yargı ve önlemlerinin ülkeyi esenliğe çıkarabileceğini onaylarsa bu ülkede özgürlükten söz edilebilir miydi? Basında ana sorun, kesin bir gerçek aramak değildir. Açıklanan görüş açısının, savunulan düşünce yolunun içten ve özden olması yeterlidir. Bu noktada vicdanımın hiçbir kınamasına uğrayamazdım. Aslında ortada kişisel kırgınlık doğuracak hiçbir neden yoktu.

İKİNCİ YOL

Bu durum karşısında, yapılan başvurularla edilen ricalara önem vermeyerek, bildiğim gibi yayını sürdürmek yolunu düşündüm. Ama bu halin, böyle karşılıklı muhalefet ve içtenlik içinde, kardeşçe sonuna kadar devam edemeyeceği anlaşılabilirdi. Bir gün gelecekti ki, istemeye istemeye, yavaş yavaş, ayrı ayrı kıyılara sürüklenecek ve oralar-dan birbirimize bir düşman gibi bakacaktık. Ben İttihatçı arkadaşların temiz dileklerine, içtenliklerine, yurda karşı besledikleri sevgi ve bağlılıklarına inanıyordum. Ülkenin iyiliği ve esenliği için ellerinden geleni yapıyorlardı. Benim istediğim yolda yürümüyorlar, yürüyemiyorlarsa bu bir kabahat miydi? Kendimin kesinlikle doğru düşündüğüme elimde kanıtım mı vardı?

Şüphesiz ben de, kanılarıma aykırı olarak, onların iste-

dikleri yolda yürümek, her şeyi beğenmek ve alkışlamak zorunluğunda değildim. *Tanin*'i yalnız bir haber gazetesi haline sokmak, siyasal yorumlardan vazgeçmek yolu vardı. Ama gazeteciliği salt para kazanmak aracı olarak ele almaya aklım ermiyordu. Ben hep “fikir gazeteciliği” ülküsüne bağlı kalıyordum. Gazete bana göre bir “kürsü” idi. Buradan ulusa seslenirken, söz söyleyenlerde ilk aranacak şey, içtenlik ve özdenlik olmalıydı. Bir gazetecinin değerlendirmesi yanlış olabilirdi. Ama bu yanlış değerlendirmenin bile saygınlık olanağı vardır. Bu da gazetecinin, gerçekten öyle düşünmüş olmasıyla gerçekleşir. Onun için gazete çıkarmayı sürdürüp de düşündüklerini hiç söylememek ya da düşündüğünden başka şeyler yazmak, aklımın ve vicdanımın alamayacağı bir işti.

Oysa bir gün öncesine kadar iç ve dış yurt düşmanlarına karşı aynı sırada, hayatımızı aynı tehlikeye atarak çarpışmış olduğum inanç ve silâh arkadaşlarımla sonunda birer can düşmanı kesilecek bir anlaşmazlık yoluna girmeden gazeteciliği sürdürmeye olanak görmüyordum. Ülkeye özgürlük ve Meşrutiyet getirmek için en büyük tehlikelerle çatışarak sonunda 1908 Devrimi'ni yapmış ve 31 Mart gericiğini tepelemeyi başarmış, Babiâli Baskını'yla ülkeyi yeniden kurtararak yurda Edirne'yi kazandırmış İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kalbimde beslediğim saygı ve iç yükümlülüğü duygusu, içimdeki her çeşit düşüncüyü yendi. Arkadaşları çalışmalarında rahat ve bağımsız bırakmak için *Tanin*'i gözden çıkarmaya karar verdim. Hüseyin Kâzım'la birlikte, *Tanin*'i İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dokuz bin liraya sattık. *Tanin*'in arsası ve yapısı için üç bin lira gitmişti. Sonra bir de kitap bölümü kurmuş, geliştirmiş, ayrıca kitap basmaya yarayan iki makine getirtmiştik. *Tanin* için de reaksiyon makinesine ek olarak bütün ayrıntılarıyla rotatif bir makine almıştık. *Tanin*, ayda iki yüz lira net kazanç sağlıyordu. Bütün bunlara bakılırsa Cemiyet'e satılmasında hiçbir maddesel yarar düşüncesinin rol oynamadığı görülür.

ACI BİR OLAY

Tanin'den ayrılış, benim hayatının en acı olaylarından biri oldu. Dünyada amaçsız, dileksiz, bomboş kalmış gibiydim. Ta eski zamanlardan beri kendim için düşündüğüm ülküsel hayatı elimle gömüyordum. Meşrutiyet'in başlangıcından beri beş yıldır, sürekli bir didinme içinde ruhumda işleyen motor birdenbire durmuştu. Bütün o uğraşmaların, yorulmaların, tehlike ve coşkuların sonucu sıfıra çıkıyordu. Beş yıllık uğraşın bütün yorgunluklarını şimdi biraz da omuzlarımın üzerinde buluyordum.

Tanin'i bıraktığım günden, Mütarekenin ardından İngilizlerce Malta'ya 'gönderildiğim 1919 yılına kadar geçen dönem, hayatımın en çorak, en boş ve en çok ölmüş bölümüdür. Hiçbir şey yazmıyor, hiçbir şeyle uğraşmıyor, bir programa bağlanmadan elime geçen kitapları rastgele okuyordum. Hiçbir şeyde hevesim ve isteğim kalmamıştı. Akşamları yemek saatine kadar zamanım Serkl Doryan'da oyun kâğıtları arasında geçiyordu. Bana en kötü ve acı gelen yan, Meşrutiyet'in gerçekleşmesiyle ruhumda tutuşmuş olan umut ve ülkü alevinin sönmesiydi. Bu, bir yaşam boyunca sürmüş bir bekleyişin iflâsıydı. Bir daha ne olabilirdi de beni yeniden diriltebilirdi?

İçimde İttihat ve Terakki arkadaşlarıma karşı bir kırgınlık ve dargınlık duygusu yoktu. Bana kişisel olarak hiçbir şey yapmamışlar, incelikten ve içtenlikten başka bir şey göstermemişlerdi. Hepsinin temiz ve yüce dilekleri beslediklerine inanıyordum. Yurdun iyiliği ve esenliği için ellerinden geleni yapıyorlardı. Ama bu iyilik ve esenliğe erişmek konusunda izlenecek yolları başka başka düşünüyorduk. Buna karşı ne yapılabilirdi? Üstelik, "Haydi, her şeyi sana bırakıyoruz; sen iş başına gel" deseler, bu öneriyi kabul edemeyecek kadar siyasal hayattan, iktidar makamından nefret ve ürkeklik duyuyordum.

GENEL SEKRETERLİK

İttihat ve Terakki içinde, dıştan görünen dinginliğe karşın, ufak tefek kaynaşmalar eksik değildi. *Tanin*'i bırakmadan önce bir gün yönetim yerine Cemiyet'in yakından ve candan bağlılarından biri beni görmeye geldi. Bu kişinin kim olduğunu şimdi pek iyi hatırlamıyorum. Acaba Yakup Cemil mi idi? Yoksa Aka Gündüz ya da Hilmi¹⁸⁹ (Tunalı) mıydı? Sanırım bu kişi, benimle epeyce dertleşti. Genel merkezin işleri gereğince kökten kavrayamadığından yakındı. Genel sekreterin değişmesi için girişimlerde bulunacaklarını, bu yere beni önereceklerini söyledi. Ama daha önce benim bu görevi kabul edeceğime inanmak istiyorlardı.

Bu düşünce yoklamasıyla önerinin içtenliğinden hiç kuşku duymamakla birlikte, işin biçimi benim anlayışıma uygun düşmedi. Özellikle gazetedeki açık düşünce uğraşını bırakarak koca bir partinin en ağır, en sorumlu, aynı zamanda en çok manevra yeteneğine gereksinim gösteren görevini üstlenmek, benim gücümün üstünde bir yük altına girmekti. Onun için, olabilecek incelikle bu öneriyi kabul etmemeye çalıştım.

Bu tarihten epeyce sonra, belki de savaş içinde, Cavit bana İttihat ve Terakki Genel Sekreterliği üzerine Talât Paşa ile konuştukları bir şeyi anlattı. Talât, "Cahit'e genel sekreterliği önereceğiz. Cahit kabul etmez. Mithat Şükrü'yü yapacağız" demiş. Talât'ın, "Cahit kabul etmez" demesi, bunu Cavit aracılığıyla bana iletmesi, kesinlikle "Cahit kabul etmesin" anlamını belirtiyordu. Aslında önerinin önce neden bana yapıldığının sebebini Talât, Cavit'e açıklamıştı. *Tanin*'i bıraktıktan sonra beni bir kıyıya atılmış ya da çekilmiş gibi göstermek istemiyormuş. Genel Sekreterlik gibi şerefli ve önemli bir işi bana önermekle hatırımını okşamış olacaktı. Olasılık içindeydi ki Genel Merkez'in çevresindeki Cemiyet'in yakın ve candan mebusları, benim genel sekreterliğe getirilmem için direnmişlerse de, Talât böyle bir öneriye gerek görmüyor ve öneriyi ileri sürmekle birlik-

te her olasılığa karşı kabul olunmamasını da önceden sağlamış bulunuyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Genel Merkezi örgütü, boş bir biçimde ve görünüşle yetinir değildi. Cemiyet'in ve örgütün başında tek başına egemen bir kişilik yoktu. Cemiyet'in içinde, sonraları çok sözü geçer bir sadrazam olan Talât da aralarında olmak üzere, hiç kimse örgüte her istediğini yaptıramazdı. Baskı kuramaz ve buyuramazdı. Cemiyet'in Genel Merkezi, birbirlerine derin bir gönül temizliği ve içtenlikle bağlıydılar. Bunlar birer dosttular. Genel Sekreter'e ya da Cemiyet içinde en belirgin birer kişilik olan Talât, Enver, Cemale boyun eğmiş birer kul değildiler. Cemiyet'in genel merkezine hiçbir zaman üye olmadım. Ama savaş başladıktan sonra Cemiyet'in Genel Meclisi'ne girdim. O zamanki örgütlenmeye göre, bu meclis Bakanlar Kurulu'ndan, Genel Merkez'den ve birkaç mebustan oluşuyordu.

Genel Meclis'te hazır ve tanık bulunduğum görüşmeler, büyük bir özgürlük içinde oluyordu. Sadrazam, Bakanlar, Hükümet, Genel Merkez en sert deyimlerle eleştirilebilirdi; ve ancak çoğunluğun kararı saygınlık kazanırdı. Talât'ın, en çok sözünün geçtiği dönemde âyan (senato) üyeliğine atamak istediği bir kişi yararına çoğunluk sağlayamadığını gördüm.

Talât, seçimlerde "gayret gösterirse" İzmir valisi Nâzım Paşa'ya (Abdülhamid zamanında Zaptiye Nazırı) âyan üyeliği için söz vermiş. Nâzım Paşa, "gayret göstermiş". Cemiyet'in adayları kazanmışlar. Şimdi bu sözü tutmak sırası gelmişti. Âyan Meclisi'ne atanacak yeni üyeler arasına Talât, Nâzım Paşa'nın da adını sokmuştu.

Bu adaylar listesi Genel Merkez'de görüşülürken, hangi gizli nedene dayanarak Nâzım Paşa'nın adaylar arasına sokulmuş olduğunu anlattı. Ama Ziya Gökalp ve Bahattin Şakir'den¹⁹⁰ başlayarak Genel Meclis'te bir karşı koymadır koptu. Talât, çok zor bir durumda bulunduğunu söyleyerek üsteledi. Sonunda oylar toplandı. Çoğunluk, öneriyi kabul etmedi; Nâzım Paşa'nın âyanlığı geri kaldı. Bu örneği anmaktan amacım, Cemiyet'in yönetimi başında bulunanların

birer emir kulu olmadıklarını göstermektedir. İttihat ve Terakide egemen olan bir başbakan ya da bir diktatör yoktu.

Cemiyet örgütünün bu durumundan ötürüdür ki Talât, Genel Sekreterlik gibi işleri, suyun akarına gider gibi görünmek biçiminde, yönetmek zorunluğundaydı.

Tanin'i Cemiyet'e devrettikten sonra Dünya Savaşı'na kadar geçen beş altı ay içinde büsbütün köşeye çekilmiş gibi yaşadım. Başmakalelerim kesildikten sonra siyasa ile eylem olarak hiçbir ilgim kalmamış gibiydi; yalnızca mebusdum.

BİR BAĞLAŞMA

Dünya Savaşı kopmak üzereydi. Saraybosna'da Avusturya Arşidükü öldürülmüştü. Bütün dünya heyecan içinde titrediği gibi bu olayın doğuracağı sonuçlar ülkemizde de büyük bir ilgiyle izleniyordu.

Bir sabah çok erkenden, Cavit bana eve geldi. Kendisi Maliye Bakanı'ydı. Çok coşkulu görünüyordu. Merakla ne olduğunu sordum. "Bizimkiler Almanya'yla bağlaşma antlaşması yaptılar" dedi.

Ağzım açık kaldı. Almanya ile bu dakikada bir bağlaşmaya girişmek, Almanya'yla birlikte savaşa girmek demektir. Şaşkınlıkla Cavid'e sordum:

"Bakanlar Kurulu'nda bu antlaşmayı sen de kabul ettin mi?"

"Hayır, bizim haberimiz bile yok."

"O halde antlaşmayı kim yaptı?"

"Sadrazam, Talât, Enver, bir de meclis başkanı Halil Bey biliyor. Sadrazamın yalısında görüşülmüş. Başka bakanların haberi yok. Bahriye Bakanı Cemal biliyor mu, bilmiyor mu, pek farkında değilim."

Antlaşmanın metni de, yapıldığı da gizli tutuluyordu. Ama bizim ülkemizde bu gibi işleri içimizde yabancı casuslardan gizli tutmaya olanak var mıydı? Sadrazam Sait Ha-

lim Paşa, antlaşmayı imzalamakla birlikte savaş taraflısı değildi. Savaşa girmeyeceğini söylüyordu. Cavit, Nafia (Bayındırlık İşleri) Bakanı Çürüksulu Mahmut Paşa¹⁹¹ ve daha bazı bakanlar kendi kanılarıyla uyuşturamadıkları bu antlaşmadan ötürü görevden ayrılmak istediler. Ama Sait Halim Paşa'yı, antlaşmaya karşın savaşa katılmaktan çekinir gördükleri için, onu desteklemek ve savaşa katılmaya engel olmak düşüncesiyle yerlerini korumayı uygun buldular. Sait Halim Paşa imzalanan antlaşmanın, Türkiye'ye hemenecik savaşa girmeye zorlamadığı kanısındaydı.

Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin sebebi işte bu antlaşma olmuştur. Antlaşma, Alman diplomasisinin bir ustalık eseri ya da Türk devlet adamlarının özel etki ve söz geçerliklerine veya çıkar düşüncelerine tutkunluk ve yenilgilerinin sonucu değil, İngiliz ve Fransız diplomasiyelerinin yeteneksizlikleri, zekâsızlıkları ve yanlışlıkları ürünüdür.

Türkiye'yi Almanların kucağına atılmaya onlar zorlamışlardır. Hele o kadar özveriyle satın aldığımız ve üzerine titrediğimiz Sultan Osman dretnotunu,¹⁹² bedeli de ödenmiş olduğu halde, bize teslimden son dakikada vazgeçmeleri bardağı taşıran damla etkisini yaptı. Türkiye, savaştan önce, Avrupa'nın liberal devletlerine yaklaşmak için ne kadar çaba göstermişse, bunların hepsinden soğuk ve ters bir karşılık gördü, İngiltere ve Fransa'dan hiçbir iyilik beklemeyeceği üzerine Türk devlet adamlarında kesin bir kanı doğmuştu.

(BİR ÇÖZÜMLEME başlığı altında Hüseyin Cahit –*Tefrika* 181– duruma genel olarak bakmaktadır; ona göre, ad vermediği, Türk devlet adamları şöyle düşünmektedirler: Rusya'nın Boğazlar yoluyla Anadolu'ya, İskenderun'a kadar inmek isteğine karşı kendimizi tek başımıza savunamayız; Almanya korkusuyla Rusya'yla bağlaştırmış olan Fransa'dan bir yardım beklenemez; üstelik Suriye'yle Filistin üzerindeki tarihsel haklarını elde etmek için Rusya'yla birlikte hareket edebilir. İngiltere ise Yakın Doğu'da güçlenecek bir Türki-

ye'yi Hindistan ve Arabistan emelleri bakımından tehlikeli bulmaktadır. Bu durumda Almanya'nın önerdiği bağlaşıklık bir kurtuluş yolu gibi görünmüştür. Bu anlaşmayı bir tarafsızlık sözleşmesi saymayan Yalçın ve Cavit, durumdan kaygılanmaktadırlar. Bizi savaşa sokacak durumlara engel olmak için Cavit kabine içinde elinden geleni yapmaktadır. İngiliz ve Fransız elçileri katında tek başına yaptığı girişimler bir sonuç vermemiştir. Bunu değerlendiren Yalçın, şu cümleleri kullanır: "İtilâf (Anlaşma, uyuşma) devletleri diplomatları, Türkiye'nin hakkına, onuruna biraz saygı gösteterselerdi, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına engel olabilmeleri olasılık içindeydi." Ona göre bunu yapmamalarının nedeni, Balkan Savaşı'nda açığa çıktığına inandıkları güçsüzlüğümüzdür –*Tefrika 182*–. Dünya Savaşı patlayınca bir köşede tek başına kalmayı doğru bulmayan Yalçın, Talât Paşa'yı ziyaret ederek gerekli görülecek her görevi kabule hazır olduğunu, bu arada sansür denetimini de yüklenebileceğini söylemiştir. Talât Paşa hoşnut kalırsa da Yalçın'ın önerisine açık bir cevap vermez. Bir süre sonra fırsattan yararlanmak isteyen hükümet kapitülasyonların kaldırılması konusunda bir girişimde bulunur. Yalçın bu konuda düzenlenen Sultanahmet mitinginde isteye isteye söylev vermesinin coşkusunu özetler. Hükümet savaş durumundan yararlanarak kapitülasyonları kaldırdığını açıklamıştır, protestolar gelir. Bu arada en çok kızanlar Almanlar olmuştur. Bu konudaki kışkırtmanın kendilerinden geldiğini sanacak olan dünya kamuoyunun Almanya'ya karşı tavır almasından kaygılanmaktadırlar. Alman elçisi Baron Wangenheim bir gün bu sorunu Maliye Bakanı Cavit'le konuşurken öfkelenip şöyle demiştir: "Kapitülasyonların kaldırılmasında böyle direnirseniz, yaptığınız hareketi geri almazsanız, savaştan vazgeçer, Anlaşma devletleriyle birleşir, size karşı döneriz" –*183*–. Cavit'in cevabı, savaş yüzünden uygun görüşme yeri bulunamayacağı olasılığına karşı Alman elçisine (İngiliz, Fransız, Rus elçileriyle) görüşmenin Maliye Bakanlığı'nda yapılabilceği önerisi olmuştur, alayla. Bundan sonra ısmarlama gösteriler, şenlikler, yapma bir ulusal sevinç ve bayram havasıdır. O kadar ki bir hamal, gösterilerin nedenini "kartpostallar kalkmış da ondan" diye belirtmektedir. Savaşın ilk Alman başarıları (Belçika'da) devlet adamlarımıza dirlik ve güvenlik getirmektedir.)

BELİREN UMUT

Bu kanaat yerleştikçe bizim de savaşa katılmamız için istek artıyordu. Üstelik Almanların Fransa'daki şaşılması başarıları bu isteğimizi sabırsızlık derecesini bulacak bir hale çıkarıyordu. Savaşın pek az süreceği üzerine genel bir kanı doğmuştu. Almanlar Fransızların işini hemen bitirdikten sonra çeşitli ve hızlı taşıt araçlarıyla ordularını Doğu'ya geçirecekler ve oradaki Rus kuvvetlerini de ezecekler diye düşünülüyordu.

Düyun-ı Umumiye Meclisi'nde İngiliz Alacaklılar Vekili Sir Adam Block ile savaştan söz ediyorduk. İngilizler bizim dretnotlarımıza el koymuşlar, iki Alman savaş gemisinin Boğazlardan içeri girmesine bu davranışlarıyla yol hazırlamışlardı. İngilizlerin bu eylemi, ülkemizde pek haklı ve sert bir kızgınlık uyandırmıştı. Sir Adam Block'a İngiliz hükümetinin gemilerimiz konusunda izlediği fena politikadan ötürü duyduğum başkaldırma duygusunu anlatıyordum. Üstelik söz arasında İngilizlere zararlı olabileceğimizi ve Süveyş üzerinden Mısır'da İngilizleri rahatsız edebileceğimizi söylemiştim. Benim sinirli halime karşı o soğukkanlılıkla:

“İngilizlerin ordusu yok” diyordu. “Ama gerekirse ordu yaparız. Bir yıl, iki yıl, dört yıl, sonuna kadar savaşı sürdürür ve sonunda yeneriz.”

Dört yıl savaş. 1914 eylülünde bu o kadar gülünç bir düş gibi görünüyordu ki Sir Adam Block'un haline acıdığım için söylediği anlamsızlığın büyüklüğünü ona açıklamaktan kaçınmıştım.

BİR İÇ ÇATIŞMA

Dünya Savaşı başladıktan sonra Türkiye'nin bu savaşa katılmasına kadar geçen zaman, iç siyasal yaşantımız bakımından kısa ama epeyce çetin bir uğraşma dönemidir. Sa-

vaşa katılmama taraflıları yazık ki sayıca sınırlıydılar. Hele Cemiyet içinde, Genel Merkez’de herkes savaş taraflısıydı. Kabinede Sadrazam Sait Halim Paşa kararsız duruyor, imzaladığı antlaşmanın doğal ve mantığa uygun sonuçlarına, gereklerine sürüklenmemek için boş yere çırpınıyordu. Bir yandan da Anlaşma Devletleri elçilerine Türkiye’nin hiçbir zaman savaşa katılmayacağı üzerine güvence veriyordu.

Bir yanda savaş taraflıları, özellikle başta Enver olmak üzere, gittikçe sabırlarını yitiriyorlar, fırsatın kaçacağından korkuyorlardı. Bu savaşta Almanlarla bağlaşma, onların gözünde, Türkiye için Tanrının lûtuft ve bağışı sayılacak kadar beklenmedik bir nimetti. İşte Almanlar zafere gidiyorlardı; nerdeyse savaşı sonuçlandıracaklardı. Biz ise hâlâ savaşa katılalım mı, katılmayalım mı diye duraksama içinde vakit yitiriyorduk. Almanlar da bizi iyice sıkıştırmaya başlamışlardı. Onların bu ısrarına red cevabı vererek savaştan kaçınırsak, bizim katılımımız olmadan Üçgen Antlaşmasının (İttifak-ı Müselles) zaferiyle sonuçlanacak bir savaştan hemen hiç yarar sağlayamayacaktık. Bu bakımdan bu büyük fırsatı kaçırmamak için bir an önce savaşa atılmak gerekiyordu.

Biz bu duraksamalar içindeyken öte yanda savaşın yazgısı nerdeyse belirlenmiş sayılabilirdi. Çünkü Almanlar Marn muharebesini kaybetmişler, Paris’i ele geçirmek, Batı düşmanlarına kesin bir vuruş indirmek fırsatını kaçırmışlardı. Biz hâlâ birkaç güne kadar Paris’in düşmesini bekliyorduk. Paris’e Alman ordusunun girmesi üzerine “Güzel Paris” başlıklı bir makale yazmayı düşünüyordum!

Alman genel karargâhı işin aldığı rengi Türkiye’de hiç belli etmemeyi başarmıştı. Marn muharebesinde⁹³ Alman plânının bozuluşundan bizde hiç kimsenin haberi yoktu. Çünkü işin içyüzü bilinseydi Türkiye’nin Dünya Savaşı’na atılmasını hazırlamış olanlar şüphesiz bundan çekinirlerdi. Almanlar yenilgilerini sakladıktan başka yengilerini bile o kadar yakın, o kadar kaçınılmaz sanmışlardı ki artık bizimkiler fazla kararsızlığı, ülke çıkarlarına zararlı sayarak bir savaş vesilesi çıkardılar.

BİZİMKİLER?

Bunlar kimlerdi? Cavit, Bakanlar Kurulunda bulunduğu halde savaşı kimlerin istediğini kesinlikle ve açıklıkla bilmiyordu. Harbiye Bakanı Enver'in Bahriye (Denizcilik) Bakanı Cemal'in, İçişleri Bakanı Talât'ın bu işi bilmemesi ola-nağı yoktur. Buna göre onların Sadrazam ve diğer Bakanlara duyurmadan Karadeniz'de bir olay çıkarttıklarına inanılabilirdi. Ama bu yargı, güçlü de olsa, ancak bir kestirme değerini taşır. Üstelik işin Cemal'den de gizli tutulmuş olduğunu söyleyenler vardı. Benim kişisel izlenimim, Talât'ın meseleden haberli olduğu üzerine bana güçlü bir sanı vermesine dayanıyordu.

Amiral Suchon'un¹⁹⁴ komutasındaki sözde Türk donanmasının, manevra yapmak için Karadeniz'e çıktığı haberi, kentte büyük bir heyecan ve merak uyandırmıştı. Tam o gün, şimdi hatırlayamadığım bir nedenle, Babıâli'ye Talât'ı ziyarete gitmiştim. Doğallıkla savaştan konuşuyorduk. Bizim katılmamız olasılığını tartışıyorduk. Talât'ın bir âdeti vardı. Yapılmasını tasarladığı, hazırladığı bir şeyi uzaktan bir söz dokundurmayla, sanki rastlantısal bir söz gelişi halinde küçük bir kelime ile çitlatırdı. Donanmanın Karadeniz'e çıkmasından konuştuğumuz sırada, "belki de Ruslar bir neden yaratırlarsa donanmanın şüphesiz savunmada bulunacağını" söyledi. Bunu hangi kelimelerle ve nasıl anlattığını şimdi harf harf saptayamam. Ama dudaklarında hafif bir şaka gülümseyişi dolaşıyordu ve Rusların bir sebep yaratmalarını sanki ister gibiydi. Talât'ın bu haline bakarak olayın ortaya çıkışını dilediği kanısına varmışım. Türk kamuoyu olayın Ruslarca çıkarılmış olduğu yolunda bir duyuru karşısında kaldı. Bu resmî gerçeğin altında, Talât'ın alaycılıkla parlayan gözlerini görüyordum. Eğer Enver ve Talât savaşı istememiş olsalardı Karadeniz olayından sonra da işin bir çözüm yolu sanırım bulunabilirdi. Anlaşma (İtilâf) devletleri bizim gücümüze önem vermemekle birlikte başlarına fazla bir üzüntü çıkarmaktan çeki-

nir görünüyorlardı. Onun için, bizden bir özveri istemeden bu olayı örtbas edebilecek bir yönde görünüyorlardı.

Ama Türklüğün yüzyıllardan beri düşmanı Rus Çarlığı-nı yıkmak, Türk bağımsızlığına ve sınırlarının dokunul-mazlığına kavuşturmak olanağını verecek ve Almanların yengisiyle sonuçlanacak diye inanılmış savaşa katılmama-yı, onlar yurda karşı bir suç gibi sayıyorlardı.

KESİLEN YOL

Savaşın sonucu böylece göründükten sonra savaşa gir-me kararını verenleri kabahatli görmek pek kolaydır. Ama o günleri hatırlıyorum da savaşı bir felâket sayarak istemi-yenlerin sayısının çok sınırlı olduğunu görüyorum. Savaşa katıldıkları için Talât'ı, Enver'i ve Cemal'i sonradan lanet-liyenlerin çoğu, o zaman kendilerinin en ateşli dalkavukla-rıydılar. Üstelik okul yaşamındayken tanıdığım dost bir doktor bana şöyle demişti:

“Bilirsin ki ben İttihatçıları hiç sevmem. Ama Alman-larla bağlaşma kurarak şu savaşa girdikleri için bütün gü-nahlarını bağışladım!”

Açığa vurmalıdır ki aydın ve düşünen Türkiye'nin bü-yük bir bölümü, pek küçük bir ayrıklıkla, savaş taraflısıy-dılar. O düzeydeki savaşa taraflı olmadıkları ağızlarda do-laşan bazı kişilere ve savaşın başlamasıyla görevlerinden ayrılan Bakanlara karşı gerçek bir kırgınlık, üstelik düş-manlık duyuluyordu.

(Yalnız *Halkçı* tefrikalarında yer alan, sonradan eklenmiş bölüm -184-):

“Savaşa katılmaya taraflı olmadığımı, çünkü, yengiyi umut etmediğimi yukarda söylemiştim. Ama şimdi, uzun bir zaman aralığından sonra, eski kanımda duramıyorum.

Sanırım duraksama içindeydim. Savaşa girmeseydik, Rus Çarlığı şüphesiz ki yıkılmayacaktı. Çünkü Rusya'nın yıkılmasının temelli sebebi müttefiklerin Fransa ve İngiltere'yle bağıntılarının tarafımızdan kesilmiş olmasıdır. Yolunu biz kestik. Boğazlardan Rusya'ya yol vermedik ve onu Batıdan gelecek silâh ve önemli yardımlardan, her türlü destekten yoksun bıraktık. Gerçi Rusya'da Çarlık yıkılmakla Moskof tehlikesi ortadan kalkmış değildir. Tehlikenin yalnızca adı değişmiştir. Çarlık tutkularının ve silâh birliğinin yerine Bolşevik tutkusu ve cihangirliği gelmiştir. Üstelik Bolşevikler, Çarlığa oranla çok daha güçlü, azgın ve kurnazdırlar.

Yalnız şurasını unutmamalıdır ki Çarların tehikesi yalnız Türkiye'ye karşı idi. Çarlar Batı dünyasıyla hoş geçinmek siyasetini izliyorlardı. Üstelik Fransa'nın dostu idiler. Onun için Moskoflardan gelmekte olan tehlikelere karşı yalnız kalıyorduk. Uygar batı devletleri bizi Ruslara karşı savunmaktansa Ruslarla birlikte paylaşma yolunu daha uygun bulmuşlardı.

Şimdi bizim yüzümüzden bir Bolşeviklik ortaya çıkıp da bizimle birlikte Batı'ya gözdağı verince, Batı dünyası ister istemez Türkiye ile dost olmak ve yazgı birliği yapmak gereğini de duydu. Bizim soluk almamız ve kurtulmamız böylece mümkün olmuştur. Onun için 1914 Birinci Dünya Savaşı'na Almanlar yanında girmemiz hiç akla gelmeyen uzak bir sonuçtan ötürü iyilik sağlamıştır. 1914'te başka düşüncelerle bu savaşı uygun görmüş olan devlet adamlarımız sonsuz yaşamlarında üzüntüsüz kalabilirler.”

KABİNE BUNALIMI

Karadeniz'de patlayan toplar¹⁹⁵ Sadrazam Sait Halim Paşa'yı görevinden çekilmeye götürdü. Cavit, Çürüksulu Mahmut Paşa ve daha başka Bakanlar da görevlerinden

istekleriyle ayrıldılar. Cemiyet, böyle bir düşünce anlaşmazlığının açığa çıkmasını, ülkenin o zamanda göstermesi yararlı olacak birliği adına kötü saydığı için Sadrazam katında girişim ve ısrarda bulundu. İleri sürülen, yurtla ilgili nedenlerin doğruluğuna Sait Halim Paşa inanmış olacak ki başbakanlıktan çekilme konusunda direnmedi. Ama Cavit ve öteki Bakanlar çekilme yazılarını geri almadılar.

Cemiyet'in iç tarafında, adanmışlar ve coşkunar çevresinde Cavit'e karşı o kadar şiddetli bir kızgınlık duygusu doğdu ki Talât, geceli gündüzlü Cavid'in evinde kalmak ve sokağa çıkışında ona arkadaşlık ederek korunmasına dikkat etmek üzere iri yarı bir polis memuru atamak gereğini duydu. İşte o zamanlar savaşa bu kadar iştahla taraflı olanlar, savaş istemeyenleri onursuzluk ve düşmanlıkla suçlayanlar, sonradan geleceği bilmiş, acıları görmüş birer diplomat ve devlet adamı kesilerek bütün Cemiyet'i lânetlerle anmaya başladılar. Savaşa katılmak bir kabahat idiyse İttihat ve Terakki içinde bunu hazırlamış ve yapmış olanların sayısı ikiye, üçü geçmez.

O zamanki durumu ve Balkan Savaşı'ndan beri dünya bunalımına yaklaşan siyasal olayları, ülkeyi kurtarmak için çırpınan Türk hükümetinin çeşitli devletlere başvurmalarında uğradığı acı düş kırıklıklarını, bütün o maddesel ve ruhsal etkenleri bütünlüğüyle göz önünde tutup da Talât'ı ve Enver'i yurdun esenliğini savaşa katılmalarında gördüklerinden ötürü suçlu bulmak çok güçtür. Ben savaş taraflısı olmadığım ve savaşa girmemek için elimden geleni yaptığım halde bugün soğukkanlılıkla, tarafsızca düşününce bundan başka türlü bir söz söylemeye vicdanım izin vermiyor.

Cemiyet'e ve mebuslara gelince, savaş bir olup bitti haline girdikten sonra bunlar ne yapabilirlerdi? Bir kez savaşa bizim kendimizin neden olduğu üzerine elde bir kanıt yoktu. Hükümetin resmî bildirisine inanmak zorunluğu vardı. İnanmamak için işin gerçeğini, Almanların çevirdiği

dolapları, yaptıkları baskıları, kışkırtmaları bilmek gerekliydi. Bunlar bütünüyle bilinmez olunca, Türk donanmasının Karadeniz’de Ruslar’ın saldırısına uğradığı konusunda ki resmî habere inanarak savunuya geçmesini ve sonra savaşın başlamasını doğal görmek zorunluğu vardı.

Savaşı bizim istediğimize inanılsa bile, dediğim gibi, bu savaşta yurt için çıkar görmeyenler, savaşı kurtuluş için bir zorunluk saymayanlar o kadar azdı ki. Bu azınlığın, çoğunluğa uymaktan başka bir şey yapmalarına olanak yoktu. Meşrutiyet rejimi 1908’de ba layarak 1918 yılının sonlarına kadar sürdü. Ama gerçekte Meşrutiyet, ancak Dünya Savaşı başlangıcına kadar devam etmişt r denilebilir. Savaş başlayınca ülkenin siyasal hayatı tamamen hiçe indi. Artık Meclis bir kayıt ve kütüğe geçirme kalemi halini aldı. Hükümeti az çok eleştirme yolunda söylenen sözler bütün bütün ortadan çekildi. Aslında sivil hükümet de yavaş yavaş geçerliğini yitiriyordu. Asker yönetimi, asker sansürü egemen oluyordu. Bu bakımdan, Meşrutiyet devrim eylemini yalnızca altı yılın çalışmaları içinde aramak ve değerlendirmek gerekir.

BESLENEN UMUT

Savaşın asker yönetimine sağladığı denetimsiz, sınırsız yetki ve kesin s zge erliği ve g  ler, bu gibi denetimsiz yönetimlerin hepsinde olduğu gibi birçok yanlışlıklar ve yakınmalar yaratıyordu.

Bunlar biliniyor, örnekler anılarak ağızlarda dolaşıyordu. Ama dış düşmana karşı ülkenin savunma gücünü zayıflatmamak ve yalnız yengiyi düşünmek kaygısı bütün ağızlara bir mühür vuruyordu. Ve bu yalnızca bize özgü bir işleri Tanrıya bırakma ve miskinlik ürünü değildi. Savaş bittikten sonra bütün savaşan devletlerin iç durumları üzerine açığa çıkan gerçekler, öteden beri parlâmento geleneği için-

de yaşamış Batı ülkelerinde bile parlâmento denetiminin önemden düşmesini kanıtlamıştır. Fransızların, orduda manevi gücü artırmak ve çevreye gözdağı vermek için sıra ile dizilen erler arasından sayı ile onda bir eri ayırıp kurşuna dizmeleri hatırlanırsa bizdeki yakınmaların bu dereceye varmadığı kabul edilir.

Tanin'i bırakmaya beni götüren ruhsal durum, bir felâket şeklinde gördüğüm savaşa katılma durumunun etkisiyle de korkulacak durumu artırınca, hayatımın en acı, en yaslı ve çorak zamanları başlamış oldu. Bomboş geçen günler... Oysa öyle bir ölüm ve dirim çatışması içinde bulunuyorduk ki, yurdun her kişisinden yapabileceği hizmetin en çoğunu istemek ve almak gerekliydi. Artık düşünce ve kanı anlaşmazlıkları söz konusu olamazdı. Her şey susacaktı. Gözler yalnız bir amaca dikilecekti. Bu amaç sağlanıncaya kadar başka hiçbir şey düşünölmeyecekti. Bu ülkede ben de şüphesiz bir şeye yarardım. En küçük bir hizmeti bile yapmaya hazırdım. Ama köşemde hareketsiz durmaya hükümlüydüm. Bizimkiler Almanların yengi kazanacaklarına inandıkları gibi bizim de Ruslara, üstelik Mısır'da İngilizlere karşı zafer kazanacağımıza güveniyorlardı. Kanal Seferi hazırlanmadan önce, Cemal Paşa'nın bir komutanlıkla İstanbul'dan savaşa gitmesi söz konusu olduğu sıralarda onun "Acaba Odesa'ya mı gitsem, Mısır'a mı?" diye ciddi ciddi düşündüğüne tanığım. Görölüyor ki Odesa'ya kuvvet çıkararak orada Ruslarla döğüşmeyi bile düşünmüşlerdi. Ama sonra bu tasarıdan vazgeçilmiş olacak ki Yavuz'un geçtiğı yolu izleyerek Mısır'a gitmeyi uygun gördüler¹⁹⁶.

Doğu cephesi komutanlarından damat Hafız Hakkı da 1914 kışını Azerbaycan'ın sıcak bölgelerinde geçirmek tasarısındaıydı. Kışın yüksek dağlarda orduyu barındırmak mümkün olmadığı için ne olursa olsun dağlık yöreyi ele geçirerek sıcağa kavuşmak gerekeceğini söylüyordu. Sarıkamış saldırısının ve felâketinin nedeni belki de bu düşünceydi¹⁹⁷.

Gariptir ki zafere kavuşacağımızı umduğumuz yerlerde yenilgilere uğradık. Ummadığımız noktalarda hayranlık uyandıran başarılar kazanıp düşmanları püskürttük. Savaş katıldığımız zaman içimizde doğan ilk kaygı, Boğazlardan bir donanma saldırısına uğramaktı. Düşmanların Boğazdan geçip geçemeyeceklerini 4. Ordu komutanı sıfatıyla Suriye'ye gitmeden önce Denizcilik Bakanı Cemal Paşa'ya sormuştum:

“Gereken özveriyi göze alırlarsa Boğazlardan geçebilirler” dedi. Sonra gösterdiğim kaygı karşısında, bir yabancı donanmasının İstanbul karşısına gelmesiyle işin bitmiş olmayacağı konusunda güvence verdi.

Anlaşma Devletleri Boğaz'a denizden saldırdılar¹⁹⁸. Ne kadar özveriyi göze aldıklarını bilemem. Herhalde birçok kayıplar verdiler ve büyük bir utançla Boğaz önünden çekilip gittiler.

Sonra Boğaz'a asker çıkardılar¹⁹⁹. Çanakkale'yi karadan ele geçirmeye kalktılar. O zaman da Harbiye Bakanı Enver Paşa'ya Çanakkale Boğazının düşmesi tehlikesi bulunup bulunmadığını sordum:

“Yenmek için gerektiği kadar asker getirirlerse ele geçirebilirler” dedi ve ekledi:

“Ama o kadar askeri nereden bulup getirecekler? Bütün buldukları gücü İpres ve Flandres²⁰⁰ cephelerine gönderiyorlar.”

Anlaşma Devletleri Boğaz'a birçok kez küçük kütlelerle toplam bakımından büyük olan kuvvetler gönderdiler. Ama kesin bir utanç içinde çekilip gitmek zorunda kaldılar.

Çanakkale'de Türk istihkâmlarının düşman donanmasına karşı kazandığı zafer, Türk ordusunun düşmanı olduğu yerde mihlamağı başaracak biçimde kazandığı üstünlük bütün dünyanın dikkatini Çanakkale'ye çekmişti. Burayı gidip görmeyi istiyordum. Ortaya çıkan bir fırsatı kaçırma-

dım. Bir gün Meclis'e bir vesileyle gelmiş olan Enver'den Çanakkale'yi teftişe gitmek üzere olduğunu haber aldım ve yanına katılarak ben de Boğaz'a gittim. Şehzade Ömer Faruk Efendi'yi²⁰¹ de birlikte götürecekmış.

Gezinin ilk adımında gözüme çarpan şey, Enver'in yaşadığı sadelik olmuştur. Harbiye Bakanı, Padişah damadı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa hazretlerinde gurur ve büyüklüğün zerresi bile yoktu. Ona bu kadar baht açıklığından sonra lüks ve gösteriş düşkünlüğü gelmemiştir. Sıradan bir yolcu katarına özel bir vagon takmışlardı. Başkomutan Vekili ve Harbiye Bakanı Paşa hazretleriyle işte bu arabada yola çıktık.

(İlk yayında Yalçın, yemek yedikleri basit akşam sofrasını sadelik örneği olarak gösterir; soğukluksuz ve tatlısız. Gezi sırasında yoğurt ve yumurtayla yetindikleri yemekleri anar.)

Sabahleyin ötüşen kuş sesleri arasında Uzunköprü'de trenden inerek bir açık otomobile bindik. Keşan'dan geçerek Bolayır'a inen dar şosenin üzeri Beyoğlu caddesi kadar kalabalıktı ve bu kalabalık askerlikle ilgiliydi. Boğaz'a doğru akın akın yardım ve destek kuvvetleri gidiyordu. Mehmetçiklerin hepsinin elinde bir bira şişesi görmek beni şaşkınlık içinde bıraktı. Sorduğum zaman, mataraları olmadığı için o işi görmek üzere onların ellerine birer şişe sıkıştırdıklarını öğrendim. Savaşa girmeden, savaş tehlikesine göğüs germeden, arkada uygun bir uzak noktada durarak, bir düelloda hazır bulunur gibi savaşı seyretmenin mümkün olacağını sanıyordum. Kafitemiz Gelibolu'ya geldiği zaman bu düş kayboldu. Çünkü Gelibolu bir yıkıntıdan başka bir şey değildi. Savaş alanından uzak bir kentin böyle yıkık görünmesi pek tuhafıma gitti. Sebebini sordum. Bunun üzerine bana aşırma top ateşinden söz ettiler ve açıklamalarda bulundular. Artık bundan sonra her an bir aşırma ateş sağanağına uğrayabilmenin olanak içinde olduğunu anladım.

Çanakkale'nin ta en ileri siperlerine kadar sokulduk. Gördüğüm şeyler benim için o kadar yeni, o kadar hayranlık uyandırıcı idi ki bunlara karşı duyduğum ilgi, tehlike düşüncesini bile ikinci plânda bıraktı. Gözle görülmeyen, meydanda, açıkta görülmeyen bir tehlikeye insan kalbiyle inanamıyordu.

Türk ordusu Çanakkale'yi inanılmaz büyüklükte bir köstebek yuvası haline getirmişti. "Örtülü yollar" içinden kilometrelerce yürüdük. Siperlerin içindeki dürbünlerden düşman siperleriyle aramızda on, on beş metrelik bir uzaklık kalmış olduğunu gördük. On beş metre ötede düşmanla karşı karşıya dururken karargâhlarda soğuk ayran içtik ve mızıkanın Karmen çalmasını dinledik.

(Not: Anıların ilk yayınında genel betimlemelerle yetinilmiştir; buraya alındığı gibi. *Halkçı - Yeni Ulus* yayınında ise, 180 diye yanlış numaralanmış, 186 olması gereken tefrika bölümü şöyledir:)

"Çanakkale'de Esat Paşa Karargâhı denilen bir yerde durduk. Bu hayat benim için yepyeni ve aynı zamanda çok mcraklı ve ilginçti. Karargâh denilen toprak salonda oturduğumuz vakit, tepemizde bir vızıltı duyuldu. Bu bir uçaktı. Biraz sonra bir er içeri girerek selâm verdikten sonra düşman uçağının üzerimize yaklaştığını bildiriyordu. Hep birden kalktılar. Toprak içine kazılmış üstü örtülü geniş bir çukura indik. Biraz bekledikten sonra tehlikenin geçtiği haberi geldi, çıktık. Bu haberi beklerken, ölümü hiçe sayan ve yürekliliğiyle ünlü olan Enver'in yüzünde bile bir sinirli hal görüyordum. Uçağın tehlikesinden söz ettikleri sırada, en büyük kaygıyı havadan atılan çivilerin oluşturduğunu söylüyorlardı. Bunlar kimin tepesine rastgelirse deliyor-muş. Bugünkü bombardımanlar karşısında bu delici çiviler birer çiçek demeti kadar ince kalırdı. SİPERLERDE: Hafif bir öğle yemeğinden sonra siperleri dolaşmaya çıktık. Önce hep atlara bindik. Sonra 'örtülü yollar'a geldik. Derin hendekler biçiminde toprakta dar yollar kazılmıştı. Bura-

dan geçmek düşman kurşunları yüzünden tehlikeli olduğu için, gidiş geliş hep böyle çukur yollardan yapılıyordu. Karşılaştığım gerçek yaşam, benim basit hayallerimden o kadar ayrı, o kadar yeni ve harika idi ki tehlike düşüncesi zihnimden silindi. Şimdi yalnızca derin bir ilgi vardı. Bu ilgi, her şeyin üstünde çekici bir güce sahipti. Örtülü yollardan yürüye yüreye giderek yorulmaktansa attan inmemeyi yeğledim. Ama öyle noktalara geliyorduk ki 'burada kesinlikle inmelisiniz; kurşun yalar' diye ısrar ediyorlardı. Bir kezinde gene böyle inerken yanımda yaya gelen Mehmetçik eğleniyordu: 'Niye iniyon? Şehit oluyon, fena mı?' diyordu.

Türk ordusu, Çanakkale dere ve tepelerini çok büyük bir köstebek yuvası haline getirmişti. Bu örtülü yollar içinde kilometrelerce gidiliyordu. Bazı yerleri dolaştıktan sonra Arıburnu'na gelmişiz. Mustafa Kemal'in adını pek doğallıkla biliyordum. Ama kendisini o güne kadar görmek fırsatı çıkmamıştı. Burada o komutan bulunuyordu. Sade, savaş kılığı içinde, ince ve enerjik bir yüz. Düşman kuvvetleriyle aramızdaki uzaklığın on beş metre olduğunu söylüyorlardı. Komutanlar görüşürken genç subaylar beni siperin içine indirdiler. Bir noktada saptanmış bir dürbünden siperlerin dışını, düşman hatlarını ta yanı başımızda gördük. Bazen siperler arasında kurşun yerine sigara atışları olmuş. Bu, iki düşmanın birbirine incelik sunusuydu. Arada konuşma bile olurmuş. Yeniden toplantı yerine döndüğümüz zaman Mustafa Kemal, bize ayran çıkarttırdı ve nerede olduğunu görmediğimiz bir müzik takımı Carmen operetinden bir parça çaldı.

Oradan ayrıldıktan sonra başka yanları da dolaştık. Artık akşam karanlığı çöküyordu. Enver Paşa ve yanındakiler atlarını sürmeye başladılar. Ben hayvanımı zorlamayı yeğlediğim için arkada kaldım. Karanlık beni yapa-yalnız bir halde bastırdı. Sessizlik içindeki ortalık birdenbire binlerce leylek takırtısı içinde kalmış gibi gürültüye boğuldu. Bu top ve tüfek sesleri değildi. Makineli tüfek sesi

olacağını tahmin ettim. Ömrümde ilk kez böyle bir patırtı işitiyordum.

Tehlikeli bir durumda kaldığımı görüyordum; çünkü yolu bilmiyordum. Aslında yolu görmeyi de olanaksız kılan karanlık koyulaşmıştı. At beni nereye götürecekti? Dost hatlarına da, düşman hatlarına da gitsem kim olduğumu bilemeyecekleri için kurşunla karşılaşacaktım. Yaptığım ihtiyatsızlığın derecesini ancak o zaman değerlendirebildim. Artık rastlantıya kendimi bırakmıştım. At beni bir yere götürüyordu. Birdenbire yanımda bir ses: ‘Bu saatte buralarda ne arıyorsunuz, Efendi?’ Bu, Enver Paşa’nın yaverlerinden biriydi. İş anlattım. Kendisi de Esat Paşa Karargâhına gidiyormuş. Yaverle birlikte Karargâh’a gittik. Ve derede atlardan inerek yol kıyısına oturduk. Makineli tüfeğin sinirli ve acele tak takları sürüyordu. Arada hafif arı vızıltısı gibi bir ses kulağıma geliyordu. Birdenbire yanımdaki subay yere eğildi. ‘Ölü kurşunlar’ dedi. Bunun ne olduğunu anlayabiliyordum.

Yere uzandık. Ama subay yer değiştirmenin daha doğru olacağını söyledi. Yüksekçe bir yere tırmandık ve bekledik. Bir süre sonra at ayağı sesleri. Heyet dönüyordu. Esat Paşa bizi görünce azarlar gibi: ‘Bu kuyu başında durulur mu hiç?’ dedi. ‘Her gün buradan su alırken ölü kurşunlar yüzünden birkaç şehit verimiz.’ Biz bu şehitlik rütbesine erişmek için bilmeyerek her şeyi yapmıştık; ama talih yardım etmedi. Çekeceklerimiz varmış.”

(Not: Bu ayırtıcı ve pek de inandırıcı olmayan bölüm, ilk basımda şu satırlarla geçirilmiştir:)

“Gece karanlığında, çok büyük, hadsiz hesapsız leyleklerin takırtılarını andıran sesleriyle mitralyözlerin canlandığını duyduk. Kulaklarımızdan ölü kurşunlar vızıldayarak, fısıldayarak geçtiler. Toplar böğürmeye başladı ve bütün bunları koyu bir karanlık yutmaya çalıştı. Sonra bütün bu kurşun ve gülle gürültülerinden daha dehşetli bir şey, derin bir sessizlik, karanlık bir mezar sessizliği...”

Geceyi bir çamlıkta kurulmuş çadırlar içinde geçirdik. Ertesi gün Alçitepe, Kirte önlerinde dehşetli bir savaş başlamıştı. Biz bir topçu gözetleme yerindeydik. Ayağımın altında uzanan cehennemî bir alana gözlerimi dikmiş bir şeyler görmeye çalışıyordum. O kadar dikkat kesilmiştim ki sanki sesi ve gürültüyü görüyordum... Başımızın üstünden masalların ejder ve ifritlerine benzer, gözle görülmez yaratıklar vızıldayarak, uğuldayarak geçiyorlardı. Başımızı arkaya çevirince yerlerden, tepelerden toprak fıskiyelelerin hızlı bir atılımla göklere fışkırdıklarını görüyorduk. “Arkaları döğüyorlar” diyorlardı. Otomobilin izlediği patikaların yanlarında patlamamış 28’lik deniz mermileri yatıyordu. Gök ve hava, inceli kalınlı ölüm sesleriyle doluydu. Ama bunlar nereden geliyordu? Kim atıyordu? Bir donanma mı, bir tiyatro mu, bir düş mü?

“Örtülü yollar” içinden bir ıstırap ve yürekler acısı bir katile görünmüştü. Çıplak omuzlar kanlara bulanmış, üzerlerini sinek kaplamış, zorluk ve sıkıntıyla yürüyorlardı. Bunun şüphesiz yürüyemeyenleri, düşüp kalanları ve sonuza değin gözlerini kapayanları da vardı. Ama kimsenin bu görünüme bir merhamet sadakası vermek için yitirecek vakti yoktu. Herkes göreviyle uğraşıyordu. Ölüm anlamını yitirmişti. Herkes ona ilgisizdi. Bir genç subay, kanlar içinde bir yaralıyı bana göstererek: “Biraz sonra bizim de bu duruma gelmememiz için hiçbir sebep yoktur” diyordu. Sanki bugün ayın kaç olduğunu söyler gibi, bu olasılığa karşı ilgisiz davranıyordu.

O gün Alçitepe’den birazını gördüğümüz, daha doğrusu gürültüsünü dinlediğimiz çarpışma oldukça önemliymiş. Fransızlar tarafından General Gouraud’un (Giraud) o gün yaralandığını sonradan haber aldık. Sonunda, sanırım bir iki siper ya alındı, ya verildi. Çanakkale’de savaş artık öyle bir evreye gelmişti ki başarıya doğru arpa boyu yol gidilebiliyordu. Ve bu da gitme biçiminde değil, gidip gelme biçiminde oluyordu.

(Not: Anıların *Halkçı* gazetesindeki tefrikasında “Alçıtepe’de” başlıklı bölüm –186-187- çok daha ayrıntılı bir betimlemeyle verilmiş, mantıkî olmayan inceliklere inilmiştir. Yer yer çelişkiye düşen yazar, bir yerde Çolak Selâhattin adını da anar. Garip bir zevk duyduğunu anan Yalçın, Mülkiye okulunda bir kez aşılandığı zaman kolundaki kan damlasını görerek bayılacak duruma geldiği halde, şimdi kanlı vücutlar karşısında hiçbir sarsıntı duymadığını da belirtir. Sonradan o günkü savaşın ayrıntılarını *Matin* gazetesinde okuduğunu söyleyerek, o günkü savaşlara büyük önem verir görünür; Alçıtepe’nin düşmesini Çanakkale’nin düşmesi olasılığıyla bir tutar. O bölümün son cümlesi şöyledir: “Ama düşman orduları, bütün çabalarına, özverilerine, bol cephaneye ve malzemelerine karşın, içecek sularını bira şişeleri içinde taşımak zorundaki Mehmetçiklerimizin yurt aşkıyla dolu yüreklerini sindirmeyi başaramamışlardı.”)

HEVES VE UMUT

Çanakkale’den büyük bir coşku, heves ve umutla döndüm. Orada düşmanı durduran, yıpratıcı ve yenen Türk çocukları, yurdun alınındaki Balkan bozgunu lekesini kanlarıyla yıkamışlar, özverileriyle Türkiye’yi kurtarmışlardı. İyi bir yönetim altındaki Türk ordusunun her zaman harikalar ve mucizeler yaratmaya gücü yettiğini bütün dünya bir kez daha görüyordu.

(Bu bölümde Yalçın – sonraki tefrikada anlatımını değiştirdiği bir tonla ordumuzu över, başarılarını yüceltir, görev başında sırtı başkomutan vekiline dönük nöbetçi erimizin Dobruca cephesindeki ağır başlılığını değerlendirir; arada Çanakkale’den izinli gelmiş akrabası bir yedek subayın –ad vermez– anlattığı bir iki noktaya dokunur: Mehmetçiklere geceleri fındık üzüm dağıtılarak uyumamaları sağlanmakta, her gün alıp verilen siperlerde beklemek için gönüllü istekler hiç eksik olmamaktadır. Enver Paşa’yla birlikte Bükreş cep-

hesine giden Yalçın genel betimlemelerle yetinir; halkın göçünü anlatır. General Makenzen'in yemeğinde bulunduklarını söyleyerek savaşın anlamsızlığı üzerinde durur. Artık barış özlemi başlamış, çeşitli söylentilerin yayılması güçlenmiştir. Son zaferi beklemekte herkes birliktir. Almanların İngilizlere bir şey yapamadıklarına değinen Yalçın, Türklerin Kütülâmare'de ve Çanakkale'de İngilizleri iki kez yenmiş olduklarına dikkati çeker. -188-)

Siyasal Anılar'ın Fikir Hareketleri - Yedigün basımıyla *Halkçı - Yeni Ulus* yayını arasında ayrılıklar burada ortaya çıkmaktadır. Birinci kez anlatıp ikinci yayında genişlettiği Almanya gezisi bölümü ilk biçimiyle sunulmaktadır. R.M.)

ALMANYA GEZİSİ

İşte tam bu Türk zaferlerinin verdiği heves ve coşma daha yok olmadığı sırada Almanya'da bir kurulla gezip dolaştık. Alman mebuslarından oluşan bir kurul İstanbul'a gelmişti. Şimdi Osmanlı Mebuslar Meclisi, bu ziyarete cevap vermek için bir kurul gönderiyordu. Meclis'in birinci başkan yardımcısı niteliğimle bu kurula ben başkanlık ediyordum.

Türk mebuslarının Almanya'daki bu gezileri sanki bir peri masalını andırır görkem ve gösteriş içinde oldu. Alman hükümeti ve özellikle Alman kamuoyu, şüphesiz ki savaşın başlangıcında Türklere büyük bir değer vermemişler, bize büyük bir umut bağlamamışlardı. Bizi hiçten iyi sayarak kendileri biraz soluk alsın diye bizi ateşe atmışlardı. Ama savaşta onların yapamadıklarını biz yapmayı başarinca, Alman kamuoyu büyük bir iç rahatlığı duymuş, içindeki İngiliz kini biraz doyurulmuştu. Bunu yapan Türklerin de Almanların gözünde değeri birdenbire çok artmıştı.

İşte ziyaretimiz tam böyle bir psikolojik dakikaya denk düştüğünden ötürüdür ki uğradığımız Alman kentlerinin

hepsinde halkın akıl ve hayale sığmayacak içten ve candan alkışlarına, iyi karşılamalarına erişiyorduk. Bir hükümdar bundan daha fazla görkemle karşılanamazdı.

Alman hükümeti bizi Alman kamuoyunu avutmak, halkta savaşa karşı hevesi canlandırmak için bir araç diye saymış olacak ki, Münich'ten başlayarak başlıca büyük Alman merkezlerinde dolaştırdı. Kent baştan aşağı Türk bayraklarıyla donanıyordu. Münich belediye dairesinde ihtisamlı bir kabul resmi düzenlendi. Belediyenin merdiveni donatılmıştı, iki yana beyaz tüller içinde küçük kız çocukları dizilmiş, biz basamaklardan çıktıkça çiçekler serpiyorlardı.

Her şölende, her sofrada uzun Almanca söylevlerin içinde Türkiye'yle ilgili iki kelime ne olursa olsun birçok kez tekrarlanacaktı: Kütülamâre ve Çanakkale! Almanlar, İngilizlere karşı hınçlarını çıkarmak için bağlaşıkları Türklerin zaferleriyle övünüyorlardı. İşte ülkeler aldıktan sonra savaştan dönen eski zaman hükümdarları gibi bir zafer alayı içinde Alman hükümetleri başkentlerini dolaştıktan sonra Berlin'e geldik.

Alman hükümeti bizimle Alman kamuoyunu desteklemeyi istediği gibi, bize Almanya'nın güçlülüğünü ve büyüklüğünü göstererek Almanların son kesin yengilerine içimizde bir inanç yaratmak istediğini de güdüyorlardı. Onun içindir ki Essen'e kadar götürdüler. Krupp²⁰² fabrikasını saatlerce gezdirdiler. Gözlerimize gözlük takarak erimiş demirlerin dökülmesini seyrettirdiler. Kiel'de iki küçük denizaltı göstererek fısıldadılar: "Bu sizin içindir!"

Berlin'de Başbakan Bethmann-Holweg, Dışişleri Bakanı Yagow'du. Almanya'da gördüğümüz biricik zarif ve iyi giyinmiş adam Yagow'du. Berlin'de Hindenburg'un muazam heykeline yapılmış iskelelerden tırmanarak altın çiviler kaktık; Wilhelm Strasse'de çaylar içtik, karşılıklı söylevler verdik. Benim burada verdiğim bir söylev, Alman propagandası için pek işe yaradı. Çünkü: "Biz Türkler, bağlaşıklarımızdan barış istemiyoruz, zafer istiyoruz" de-

miştım. Barışı ne kadar istediğimizi bilseler! Ama barışa kavuşmak için zafere ulaşmaktan başka yol yoktu. Bavyera'da, Saksonya'da krallar, kurulumuzu kabul ettikleri gibi Berlin'de de bizi imparatorun katına çıkardılar. Daha önce imparator, kurul üyelerine nişan vermişti. İmparatorun katına çıkarken bu nişanları takıp takmamak sorununu aramızda konuşuyorduk. Nişan takmak düşüncesinde olmadığım için, yabancı bir nişanı takabilmek için önce padişah buyruğu çıkması gerekir diye karşı koymak istedim. Ama İzmir mebusu Seyit Bey buna taraf çıkmadı: "Nişanları takalım da imparatorun sarayına öyle gidelim" dedi. "Herif verdiği nişanları göğsümüzde görsün de keyiflensin."

Sanırım ki nişanları takmamızdan İkinci Wilhelm'den çok Seyit Bey keyiflendi. Alman imparatoru nişan verdi; Bavyera kralı ile Saksonya kralı da birer kahve fincanı hediye ettiler.

Bu Almanya gezisinden küçük bir izlenim ileteceğim:

Başbakan Bethmann-Holweg tarafından kurul şerefine Hotel Adlon'da bir şölen veriliyordu. Sofrada küçük ekmekler herkese karneleri karşılığında dağıtılıyordu. Yani elimizden belgemizi alıp önümüze bir francala bırakıyorlardı. Başbakan Bethmann-Holweg'in önünde belge görmedikleri için kendisine ekmek vermediler. Sonra yaverlerden, ya da yanındakilerden biri kendi karnesini vererek başbakana ekmek aldı ve kendisi ekmeksiz kaldı. Bunu bize bir gösteriş olsun diye düzenlediklerine olasılık tanımıyorum. Çünkü böyle bir komedyaya ne gerek olabilirdi? Almanların disiplinini, yöntem ve düzene uyarlıklarının karşı konmaz bir gerçek olduğunu bütün dünya biliyordu. Ama sanırım bu gerçeğin gözümüzün önündeki görünümü bende büyük bir hayranlık, hoşnutluk duyusu uyandırmıştı.

(*Halkçı'da* yayımlanmış olan ayrıntılı *Tefrika -188-* aşağıdadır: R.M.)

BİR UYUŞMA

İttihat ve Terakki, hükümete artık bütünüyle yerleşmiş bir durum doğunca, Genel Merkez'le hükümet ve parti ilişkilerini başka bir biçime dönüştürmek gerekli görüldü. Düşünülen şekil şuydu: Genel Merkez üyeleriyle Bakanlardan oluşan bir kurula mebuslardan da birkaç kişi katılacaktı. Böylece bir Genel Meclis doğacak, bu meclis belirli zamanlarda toplanarak ülke ve hükümet işlerini konuşacaktı. Genel Meclis'e katılacak mebuslar arasında ben de vardım. O zamana kadar her türlü siyasal eylemlerden uzak durduğum gibi gene de uzak durmayı yeğlediğimi söyledim. "Dışarıda kalıp bizi kınayacak yerde, içimizde bulunup düşüncelerini söylemek daha doğru ve iyi değil mi?" dediler. Ülkenin iyiliği adına yapılan böyle içten bir öneriyi reddedemedim. Rızı oldum. Ama her şeyden önce Almanlarla imzalanan bağlaşma antlaşmasının aslını görmek istedim. Antlaşmayı o güne kadar ne Bakanlar Kurulu görmüştü, ne Genel Merkez üyeleri. Karşı koymalar, hükümetten çok Genel Merkez üyelerinden geliyordu. İçindekilerin duyulmasından korkuluyordu. Ama ben istediğimden şaşmıyordum. Bizlerden gizli kalacak önemli devlet sırları varsa bizleri toplayıp ülke sorunları üzerinde görüşmekte bir anlam kalmayacağını söylüyordum. Sonunda ikisi ortası bir çözüm yolu bulundu. Ben tek başıma Dışişleri Bakanlığı'na giderek Bakan Nesimi Bey'den antlaşmayı alacak ve orada inceleyecektim. Doktor Nâzım²⁰³ ile Bahattin Şakir; "Antlaşmanın içindekilerden bize de söz açma!" diyorlardı.

Kendi hesabıma isteğim karşılandığı için fazla ısrarda anlam bulmadım. Antlaşmayı görmek ve anlamak istemeyenlere zorla onu okutamazdım. Ertesi günü Dışişleri'ne gittim. Nesimi ile odada yalnız kaldık. İçeriye kimsenin alınmaması için kesin emir verdi. Nesimi cebinden çıkardığı bir anahtarla ve çok önem vererek kasayı açtı, antlaşmayı bana verdi. Bir tarafa oturdum ve belgeyi gözden geçirdim.

Gerçekte antlaşma hiç ilginç değildi. Türkiye'ye hiçbir

önemli çıkar sağlamıyordu. Almanlar ne savaş harcamalarımızın ödenmesi konusunda bir yardım ve kolaylık göstermek zorunluğu altına girmişlerdi, ne de toprak elde etmek konusunda bir söz altına girmişlerdi. Oysa Rusya ile savaşaçağımıza göre Kafkas bölgesindeki Türkleri Rus boyunduruğundan kurtarmak bizim için bir borç değil miydi? Burası düşünülmедikten sonra, Almanlardan kapitülasyonların kaldırılmasını kabul ettiklerini gösteren bir söz ve vad de alınmamıştı.

Gerçi kapitülasyonları antlaşmanın imzalanmasından sonra kaldırmışsak da bu tek yanlı bir davranıştı. Aldığımız kararın Almanlarca kabul edildiği üzerine antlaşmaya bir açıklık konmasına maddece olanak yoktu. Türkiye'nin savaştan beklediği en önemli amaç, kapitülasyonların tutsaklığından kurtulmak olduğu için, bu ulusal kurtuluş yolu düşünülerек savaş sonucunda bu amaca erişebileceğinin önceden kabul ettirilmesi gerekiydi.

Antlaşmanın hazırlığının pek aceleye geldiği, Almanlarla bir bağlaşma yapmanın büyük bir değer taşıdığı kanısı içinde gözlerin kamaştığı, bu sevincin uzun düşüncelere yer bırakmadığı anlaşılıyordu. Almanların bağlaşığı niteliğiyle bir kez savaşı göze aldıktan sonra, her isteğimizi kolaylıkla ve kendiliğinden kabul ettirme olanağı bulunabileceğini umut ettiğimiz anlaşılıyordu. Bu, Almanların, genel olarak, diplomatlık dolaplarını iyi değerlendirememenin bir sonucuydu.

DEĞİŞTİRME ÇABASI

Arkadaşların antlaşma metnini bilmemek yolundaki karar ve ısrarlarına karşın, ertesi toplantıda, antlaşma üzerindeki düşündüklerimi kendilerine anlatmayı bir görev bildim.

Savaş harcamalarını Almanlara yükletmeye artık ola-

nak yoktu. Bir kez işin içinekarışmıştık. Ama kapitülasyonlar sorununda ve savaş sonunda toprak kazanma konusunda şimdiden konuşabilir ve Almanlardan bazı güvenceler alınabilirdi. Önerim, Genel Meclis'te uygun bulundu. Almanya ile aramızdaki bağlaşma sözleşmesinin tamamlanması için Almanya ile çetin bir görüşme evresi açıldı.

Türk orduları, yalnız Türk sınırlarında değil, bağdaşık ya da yabancı ülkelerde de dövüşerek ortak amaca ulaşmaya çalışırken, Türk-Alman diplomatları sanki iki düşman cepheye ayrılmış gibi, gizli gizli çekiştiler durdular. Bağlaşıklarımızı Almanların uğrunda bu kadar belâyâ girdiğimiz, kan döktüğümüz, kendilerine umutlarının çok üstünde, akıllarından bile geçirmedikleri düzeyde yararlı olduğumuz halde, bizim kapitülasyonlardan kurtulma konusundaki en doğal, en yasal isteğimizi bile kabul etmek istemiyorlardı. Sonunda bin naz ile, birçok zorluklardan sonra, öteki devletler kapitülasyonları kaldırmaya razı oldukları zaman Almanların buna karşı koymayacağını lütfen vaat ettiler. Toprak kazanma sorunu ise hiç konuşulmadı sanırım.

Oysa ortakça savaşan orduların ortak barış amaçları olması, bunun her iki yanın çıkarlarına uygun bulunması gerekirdi. Almanlar, Türkiye'de kapitülasyonların kaldırılmasını, gelecekteki barış koşulları arasına koymak işini de üstlenmediler. Bir kez savaşa tutuşmuş bulduğumuz için daha çok direnmeye de olanak yoktu. İkisi ortası bir düzleme biçimi bulundu ve antlaşmaya bu not eklendi.

Antlaşmayı ve sonradan eklenen notları kopya etmemiş olduğum için burada daha fazla bir şey söyleyemeyeceğim. Yanlış bir şey söylemekten çekinirim. Yalnız kapitülasyonlardan başka bir nokta üzerinde daha antlaşmanın değişikliğe uğradığını biliyorum (sanmaktayım).

(Gazete tefrikasında genişletilecek olan Ermeniler sorunu önce birinci yayım metninden aktarılarak sunulmaktadır.)

ERMENİ SORUNU

Savaş içinde ülkenin iç ve dış siyasası bakımından büyük etki yaratmış olan işlerden biri de Ermeni sorunudur. Ülkenin savaş içinde önemli bir Ermeni sorunuyla karşılaştığını, ilk kez, Çanakkale'ye gittiğimiz zaman, Enver'in ağzından işitmiştim. Kafkas cephesindeki olaylardan söz ettiği sırada Ermenilerin aldatmaları yüzünden ordunun çektiği zorluğu, uğradığı ziyanları ve düştüğü tehlikeyi anlatıyordu. Başkaldıran Ermeni çeteleri, Türk ordusunu arkadan vurmak için erzak kollarına saldırıyorlar, yaralıları öldürüyorlar, düşmana casusluk yapıyorlar, sözün kısası Türk ordusu için bir felâket yaratıyorlardı. Enver, bu tehlikenin önünü almak için, Doğu illerindeki bütün Ermenileri yerlerinden kaldırarak başka yanlara göndermek gereğine inandığını söylüyordu.

Bu girişimin büyüklüğü ve zorluğu karşısında duraksadığımı görünce, zihnimde kalıp da yöneltemediğim bir soruyu karşılamak ister gibi açıklama yaptı:

“Bununla birlikte” dedi, ülkede çalışacak kol gereklidir. Bu Ermenilere bir şey yapılmayarak, zarar vermeyecekleri yerlerde yerleştirilmeleri sağlanacaktır.

Çanakkale'den İstanbul'a döndükten sonra, Ermeni sorunu ve Ermeni tehlikesiyle ilgili bir şey işitmemiş olduğum için, Enver'in bu sözleri aklımdan çıkmıştı. Bir gün, Düyun-ı Umumiye'de bulunduğum sırada, ziyaretime Nâzım geldi. Doktor Nâzım değil, ondan ayırmak için Küçük Nâzım dediğimiz Düyun-ı Umumiye memurlarından Nâzım. Kendisi görevle Anadolu'ya gitmişti. Şimdi İstanbul'a dönünce beni görmeye gelmişti. Bir iki sözden sonra:

“Aman Cahit” dedi; “bilsen Anadolu'da neler oluyor! Ermeni sorunu müthiş...”

Cevap bekleyerek yüzüne baktım. O bilgiler verdi. Nâzım'ın abartmayacağına inanmakla birlikte anlattığı hikâyeler ve kendi gözlemleri beni çok şaşırttı. Daha o zaman Genel Meclis'e katılmayarak büsbütün köşemde ve siyasal

arkadaşlardan uzak yaşadığım için, kimseden Ermeni sorunuyla ilgili açık bir haber almamıştım. Akşamları gittiğim Cercle d'Orient'de Ermeni ve Rumlardan hiç kimse bu konulara değinmiyordu.

Yalnız, Nâzım'ın anlattıklarıyla Enver'in Ermenilere hiç bir zarar gelmeden ülkeye yararlı bir biçimde çalışabilecekleri yerlere gönderilmeleri gereği üzerinde söylediği şeyler birbirine uymuyordu.

Böyle bir kararsızlık ve merak evresi içinde yaşarken, bir sabah çok erkenden evime bir konuk gelmişti. Zohrap ile, Meclisin ilk günlerinden başlayarak tanıştım. Kendisi çoğunlukla muhalifler arasında bulunurdu. Ama İttihatçılarla bağımsızlığını koruyarak, iyi konuşurdu. Siyasal ahlâkı insana her zaman duraksama aşlamakla birlikte, kendisi çok zeki, sevimli, görüşmesi tatlı bir adamdı. O güne kadar hiç görmemiş olduğum Madam Zohrap'ı pek üzgün ve heyecanlı bir halde buldum. Anlattığına göre; Zohrap, Ermeni mebuslardan Vartkes'le birlikte tutuklanarak Diyarbakır Harp Divanı'nda yargılanmak üzere yola çıkarılmıştı. Kadın, kocasının Diyarbakır'a gönderilmeyerek İstanbul'da duruşmasının yapılmasını, birlikte rica etmek üzere Talât'a gitmemizi istiyordu.

Bu olay, zihnimde Ermeni sorunu üzerine var olan kuşku-ları bütün bütün artırdı. Zohrap ile Vartkes'in tutuklanmaları, Diyarbakır'a gönderilmeleri için ortada pek önemli nedenler olması gerekiyordu. Talât, Vartkes'i pek severdi. Kaba, saf diliyle, her düşündüğünü sakınmadan haykıran Ermeni komitecisi Vartkes'e Talât güvenirdi de. Çünkü onda bir yüreklilik, mertlik ve ilkelerine bağlılık görürdü. Talât, Vartkes'in Ermenilik amacı uğrunda çalıştığını bilirdi. Ama Vartkes bunu kişisel bir çıkar sağlamak amacı ile değil, katıksız bir ulusal ülkü diye, özveriyle yaptığı için bu karakter dürüstlüğünden ötürü karşısındaki düşmanı değerlendirdi. Vartkes, tutuklanıp Diyarbakır'a gönderilirse artık oradan geri gelmeyecek demektir. Çünkü böyle bir işleme uğrayan Vartkes, onu hiçbir zaman bağışlamayacak

ve hükümetin kendilerini okşayarak, tatlıca yöneterek zararlarını hafifletme yolundaki siyasası artık geçersiz kalacaktı.

Bu düşünceler, bana hükümet katında yapılacak girişimin bir yarar sağlamayacağını anlattı. Ama zavallı kadının umutsuzluk ve acısı kalbe o kadar yufkalık veriyordu ki kendisiyle birlikte Talât'ın evine gitmek önerisini geri çeviremedim.

Talât henüz uykudaydı. Yarı uyanmış bir durumda yanımıza indi. Madam Zohrap'ı yanımda görünce işi hemen anlamış olması gerekirdi. Ama büyük bir ılımlılıkla kadını dinledi. Diyarbakır Harp Divanı'nca gösterilen istek üzerine Zohrap'ın gönderildiğini, bunu geri almak olanağının bulunamayacağını yerinerek belirtti. Merak etmemesi için kadına incelikle bir şeyler söyledi. Ne var ki Zohrap da, Vartkes de bu yolculuktan geri dönmediler. Yolda onları öldürmüş olan çete başkanını Dördüncü Kolordu Komutanı Cemal Paşa²⁰⁴ yakalatmayı başardı ve astırdı.

Artık Ermeni sorununun önemini, genişlik ve kapsamını anlamaya olanak yoktu. Ağızdan ağıza, şüphesiz abartmalarla, birçok hikâyeler dolaşmaya başlamıştı. Bütün savaş süresince bu Ermeni sorununun sözü kesilmedi. Almanlar da bu işten pek hoşnut kalmış gibi görünmüyorlardı. Dünya kamuoyunun Türk bağlaşıklarına karşıt olmasından kendilerine de zarar gelebileceğini düşünüyorlardı. Üstelik Alman diplomatları, açıktan açığa, "barış masasının başına oturduğumuz zaman Ermeni sorununda sizi savunamayız" diyorlardı.

Ermenileri göç ettirmeyi kim düşünmüş, kim hazırlamış ve kim bu biçimde uygulamıştı? Herhalde bir kişinin eseri olamazdı. Ama ne zaman bu sorun üzerine Genel Merkez'de konu açılса kimin bunu hazırladığı düğümü belirsizce geçirtiliyordu. Göç ettirmeyi Bakanlar Kurulu da kararlaştırmış olabilirdi. Ama göç ettirme sırasında geçen olaylar, ikinci, üçüncü derecedeki ellerin, yerel tutku ve kinlerin, çıkarların sebep olduğu olaylar mıydı? Yoksa plân gereğince

hazırlanmış geniş bir tasarının uygulaması mıydı? Karar başka türlü verilmiş, kararlar eylem arasına başka etkiler karışarak uygulama başka bir biçim mi almıştı?

Bazen bu yola olasılık tanır gibi oldum. Bahaddin Şakir bir aralık Doğu illerini dolaşarak valiler ve mutasarrıflarla ve daha başka kimselerle görüşmüş ve yetki sınırlarını aşarak kendi düşüncelerini Genel Merkez'in ve Cemiyet'in karar ve isteği biçiminde yerel memurlara aşlamış gibi görünüyordu. Herhalde Ermeni göç ettirilmesinin aldığı şekle Genel Merkez'den Ziya Gökalp, Kemal, Mithat Şükrü karşıydılar. Sözlerinden böyle anlaşılıyordu. Sözün kısası bu nokta da şimdiye değin bütünüyle aydınlatılamamıştır. Mütarekeden sonra Ermeni komitecileri öç almaya giriştikleri zaman Roma'da Sait Halim Paşa'yı da araba içinde vurdu-lar. Sanırım zavallı Sait Halim Paşa Ermenilerin göç ettirilmesi sırasında sadrazamlıkta bulunmaktan başka bir şey yapmamıştı. Ne göç ettirmenin eyleme konması ve uygulanmasından haberi olabilirdi; ne de bunu istemiş olabilirdi.

Bu konuyla ilgili olarak garip bir olay benim de başıma geldi. Mütarekeden sonra, ailece sağlık zorunluğu yüzünden kışı Mentan'da geçirmek²⁰⁵ durumunda kalmıştık. Bir gün sivil bir polis memuru eve gelerek siyasal polis müdürünün beni görmek istediğini söylemiş. Kent dışında bir köşkte siyasal polis yönetimini buldum. Müdür, "Aldığım yönergeye göre" dedi, "siz Ermenilerin kara listesindeymiş-siniz. Hayatınızı korumak için önlem alacağız; ama siz de bize yardım ediniz. Kimseden bir şüpheniz var mı?"

Hiç kimseden şüphem yoktu. Özel olarak Ermenilerce izlendiğim konusunda içimde bir şüphe de doğmamıştı. Polis müdürüne inceliğinden ötürü teşekkür ettim. Üstelik, Almanya'daki benzeriyle ispatlandığı üzere²⁰⁶ önlemlerin yararsız olduğunu söyledim. Talât Paşa'yı öldüreni aklan-dıran Almanlar, Ermeni komitelerinin eline en kanlı silâhı vermiş oluyorlardı. Onlar artık istedikleri Türkü Avrupa sokaklarında korkusuzca öldürebilirlerdi. Fransız siyasal polisinin bu haber alıştı ya yanlıştı, ya iyi bir dikkat sağla-

dılar. Herhalde Ermenilerce yapılmış bir saldırıya uğramadım. İnanıyorum ki istemiş olsalardı Mentan'da beni kolayca öldürebilirlerdi.

Ülkede siyasal hayat bütünüyle durmuş gibiydi. Cemiyet, Genel Merkez'ine ve Genel Meclis'ine bir uğraş fırsatı bulmak için ayrıntılı bir siyasal program düzenlemeyi düşündü. Savaştan sonraki durumu karşılayacak olgun bir program hazırlığı uygun görülüyordu. Bu vesileyle beş on toplantı yaptık. Bizde siyasal program sorunu, Meşrutiyet'in başlangıcından beri iyi anlaşılamadı ve hele hiç çözümlenemedi. Parti programları ancak ülkedeki düşünce akımlarının, inanç ve çıkarlarının gerçek bir anlatımı olurlarsa canlı bir gerçek yaratılabilir. Ama felsefe ve edebiyat kitaplarının bir özenti, ya da kabine programı değerini aldıkları sürece değersiz edebiyat düzeyinden yukarı çıkamazlar.

Yeni hazırlanan ve iyileştirilen İttihat ve Terakki programının ilk maddelerinden biri olmak üzere "Parti, vicdan özgürlüğünden yanadır" metni öneriliyordu. Bu cümle okunur okunmaz hemen oybirliği doğdu. "Hay hay!" sesleri arasında aşağıdaki maddeye geçilmek isteniyordu. Sinirime dokundu:

"İkiyüzlülük ediyoruz" dedim. "İçten davranmayacak-sak burada toplanıp boş yere neden vakit yitiriyoruz?"

Bu madde dolayısıyla hiç beklenmedik bu karşı koyma şaşkınlık yarattı. "Vicdan özgürlüğüne" karşı benden bir söz çıkabileceğine olasılık tanımamışlardı. Düşüncemi açıkladım:

"Bu deyim ne demek olduğunu iyi düşünüyor musunuz? Vicdan özgürlüğü ilkesini bu ülkede uygulamaya razı olabilir misiniz ve cesaret edebilir misiniz?"

Bu sorum bir kızgınlık yarattı: "Neden?" dediler. "Bizler bu kadar dar düşünceli miyiz?"

"Peki, yarın ben şapka giyip sokağa çıkarsam ne yapacaksınız?"²⁰⁷

Sait Halim Paşa yüzünü buruşturdu. İnceliği ve eğitimi, bu saygısız ve şaşırtıcı örneğe düşündüğü gibi cevap vermekte kendisini engelledi. Ziya Gökalp yardıma yetişti:

“Ona ‘genel vicdan’ engeldir. Kamu vicdanının kabul etmediği bir şeyi parti de kabul edemez.”

“Ya ben kızımı bir yabancıya vermek istersem? Ne diyeceksiniz?”

Beni saçmalamakta gittikçe azıtır gören arkadaşlar, böyle geçersiz sözler düşünebildiğime üzülür görünürlerken Ziya Gökalp aynı karşılığı verdi:

“Kamu vicdanı böyle bir şeye de izin veremez” dedi.

“Kamu vicdanı izin versin vermesin. Ben bu dediklerimi yapmak istersem ve yaparsam, partinin ve hükümetin tuttuğu yol ne olacaktır? Yaptığım hareketten kızışacak kimseler bulunabilir. Belki bana saldırırlar da. Buna bir diyeceğim yok. Ama saldırıda bulunan kimseler bilmelidirler ki bir suç işlemiş olacaktırlar ve yasa kendilerini cezaya çarptıracaktır. Bu ilkeyi duyurabilecek misiniz? Kamu vicdanı sorununu siz toplum içinde yaşayan bireylere bırakınız. Bu gibi ilkeleri sizin kendi aklınız almıyor, kendi ruhunuz kabul etmiyor, halka suç yüklüyorsunuz. Siz yüreklilikle, açık düşünceyle işe girişiniz, ileriye doğru atılıyorsunuz. Halk kabul eder mi, etmez mi görürsünüz.”

Arkadaşlardan biri alay etti:

“Sen sadrazam olduğun zaman bu işleri yap.”

“Sadrazamlık alayında başıma silindir şapka takarak Babîâlî’ye gelemeyeceksem, inan ki sadrazam olmak istemem.”

İş şakaya döküldü, sinirler gevşedi ve program görüşmesi artık tavsadı; sonunda tamamlanmadan bırakıldı.

Gelişim hızlı adımlarla yürüyerek bir devrim biçimini aldı ve on yıl öncenin bu gülünç ve uzak düşü, azimli bir şefin emeğiyle şimdi her günkü gerçek halini aldı.

VURGUNCULUĞA KARŞI

Savaşa bağlı anılar arasında vurgunculuğu engelleyecek çalışmalardan da (men’-i ihtikâr komisyonu) söz etmek is-

terim. Bütün gereksinimlerini yabancılardan aldıklarıyla sağlayan Osmanlı İmparatorluğu, Dünya Savaşı'nda dünyadan soyutlanmış bir durumda kalınca, ancak Almanya ve Avusturya'nın gönderebileceği şeylerle yetinmek zorunluğunda kalmıştı. Onların dışalımaları ise kesilmiş gibi bir şeydi. İstanbul'da büyük tüccar eşyası, manifatura v.b. stok bulunduğu için ilk zamanlarda büyük bir yokluk çekilmedi. Ama gün geçtikçe İstanbul'daki stoklar azalıyor ve bunun sonucu olarak fiyatlar yükseliyordu. Avusturya ve Alman tüccarları eskiden ellerinde kalmış malları gene savaştan önceki fiyatla satmakta devam ederek, aynı çeşitteki malların savaş içinde üretilenlerini son maliyet fiyatlarına göre yükselttikleri halde, İstanbul tüccarları hemencecik istegin çokluğundan insafsızca yararlanmaya kalkmışlardı. Bir tüccarın elindeki malın fiyatı birdenbire üç dört katı artmış bulunuyordu. Onların bu kazancı büyük tüketicinin kütlesinin zararına bir şeydi ve hiçbir hakka dayanmıyordu. Salt fırsattan yararlanma sonucunda, halkı zarara sokarak para kazanmak tutkusunun bir görünümüydü.

Durup dururken yalnızca dışardan yenisi gelmiyor diye elde bulunan malların fiyatlarının böyle artırılması, halkın pek haklı yakınmalarını gerektiriyor ve yalnız bizim ülkemizde uygulanan bu kıyıcı alışveriş yöntemi vicdanlarda isyan uyandırıyor.

Ticaret garip bir şekil almıştı. Önceden dışardan gelmiş mallar şimdi tüccar arasında elden ele geçiyordu. Örneğin bir tüccar, ufak bir kazançla elindeki manifatura eşyasını başka bir tüccara satıyordu. Bu eşya halka sunulmadan bir miktar kazançla başka bir tüccara satılıyordu ve bu zincir, halkaları hiç eksilmeden tüccarlar arasında dolaşıp duruyor, malın fiyatı elden ele geçtikte son derecede yükseliyordu. Aynı parti malın bir tüccarın elinden iki kez geçtiği oluyordu. Arada bu maldan halka satış yapılırsa doğallıkla son çıkmış olduğu yüksek düzey üzerinden işlem yapılıyordu. Tüccar boyuna kazanmakta, halk durmaksızın zarara uğramaktaydı.

Bu durumdan Genel Meclis'te yakındığım zaman, anlamsız pahalılıktan üzüldüklerini arkadaşlar da söylediler. Çaresini düşündük. Avrupa'dan getirilmiş malların eski fiyatlar üzerinden satılmasını sağlamakla görevli bir komisyonun kurulması ve bir yasa hazırlanması kararlaştı. İşte vurgunculuğu önleme komisyonu bu amacı sağlamak için var oldu. Bunun birinci başkanlığını İçişleri Bakanı yüklenmişti. İkinci Başkanlığını bana verdiler. Önce, bu sorunu ilkin ben sözkonusu etmiştim. Sonra bir yurt görevi olarak aylıksız ve ücretsiz yerine getirilecekti. Nüfuz ve etkiye kapılmayacak, hatır ve gönül dinlemeyecek biri gerekiyordu. Bunları açıkladıkları için görev kabul ettim.²⁰⁸

Ne örgüt vardı, ne araçlar. Yalnız bir gözdağı vererek fiyatları biraz düşürmekten başka ne yapılıbilirdi?

Yeni mal gelmiyordu. Eldeki malın da tüketilerek bitmesi zorunluydu. Manifatura eşyasının İstanbul'da ancak savaştan önceki fiyatların iki katına satılmasına izin verilince İstanbul stokları Anadolu'ya gönderilmeye başlandı. Bunu engellemeye olanak yoktu. O zaman İstanbul yararına bütün Anadolu'yu yoksun bırakmış olacaktık. İstanbul'da hemen fiyatlar düştü; ama mallar ortadan kalktı. Eldeki mal üzerine bildiri vermiş olanların malları karne karşılığında satılmaya başlandı. Bu iş o kadar kullanım kötülüğüne elverişliydi ki ilk günlerde İstanbul'da görülen yarıardan yüreklenen arkadaşlar İstanbul dışında da birer komisyon kurulmasını düşündüler. Bunun iyiliğinden çok zararı görülebileceğini kendilerine açıklayarak vaz geçirdim.

İstanbul'dan Anadolu'ya belgesiz manifatura gönderilip gönderilmediğini Haydarpaşa'da denetlemek gerekiyordu. Bu görevi ancak ülkü yolunda, katıksızca çalışacak bir ele verebilirdim. *Tanin*'de arkadaşlık ettiğimiz gençlerden Hakkı Tarık'ı²⁰⁹ buldum. Ona rica ettim ve kendisini Haydarpaşa'ya gönderdim. Onun verdiği bilgilerden edindiğim kanılara göre, oraya müfettiş olarak birini koymak, yiyici bir adamı zengin etmek için bir fırsat hazırlamak olacaktı. Bundan da vazgeçtik.

“Vurgunculuğu Önleme Komisyonu”nun görevi, yalnız dışardan alınan yabancı eşyasıyla uğraşmaktı. Yiyecek ve içecek maddeleriyle uğraşma, onun görevi dışındaydı. Böyle olduğu halde komisyonun yetki sınırlarını bilmeyenler ve pahalılıktan, savaştan acı çekenler, yiyecek, içeceğin azlığından, pahalılığından ötürü de bu komisyonu kınıyorlardı.

Dağıtılan karnelerin, halka mahalle örgütleri ve mahalle imamları aracılığıyla iletilmesini düşündük. Ama imamların eline kadar giden karnelerin çoğunun imamların evinde kaldığını sonraki bazı olaylar ispatladı. Aslında patiska, basma giysilik kumaş, kunduralık kösele ve deri gibi şeylerin hepsi İstanbul halkına dağıtılsa gene eksikler karşılanmış olmazdı. Gereksinim her gün yenileniyor her gün tüketim artıyordu. Ama bunun yerine bir şey konması olanağı yoktu. Kuşatma altındaki bir kalede bulunan erzakı her gün azar azar paylaşma ilkesi uygulansa da bir gün gelip bu erzakın tükenmesi zorunluydu. İşte yabancı ülkelerden dışalımla sağlanan manifatura eşyasında böyle bir olanaksızlıkla karşılaşılıyordu.

İç durum gittikçe bozuluyordu. İlk günlerin coşku ve hevesinden, umutlarından iz kalmamıştı. Ordu bazı cephe-lerde çok aşırı darbelere uğramıştı. Yiyecek sağlanamıyordu. Denetimsiz asker hükümeti ve özellikle uzak köşelerde görevleri gereği büyük yolsuzluklar yapmaya elverişli uygun kişiler korkusuzca yararlanmaya kalkmışlardı. Hükümet yetkisi çok zayıflamıştı. Bütün umut, Almanların yenilgisine bağlanmıştı. O da uzadıkça uzuyordu.

İç durumu biraz yoluna koymak, ülkenin her gün bir parça daha azalan savunma ve savaş gücünü canlandırmak için kabinede bir değişiklik yapmayı düşündüler. Sanki Sait Halim Paşa’nın sadrazamlıktan çekilmesi bir “bütün çare” olacaktı. Sait Halim Paşa’nın “sağlık durumu” birdenbire kötüleşti; dinlenme gereksinimi duydu ve görevinden ayrıldı. Talât kabineyi kurmakla görevlendirildi.

Kabinenin kuruluş biçimi Cemiyet’te görüşüldü. Bir ge-

ceydi. Şimdi Yunus Nadi'nin genel karargâhı olan "Kırmızı Konak"ta²¹⁰ kimlerin kabineye gireceği konuşuluyordu. Doktor Nâzım, "Artık son kozumuzu oynuyoruz; ülkenin savunmasını sağlama uğrunda en güçlü elemanlarımızı hükümete getirmeliyiz" diyordu. Benim de kabineye girmem için ısrarlarda bulunuyorlardı.

Meşrutiyet'in başlangıcından beri particilik hayatının bana uyar bir şey olmadığını anlamış, hükümete katılma konusunda hiçbir istek duymamıştım. Hem de Hakkı Paşa'nın önerdiği Maarif Bakanlığı'nı kabulde de özür dilemiştim. Şimdi kanılarıma aykırı olarak açılmış bir savaşın ortasında kabineye girerek savaşın sorumluluğuna katılmak bütün bütün anlamsız olurdu. Meclis Başkanlığını da az çok hükümetin politikasıyla dayanışmayı gerektirir düşüncesiyle savaş içinde kabul etmedim, başkan yardımcılığını yeğledim. Ama öte yandan, bütün particilik düşüncelerinin, kişisel kanıların, arzu ve heveslerin üstünde bir ülke çıkarı vardı. Eğer kabinede benim bulunmaklığım böyle zor ve tehlikeli bir dakikada yararlı olabilecekse sorumluluk yerinden uzakta durmaya ve beklenen görevi yerine getirmemeye hakkım var mıydı?

Zor bir ahlâk ve vicdan sorunu karşısında kalmıştım. Ne yapacağımı kestiremiyordum. Bununla birlikte kendimce yurduma ne noktalarda yararlı olabileceğimi zihnimde saptadıktan sonra ülkenin iyilik ve esenliği için yararlı gördüğüm bu amaçlara azim ve yüreklilikle yürümeye karar verdim: "Peki" dedim. "Yeni Bakanlar Kurulu'na ben girmeyi kabul ediyorum."²¹¹

Talât hangi bakanlığı istediğimi sordu. Dışişlerini istedim. Bundan da amacım Anlaşma Devletleriyle tek ve kendi başına bir barış yapmaya çalışmaktı. Çünkü Almanlardan bir iyilik beklenemeyeceği artık belli olmuştu. Zaman bizim zararımıza çalışıyordu. Ne yapıp yapıp işin içinden olabileceği kadar az zararla çıkmak gerekliydi.

Talât benim dileğime karşı koymadı. Ne amaçla Dışişleri Bakanlığı'nı istediğimi hemen anlamıştı. Belki kendisi de

ülkenin esenliğini böyle bir barışta görüyordu. Herhalde Almanlarla bağlaştırmakta direnme yanlısıyla da Dışişleri Bakanlığını bana vermekte duraksamayacak gibiydi. Ama Enver razı olmadı:

“Almanları” dedi, “bütün bütün kuşkulandırırız. Senin Fransız ve İngiliz siyasasından yana olduğunu bilirler. Dışişleri bakanlığına gelmen onların üzerinde kötü bir etki yapar.”

Başka arkadaşlar da, dışişleri bakanlığının, son Alman başarısına inancı zayıf bir kimseye verilmesini kabul etmeyeceklerdi ki, Enver’in düşüncesini çürütecek yolda bir şey söylemediler.

“O halde” dedim; “İçişleri Bakanlığını isterim. Lâtin harflerini kabul için Maarif Bakanlığı’na da gelebilirim. Ama buna siz de razı olmazsınız.”

Talât sordu: “İçişleri Bakanlığını’nda ne yapacaksın?”

İçişlerinde yapmak istediğimi açıkladım. Barış masasının başına görüşme için oturduğumuz vakit ortada bir Ermeni sorunu kalmamış olmasını sağlamak dileğindeydim. Ağızlarda büyük bir dedikodu halinde dolaşan Ermeni sorunu üzerine güvenilir, tarafsız bir araştırma yaptıracaktım. Bütün gerçeği açığa çıkartacaktım. Kabahatsiz kişiler gerçekten öldürülmüşlerse, ya da ellerinden malları ve paraları zorla alınmışsa, suçluları mahkemeye verecektim. Yerlerine geri gönderilmelerine askerlikçe sakınca kalmamış Ermenileri eski yerlerine gönderecektim. Böylece, Ermeni sorunu savaş içinde, savaş zorunluluklarından ve Ermeni aldatmalarından doğmuş, hükümetin denetiminden uzakta olduğu için kötü bir biçim almış, ama sonra gerçek açığa çıkınca sorumlular cezaya çarptırılmış ve acılar, olanaklar içinde onarılarak hesabı görülmüş, bir ara olay halini alacaktı.

Bu program da Talât’ın hoşuna gitmedi. Gene de karşı olmasını başka bir düşünceye dayandırdı:

“İçişleri’nde” dedi, “askerlerle çarpışacaksın. Savaş yüzünden sivil yönetime bile onlar egemen bulunuyorlar. Sö-

zünü geçiremeyeceksin, dediğini yaptıramayacaksın ve ezi-
leceksin. Seni ilk adımında böyle bir durum karşısında bu-
lundurmak yazık olur.”

Arkadaşlar Bayındırlık Bakanlığı'na gelmemi uygun gö-
rüyorlardı. Savaştan sonra ülkede bir gelişme ve inşa çalış-
ması başlayacaktı. Bu kadar önemli bir işin şimdiden te-
melleri hazırlanmalıydı. Buna göre Bayındırlık Bakanlı-
ğı'nda başarıyla çalışabilirsin diyorlardı.

Arkadaşların konuyu böyle düşünmeleri, hükümete ka-
tılmamak konusundaki ilk kararında beni güçlendirdi. Kuru bir Bakanlık unvanı kazanmak, Bakanlar arasına
yükselmek için hiçbir istek duymadığımı, istediğim hizmet-
leri yapamayacak olduktan sonra kabineden uzakta kal-
mayı yeğlediğimi kesinlikle söyledim.

Sonra, İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde o gece ge-
çen bu sahneyi hatırladıkça içimin titrediğini duydum. Ya
benim görüş açımı kabul ederek Ermeni sorununun çö-
zümlenmesini bana bırakmış olsalardı? Yeniden yerlerine
geri gönderilerek Doğu'da yerleştirilecek bu halk, Millî
Mücadele'de bizi arkadan vuracaktı.

Sèvres Antlaşmasının,²¹² artık hiç Ermeni var olmayan
dolaylarda koca bir Ermenistan yaratması, kâğıt üzerinde
kaldı. Çünkü bir kez Anadolu'da bağımsızlığını sağlamak
için Ulusal Kurtuluş Savaşı'na girişmiş bir Türk eylemi var-
dı. Sonra da bu Türk gücü, arkasından güvenli bir durum-
da Batı cephesinde bütün varlığıyla düşmana direnmek ola-
nağını buluyordu.

İnsanca bir düşünceyle, ülkeyi barış görüşmeleri sırasın-
da çıkabilecek bir tehlikeye karşı esirgeme kaygısıyla yapı-
lacak bu işin sonra ulusal varlığı tehlikeye düşürmesiyle
karşılaşmak ve buna sebep olmak, bir insanın ömrünü so-
nuna kadar zehirlemeye yeterli bir yanlışlık olurdu.

Cavit o sırada Almanya'daydı. Onu da Maliye Bakanı
sıfatıyla yeniden kabineye almak istiyorlardı. Ama Ca-
vid'in inadını bildikleri için onu kandırmak görevini bana
yükliyorlardı. Cavid'in direneceğini bildiğim bazı noktala-

rı anlattım, kabul ettiler. Bakanlık önerisi telgrafını ona benim ağzımdan yazdılar.

Talât Paşa kabinesinin mecliste okuyacağı programı yazmak görevi de bana düştü. Bunu ben kendi hesabıma bir kabine kuruyormuşum gibi yazdım. Yeni kabine Babı-âli'de yaptığı toplantıda bu söylevin ötesini berisini kesti, ayıkladı. Nasreddin Hoca'nın kuşuna benzetti. Ama sanırım içinde "yasayı egemen kılacağız" cümlesi kalmıştı.

Talât Paşa kabinesi²¹³ de olayların doğal ve zorunlu gidişi üzerinde etkili olamadı. Günden güne dehşetli bir uçurma yaklaşıyorduk. Sonucun ne olacağı 1917'de artık göze batacak kadar açık bir biçimde anlaşılmaya başlamıştı.

AVRUPA'DA

1917 yazının sonlarına doğru bakım için Karlsbad'a gidiyordum. Viyana'dan sonra geceyi Pilsen'de geçirmek istedim. Ertesi sabah sokaktan büyük bir gürültü ve coşku dalgası odaya çarptı; gösteri ve grev vardı: Açlık yüzünden bir gösteri. Çoğunluğu işçi ve aşağı sınıftan olan halk akın akın caddeden geçiyor, oteli taşılıyordu. Başıma kasketimi geçirdim ve kalabalığın arasına karışmak üzere odamdan indim. Birkaç ekmekçi dükkânını yağma ettik. Gelen polis gücü ve asker sanki şaka yapıyor gibiydi; kovalamacalar, kaçışmalar, bir operet sahnesinde gibi dostça, tatlı yüzle oluyordu.

Karlsbad'da açlık ve yoksulluk hüküm sürüyordu. Avusturya İmparatorluğu yabancı ziyaretçilerle dolu olan bu kentte bir bolluk mucizesi yaratmaya çok çabalamış gibi görünüyordu. Hastalık yüzünden gelmiş olan kimseler karne karşılığında her gün bir francala veya bir dilim beyaz ekmek bulabiliyorlardı. Ama halk bundan yoksundu. Dükkân kapılarında; benizleri uçuk satıcıların ellerine bir elma geçirerek kemirdikleri ve açlıklarını aldatmaya çalıştıkları görülüyordu.

Bir gün doktoru pek üzgün gördüm. Ben sormadan o anlattı. Bir veremli hastası vardı. Onu iyi beslemek gerekiyordu. Ama et bulamıyorlardı. Et adına bu hastaya verilen şey, kıyılmış beygir bağırsağından oluşuyordu.

Karlsbad yakınlarındaki bir kahvede ikinci üstü çay içiyorduk. Ekmeğimizi yanımızda götürmüştük. Az geldiği için garsondan bir dilim ekmek istedi. Acı gülüşüne elinden geldiğince ince bir anlatım vermeye çalışarak, gözleri bizim tereyağımızda: “Bize” dedi, “on dört günden beri ekmek dağıtılmıyor!” Lokmam boğazımda kaldı.

Rusya’da Çarlık devrilmiş,²¹⁴ Kerensky hükümeti iş başına gelmişti. Gazetelerde doğru ya da yalan olduğu birdenbire anlaşılamayan bir haber gözüme çarptı. Sözde Ruslar bir şişe içine bir mektup koymuşlar ve şişeyi denize salıvermişler de bu mektup ele geçmişti. Bunda Ruslar bize barış önerisinde bulunuyorlarmış. Pek uydurma bir şeye benzeyen bu haberi fırsat sayarak Viyana’dan Talât’a bir mektup yazdım. Yazgımızı Almanlara bağlamakta sonuna kadar direnmekten bir yarar çıkmayacağını, bütün düşmanlarla teke tek barış yapmasak bile yalnız Ruslarla anlaşmanın belki olanak içinde bulunduğunu söylüyor ve bu teke-tek barışın yararlarını anlatmak istiyordum. Karadeniz’de özgür kalacaktık. Buradan İstanbul’a belki kolayca yiyecek gelebilecekti. Rus sınırındaki kuvvetlerimizi çekerek büyük bir tehdit altında bulunan Suriye ve Filistin cephesine gönderebilecektik. Almanlara karşı da, şimdi İngilizlere dayanmaktan daha çok güç kazandığımızı söyleyerek kendimizi özürlü gösterebilirdik. Herhalde bizim Ruslarla kendi başımıza barış yapmamız Almanları güçlülere uğratmazdı.

Bu önerime, doğallıkla, önem verilmedi. Üstelik Genel Merkez’de bazı aşırı arkadaşlar: “Cahit böyle bir şeyi nasıl düşünebilmiş. Önermesi değil, aklından geçirmesi bile kabahat” diye söylenmişler.

Bununla birlikte Cahit’in “kabahatları”nın da içten olduğuna ve ülkenin iyiliğine bağlı dileklerden doğduğuna inandıkları için bir sorun saymamışlar.

Savaş, sonunda korkulan sonucu verdi. İlk bozgun Bulgar cephesinde yüz gösterdi. Çekilen bunca sıkıntı ve acı, büyük bir cömertlikle her cephede dökülen o kadar Türk kanı, katlanılan özveriler hiç de lâayık olmadıkları bir bozguna ulaşmışlardı. Sanıyorum ki genel savaşta ordu sayısı ve ülkenin nüfusu bakımından Türk ordusu kadar kayıp veren ordu yoktur. Genel savaşın sonu bir felâket oldu. Ama bu savaşta Türk ordusunun dayanma gücü, aslan gibi dövüşmesi, mert ve yüce gönüllü bir düşman niteliğiyle kendisini tanıtmaya bakımından genel savaş acısını her zaman büyük bir övünçle anabiliriz. Balkan Savaşı gibi bir yıkılıştan sonra, iki yıl geçmeden, kendisini toplamış büyük bir ordu çıkarabilmek ve savaşın yazgısı üzerinde bu kadar etkinlikle etken olmak, bir ulus için her zaman övünçle anılacak bir kahramanlık destanı olmuştur.

Türkiye yenilmişti. Ne var ki ulusal amacına erişmiş, yüzyıllarca sürmüş düşmanı Çarlığın yok olmasını sağlamıştı. Türkiye olmasaydı Avrupa ile ulaşımını koruyacak Çar orduları sonunda ayaklanma zorunluğuna düşecek kadar hırpalanmazdı. Bununla birlikte, Türkiye Çarlık'tan kurtulmayı pek pahalı sağlayabilmişti. Arkadan Milli Kurtuluş Savaşı gelmeseydi ve Türk ulusu Balkan acısının ertesinde yani genel savaşta gösterdiği özveriyi, sağlamlığı ve üstünlüğü daha zor, daha sıkıntılı bir durumda bağımsızlık çatışmasının mucizesiyle yeniden doğrulamasaydı, Çarlığın yıkıntıları altında kendisi de bağımsızlık ve şerefini yitirerek, tutsaklık altına girmiş olacaktı. Türkiye'nin gerçek kurtuluşu Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonunda gerçekleşmiştir. Genel savaşta Türk orduları Milli Mücadele zaferinin açığa çıkardığı kahramanlık anıtına kendi temiz kanlarından ve vücutlarından sonsuz bir dayanak yaratmışlardı. Herhalde genel savaşın dehşetli özverisi, sonuç olarak, boşuna gitmiş sayılmaz.

Ne var ki İttihat ve Terakki için her şey bütünüyle yitirilmişti. Ulusun kamuoyu karşısında savaşın sorumluluğunu yüklenen ve bu kadar ağır bir bozguna uğrayan bir hükümet ve parti için ülkede yaşama hakkı kalmış olamazdı.

İttihat ve Terakki'nin tarihe geçmiş olması gerekirdi. Doğmuş, yaşamış, elinden geldiği kadar hizmet etmiş ve savaş acısı içinde ortadan kalkmıştı. Bu birkaç kelime, onun bütün tarihini özetlemiş olmalıdır.

Osmanlı tahtında Osmanoğulları'nın en bayağı bir padişahı kesinlikle yönetimi ele almak için fırsat bekliyordu. İttihat ve Terakki'nin sarsıldığını, artık yaşayamayacağını o da görüyor; yargı ve etkiyi bütünüyle ele geçirmek için sabırsızlanıyordu. Savaş içinde, bir aralık Sultan Reşad'ın sağlık durumu kaygı vermeye başladığı zaman, Genel Meclis'te veliaht Vahdettin sorununu sözkonusu etmiş, bunu çözümlemenin zamanının geldiğini, vakit yitirdiğimizi söylemiştim. Sultan Reşad ölüp de Vahdettin tahta çıkarsa ülke için doğabilecek kötü durumu arkadaşlara uzun uzadıya açıklamaya gerek yoktu. Çünkü bunu onlar da değerlendirebiliyorlardı. Yalnız, savaşın zorlukları içinde bunalmış bir durumdayken bir de Vahdettin'i veliahtlıktan düşürmek ve sonuçta bir yere kapamak zorunluğunda kalmak gibi işler, iç işlerimiz bakımından bir başbelâsı olacağı düşüncesiyle Vahdettin tehlikesini görmezliğe gelmek istiyorlardı. Ben konuyu açınca, Enver hemen ağzımı kapadı:

"Aman, şu aralık başımıza böyle bir dert çıkarma" dedi. O aralık sorun çıkmadı ama ne olursa olsun bir gün çıkması zorunlu olan konu, en kötü bir zamanda, Mütareke'de ve Ulusal Kurtuluş Savaşı zamanında kendiliğinden çıktı.

İttihat ve Terakki'nin başında bulunanlar son bir toplantı yaptılar. Talât, hükümetin görevden çekildiği haberini padişaha sunmak üzere saraya gidecekti. Bununla birlikte İttihat ve Terakki gücü daha yıkılmamış olduğu için, kötü padişahı bütün bütün başıboş bırakmak istemiyorlardı. Talât padişaha sadrazamlık için İzzet Paşa'yı²¹ salık verecekti. Enver, Talât'ı sıkı sıkı uyarıyordu:

"Unutma" diyordu. "Harbiye Bakanlığını Mustafa Kemal'den başka kimse yönetemez. Harbiye'ye kesinlikle Mustafa Kemal getirilmelidir."

O zamanki deyişle Mustafa Kemal Paşa ile Enver'in se-

vişmedikleri bilinirdi. Böyle olduğu halde Enver'in, iş başından çekilirken salt ülkenin yararını gözeterek Mustafa Kemal Paşa'nın iktidara gelmesini düşünmesi, bana karakteri konusunda iyi bir yargı kazandırdı.

Talât, Enver, Cemal ve daha bazı arkadaşlar, İstanbul'da kalmayı tehlikeli görerek ülkeden uzaklaştılar. Bundan haberiin yoktu. Doğrusu, böyle bir zamanda yurttan çıkmaları bende iyi bir etki yaratmamıştı. Ama sonra, ülkede Nâzım Paşa ve Nemrut Mustafa Paşa Harp Divanları²¹⁶ eyleme geçince, Hürriyet ve İtilâf taraflıları duruma egemen olarak padişahla ve yabancılarla uyuşarak Meşrutiyet Devrimi hareketinden öç almaya başlayınca, onların iyi düşünmüş ve iyi yapmış olduklarını kabul ettim.

İttihat ve Terakki, görevinin artık kesinlikle son bulmuş olduğunu değerlendiremeyerek bir başkalaşım la işi atlatmak ve işler yatıştıktan sonra yeniden iş başına gelmek yolunu düşünmüştü. Teceddüt (Yenilik) Partisi²¹⁷ işte bu umut ve düşünürünüdür. Ben kendi hesabıma bundan sonra hiçbir siyasal partiye kendimi bağlamamaya kesin biçimde karar vermiştim. Malta'da, bazı arkadaşlarla yeniden İttihat ve Terakki'nin canlandırılması olasılıklarından söz açtığımız sırada, eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin artık siyasal rollerinin kalmamış olduğunu, onların iş başına gelemeyecekleri tezini savunmuştum. Aslında hepsinin o kadar çok sevdikleri ve uğrunda hayatlarını her zaman harcamaya hazır oldukları yurttan çok uzaklarda, birer yabancı ülkede türlü türlü acı sonlara uğramaları, bu sorunu eylem olarak çözümlemiş oldu ve İttihat ve Terakki'nin tarihe karışması olayı doğrulandı.

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN ARKASINDAN

İttihat ve Terakki'nin arkasından rahmet okuyabilir miyiz? Ben buna hiç duraksamadan "evet" derim. İttihat ve Terakki, bu ülkede bir ulusal onur, bir yurtseverlik, bir ül-

kü okulu oldu. Millî Kurtuluş Savaşı'nın şefi yanındakilerin en bağlı, en özverili olanlarını İttihatçılar arasında buldu. İttihat ve Terakki'nin kusurlarını, hiç örtmeye çalışmayarak, bu anılar arasında yeri düştükçe çözümledim ve açıkladım. Bütün bunları terazinin bir gözünde tutmakla birlikte, İttihat ve Terakki'nin temiz ve yüce ülküsü, kişisel çıkarları hor görerek her zaman fedakârlık içinde yurdun iyilik ve esenliğine kendini adaması ve ulusal devrime taban hazırlaması, saygıyla anılmaya yaraşır bir hizmet oluşturur.

Ülkedeki reform ve yenilik hareketi, Abdülhamid döneminden, birdenbire, doğrudan doğruya Cumhuriyet yaşamına atlayamazdı. Meşrutiyet, arada kısa bir geçiş dönemi oldu. Çatışmalar ve türlü türlü acı ve sıkıntılar içinde pişerek, çırpınarak ülkede ulusal egemenlik ülküsünün kökleşmesine, yayılmasına hizmet etti. Meşrutiyet, bir zincir halinde süren yenilik hareketinin halkalarından biridir. Cumhuriyet, bu halka ile geçmişe bağlıdır.

İttihat ve Terakki ve kılavuz olduğu Meşrutiyet hareketi, 1918'de son bulmuşsa da gerçekte Birinci Dünya Savaşı'na kadar altı yıl sürmüş demektir. Bu kadar kısa bir zamanda, dış savaşlar ve iç ayaklanmalara karşın, İttihat ve Terakki'nin yıkık Osmanlı İmparatorluğu döküntüsü arasında yapmayı başardığı yönetim yenilikleri, Türk dehasının doğurganlığına karşı saygı duygusu aşılayacak bir oluşturdur. İttihat ve Terakki mutlakiyet yönetiminden bu ülkeyi teslim aldığı zaman, her yanı kağşamıştı. Ne yönetim vardı, ne ordu, ne de maliye. Ülke bütünüyle Avrupa'nın söz geçerliğine tutsaktı. İttihat ve Terakki, Balkan bozgununa karşın, Dünya Savaşı'nın kahraman ve özveri sahibi ordusunu yaratmayı başardı. Yönetimde rüşveti büyük ölçüde kaldırdı ve bir düzen sağladı. Bir bütçe yapabilmek, düzenli aylık vermek, ödemeleri vaktinde yapmak, ilk kez İttihat ve Terakki'nin kurduğu bir gelenektir.

İttihat ve Terakki en çok Avrupa'nın söz geçirmesine karşı bir milliyet heykeli halinde gururluca dikildi. Avrupa'nın emperyalizm dileklerine karşı bir kendini savunma içgüdüsünden doğmuş olan İttihat ve Terakki, bu Avrupa

egemenliğiyle uğraşma ruhunu sonuna kadar korudu. Avrupa'ya boyun eğmemeyi, kapitülasyonları kaldırarak ülkenin siyasal, parasal ve adaletle ilgili bağımsızlığını sağlamayı amaç bildi. Borçlanmayla yaşamak zorunluğunda bulunduğu halde, borç almak için ulusal şerefe aykırı yolda ileri sürülen koşulları en yoksul ve en sıkı zamanında gururla geri çevirdi ve Avrupa'nın söz geçirmesini ülkede artıracak hiçbir harekete boyun eğmedi. Yurdun en büyük gücünü, kurtulma ve yükselme çaresini, milliyet duygusunu uyandırıp kuvvetlendirmekte gördü. Yapabileceği özverilerin birini esirgemedi. Görevini yerine getirmiş bir halde tarihe karıştı.

YALANLAMA

Yazdığım şu anılarla ilişkili olarak eski karşıtlarımızdan ve Hürriyet ve İtilâfçılardan birinin bana birçok sövüp saymış olduğunu gördüm. Bu çeşit adamların bugün de düşmanlığına ve saldırılarına uğramak, siyasal hayatımda ilk günlerden beri izlediğim yolumdan hiç şaşmamış olduğumun son kanıtını oluşturduğu için kalbimi gurur ve övünçle doldurdu. Bu gibi sataşmaları, yaraşığı olan küçümseme ve sessizlikle karşılamak yolundaki ilkemi bırakacak değilim. Ancak, bana karşı uydurulan yalanlar, kovucular arasında biri, birdenbire yalan olduğu anlaşılamayacak bir içyüz gösterdiği için, işin gerçeğini bilmeyecek okuyucuları aydınlatmak üzere onu yalanlamak gereğini duyuyorum.

Bu Hürriyet ve İtilâfçı bana "Arnavut" diyor; Arnavut yakınlarımdan söz ediyor. Herhangi bir ırka veya ulusa bağlı olmak hiçbir zaman kabahat oluşturmaz. Arnavut olseydim çoktan beri "Arnavudum" derdim. İstanbullu ana babadan doğmuş bir Türküm. Anam, bam, ben Arnavutluğun yüzünü bile görmedik. Ailemde bir tek Arnavutça kelime bilen kimse olmadığı gibi akrabalarımın içinde üstelik evlenme yakınlığı yüzünden olsun, bir Arnavut yoktur. Bu-

gün nasıl bir zenci ya da kırmızı derili bir Amerika yerlisi değilsem, Arnavut da değilim. Şimdiye kadar siyasal düşmanlarımın bin türlü iftira ve yalanları arasında böyle bir yakıştırmaya da uğramamışımdır. Yirmi yaşında yazı yazmaya başladığım günden bu ana kadar bütün kalbimi, ruhumu, kalemimi, Türklüğe, kendi ulusuma verdim ve Meşrutiyet'in ilk zamanlarında ülkede ilk Türkçülük hareketine ben ön ayak oldum. Türk Ocakları'nı kuran tıbbiyeli gençler, Ocağa benim başkanlık etmemi istediler.

Fazla bir şey eklemeyi gerekli görmüyorum.

(Bugünkü dile aktarılışı burada sona eren metin, İş Bankası'nın elinde bulunan, dört ciltlik, 759 daktilo sayfasından oluşan "Meşrutiyet Hâtıraları, 1908-1918" adını taşıyan eserdir. İlk sayfasında, "Fikir Hareketleri"nin 71. sayısında başlayıp IV. cildin 104. sayısında (*Tefrika* 34) bırakıldığını, Yedigün'ün V. cildinin 121. sayısında sürdüğünü belirten el yazısıyla bir not vardır.

Bilindiği gibi Hüseyin Cahit Yalçın, anılarının yalnız bir kısmını (Edebî Hâtıralar, 1935. Bkz. Edebiyat Anıları, T. İş Bankası Kültür Yayınları) sağlığında kitaplaştırmış; özellikle politikadan uzak kaldığı yıllarını, anılarını birkaç kez gazete ve dergilerde yayınlatarak değerlendirmiştir. Bu arada "Malta Adası'nda" (Esaret Hâtıraları) *Yedigün*'de (IV-V, sayı 87-121, 1934-1935, 35 *Tefrika*) ilk yazılan bölüm olmuştur.

Hüseyin Cahit Yalçın konusunda bir el kitabı hazırlamış olan Suat Hızarcı (Cevdet Kudret; Varlık Türk Klâsikleri 49, Aralık 1957), yazarın (hâtıra) türündeki ürünlerinin şu dergi ve gazetelerde yayımlandıklarını belirtmektedir;

On yılın Hikâyesi (1908-1918), *Yedigün*, V-X, sayı 120-250, 1935-1937, 128 *Tefrika*.

Meşrutiyet Hâtıraları (1908-1918), *Fikir Hareketleri* III-IX, sayı 71-224, 1935-1938, 152 *Tefrika*.

Meşrutiyet Devri ve Sonrası, *Halkçı (Yeni Ulus)*, 170-375, 13 Haziran 1954 - 31 Aralık 1954, 192 *Tefrika*.

Bu bilginin altında Cevdet Kudret'in şu notu vardır: "Gazetede ilâna göre bu eserde, Meşrutiyet devrinden 1938 yılına kadarki siyâsî hâtıralar anlatılacaktı. Basılan bölümde, Abdülhamid devrinin kısa

bir tablosundan sonra sadece Meşrutiyet devri anlatılmıştır. Gazete kapandığı için daha sonraki devre ait bölümler yayımlanamamıştır.”

Burada belli başlı iki yanlış vardır. Biri ilk bölümün 192 değil 198 tefrika oluşudur. Çünkü gazete basımında 146. tefrikadan sonra 147'nin gelmesi gerekirken yeniden 141 diye numaralanmıştır. Bu hata Prof. Enver Ziya Karal'ca görülmüş ve bana verilen gazete tefrika cildinde kurşun kalemle düzeltilmiştir.

İkinci yanlışlık tefrikaların yayınlanamamış olduğu konusundaki bilgidedir. Şimdi bende bulunan tefrika kupürleri cildinde “Meşrutiyet Devri ve Sonrası” ana başlığının sağında yer alan “Mütareke ve Malta” yanbaşlığıyla anılar, bir numaralı tefrikadan başlayarak 48 tefrika sürmektedir. “Meşrutiyet Devri ve Sonrası”nın üçüncü bölümü “Atatürk Devri” adındaki yanbaşlıkla yeniden 1 numaradan başlamakta, 3. tefrikada başlık klişesi değişmekte, yalnızca “Atatürk Devri” adı altında 64 tefrikaya gelmekte, başlık klişesinin yeniden değiştiği nüshada (27.V.1955) –gazete basımında 64 yerine yanlışlıkla 74 konmuş ve bu hata sonuna kadar sürdürülmüştür; benim verdiğim sayılar düzeltilmiş olanlardır– tarih bulunmaktadır. Düzeltilmiş sayıyla 128. tefrika, gazetenin 30.7.1955 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Değişik bir başlık klişesi altındaki anılar, 10 Ağustos 1955 tarihli nüshadan başlayarak 14 tefrika sürmüş, altındaki “son” eklemesiyle bitmiştir.

“Siyasal Anılar için, dergilerdeki ilk yayından kopya edilmiş daktilo nüshası temel sayılmış, gazete tefrikalarıyla karşılaştırılarak sadeleştirilmiştir. Genellikle birbirinin tıpkısı olan bu iki metin, 189. tefrikadan sonra farklılık göstermekte; bölümler yer değiştirmekte, ikinci yayında ayrıntılar bolluğu dikkat çekmektedir. Bir hesaplamanın inceliklerini taşıdığı için bu son bölüm, bir de gazete-deki biçiminden aktarılacaktır. R.M.)

VURGUNCULUĞA KARŞI (TEFRİKA 189)

Savaşın ülke yaşamında yarattığı etki, pahalılık ve darlık biçiminde kendisini duyurmaya başladı. Bütün Osmanlı İm-

paratorluğu içinde yerli fabrika adına hiçbir sanayi çalışması yoktu. Bütün gereksinimlerimiz dışarıdan gelen şeylerle sağlanırdı. Üstelik şekerden başka İstanbul'da yediğimiz francalanın unu bile, Odesa'dan alınırdı. Türkiye içinde bir arşın patiska, kentlerde ayakkabı için bir parça deri, giysi için bir parça kumaş yapılmazdı. Oysa Osmanlı İmparatorluğu Dünya Savaşı'nda her yerle ilişkisi kesilmiş bir durumdaydı. Yalnız Almanya'nın ve Avusturya'nın gönderebileceği şeylerle yetinmek zorunda bulunuyorduk. Ama bu bile gerçekleştirilemiyordu. Eğer bağlaşıklarımızın ülkelerinden bazı maddeler getirilebilmeye olanak bulunursa, kesinlikle bunların silâh ve cephane olması gerekirdi. Çünkü Çanak-kale cephesinde savaş gereçlerinden bunalmış bir duruma gelmiştik.

Çok şükür ki istanbul'da büyük çapta ticaret eşyası, manifatura ve başka şeylerin stokları vardı. İlk zamanlarda dışalımın kesilmesi, kendisini pek duyurmadı. Ama gün geçtikçe stoklar azalıyor ve tüccarlarda vurgun eğilimi artırıyordu. Avusturya ve Almanya'da tüccarlar, eskiden ellerindeki malları eski fiyatlarla bize gönderdikleri ve yalnız yeni üretilenleri yeni ederlerine göre biraz yükselttikleri halde; bizim tüccar ve esnaf, isteklerin çokluğundan hemen insafsızca yararlanmaya kalkışmış, eski mallarının da, yeni getirdiklerinin de fiyatlarını üç dört kat artırmışlardı. Bu, fırsattan yararlanarak halkın zararına, birdenbire zengin olmanın insafsız ve ahlâksız bir yolu idi.

Fiyatların birdenbire ve haklı bir neden olmadan yalnızca vurguncu satıcıları zengin etmek için yükselmesi, halkın pek haklı yakınmalarına yol açıyordu. Ülkemizde uygulanan buğday alışverişi; vicdanlarda çok haklı bir baş kaldırma duygusu doğuruyordu.

BİR KOMİSYON

Bu sorunu Genel Meclis'te yakınma konusu yaptım ve halkın haklı ve şiddetli hoşnutsuzluğuna dikkati çektim. Çaresini düşündük. Avrupa'dan alınmış ve alınacak malların doğal bir kazançla, eskisi gibi halka sunulmasını sağlamak için bir yasa yapılması kararlaştırıldı. Amaca ulaşmak için bir Vurgunculuğu Önleme (Men-i İhtikâr) komisyonunun kuruluşu sebebi budur.

Komisyonun başkanlığı İçişleri Bakanı'nda olacaktı. Ama İçişleri Bakanı bu işle ciddi ve sürekli bir eylemle uğraşamayacağı için bir başkan yardımcılığı da konuldu. Ve bu görev, "Sen sebep oldun; uğraş bakalım" diye bana verildi.

Komisyonunda iki üye daha bulunacaktı. Bunlar da kararlaştı: Doktor Nâzım ile Doktor Rusuhi.

İşi gürültü patırtıya ve masrafa boğmaktan çekindik. Bir örgüt kurmaya kalkmak ve bürokrasiye dökülmek, yalnızca bir gösteriş olmaktan ileriye gidemeyecekti. Aslında komisyon, yalnız İstanbul'da çalışacaktı.

Bundan başka Vurgunculuğu Önleme Komisyonu adını taşıyan kurulumuz, yalnızca İstanbul'un manifatura eşyası üzerinde denetim hakkını kullanabilirdi. Yiyecek ve içeceklerle uğraşmak başka bir örgütün göreviydi. Böyle olduğu halde, komisyonun yetki sınırlarını bilmeyenler ve her türlü pahalılıkla savaş zorunluluklarından sıkıntı çekenler, kabahati hep Vurgunculuğu Önleme Komisyonu'na yüklüyorlardı.

Önce bir bildiri yayınlayarak tüccarlarımızın ellerinde doğrudan doğruya dışarıdan getirilmiş olmayıp da, zincirleme alışveriş yoluyla bulunan malları, hep aldıkları fiyatla birbirlerine geri vermelerini ve var olan malların ilk dışalımçıya kadar geri dönmesini buyurduk.

Bundan başka her tüccardan eldeki mallarının miktar ve cinsini gösterir birer bildiri isteyerek komisyonun belgesi olmadıkça bu manifatura eşyasını satmamalarını istedik. Eşyaya fiyat da koyduk. Savaştan önceki fiyatın iki katına çıkarılmasını kabul ettik.

Yaptırım gücümüz elimizdeki yetkimizdi. Polis müdürlüğü bize bir polis âmiri vermişti. Bu memur, yanımızdaki odada çalışıyordu; bir de sekreter bulmuşlardı.

Bize başvurular ve yakınmalar sözlü olarak yapıldı. Bürokrasiye kesinlikle alan bırakmamıştık. Bir yerden, örneğin bir çift ayakkabı satın alıp da aldatıldığını gören bir kimse, elinde ayakkabı ile komisyona gelir, hemen odamıza girer ve yakındığı satıcının adresini verirdi.

Komisyona yanına verilmiş polis görevlisi vakit geçirmeden bu adamı bulup getirirdi. Fazla para almışsa hemen geri alınarak davacıya verirdik. Yapılan vurgunun önemine göre de bir gözdağı verirdik. Suçları tekrarlananlar soluğu tutukevinde alırlardı.

En büyük tüccarları bile getirterek hemen tutukevine tıkmakta duraksama göstermediğimiz, hatır gönül tanımadığımız ve işleri günü gününe yaptığımız piyasada anlaşılınca, genel bir boyun eğme sağlanmış oldu. En yakın dostlarımızdan ve Cemiyet'in daha Abdülhamid zamanındaki üyelerinden Selânik mebusu Karasu'nun bile en yakınlarından bir tüccar, bir gece tutukevinde kaldıktan ve işlemini düzelttikten sonra elimizden kurtulabildi. Karasu'nun komisyona kadar gelerek yasadışı işlemlerimizden ötürü bizleri pek haklı bir biçimde kınaması, yüzümüze bağırması bile para etmedi. Ama bizim doğru, tarafsız ve hızlı davranışlarımız etki yarattı. İstedığımızı yaptırabildik.

Ama teselli olarak ne başarabilirdik ki... Elimizde eskiden ne varsa hep onunla yetinmek zorundaydık. Arkası gelmeyen bir mal tükenecek demektir. Nasıl ki tükendi ama fiyat artmadı.

ÖLÜLERE KEFEN

Dünya Savaşı'nda ölümler için kefen bulunamadığı yakınması ünlüdür. Bu, doğru ve haklı bir yakınmadır. Ko-

misyonumuz vurgunculuğa engel olabilirdi ve olmuştur. Ama patiska fabrikası kurup ülkenin patiska gereksinimini sağlayamazdı. Yalnızca eldeki patiskaları dörder arşın paylarla dağıttık ve bunu yaparken zerre kadar hatır gönül, arka çıkma olmadı.

Bir gün Talât, eski elçilerden yoksulluk içinde kalmış zavallı bir paşanın kendisine iki sandık kibrit verilmesi için çok ricada bulunduğunu ve artık yüzü tutmadığı için kendisine iki sandık kibrit vermemizi sıkıla sıkıla istedi. Talât gibi salık verme ve arka çıkmayı sevmeyen bir adamın böyle bir şey buyurabilmesi; ne kadar utandığını ve zor durumda kaldığını gösterirdi. Kibrit stoklarına da komisyonumuz el koymuştu.

“Talâtçıyım” dedim, “satıcı olmayan hiçbir kimseye hatır için mal vermiş değiliz. Bunu yapamayız.”

Talât’ın gözleri sevinçten parladı ve sordu:

“Gerçekten hiç kimseye farklı bir işlem uygulamadınız mı?”

“Hayır.”

“Aman hep böyle devam ediniz.”

İşte örgütsüz, ödeneksiz, üç kişilik bir komisyonun başarısı bundan ileri gelmiştir.

1916 yılı ortalarına kadar komisyonda kaldım. O tarihte hastalığımı iyileştirmek için Karlsbad’a gitmek zorunluluğuyla İstanbul’dan ayrılıyordum. Komisyonun işleri de artık tavsamıştı. Aslında dağıtılacak bir şey kalmamış gibiydi. Komisyondaki görevimi, *Tanin*’de benim zamanımda sekreterlik yapan Muhittin’e (Birgen) bıraktım...

TEK SIZLANAN

Savaş bitip de İttihat ve Terakki düştükten ve Vahdetin’in saltanatı geçerliğini duyurmaya başladıktan sonra bizleri hep toplayarak Bekirağa Bölüğü’ne kapamışlardı. O zamanlar hepimiz için bir suç aranırken, dedikodusu ağız-

larda gezen Vurgunculuğu Önleme Komisyonu konusunda da soruşturmaya girişmek istemişler ve bana bazı sorular yöneltmişlerdi. Üstelik gazetelere ilânlar verilerek kimin bir şikâyeti varsa hükümete başvurması salık verilmişti.

Benim sorularım arasında bir dükkâncının tutuklama yazısı olmadan yirmi dört saatten fazla tutuklu kaldığı da vardı. Oysa bizler aylardan beri hiçbir tutuklama kararı olmadan hapishanede bulunuyorduk. Bunu yazarak, sorudan duyduğum hoşnutsuzluğu belirttim ve artık bizleri böyle yasadışı bir biçimde tutuklu bırakanlara da sorumluluk yüklemek gerektiğini ekledim.

Tekrarlanan ilânlara karşın yalnız bir şikâyetçi ortaya çıktı. O da sözünü ettiğim dükkâncıydı. Bunun duruşması milli hükümet kurulduktan sonra mahkemece yapıldı. Aklanmamla sonuçlandı.

Savaş içinde ölülerin kefensiz kaldığı şikâyeti dillere destan olarak kalmıştır. Üstelik Halk Partisi'ne karşı uydu-rulan yakınmalar ve iftiralar arasında da bu sözlere rastlanabilir. Bir kez Halk Partisi'nin bu geçmiş günlerle hiçbir ilişkisi yoktur. İttihat ve Terakki'yi de bununla suçlamak ya kötü niyet eseridir, ya aptallık ve bilgisizlik. Bir arşın patiska yapamayan bir ülke, uzun bir savaş çıkarsa şüphesiz patiskasız kalır...

MECİDÎ NİŞAN

Savaşın hep zararımıza gelişen askerlik olayları arasında Çanakkale savunmasından başka bir de Kütülâmâre zaferi vardır. İngiliz komutanı Towsend'in tutsaklığıyla sonuçlanan bir zafer, savaşın yazgısını değiştirecek bir değer taşımamakla birlikte, bağlaşıklarımız katında saygınlık ve değerimizi yücelten bir neden olmuştur.

O sıralarda Almanya'dan gelmiş mebuslar kurulunun ziyaretine karşılık olmak üzere bizden de mebuslardan olu-

şan bir kurul Almanya'ya gidiyordu. Kurulun başkanlığına Talât beni seçmişti. Alman politikası taraflısı olmadığını bildiği halde, beni Almanya'ya göndermesi, olasılık içinde ki, beni yumuşatmak düşüncesinden ileri geliyordu. Bir sabah bu komisyonun üyelerinden Salâh Cimcoz bana uğradı. Kurula bağlı işlemlerin tamam olduğunu ve gidiş gününün kararlaştırıldığını bildirirken bir gün önce Talât'ı Babîâlî'de ziyaret ettiğini ve bu haberi ondan aldığını ekledikten sonra "Sana da birinci mecidî nişanı veriliyor; tezkeresi yazılıyordu" dedi. Şaşkınlık içinde kaldım. Birinci rütbeden bir nişan değil ya, aşağısını bile neden hak ettiğimi anlayamıyordum. Salâh'a sordum:

"Ne münasebet?"

"Bilmem" dedi, "Almanya için gerekiymiş."

Hemen Talât'a koştum. İşi sordum. Gülerek:

"Evet" dedi. Ona da "Ne münasebet?" soruşunu yönelttim:

"Bilmezsin" dedi. "Almanlar rütbe ve nişana ne kadar düşkündürler. Hepsinin göğsünde türlü süsler var. Şimdi bir mebuslar kurulu olarak oraya gideceksiniz. Ziyafetler, resmî kabuller olacak. Bomboş göğüsle görünmeniz parlak olmayacak."

"İyi ama" dedim, "bizi maskara edeceğinizi düşünüyor musunuz? 'Cahit birinci rütbeden Mecidî nişanı almış.' Bunu duyanlar, 'niçin, acaba ülkeye ne hizmet etmiş' diye düşünecekler. Verilecek cevap, 'Almanya'ya geziye gitmiş...' Vazgeçin bu işten, rica ederim."

Nişana da, rütbeye de değer vermeyen, gösterişten ve büyüklükten nefret eden Talât, benim bu sözlerimden gerçekten hoşnut oldu ve girişimi hemen geri aldı.

(PARLAK SEYAHAT başlığı altında –yukarda anlatılmış olan– Almanya gezisi. Eklenen gözlemler: Önceden uyarıldığı halde imparatora tanıştırıldığı an "hayır ekselans" diye söze başlayıp hemen "haşmetpenah"a geçmesi... kurul başkanı olarak ve kendilerini onurlandırmak için Hüseyin Cahit markasıyla bir yaprak sigarası-

nın piyasaya sürülmüş olduğu... İzmir mebusu Seyyit Beyin nişan takma merakıyla şarap iştahı... Nauman fabrikalarını gezmelerinde kılavuzluk yapan soylu bir Alman kıızıyla ev görüşmesi, yemeğe ve operaya çağırısı... Onun bir marklık bir taksi masrafını fazla görüp "bir markınızı cebinizde saklar, Almanya'dan bir mark eksik borç alırsınız" biçimindeki uyarı cümlesi ve Yalçın'ın kurye ile gönderdiği tereyağı ve pirinç gibi hediyeleri bir daha göndermemesini isteyen Alman kızının, bunun tekrarlanmamasını rica ettiğini: "Bu kadar yoksunluk içinde bu karakter kibarlığı, gerçek bir ruh yüksekliği idi. Almanya, işte böyle yurttaşlara sahip olmakla büyük oluyor" -192-. Araya sıkıştırılmış kısa bir bölümde imparator Wilhelm'in İstanbul'a gelişinde Beşiktaş sarayındaki ziyafete katıldığı, imparatorun kendisini tanıyıp *Tanin*'e yazıp yazmadığını sorması üzerine Yalçın'ın cevabı: "Şimdi toplar konuşuyor haşmetpenah". Bu kez diline ekselans sözcüğü takılmamıştır. "NÜMAYİŞ ALAYI" başlığı altında üç Avusturya gezisinin anı kırıntıları: 1916 izlenimleri normaldir; 1917'deki Karlsbad izlenimleri arasına -yukarda anlatılan- ekmek dükkânının yağmalanması gösterisi katılmıştır. Kıtlığın Viyana'dan başladığı 1918'de Hüseyin Hilmi Paşa, elçilikten Yalçınlara un ve bal vermiştir. Otel hizmetkârı küçük kız bile hizmet karşılığı olmayan bir acımayla sandviçini geri verecek kadar ruh kibarlığı gösterir, Yalçın bunu anar ve değerlendirir. Ve ekler: "Bizde bu kadar yoksunluk yoktu. İstanbul'da ekmeklere süpürge tohumu, mısır unu karıştırılıyor diye yakınıyorduk. Pirinç bulamıyor, bulgur pilâvından tiksinemeye başlıyorduk. Ama bağlaşıklarımızın ülkelerindeki yoksunluğun yarısıyla bile karşılaşmamıştık -193-. Ermeni sorunu konusu iki metinde de farksızdır. Bu arada ilk ulusal bankanın kurulabilmesi için Viyana'dan bir kurul çağrıldığını anlatır Yalçın. İtibar-ı Millî Bankası'nın yönetim kurulu başkanlığı Cavit'in önerisi ve Talât'ın onayıyla Hüseyin Cahit'e verilecektir -196-. Türkler bu konuda yetersiz göründükleri halde Talât Paşa bankaya hep Türk memur alınmasını buyurmuştur. Banka müdürü Weil bundan yakınınca Yalçın, uzlaştırmacı yolu bulur. Ehil banka memurları alınacak ama her birinin yanına yetiştirilmek üzere birer Türk memur yerleştirilecektir. "MAĞLUBİYET" ara başlığıyla yayınlanan bölümde de ilk yayınla ayrılıklara rastlanmaz.

198. tefrikanın altında çerçevenlenmiş bir not vardır:

“Meşrutiyet Devri ve Sonrası” tefrikamızın ilk kısmı burada sona eriyor. Üstad Hüseyin Cahit Yalçın, anılarının geri kalan kısmını da yazmaya başlamıştır. Mütareke ve Cumhuriyet dönemlerini içine alacak olan bu yeni kısmı, yakında gene bu sütunlarda yayınlamaya başlayacağız.”

MALTA ANILARI

ÖZETLER

(Hiç şüphe yok ki Hüseyin Cahit, her şeyden önce bir “Kalem Gücü”dür. Baht açıklığı da buradan gelir, düşüş ve yenilgi dönemleri de. Cumhuriyet sonrasında gururlu bir İttihatçı olarak Yalçın, hem “muhalefette” hem “siyasal yaşam dışında”dır. Alıştığı yaşam ortamının düzeyine gene yalnızca kalem gücüyle erişebilecektir. Bu yüzden anılarını birkaç kez değerlendirmeye gider. Söz gelimi Mütareke sürgününü önce 1925’lerde *Tanin*’de anlatır (Malta Hâtıraları); sonra “Malta Adası’nda” (Esaret Hâtıraları) adıyla *Yedigün* dergisinde tefrika ettirir (Cilt IV-V, Sayılar 87-121, yıl 1934-1935, hepsi 35 tefrika); daha sonra da *Halkçı* gazetesindeki “Yalçın’ın 50 Yıllık Hâtıraları” dizisinde yeniden ele alır. Özel bir ayrıcalıkla yaşadığı Malta sürgünlüğü ise, Osmanlı Alacaklıları Vekili sıfatıyla, herkesinden değişiktir. Bu konuda şu üç esere bakılabilir: Samet Ağaoğlu: Babamın Arkadaşları; Ziya Gökalp: Malta Mektupları; Bilâl N. Şimşir: Malta Sürgünleri, 1976 (*Milliyet Yayınları*).

Profesör Enver Ziya Karal’ın değerlendirme raporuna göre Hüseyin Cahit Yalçın’ın anılarını kitaplaştırma kararına varan İş Bankası Kültür Yayınları, Malta Anılarını ve Atatürk Devrini bu işlemin dışında bırakmıştır. Ne var ki “Edebiyat Anıları”yla başlayan istibdat dönemi izlenimleri, 1908-1918 Meşrutiyet yaşantısının siyasal değerlendirmeleriyle sürerken ardından gelen Mütareke ve Cumhuriyet dönemi de büsbütün suskunlukla geçirilmemeliydi. Aşağıdaki bölümde, Yalçın’ın *Halkçı* gazetesinde tefrika edilmiş “Mütareke ve Malta” anıları, ayrıntılardan kurtarılmış bir özet yapısında, en

önemli durumları belirten yargı cümleleriyle verilecek; yazarın kendi anlatımı korunacaktır, bugünkü dille. Her bölüm özeti, gazetede ki tefrika numarasıyla gösterilmiştir:)

1. Bütün bir dünya yıkılıyordu... Ama bu sıradan bir yenilgi değil, bu kadar sevilen, üzerine bu kadar titrenen, kurtulması için koca bir 24 Temmuz 1908 devrimi yapılan bir yurdun belki de tam yıkılışını gösteren kesin bir bozgundu. Almanlara inanmıştık. Onların yengisi, bizi Batı Avrupa ülkeleriyle Rusya'nın tehdidinden kurtaracak diye umut beslemiştik... Gerçi bu sonuçta biz birkaç arkadaş, kişisel olarak hiçbir vicdan sorumluluğu altında değildik; ama partiyi yitiren, ülkeyi dünyanın en iyi niyetlerine ve sonsuz çabalarına karşın bir sonuca götüren hükümet partisine bağlı bulunuyorduk. Böyle bir günde, "vaktiyle biz savaş karşısındaydık" deyip kenara çekilmek küçüklük ve alçaklık olurdu. Susulacak, dayanışmaya katılınacak ve çıkacak sonuçlara boyun eğilecekti...

1. Mütarekenin imzası, Talât, Enver ve Cemal Paşaların ve daha başka ileri gelen bazı İttihatçıların ülkeden kaçmaları sonucunu yarattı... 4 Ekim tarihli bu haber, içimde bir burgu etkisi yaptı. Hiç hoşlanmadım. Üstelik düşüncemi soran gazetecilerden de düşüncemi saklamaya gerek görmemiştim... Niye böyle yaptıklarını anlayamıyordum ve ağzımda acı bir lezzet buluyordum...

2. İttihat ve Terakki adının atılması ve birkaç kişinin dışarda bırakılmasıyla "Teceddüt" (Yenilik) adı altında sanki yenisiymiş gibi bir parti kurulması ne kimseyi aldatır, ne düşmanları sustururdu... Ne var ki -İzzet Paşa hükümetinin düşüşünden sonra bile- Padişah Vahidettin asıl kabinesini kurmayı başaracak gücü henüz kendisinde bulamıyordu. Bir geçiş hükümetine daha gereksinim duyuyordu. Yeni kabineyi bu kez Tefvik Paşa kurdu. Mebuslar Meclisi'nin 1 Aralık 1918 tarihli toplantısında yeni kabine güven oyu aldı. Bu toplantının, benim başkanlığında yapılmış olması hüzünlü bir talihti...

3. Bir gün Mithat Şükrü beni görmeye geldi. Önemli bir haber getirmek için bu zorluğu göze almıştı. Beni inandırmaya çalıştığı gibi Hürriyet ve İtilâfçılar Sadrazam Tevfik Paşa'yı sıkıştıra sıkıştıra sonunda isteklerine ulaşmışlardı. Tevfik Paşa, İttihatçıların tutuklanmalarını isteyen baskıya sonunda boyun eğiyordu. İş kararlaştırmıştı. Çarşamba günü uygulanacaktı... Bu haber bize yeni bir şey öğretmiyordu... Çünkü dostlardan Selânikli Sarım Kibar bir gün bana, böyle bir şey olursa, ya da herhangi bir nedenle gizlenmek istersem, bu gereği sokakta duyduğum zaman bile herhangi bir Selâniklinin adını biliyorsam kapıyı çalıp ve adımı verip içeri girebileceğimi ve orada saklanabileceğimi güvenle söylemişti...

4. Mithat Şükrü'nün, ne yapacağımı öğrenmek isteyen sorusuna karşılık vermek için uzun uzun düşünmeye gerek görmedim: "Kendimizden hiç korkumuz yoktur" dedim. "Edepsiz gazeteler, İttihatçılardan hesap sorulması yolunda, biliyorsun, bir kampanya açmışlardı. Hesap vermekten, sorumlulukla karşılaşmaktan korkup kaçmak benim düşünceme göre iftiraları kabul edip onaylamak anlamını verir. Ben ne yabancı bir ülkeye kaçmak girişiminde bulunacağım, ne İstanbul içinde saklanacağım. Tutuklasınlar, yargılasınlar; hazırım ve hoşnudum."

Mithat Şükrü de hiç duraksama göstermedi; o da aynı düşüncedeydi... Sonra Cavit'i buldum; o da bizimle aynı düşüncedeydi...

5. Tutuklanan yirmi beş kişiyi Sirkeci'de Sansaryan Hanındaki Polis Müdürlüğü'nün dam katında yeni yapılmış olan hücrelere kapamışlardı... Ailemizin ziyaretine engel olunmuyordu. Birbirimizle de görüşebiliyoduk. Tutuklamalar yontemsiz ve yasadızdı. Ama gördüğümüz ilişkilerde sertlik ve kabalık yoktu. Hep İttihatçılardan oluşan bir küme içinde manevi dayanışma ve neşe de eksik olamazdı. Gecelerimiz söyleşiler ve şakalar içinde pek tatsız geçmiyordu...

6. İçişleri bakan yardımcısının gazetecilere söylediği "suçlamaya yarar durum" ortaya çıktı mı, çıkmadı mı bili-

nemez; Polis Müdürlüğü'ndeki konukluğumuz uzun sürmedi. 1 Mart (1919) akşam üzeri Bekirağa Bölüğü'nün geniş ve büyük bir koğuşuna geçirildik. Kalabalıkta yatmayı hiç sevmem; benim için hapisanelerde en büyük zorluk budur. Ertesi sabah Rahmi ve Mithat açıkgoz çıktılar. Kışlayı dolaşmışlar, müdürle görüşmüşler, bizim için dört beş kişilik bir oda bulmuşlar; Hacı Âdil Bey'le İsmail Canbolat'ı da alarak hemen oraya taşındık...

4. Bizler Bekirağa Bölüğü'ne taşındıktan iki hafta sonra, 17 mart salı günü akşamı Tefik Paşa sessiz sedasız görevinden ayrıldı. Yerine Ferit Paşa gelmişti. Artık Saray da, Padişah da, Hürriyet ve İtilâfçılar da rahat bir nefes alabilirlerdi. İsteklerine ulaşmışlardı. Bu ülkeyi, kendi çiftlikleri gibi sömürebilirler, oçlerini alabilirlerdi...

5. Bizler Bekirağa Bölüğü'nde kaldığımız üç dört ay içinde, sonradan Malta'ya götürüldükten sonra bile, Cavit bir dost evinde gizli kaldı. Polis her yanda kendisini arayabilirdi; ama gizli olduğu evi aramak aklından bile geçmedi. Çünkü Hürriyet ve İtilâf Partisi Reisi Nuri Paşa'nın kaldığı evin yanındaki konağın selâmlık tarafındaki bir dost evindeydi. Hürriyet ve İtilâf Başkanı ile Cavit, aynı çatı altında yaşamışlardı...

6. Bir yandan İttihatçıların başına çorap örmek ve kesin bir vuruşla İttihat ve Terakki'nin kökünü kazımak için hazırlıklar yapılırken, öte yandan da Ermenilerin göçe zorlanması sorunundan ötürü sorumlu sayılan memur ve subayların duruşmaları sürüyordu. Bu arada bir subayın on beş yıl küreğe hüküm giydiği duyuldu. Bütün tutuklular olayı şenlik yaparcasına bir hoşnutluk ve coşkuyla kutluyorlardı. Çünkü bu gibi durumlarda kelleyi kurtarmanın en büyük başarı olduğunu eski deneyler kanıtlamış bulunuyordu. Siyasal hükümlülüklerin ömrü sürekli olamıyordu. Onun için ceza ne kadar ağır ve uzun olursa olsun, hayatta kalmış olmak en büyük kurtuluş umuduydu...

6. Gerçekten böyle oldu. Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in savunmasını İsmail Müştak "gerçekten güzel

bir eser" haline getirdiği halde 1919 Nisanının 23. Perşembe günü öğleden sonra Kemal Bey Bekirağa Bölüğü'nden alınarak Beyazıt alanında asıldı. Bu acı olay, Bekirağa Bölüğü'nün pencerelerinden izlenebiliyordu. Bu olay, bütün Bekirağa Bölüğü tutuklularını acı ve kaygı içinde bıraktı...

7. Ne var ki gazetelerdeki duyurulara ve yüreklendirmelere karşın hiçbir şikâyetçi çıkmıyordu. Belirsiz sözlerden başka kimsenin zararına bir suç konusu ve belge yoktu... İttihatçıları İngilizlere verip işin içinden çıkmak yolunu bulduktan sonra Ali Kemal'in söylediği sanılan bir söz, bu bakımdan pek ilginç görünüyor:

"İttihatçıları toplayıp hapsetmiştik. Ama ne hüküm giydirebiliyorduk, ne de salıvermeyi göze alabiliyorduk. Onun için İngilizlere verdik." Gerçekte durum böyleydi...

7. Eski bakanların duruşmaları ise ister istemez başlamıştı. İlk duruşma 8 Mayıs 1919 Pazartesi günü yapıldı. Sanıklar şunlardı:

Sait Halim Paşa, eski Adalet Bakanı İbrahim Bey, Meclis Başkanı Halil Bey, eski Dışişleri Bakanı Nesimi Bey, eski Milli Eğitim Bakanı Şükrü Bey, Besin İşleri eski Bakanı Kemal Bey, İttihat ve Terakki sorumlu sekreteri Mithat Şükrü Bey, eski Biga milletvekili Atıf Bey, Küçük Talât, Rıza, Ziya Gökalp ve eski merkez komutanı Cevat Beyler... İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesinin bütün ülkede ve İstanbul'da ne büyük bir üzüntü ve coşku yarattığı tahmin edilebilir. Ferit Paşa hükümeti yıkıldıysa da yenisini de Ferit Paşa kurdu gene. Ali Kemal İçişlerine geldi... On iki gün sonra da Bekirağa Bölüğü'ndeki tutuklulardan büyük bir bölümü İngiliz işgal güçlerine teslim edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılıyordu. Yargılama sonuç vermemişti...

10. Bekirağa Bölüğü'nün bazı kapıları vardır ki dışarıdan değil, içeriden kapanıyordu. Ben küçük bir giriş yerini salon haline koymuştum. Konukları orada kabul edip çay içmek olanağı buluyordum. Dışarıya açılan tek kapısının bütün kildi, içeriden arkasına dayanmış eski mermer güllerden biriydi. Onu çekince özgürlük yolu açıldı. Ama ilk günler kaçmak

kimsenin aklından geçmiyordu. İttihatçıların pek çok kusuru olabilir. Ama dayanışma, içtenlik ve karşılıklı güven ve saygı duygularından yoksunlukları ileri sürülemez. İşte bu dayanışmanın etkisiyle, daha ilk günden başlayarak tutuklular arasında bir eylem birliği temeli kendiliğinden kurulmuştu. Öncelikle, özel girişim ve başvurmalara kalkışmak yolunun önü alınmış, herkes bu hakkından kendi istemiyle vaz geçmişti. Dilekçe biçiminde ufak bir kâğıt yazmak isteyen bir kimse bile onu her şeyden önce arkadaşlardan oluşan bir kurula gösterip danıştıktan sonra gönderebiliyordu. Özel kaçış girişimlerine kalkılmayacağı üzerine karşılıklı söz verilmişti...

10. Ama sonraları kaçmakta bir amaç, ülke için bir yarar ve bir görev durumu doğmuştu... İzmir'in işgaline silahla karşı koymak, çeteler yapmak, örgüt hazırlamak gereği kendisini duyuruyordu... Buradan yurdun iyiliği ve esenliği için çalışmak ve çarpışmak için çıkılacaktı. Onun için de bir görev önemini alıyordu.

Bu düşünce önceleri biraz duraksama yarattı. Ama konuşula konuşula ciddileşti, kökleşti ve kararlaştı. Kemal Bey, Anadolu'da çalışacak ve çarpışacak arkadaşlarla İstanbul'da İttihat ve Terakki örgütü arasındaki bağıntıyı korumak ve buradaki örgütün başında birimizi çalıştırmak gereğini söylüyor ve bu görevi bana bırakıyordu. Balıkpazarı'nda Fırıncı Emin Beşe adındaki bir arkadaş saklandığım yerde gelip beni bulacak, gereken bilgileri vererek, Anadolu'nun yönergelerini de benim aracılığımla alacaktı. Hangi evde saklanacağım bile kararlaşmış, ertesi gece için yatağım hazırlanmıştı. Kaçma gecesi de kararlaştırılmıştı. Bekirağa Bölüğü'nü bekleyen bütün muhafız birliği de İttihatçılarla birlikte Anadolu'ya geçeceklerdi. Takaların hangi iskelelerde bekleyecekleri belirlenmişti. Belli saatte bizler kışladan ayrıldıktan sonra kapılar açılacak ve öteki tutuklulara da istedikleri yere gitmekte özgür oldukları bildirilecekti.

İngilizlerin tam dakikasında işe karışmaları işte her şeyi altüst ediyordu. Şimdi gözlerini oğuşturup alaca karanlıkta yataklarından fırlayanlar, İngiliz listesinde adlarının yazılı

olup olmadığını aramaya koşuyorlardı. Oysa bütün ileri gelenler listedeydiler. Kendilerinden para çekilmek için tutuklevine tıkmış bazı tüccarlar, rahat rahat gereği yapılmak üzere İstanbul'da alıkonulmuşlardı...

11. Vakit gelmişti. Bizi odalarımızdan çıkardılar. Arkada bıraktığımız arkadaşlar, üzüntülerini ve sonumuzdan duydukları kaygılarını belli etmek istemezlermiş gibi ilgisiz sözlerle ama bir cenaze uğurlarmış gibi yaslı davranışlarla bize veda ettiler. Türk subayları İngilizlere teslim edilişimizi görmeye dayanamayarak ortadan kayboluyorlardı. Mehmetçiklerin gözlerinde koyu renkli bir kin ve öfke okunuyordu. Tutuklular evinin önündeki kamyonlara bizi rastgele tıktılar... Bir arkadaşımız yüksek sesle konuştu: "Acaba nereye gidiyoruz?" Ali Münif'in kalın sesi hemen cevap verdi: "Tantuna!" Kamyonun içi kahkahayla doldu ve Sait Halim Paşa'nın sinirli sesi bir azar kamçısı gibi şakladı: "Böyle yersiz şakaların sırası mı şimdi?" Gururlu Mısır prensini daha ne yersiz şakalar bekliyordu...

11. Bu umutsuzluk ve karanlık içinde, birdenbire hafif bir ışık parlar gibi oluyor; ama aylardan beri tutukluluğun verdiği umutsuzluk ve kararsızlık içinde yüreği büsbütün doyurmuyordu. Birkaç gün önce azimli yüzü, derin ve keskin bakışı ile Bekirağa Bölüğü'ne bir ziyaretçi gelmişti. Hanımlara çay sunabilmek için düzenlediğim küçük salonu bu ziyaretçi ile Rahmi ve İsmail Canbolat Beylerin rahat rahat görüşmelerine bırakarak ben çekilmiştim. Çünkü kendisini tanımakla pek az şeref kazanmışım. Arıburnu karargâhında Enver Paşa'nın yanındaki kurulla bir soğuk ayranını içmiştim. Karlsbad'ta bir iki kez selâmlaşmıştık. O gün Bekirağa Bölüğü'nde sanırım Fethi Bey de onlara katılmıştı. Epeyce konuştular. Bu ziyaretçi, Mustafa Kemal Paşa idi. Samsun'a atanmış, oraya gitmek üzere bulunuyordu. Bu görüşme sonucunda Rahmi'nin manevi gücü o kadar artmıştı ki: "Mustafa Kemal'i görürsünüz" diyordu. Ve sonra da hevesini iyice alamamış gibi, nerdeyse haykırıyordu: "Ha arslanım, Kemal'im, göster kendini!.."

12. Prenses İrina adlı küçük vapurun güvertesinde iki süngülü nöbetçi arasındaydık. Ama aileler haber almışlardı. Bizden sonra cenaze çıkmış bir eve benzeyen Bekirağa Bölüğü'ndeki arkadaşlar boş durmamışlardı. Her tarafa haber uçurmuşlardı. Ben yakın bir sürgün olasılığını göz önünde tutarak bir yol ve tuvalet çantası hazırlatmış, bir portatif karyola ile Bekirağa Bölüğü'ne getirtmiştim. Korumacı erimiz Bergamalı Osman, son fedakârlığını, bağlılığını göstererek yataklarımla birlikte onları da kendiliğinden vapura yetiştirdi... Öğleden sonra vapura yaklaşan sandallardan birinde farkettilerim: Âzâde, Ümit ve anneleri. Ümit'in çingirak gibi sesi kulaklarımda: "Baba!.." diye haykırıyordu. Birdenbire gözlerim karardı. Kendimi çıldırıyorum, ölüyorum zannettim. Vapurun kıçında duran İngiliz nöbetçisi, vapura belki biraz fazla sokulmuş olan sandala, çocuklarımla üzerine tüfeğini çevirdi... (Aradan yıllar geçti) Âzâde bugün bile tekrarlar: "Avrupalı denilince, aklıma hep bu tüfek geliyor, baba..."

(13. tefrikada sürgün ailelerinin getirdiği para ve eşyanın yitirilişini anlatmaktadır Yalçın. Özellikle Ziya Gökalp'e ailesinin vermek için sepete koyduğu beş yüz Osmanlı lirasıyla, Ahmet Nesimi'nin kardeşinin bir İngiliz subayına teslim ettiği yüz İngiliz lirası ve hediye eşya yitiktir. Bu arada çevredeki sandallardan, Kara Kemal'in girişimiyle Ferit Bey, ekmek, yumurta gibi besinler edinmiştir. On kamaralık yatakları Sait Halim Paşa dağıtır... Sürgünler listesi... Hüseyin Cahit Yalçın, para karşılığında yerlerini kiralamaya razı olan gemi personelinden ateşçinin kamarasını beş İngiliz lirasına tuttuğunu söyler. Salâh Cimcoz da böyle yapmıştır ama kapısını açık bıraktığı için altın saati çalınır. Yakınmalar yersiz ve yararsızdır.

14. tefrikada yolculuk koşulları ve yoksunluklar anlatılmaktadır: Vapurun pisliği, susuzluk, yıkanma güçlükleri, ücretle yemek yenen ortak sofrada kamarotun, fesini çıkarmamış olan Sait Halim Paşa'yı uyarması... Oysa Mısırlı Prens, görgü kurallarına aşırı düşkünlüğüyle tanınmakta, Serkl Doryan kulübüne geldiği zaman garsonlar hemen koşuşup herkesin feslerini giymesi için haber ulaştırmaktadır.

lar. Hüseyin Cahit eklemektedir: "Benden başka başı açık olanların feslerini getirirlerdi". Şimdi Sait Halim Paşa'nın düştüğü duruma üzülmemek, "Görmemek için gözlerimi kapamak istiyordum" cümlesiyle duygusunu belirtmektedir.

Vapurun Mondros yönünde geri dönüşü İttihatçılarda aşırı iyimserlikler, umutlar yaratmıştır...)

15. Vapurumuz akşama doğru Mondros limanına girdi. Koca koca donanmalar alabilecek kadar büyük, kapalı, güvenli bir liman. Yüzyıllarca süre elimizde bulunan şu farklı yerden acaba ne kadar yararlanmıştık?.. Ertesi günü iş anlaşıldı. İstanbul'a dönecek kimse yoktu. Yalnız içimizden on ikisini Mondros'a çıkarıyorlardı. Sait Halim Paşa, Abbas Hilmi Paşa, Şükrü Bey, Ali Münif Bey, Halil Bey, Hacı Adil Bey, Mithat Şükrü Bey, Ziya Gökalp Bey, Mahmut Kâmil Paşa, Kara Kemal, Ağaoğlu Ahmet Bey ve Hüseyin Tosun Bey.

(16. tefrikada Malta'ya geliş, rıhtıma çıkma, Salvatore kalesine götürülüş, koğuşlara ayrılış anlatılmaktadır. Yalçın; Rahmi, Cevdet, Fethi, İsmail Canbolat'la birlikte beş kişilik bir odadadır. Gereksiz bir yığın betimlemeden sonra şöyle der Yalçın; tefrikanın iki kez aynen numaralanmış sayfasında, 17/2'de:)

Salvatore kalesindeki hayatımızı günü gününe izlemek, hem olanak dışındadır; hem de tutsaklığın tekdüze, sınırlı ve tatsız ayrıntıları ile okuyucuları yormakta hiçbir anlam yoktur.

("Kampın başkanı" niteliğiyle haklarını koruyacağını sandığı İsveç konsolosuyla görüştüktan sonra bütün protestoların geçersizliğine inanan Yalçın'a karşı yirmi bir kişi ayrı bir küme oluşturmuşlardır, 18. tefrikada. Berber yokluğu, karyola somyası, çamaşır yıkama sorunları arasında yitikler dünyasından haber arayan Habip Bey'in portresi yer alır 19. tefrikada. Gezintileri çok sınırlı; doktor, ilaç ve dişçi yokluğu acıdır -20-. Yalçın'ın hastane izlenimleri çok kötü, Ti-

mes gazetesinden edindiği umut haberleri sevindirici gibidir -21-22-. Rüya yorumlamalarıyla geçen kale hapsinde en dayanılmaz acı, ailelerden ve yurttan habersiz kalmaktır -23-; Fransızcasına yaslanarak Yalçın, *Corriera Della Sera*'yı okuyabilmek için İtalyanca'ya çalışmaya başlar. Vakit geçirmek için en çok iskambil falı açılmakta, briç-hokey-tenis oynanmaktadır. Sonunda İstanbul'dan mektuplar ve yeni tutuklular gelir; tek tük haberlerin umutları yeşerir -24-25-; Ubeydullah Efendi salıverilir -26-; ama işgal tutuklamaları sırasında yeniden Malta'ya getirilecektir. Bu arada bir Alman Yahudisinin öğretmenliğinde topluca İngilizce çalışılmaya başlanmıştır. Şükrü Kaya Robenson'u İngilizce'den çevirmeye girişir; Fethi Okyar çekirgeden müthiş korkmaktadır -27-. Yurttan gönderilen paketler gelmekte, en çok ilgiyi söz gelimi bir baklava kutusunun içinden çıkan Türkçe gazeteler çekmektedir -28-. Gazete yasağını gidermek için Yalçın, eşine yazdığı mektupta şu şifreli anlatımı yeğler: "Gönderdiğiniz paket geldi. Sizden her posta düzenli bir hediye almak bizi pek mutlu edecektir. Her hafta bir mendil, bir çorap gibi küçük bir şey olsun yollayınız. Ama bunları "Tasvir"inize sarınız. Tasvir'inizi görmekle ayrıca mutluluk duyacağım." Böylece resim anlamına gelen tasvir sözüyle ilk gönderilmiş *Tasvir* gazetesine çağrışım yaptırmaktadır. Bu başarılı yöntem, isteklerinde aşırıya gidenlere gönderilmiş özensiz paketler yüzünden açığa çıkacak, hediyelikler arandıktan sonra dağıtılacaktır eksikliklerle. Sonunda Verdela kışlasına gönderilirler. Daha sonraları gazete kaçakçılığı, konserve kutularına sığdırmak biçimine dönüşecektir -29-. Alman tutsakları ülkelerine geri gönderildikçe onlardan boşalan yerlere geçirilen Malta sürgünlerinin Verdela kışlasında Mondros'ta bırakılanlarla buluşması bir noktadan önemlidir. Astragan kalpak taşıyan Mondros'lular kasket giyenleri kaş gözle kınamaktadırlar -30-. Bahşiş her yerde geçerlidir -31-. Yalçın, Almanlardan kalan bir köşkü yarım İngiliz lirasına aldığını söyler 32. tefrikada; kale hendeğindeki burçlardan birinin üzerine yapılmış küçük bir köşk. Bir gece ışık yakıp söndürmek şakası yüzünden Rahmi ile Hüseyin Cahit dalaşırlar; ertesi gün konu çeşitli yorumlarla değerlendirilir -33-. En önemli sorun başlık (serpuş) konusudur. Panama mı, kasket mi, kalpak mı, fes mi... -33-. Yalçın'ın bu konudaki özgür yorumu aynen şöyledir -34-:

Şu hallere baktıkça, kendi kendimizden umut kesiyordum. Malta'da toplanan şu halk; Türk toplumunun akıl, düşünce, öğrenim, eğitim, siyasal ve toplumsal mevki bakımından ileri gelenleriydi. Türkiye'nin bu katına bağlı insanlar bile yirminci uygarlık yüzyılında hâlâ böyle bez parçalarına büyük bir önem veriyorlar, başlarına astragan kalpak değil de hasır şapka giyerlerse kıyametin kopacağını sanıyorlardı. Bir kurdele parçasının rengini değiştirmekle yasal bir hile bulmuş olacaklarına inanıyorlardı. Sonra bu kafalar kılavuz olacak da Türkiye kurtulacaktı. Uygarlık dünyasının öte yanında ne önemli bilim ve teknik sorunlarıyla, ne derin toplumsal, siyasal işlerle uğraşıldığına bir bakınız. Bir de ileri gelen Türk siyasa adamlarının Ortaçağlardaki ruhsal ve vicdanla ilgili tutsaklık içinde bu bir incir çekirdeğini doldurmaz hiçlerle uğraştıklarını göz önüne getiriniz. Böyle adamların yol göstericiliklerinden ne kurtuluş umudu beklemek gerektiğini kolayca anlarsınız.

Salvatore kalesinde bir de dergâh vardı. Dergâhın pîri doğallıkla Ziya Gökalp'tı, başkası olamazdı. Yerinerek söylüyorum ki bu dergâh üzerine açıklama yapamayacağım. Nurbaba Dergâhı cinsinden kapalı, gizli oluşundan değil. Yalnız, sanırım doğuştan laik doğan ruhumun bu gibi adlarla arası açık bulunmasından olacak ki dergâha bir kez bile ayak basmadım. Böyle olmakla birlikte, arkadaşların orada geceleri pek tatlı vakitler geçirdiklerini, sohbet ettiklerini, eğlenceler bulduklarını işitiyordum.

(Yeni Verdela kışlasındaki yaşam değişikliklerini ayrıntılarla anlatan Yalçın, İtalyancasını ilerletmek için okuduğu romanlardan söz açar. Talât Paşa'nın ne zaman *Tanin*'i yeniden yayınlayacağı sorusuna verdiği cevabı hatırlar: – Üçüncü Meşrutiyet geldiği vakit –35–. Bu arada Annie Vivanti'nin *Yırtıcılar*'ını çevirmeye başlamıştır. Sonradan geçirildikleri Polvarista kışlasında İstanbul'un işgalinden sonra Malta'ya gönderilenlerle kurdukları ilişkiyi, karşılıklı düşünce alış verişini anlatan Yalçın, Mustafa Kemal ve İs-

met'e duyulan inancı belirtmeye önem verir -37-. Tutuklular arasındaki dalaşmalara -örneğin Ferit Bey'le Ahmet Emin arasındaki anlaşmazlık, 38- "telörgü hastalığı" adını takmışlardır. Sonunda Yalçın, bakımı ve yol masrafı kendisine ait olmak üzere ailesini Malta'ya getirtme iznini elde etmiştir. 2697 numaralı tutsak, mutluluğuna kavuşmak üzeredir. Oysa Yalçın'a bu konuda izin bağışlayan Malta vali ve komutanı Mareşal Plumer'in İstanbul'daki İngiliz temsilciliğiyle yazışması, atışması üç ay sürecektir. Sonunda kendisine kefil olan Maltız subayının aracılığıyla Yalçın, tuttuğu evde ailesiyle birlikte kalır. Aynı konuda başvuranlara ise böyle bir ayrıcalık tanınamaz bir daha. Mareşal Plumer, Yalçın'a yapılan farklı işlemin, kızı Azâde'nin doktor raporuna bağlı hastalığı yüzünden gerçekleştiğini söyleyerek karşı koyacaktır. 40. tefrikada Malta ve Maltızlar üzerine bilgi ve izlenimler. Kente haftada iki kez çıkma hakkının yarattığı kaçış düşüncelerine gelmiştir sıra. Hüseyin Cahit -41.-43-. tefrikalarda sözlerini bu konunun anılarına ayırmıştır. Deniz tutması yüzünden kendi aklına gelen kotra ile kaçma düşüncesinden kesinlikle vaz geçmiştir. Sonradan ailesini de getirtince bütün bu girişimlerin artık iyice yabancısıdır. Kotrayla kaçma girişiminde bulunan bir küme, fırtına korkusuyla geri döndükten sonra Cevdet ve Mustafa Beyler kaçır; daha sonra da on altı kişi (*Tefrika 45*). Onların Anadolu'ya ulaşmalarından sonraki metin aşağıdadır -46-:

SONUNDA KURTULUŞ

Kampın en belli başlı sohbet konusu, Anadolu Ulusal Hareketi'ydi. Ülkenin her yanından yurt duygusuyla çarpan yüreklerin bu kurtuluş hareketini büyük bir ilgi ve dikkat, derin bir övünç ve umut içinde izlediği şüphesizdir. Ama bu ulusal eylem, hiçbir tarafta, Polvarista Kampı'nın tutsaklık hücrelerinde olduğu kadar coşku ve içyüklülüğüyle izlenmemiştir. Yabancı etkisi altında kalacak ya da bağımsızlığını bütünüyle yitirecek bir Türkiye'nin yazgısı-

nın ne olacağını biz orada gerçekleştirmişcesine görüyorduk. Ülkede bazı aymaz, sersem, dünyadan habersiz kimseler belki yabancı yönetimi üzerine aldatılabilirler, düşlere düşebilirlerdi. Ama yabancı yönetiminin Türkler için ne demek olduğunu tutsaklık yaşantımızda biz iyice görmüş, denemiş ve bu konuda kesin inanca varmıştık.

İki yıl önce, kamyonlar içinde, büyük bir alçaklık ve horgörüyle bir İngiliz vapuruna tıkılarak İstanbul'dan uzaklaştırıldığımız vakit, bir daha İstanbul'un ve Anadolu'nun yüzünü göreceğimize değil, yurt adını verebileceğimiz bir toprak parçasının elimizde bırakılacağına bile inancımız yoktu. Oysa bu iki yıl içinde o yıkık yurttaki Türk ulusu ruhsal harikalar yaratarak bir savunma cephesi oluşturmuş, güçlendirmiştir.

O karmakarışık yıkıntılar arasından yeni bir devlet güneşi doğmuştu. Bu devlet bugün Avrupa'nın büyük devletleriyle karşı karşıya yer alarak yurdun hak ve esenliği yolunda görüşmelere girişiyordu. Ne büyük ve akıllara sığmayan mucize (*Tefrika 47*).

(Malta sürgünlüğünün, Yalçın'ın karışık anılarından değil elli yıl sonra arşiv belgelerine dayanılarak yapılmış titiz bir çalışmadan izlenmesi daha doğru olacaktır. Hüseyin Cahit Yalçın'ın bir yıl, on ay, yirmi yedi gün sürdüğünü 47. tefrikada belirttiği Malta serüveni; Bilâl N. Şimşir'in gerekli bütün kaynaklara baş vurarak gerçekleştirdiği araştırmada bütün ayrıntılarıyla verilmektedir: *Milliyet yayınları Tarih Dizisi 40, Nisan 1976, 480 s. 50 L.*).

48. tefrikada Ankara'ya niçin gitmediğini açıklayan Yalçın; asker olmadığını, mebusluk ve bakanlık istemesinin yersiz kaçacağını, ulusal hareketin İttihatçılara karşı takındığı soğuk tavra hak verdiğini ve kızının bakıma gereksinim gösteren hastalığını gerekçe olarak göstermektedir. Malta anılarının sonuna eklediği bu cevap değerindeki açıklama, *Tanin*'in 1925 yılı 26 Nisan sayısındadır. Mütareke ve Malta küçük başlığı taşıyan bu 48 tefrikalık yazı, şu cümleyle sonuçlanmaktadır: "Bu makaleden altı gün sonra da tutuklanarak Ankara'daki İstiklâl Mahkemesinin karşısına çıkarılıyordum!"

ATATÜRK DEVİRİ

ÖZETLER

(“Malta Anıları” bölümünde olduğu gibi, Yalçın’ın seksen yaşında yazdığı bu bölüm de yalnızca anahtar cümleleri ve özel anı-izlenim değeri taşıyan satırlarıyla aktarılacaktır. Siyasal hesaplaşma ve yargılama özelliği gösteren gazetecilik ürünü bölümler atlanacaktır. Burada da tefrika numaraları gösterilmiştir:)

1. Malta’ya giderken ülkeden Osmanlı imparatorluğunun çocukları olarak ayrılmıştık... Anadolu’daki ulusal savaşın şaşılması, acı ve farklı yanı, Türk ulusunun salgın dış düşmanla boğuştuğu kadar hükümete ve ulusa adına vermiş Osmanlı soyu, yani halife ve padişah ile de çarpışmak zorunda bulunmasıydı. Osmanlı imparatorluğu kurulalı beri ulusla hükümdar arasında böyle bir ayrılık ilk kez oluyordu... dikkate değerdir ki hükümdar soyunun ulusa karşı eylemi ve düşmanlığı yalnız padişahın kişiliğine bağlı değildi. Aynı soydan olan ve günün birinde sıraları gelince padişahlık tahtına çıkmaları beklenen şehzadelerden hiçbirisi, ulusun yanını yeğleyerek yurdu ve bağımsızlığı kurtarma yolundaki savaşa katılmadılar... O halde ne olacaktı? Yeni bir hanedan mı bulacaktık? Yoksa bir cumhuriyet mi kuracaktık? Ismarlama bir hükümdar soyu bulmak ve yaratmak pek akla sığacak bir yol görünmüyordu. Şu halde zorunlu ve doğal olarak cumhuriyet temeline dayanan ulusal bir Türkiye’nin kuruluşunu düşünmek gerekiyordu...

İşte bu düşüncelerle “İstanbul’a dönmek nasip olursa, bir Cumhuriyet Partisi kuracağım ve bir tek arkadaştan başka bu partiye taraflı bulmasam bile iki kişi olarak çalışacağım” dedim. Bu bağımsız Cumhuriyet Partisi adına şaka yollu soruşturmalara –bir kişi farklı olmak üzere– bütün arkadaşlardan hayır cevabı aldım. Benimle birlikte çalışmaya hazır olduğu inancını veren tek arkadaş Ağaoğlu Ahmet Bey’di...

2. Malta’dan kurtulacağımız dakikalarda Talât’ın Berlin sokaklarında şehit edilmesi beni pek üzdü. Talât’a karşı kişisel sevgim, saygım ve güvenim sonsuzdu. O İttihat ve Terakki döneminin olayları içinde bir büyük devlet adamı olarak daima yükseliyordu. Talât’ın ölümü, bu bakımdan büyük bir kayıp olduğu kadar gerçekleştirmeye aday olduğu yaklaştırma, anlaştırma, yatıştırma rolünden de ülkemiz yoksun kalıyordu. Talât sağ olsaydı ve ülkede bulunsaydı inanırız ki “İzmir Olayı” ortaya çıkmazdı. İttihatçı ve Ku-vayımilliyeci ayrımı silinir, bütün yurtseverler Mustafa Kemal Paşa çevresinde toplanırdı. Tarihimiz için bu bir talih-sizlik oldu... Roma’da biraz dinlenmek için kısa bir süre kaldık. Orada yurttan gelmiş bazı kimseler bulduk. Bunlardan kulağımıza hiç hoş olmayan, hiç beklenmedik bir söz erişti. Anadolu, eski İttihatçıları, daha doğrusu bizleri istemiyordu. Talât Paşa hizmet sunmuş, ülkeye dönmek istemişti. Kabul olunmamıştı... Roma’da duyduğumuz bu haberin ne dereceye kadar doğru olduğunu araştırmaya olanak yoktu... Ama doğru olsun, yanlış olsun ben kararımı vermiştim. İsviçre’de doktor işini çabuk bitirdikten sonra İstanbul’a dönecektim. Ailemi oraya bırakarak Ankara’ya katılmak çaresini arayacaktım. İnebolu’ya kadar gidecektim. Orada kabul edilmemeyi düşünmek, beni bir kez Anadolu kapısına başvurmak konusunda engelleyemezdi. Görev bunu yapmaktı. Kabul etmezlerse ben vicdanıma karşı sorumlu kalmaktan kurtulurdum... Roma’da çok gecikmeyecek şekilde İsviçre’ye gittim. Orada Cavit’i de buldum. Anadolu’ya bizleri kabul etmedikleri söylentisini o da tekrar edi-

yordu. Talât'ı istemediklerinden onun da haberi vardı. Ben verdiğim kararı kendisine bildirdim. "üzerime düşen görev budur; görevimi yapacağım" dedim... Kızımın hastalığının uzun süreceği anlaşıldı. Doktorlar yüksek dağ havasında sürekli bir bakıma gereksinim gösteriyorlardı. Salık verdikleri gibi Rigi dağı üzerinden Karlsbad'a giderek orada yazı geçirmeye hazırlandık. Ülkeyle haberleşmeye olanak yoktu... Ama günler geçtikçe başarı umudu güçleniyordu.

Yaz mevsimi bittikten sonra doktorlar, Fransa'nın güney kıyılarına inmek ve en rüzgârsız yer olarak Menton kentini ve dolaylarını yeğlemek önerisinde bulundular. Cavit de eşiyile birlikte bizimle gelmek zorunluğundaydı. Çünkü gurbet yaşamının giderlerine dayanması olanağı yoktu. Bu kadar kalabalıkla otel yaşamına dayanmak zor olacağı için bir ev tutarak, birlikte yaşamayı kararlaştırdık...

3. 1921 yılı böylece son buldu. 1922 yılı bizler için büyük bir kaygı getiriyordu. Çünkü Düyun-ı Umumiye Meclisinde Türk delegelik görevimin süresi son buluyordu. Yeni bir seçim yapılacaktı. Ben İstanbul'da tutuklandıktan sonra Düyun-ı Umumiye yönetimi, aylığımı aileme göndermişti. İstanbul'da onunla geçinmişler ve Malta'ya gelmişlerdi. Ailem Malta'ya geldikten sonra aylığımı oraya yollamışlardı. Sonra bu aylık İsviçre'ye ve Fransa'ya da gelmişti. Cavit'in de artık kimseden borç isteyecek hali kalmamıştı. Şimdi bu aylık kesilirse halimiz ne olacaktı?

Cavit İstanbul'da Osmanlı Bankası'nda bazı tanıdıklarına mektup yazarak benim seçilmeme yardım etmelerini rica etti ve olumlu cevap aldı. Bu kaygıdan kurtulduğumuza sanırken hiç beklenmedik, şaşılası bir haber geldi. Ankara ulusal hükümeti İstanbul'daki temsilcisi aracılığıyla Osmanlı Bankası'na bir bildirimde bulunmuştu. Bu bildirimde göre Ankara hükümeti, benim Düyun-ı Umumiye Türk Alacaklıları Vekili olarak seçilmemi kabul etmiyordu. Gerçi Ankara hükümetinin İstanbul'daki Osmanlı Bankası üzerinde hiçbir resmî söz geçirme gücü bulunmuyorsa da yarının ne olacağını düşünmek isteyen Frenkler, yarının da

zafer sahibi ve egemeni görünen Ankara'nın isteğine karşı gelmek istemeyebilirdi... Osmanlı Bankası, bu uyarıdan sonra pek doğal olarak benim adaylığımı ileri süremedi. Ama dediğim gibi Ankara Hükümeti yalnızca bir düşmanlık eseri göstermekten ileri geçmemiş ve filân kimsenin seçilmesinin kendisince istendiğini bildirmemiş olduğu için, Osmanlı Bankası da benim yerime Cavit'i ileri sürdü ve Cavit'in Türk delegesi seçildiği haberi geldi. Bu haber bize göz açtırdı. Yapılan değişikliğin bir önemi yoktu. O ana kadar Cavit'e ben yardım ediyordum. Bundan sonra o bana yardım edecekti. Gerçekten ayda verdiği beş yüz lira İstanbul'a dönüşte beni geçindiriyordu.

1922 yılı kışı geçti, yazı geldi. Anadolu hareketi başarıdan başarıya yürüyerek son ve kesin zafer ufukta görünmeye başladı. Artık kızımın bakımı için de Avrupa'da kalmaya zorunluk yoktu. İsviçre'de okulda bıraktığım oğlumun tatil dönemi gelince, onu da alarak İstanbul'a döndüm...

İstanbul'da yaşamak gerekliydi. Cavit'in yardımı beni kaygıdan kurtarmıştı, ama sonuna kadar bu yardımla yaşanamazdı. Ne iş yapabilirdim? Mülkiye öğrenimi ve okul müdürlüğü yapmış bir adam için, o günkü koşullar içinde İstanbul'da bir memurluk ve resmî bir iş akıldan geçemezdi. Hizmet için değil de geçim zorunluğunu gidermek için Anadolu'nun kapısını çalamazdım. Düşünüp taşınıp *Tanin*'i çıkarmaktan başka yapacak bir iş bulamadım.

(4. tefrikada Yalçın, işgal İstanbul'undaki yabancı sansüründen izin alabilmek için Ermenice *Manzume-i Efkâr* gazetesinin yayın hakkını bin liraya satın aldığını, izin verilmeyen *Tanin* yerine *Renîn* adıyla bir akşam gazetesi çıkarmaya başladığını anlatır; 27 Ekim 1922. Gazete tutmaz. Bilgi vermeksizin yirmi gün sonra sabah gazetesi olmak hakkını elde ettiklerini söyleyip geçer. Bu *Renîn*'in ilk makalesi, sansür kısıntılarına karşın, "Mucize" başlığını taşımaktadır ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına, Türk ordusuna övgüdür. Yalçın, bu yazıda geçen "bütün bir milletin dirilmesi, mukadderatını bilfiil idareye yükselmesi" sözleriyle öteden beri ulusal ege-

menlikten yana olduğunu kanıtladığı görüşündedir: “Ne saltanat, ne diktatörlük: Ulusal egemenlik. Bu ilk adım, bugüne kadar benim inancımı ve savaşımımı taşıdı” der.

5. tefrikada yer alan *Renîn*’in üçüncü başyazısında Yalçın özellikle şu noktalara parmak basmaktadır:)

“İç siyasa; zamana, durumlara uyan siyasadır... Anadolu; iç siyasasını Ulusal Meclis’in egemenliği ve sonsuz özgürlüğü üzerine dayandırdı. Ülkemiz için bundan başka yaşam yolu yoktur. Tek bir adamın dehasına, bir ulus meclisinin kusurları elbette yeğlenir. Çünkü ülkede sonsuza değin sürecek bir yönetim yöntemi kurmayı ülkü edinmelidir. Kişisel yeteneklerine güvenerek bir ulusu yönetecek dahîler her zaman çıkmaz. Bir ülkede her zaman için dayanılacak asıl güç, ancak bir ulusal meclistir...” (29 Ekim 1922).

Görülüyor ki bunda da, Anadolu’nun yani bütün ülkede kurulacak rejimin tek bir kişiliğin dehasına değil Millet Meclisi’nin sınırsız egemenlik ve özgürlüğü üzerine dayalı bir biçimde olmasını savunuyordum.

Tâlat Paşa Berlin, Cemal Paşa Tiflis sokaklarında öldürülmüştü. Enver Paşa Bolşeviklere karşı savaş alanında şehit olmuştu. Anadolu’nun ulusal savaşında kurtarıcı Başkumandan Mustafa Kemal Paşa; zafer kazanmış, rakipsiz bir yıldız halinde yükseliyordu. Napolyon’un anısı zihinleri tırmalayamaz mıydı?

(Bu son anıları yazarken Hüseyin Cahit Yalçın, iktidardaki Demokrat Parti uygulamaları karşısında yenilgiye uğramış bir Cumhuriyet Halk Partili yazarının bilincini taşımaktadır. Yazdıklarının çoğunun, yazdığı günlere denk düşen anlamlarını aradığı için yazdıklarına tam anı da denemez. Refet Paşa’nın zafer coşkusuyla söylediği “Türk’ün ve Türk ulusunun yapamayacağı bir şey yoktur ve olamaz” sözünü şöyle değerlendirmektedir 1955’lerde: “Ah Paşacığım, sen şu demokrasiyi hiç hatırına getirmemişsin galiba demekten kendimi alamıyorum.” –*Tefrika 6*–

Aynı tefrikada Yalçın, Ali Kemal’in yakalanması üzerine onun

eşinin kendisinden gelip yardım istediğini anar ve İzmit'teki linç olayını gazetesine bastırmadığını hatırlatır: "*Tanin* okuyucuları için Ali Kemal Bey vefat etmemişti. Böyle bir olaydan gazetemizde hiç söz edilmemiştir." Bundan sonra *Renîn* gazetesinden aktarılmış Yalçın'ın makalelerine ayrılmıştır... *Renîn*'in 17 Kasım 1922 tarihli nüshasında yayınlanan "İnkılâp" (Devrim) yazısında cumhuriyet sözü geçtiği için Ankara'dan, basın işleri müdürlüğü görevini yapan, Ağa-oğlu Ahmed Bey bir dost aracılığıyla "Aman cumhuriyet sözünü kullanmasın" diye haber göndermiştir. Yalçın şu satırları ekler 9. *tefrikada*.)

O tarihte benim için bu ricanın anlamını bilmek zordu. Bunu benim kurumsal mantığım açıklamakta güçsüzlüğe düşüyordu. Düşüncelerimizin arkasında ve derinliklerinde zafer kazanmış komutan General Napolyon'un bölgesi, belki de açık bir biçimde, farkında olmadığım halde, yaşıyordu. Cumhuriyeti yapanların cumhuriyet sözünü ağza almaktan beni engellemek istemelerini mantık ve düşünceyle açıklayamıyordum. Açıklayamayınca da içimde bir düğüm beni süreklilikle rahatsız ediyordu...

(Lozan barış görüşmelerini yerinde izlemek için Tanin hesabına İsviçre'ye gittiğini söyleyen Yalçın, Rıza Nur'la rejimin nitelikleri üzerinde konuştuklarını aktarır. Son cevap "Biz bize benzeriz"dir. Konferansa katılacak Büyük Millet Meclisi kurulunun adlarını sayarken de Yalçın, "Saruhan Mebusu Celâl Bey" sözü yanına parantez açarak "Bugünkü cumhurbaşkanınız" sözünü ekletmiştir. Belki de bir dizgi ve düzelti yanlışı olarak böyle çıkmış olan sözün aslında "cumhurbaşkanımız" diye mi yazıldığını ispatlayabilecek durumda değilim. Parçalar aktarılan makalelerinde doğru sözlü bir akıl verici, eleştirci bir siyasa adamı tavrını takınan Yalçın'ın gönül kırılgılığı hemen her yazısında belli olmaktadır... Lozan konferansı sırasında yazdığı makalelerden parçalar, gönderdiği haberlerden satırlar... Bu arada İsmet Paşa'ya darılmasının sebepleri diye ileri sürülen bir iki durumun açıklanışı. Hüseyin Cahit, otel faturasını bile ödemeye yetmeyen resmî para yardımını almaktan vazgeçtiğini söyler, 18. Yal-

çin'in barış konferansı üzerine yazdıklarını bu kez de Ahmet Emin Yalman, Vakit'te eleştirmektedir. Bu tefrikalarda Yalçın, yazılarından parçalar aktararak haklılığını savunma tavrındadır. Genellikle yazılarında İsmet Paşa'yı tutan, Rıza Nur'u eleştiren hava sezilir -22-.)

CAVİT'İN EVİNDE (23'den başlayarak)

Bir gün Cavit bana bir toplantı yapılacağından söz etti. "Kemal (Kara)" dedi, "bazı sorunlar üzerinde arkadaşlarla görüşmek istiyor. Herkese mektup yazmış, burada bulunmayanları İstanbul'a çağırmış, gelecek olanlar gelmişler; yarın bizde toplanacağız."

Sonra benim de gelmemi istedi. Konunun ne olduğunu sordumsa da "işim var, yarın anlarsın; yalnız ihmal etme, Kemal önem veriyor" dedi.

Gerçekten sorunun önemli olduğunu ertesi günü toplantıda öğrendim. Cavit'in evine gitmiş olan arkadaşların adlarını bugün birer birer saymaya olanak yok. Ama İttihat ve Terakki delegelerinden az çok ileri gelenlerinden, eski bir deyimle İttihat ve Terakki'nin "Kılıç artıklarından" olanlar hep orada idiler. Toplantı yeri olarak Cavit'in evinin seçilmesi ise büyücek bir salonu bulunmasından ötü-rüydü.

Anlattıklarına göre Mustafa Kemal Paşa, bir süre önce İzmit'e geldiği zaman ya Kemal kendiliğinden oraya gitmiş ve Paşa ile görüşmüştü; ya da Paşa haber yollayarak Kemal'i oraya çağırtmıştı. Bunların hangisinin gerçek olduğunu şimdi hatırlamıyorum. Ama sorun açısından bu noktanın önemi yok.

Paşa, Kemal'den İttihat ve Terakki'nin ne yapmak istediğini, nasıl bir yol tutacağını sormuş. Kemal, İttihat ve Terakki'nin darma dağınık olduğunu, ileri gelenlerin öldürülmüş ve şehit düşmüş bulunduklarını, örgütün ileri gelenleri

arasında sayılabilecek kimselerin de başka başka yerlerde bulunmalarından ötürü düşüncelerini bilmediğini anlatarak yalnız kendisinin düşünce ve duygularını söylemiş. Kemal'in Paşa'ya söylediklerine göre kendisi Anadolu ulusal eyleminin tamamıyla yanındaydı. Ülkenin güdüm ve yönetimini ele almak görevi, ülkeyi kurtarmış olan kişilere ve bu arada özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya düşüyordu. İttihat ve Terakki örgütü de, yurt kurtarıcılarına karşı ancak iç yükümlülüğü ve yandaşlık duygusu besleyebilirdi. İttihat ve Terakki örgütünün hiçbir sorunu ve isteği olamazdı.

Kemal'e göre, Mustafa Kemal Paşa bu açık sözleri hoşnutlukla dinledikten sonra; "iyi ama" demişti "bunlar yalnız senin düşüncelerin; bakalım arkadaşların da aynı kanıda mıdır? Onlarla görüş, bana sonucu bildir."

İşte Kemal bu dileği öğrendikten sonra İstanbul'a dönmüş ve arkadaşlarını toplamak için girişime başlamıştı. O tarihte Anadolu'da, hatırımda iyi kalmışsa Diyarbakır'da bulunan Ziya Gökalp'i bile mektupla çağırmıştı. Dışarıdan gelebilecek olanlar geldikten sonra İstanbul'daki arkadaşlar da bu toplantıya çağırılmışlardı. Ve işte toplanılmıştı. Kala-balıkta rahat konuşulabilmesi için Cavit başkanlığa seçildi; ve görüşme başladı. Kemal, toplantının nedenini yukarıda söylediğim gibi anlattı. İlk sözü ben aldım, dedim ki:

"İstanbul gazeteleri İttihatçıları ele aldılar. Türlü türlü yalanlar ve karaçalmalarla bir çıban başı yaratmakta çıkar gözlüyorlar. Bizim toplantımızı da şüphesiz haber alacaklardır. Bunu İttihatçıların bir ara bozucu önlemi diye ballandıra ballandıra yazacaklar ve Ankara'nın kuşkusunu kışkırtmaya çalışacaklardır. Gerçi Mustafa Kemal Paşa'nın isteğine uygun olarak toplandık; ama bunu kime anlatabiliriz? Kemal'in, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi bir iki ay önceye bağlı. Mustafa Kemal Paşa'nın hile, gazetelerde yalan yanlış yayınları görürse, bu toplantının kendi dilediği toplantı olmayıp ayrıca bir hazırlık eylemi olduğunu sanması olanağı vardır. Onun için öneriyorum ve ısrarla söylüyorum. Vakit geçirmeden hemen bugün Mustafa Kemal Paşa'ya bir mek-

tup yazılsın. 'İzmit'te istemiş olduğunuz konuyu görüşmek üzere arkadaşları çağırmıştım. Pek zorunlu olarak epeyce vakit geçti. Sonunda bugün toplanabildik. Görüşmelere başladık. Sonucu aldığımız dakikada bildireceğiz' denilsin. Bu yapıldıktan sonra düşünce alış verişini sürdürürüz. Sonucu da hemen haber veririz. Ne var ki bir yanlış anlaşmanın önünü almak için hemen bu mektubu yazmalıyız.

Bu kadar aceleye gerek olmadığını birkaç kişi söylediysede de mektubun yazılmasının yararlı ve gerekli olduğuna karar verildi. Şükrü Bey mektubu o gün yazıp göndereceği üzerine güvence verdi. Ondan sonra görüşmelere başladık. Ertesi gün yeniden toplandığımız zaman ilk sözüm: 'Mektup yazıldı mı?' diye Şükrü Bey'e sormak oldu. Şükrü Bey olumlu cevap verdi. Ama nedense içimde bir duygu, bu mektubu savsakladığı sanısını bana veriyordu. Ama daha fazla ısrar etmeye de olanak yoktu.

Konuşulan konuya gelince, durum ve tutulacak yol üzerine düşüncelerimizi madde madde açıklayarak karanlık, iki anlamlı noktalara yer bırakmamaya çalıştık. Temelde Mustafa Kemal Paşa'ya verilecek cevap şöylece kararlaştı:

'Eskiden İttihat ve Terakkiye bağlı arkadaşlar Anadolu örgütüne hiç karşı değildirler. Mustafa Kemal Paşa, isterse İttihat ve Terakki'nin başına geçsin, örgüt yeniden kalkındırılsın; isterse başka örgüt kursun. İsterse cumhurbaşkanı olsun, bizim bu konularda hiçbir karşı koymamız yoktur. Ayrıca İttihat ve Terakki'yi diriltmek ve çalıştırmak düşüncesinde de değiliz. Yapılacak seçimlerde kendimiz için hiçbir mebusluk istemiyoruz. Mustafa Kemal Paşa isterse içimizden istediklerini mebus alır. Seçimlerde muhaliflik yapmayacağımız gibi İstanbul gibi örgütünü az çok koruyan yerlerde Anadolu'nun adaylarına yardım etmeye de hazırız.'

Konuyu böylece anlattıktan sonra ülke sorunları üzerindeki görüşlerimizi de madde madde kısaca belirtiyorduk. Örneğin, İstanbul'un başkentlikten çıkarılmamasının uygun olacağını söylüyorduk. Öteki maddeler de bunun gibi düşüncelerdi.

Cevap yazıldı, Paşa'ya gönderildi ya da götürüldü. Mustafa Kemal Paşa iyi niyetlerimizden hoşnutluk duymuş. Kesen cevabını 'arkadaşlara danıştıktan sonra bildiririm' demiş. Kısa bir süre sonra bu cevabın geldiği bizlere söylendi. Paşa teşekkür etmiş. Seçimlerde yardıma gerek yokmuş. Bizden istenen şey yalnızca bir şeye karışmamamızmış.

Paşanın bu isteğine pek doğal olarak hiç ses çıkarılmadı ve dediği yapıldı... Ben de nesnel seçim yazılarında hiçbir şeye karışmadım, Ankara örgütünü tutacak gibi davrandım. Öyle ki İstanbul seçimlerini yönetmek için Ankara'dan İstanbul'a gönderilmiş olan Ali Bey (Çetinkaya), seçimlerden sonra Galatasaray Lisesi'nde verdiği şölene beni de çağırmış; ve hiçbir resmî niteliğim olmadığı halde bana sofranın yukarılarında yer bile vermişti..."

(24. ve 25. tefrikalarda, Yalçın'ın yazılarıyla, İttihatçıların temize çıkarılması çabası, parçalar... İkinci Lozan görüşmelerine giderken Rıza Nur'un basına söyledikleri ve Yalçın'ın cevabı: 26; Rıza Nur'u suçlamalar, açıkça aşağılamalar. *Tanin*, 26 Nisan 1923. 27. tefrikada *Tanin*'in Rıza Nur yüzünden haber dışı bırakılması durumu, Mustafa Asım'ın (Us) Yalçın'a yardımları, İsmet Paşa'nın resmî göreviyle özel ilişkilerini nasıl yordamınca yürüttüğünü kanıtlayan tanıklıklar... Seçim sonuçları üzerine yazdığı makale, tefrika 28-29'da. *Tanin* 6 Temmuz 1923 Velit Beyle tartışma, 30. tefrikadan başlayarak Yalçın'ın savunmaları... Bütün anlatılanlar, anıların *Halkçı*'daki yayın yılı olan 1955'lerin demokrasi bunalımına geçmişten tanıklıklar getirmek niyetine bağlanmaktadır. Yalçın, zaman içinde nasıl haklı çıktığını, kuramsal önerilerinin anıların yazılış yıllarında bile gerçekleşemediğini söylerken keyiflenir gibidir. Bir basın gücünün siyasal çatışmalar dünyasına olan kuram üstünlüğü: "35 – Otuz iki yıl önce, partici bir parti hükümetine karşı bu uğraş, bugün için de güncel olursa, bu gerçeklik karşısında ne düşünmek gerekeceğini belirlemede güçlük çekiyorum".

Bu arada Hüseyin Cahit; Ankara'ya yordakçılık eden basın organlarının, kendi gerçeklerini savunan *Tanin*'i muhaliflikle suçladıklarına dikkat çeker. Cumhuriyetin aceleyle duyurulması üzerine yazdığı makeden parçalar aktarır -36-. Mustafa Kemal, Yalçın'ın eleştirilerine

karşı o zamanlar şöyle cevap vermiştir: “Ben tarafsız değil, bir tarafım” –37–. Ankara basınının Osmanlı hanedanına karşı atak yazılarına Yalçın, bir İstanbul gazetecisi olarak ılımlılıkla cevaplar verir halifelik konusunda. İki kent arasında bir basın sürtüşmesi vardır. Yalçın, “diktatörcüleri” 31 Mart gericilerine benzetir –38–. 40. tefrikada Yalçın, 1923 yılının aralığının 17. günü gece yarısına doğru Tanin yazı işleri müdürü Baha Bey’in telefonu ile uyandırıldığını, Ağa Han’ın İsmet Paşa’ya gönderdiği mektubun gazeteye konup konmayacağını sorulduğunu anlatır. Mektup bir iki gazetede yayınlanmıştır, *Tanin*’de de. 23 Aralık günü *Tanin*, şimdi üç sütunluk manşetle Ahmet Cevdet’in, Velit Bey’in, Hüseyin Cahit’in tutuklandıklarını haber vermektedir. 41. tefrikada İstanbul’a gelen İhsan Bey (Eryavuz) başkanlığındaki İstiklâl Mahkemesi’nin duyurusu yer almaktadır. Bu olay karşısında Halit Ziya Uşaklıgil başkanlığındaki İstanbul Gazeteciler Cemiyeti ile *Tanin* yazı işleri yönetmeni Baha Bey’in tepkileri gelecektir. Dernek; düşünce ve söz özgürlüğünü savunmakta; Baha Bey, Ağa Han’la Emir Ali’nin mektuplarının yayın sorumluluğunu kendi üzerine almaktadır –42–.

43. İstiklâl Mahkemesindeki duruşma, savcının iddiaları.

Başkan: “*Tanin*’in ikinci kez yayını sağlamak için ne kadar para harcadınız?” “İkinci kez yayını 1500 lira gideri gerektirdi. Her isteyen gazete çıkaramıyordu. Günlük, sekiz, dokuz gazete kadar vardı. Yeni bir gazete yayınlayabilmek için kesinlikle var olanlardan birini satın almak ve adını değiştirmek gerekiyordu. Ermenice harflerle yayınlanan *Ceride-i Şarkıyye*’yi 1500 liraya satın aldım. Din değiştirttim. Adı Tanin oldu ve yayına başladım.” “Bu para yanınızda var mıydı?” “Bin beş yüz lirayı yüce kişiliğinizden istesem verirdiniz, Başkan Beyefendi...” –44–.

Kendisinin ve gazetesinin “radikal, layik, cumhuriyetçi” olduğunu söyleyen Hüseyin Cahit, 44. tefrikada layikliğin dinsizlik olmadığını açıklarken halifelik kurumunun Türkiye’de kalması gerektiğini de savunmaktadır: “Halifelik makamının Türklerde kalmasını yararlı buluyorum. Ama yönetimimize karışmasına kesinlikle taraflı değilim. Ağa Han’ın mektubu, görüyorum ki, bütün Müslümanların dinsel başkanına hükmetme yetkisi veriniz diye bir şey söylemiyor. Öyle bir şey olsaydı ilk bağırarak ben olurum.”

Savcı Vasıf Bey’in iddianamesi –44– Hüseyin Cahit için hafiflet-

me ögeleri bulunduğunu söylemesi... Tutukluların yaşamları üzerine bir gazetecinin gözlemleri, Hüseyin Cahit'in avukatı Ali Haydar Bey'in savunusu, 46, *Tanin*'den aktarmalar, 67 diye numaralanmış, aslında 57. olması gereken tefrikaya kadar. 23 Aralık 1923 günü Yalçın kendisini savunmaya başlar, 57. Savunulan düşünce "Cahit vatan haini olamaz", "Ben vatan haini değilim" özüne dayanmaktadır, 60. Bu tefrikada savcının cevapları, başkanın soruları sonunda, 61. tefrikada aklanma kararı, ertesi günkü *Tanin*'de Yalçın'ın yazdığı makaleden parçalar...

Necmeddin (Sadak) Beyin ara buluculuğuyla İzmir'e giden İstanbul başyazarları Mustafa Kemal'le tanışıp konuşurlar, 63. Hüseyin Cahit, Mustafa Kemal'in halifeliğin kaldırılması konusunda kararlı olduğunu sezdiğini ve bundan sonra bu konuda hiçbir şey yazmadığını belirtir. Harf devrimi konusunda ise ikisi de aynı görüşte oldukları halde Mustafa Kemal, bu vakitsiz öneriye ilgisiz kalmış görünür. Birkaç yıl sonra mebus Fazıl Ahmet (Aykaç), bu vakitsiz önerinin Mustafa Kemal'de kaygı yarattığını Hüseyin Cahit'e söyleyecektir, 64. Paşa'nın İzmir köşkündeki yemekte Lâfife Hanımefendi'nin de sofraya şeref verdiğini hatırlayan ve âdeti olmadığı halde sofranın sonunda övücü bir konuşma yaptığını anan Yalçın şöyle demektedir:)

74. Demek ben o içten ve derin duyguların coşkusu arasında inançlı ve mutlu, onun yanından ayrılırken Mustafa Kemal Paşa, içinden beni kendisini arkadan vurmak için hilelere başvuran bir adam diye düşünüyordu. Ülkü bakımından birbirimize bu kadar yakın olduğumuz halde yaşamda birbirimizi anlayamayışımız gerçek bir gariplik oluşturmuştur.

(Yanlışlıkla 75 diye numaralanan, aslında 65 olması gereken tefrikadan başlayarak "Yalçın'ın 50 Yıllık Hâtıraları" dizisi, *Halkçı* gazetesinde değişik bir sayfa düzeni ile verilmeye başlanmıştır: 27 Mayıs 1955... Bu tefrikaya gazetece konmuş olan başlık şöyledir: İlkelere bağlı kalıyor, sözümü esirgemi-yordum. Yalçın'ın, Ankara'ca hoş görülmediğini, sevilmediğini söylediği *Tanin* gazeteciliği için

vardığı yargı şudur: "Ankara benim iyi niyetimden ve katıksız taraf-
lılığımdan emin değildi. Ben Ankara'nın gerçek ve içten bir devrim
ruhu ile hareket etmediği korkusunda idim. İşte o dönemdeki çar-
pışmaların asıl kaynağı budur..."

O yaz gene Karlsbad kaplıcalarına bakıma ailesiyle birlikte gi-
den Yalçın, Avusturya cumhurbaşkanının çok alçak gönüllü yaşama-
nı yansıtan bir röportaj gönderir *Tanin*'e, 66-69. 70. tefrikada da sü-
ren Milletler Cemiyeti Fevkalâde Komiseri M. Zimmerman'la görüş-
me, 71. tefrikada sonuçlanmaktadır (*Tanin*, 31 Temmuz 1924).

71. tefrikada Ağaoğlu Ahmet Beye cevap yer almaktadır: Görü-
len kusurları belirtmek bir görevdir. Bu arada Yalçın, ülkemizde kırk
elli yıldır eleştirmenin nasıl yapılması gerektiği sorununun çözüm-
lenememiş olduğuna dikkat çekmek için fırsatlar bulur -72-. Bu
arada İçişleri Bakanı Recep (Peker), İstanbul gezisi sırasında dikke-
te değer sözler kullanmıştır -74-. Karşılık veren Yalçın'ın savundu-
ğu tez, Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı gibi değil, bir tek partinin
başkanı gibi davranma özelliğidir -77-. Arkadan gelen tefrikalar
hep Tanin koleksiyonlarından seçmelerdir; anı değil. Yalçın, bu ara-
da hiçbir partinin kümelenişine katılmama kararını tekrarlar -84-.
Bütün bu yazılar, 1950 sonrasındaki CHP-DP çatışmasına geçmişten
benzer örnekler yansıtmak amacına yöneliktir. *Tanin*'den aktarılmış
(7 Aralık 1924) bir makale parçasından sonra Hüseyin Cahit'in parti
çatışmaları konusunda şöyle demesi (1955) ilginçtir:)

86. Bu yazının tarihine bakıyorum: 1924. Otuz bir yıl
sonra, biraz başka bir biçim altında ama aynı içeriği koru-
yarak aynı sorun, çözümlenmesi gereken bir yapıda gene
güncelliğini koruyor. Uzun ömrünü hep aynı ilke ve amaç
uğrunda çetin çatışmalarla geçirip de umutsuzluk ve ka-
ramsarlık içinde sonsuza değin gözlerini kapamak, pek tat-
lı bir şey değil.

Anılarımı yazdıkça dünden mi söz ediyorum, bugünün
sorunları içinde mi çırpınıyorum diye şaşkınlıklar ve üzün-
tüler içinde kalırken, benzetmeyi tamamlayan bir olayı da-
ha 1924 yılında buluyorum: Gericilik (irtica). Siyasal ya-
şamda din kışkırtmaları. *Tanin*'in şu makalesini okuyalım:

İki Türkiye. Yazının özü, Sırat-ı Mustakim'in Türkiye'si ile yenilik ve reform taraflılarının Türkiye'si diye iki ayrı gerçek olduğu temeline dayanmaktadır -87-.

(Bir yandan Konya'da cumhurbaşkanına ayrılan bir köşk için yapılan masrafları anlatan Toksöz gazetesini eleştiren Yalçın, bir yandan da Bakanlar Kurulu kararı ile aynı gazetenin kapatılmasını sertçe kınamaktadır -91-. Bütün bu bölümler eski gazete koleksiyonlarından aktarılmış belgelerle doludur; kişisel yaşam üzerine hiç bilgi taşımazlar. Yalnız 92. tefrikada Yunus Nadi'ye Yalçın, Ankara hükümetinden gördüğü soğukluğu ve karışıklığı içtenlikle anlatmak fırsatını bulur. Her zaman olduğu gibi bu anılar da tanıksız ve belgesizdir. Şeyh Sait isyanı üzerine (1925) yazılan makalelerden sırayla aktarmalar -93-94-, "Takrir-i Sükûn" yasası üzerine başmakale yazmamaya karar veriş -94-. Terakkiperver Partisi'nin basılması üzerine -95- ayrıntılı haber ve Yalçın'ın tutuklanması -96-. Bundan sorası Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki duruşma öncesi hapisane ayrıntılarıdır 97. 98. tefrikada Yalçın, Çankaya ile karışıklığına getirir sözü:)

98. Çankaya -içinde bulunduğum- yoksunluğu, yalnızlığı ve karanlığı bilmiyordu. Orada elektrikler içinde parlak ve özgür bir yaşam kaynaşır gibiydi. Benim kabahatim neydi? Bu yurdu sevmekten, bu yurdun manevi kalkınması için büyük yüreğimle dileklerde bulunmaktan, bu uğurda elimden geleni Malta hapisanelerinde bile yapmaya uğraşmaktan başka ne suç işlemiştim? Hiçbir siyasal düzen, örgüt ve akım içinde değildim. Yalnızca kendi kalemine dayanarak, insan haklarına saygı temeline yaslanmış hükümet biçimine savuşmak için uğraşıyordum. Abdülhamid zamanında bu suç olsun, anlardım. Ama ulusal bir savaşla özgürlük ve bağımsızlığına kavuşmuş bir yurttan, neden benim yerim bu yıkık ve yoksul hapisane odası oluyordu? Yazdıklarım hoşla gitmediği için mi? Oysa siyasal özgürlük, hükümet başındakilerin hoşuna gidecek yazılar yazmak için midir? Yoksul odamın içi bütün bütün ka-

rardı. Karşılar da bütün bütün parladı. Maddesel ve tinsel bir üşüme beni titretti. Yatak dediğim paçavralar üzerine aç ve susuz kapandım...

(Terakkiperver Partisi'ne yapılan işlemi "baskın" diye anlatan muhabir Nuri yüzünden mahkemeye verildiğini ileri süren Yalçın, Cebeci hapishanesinde rastlaştığı Zekeriya (Sertel) gibi sürgüne gönderileceğini sezmiştir -99-. Yalçın'ın savunması Vakit gazetesinde yayımlanır. Savcı Necip Ali Bey özellikle "baskın" kelimesi üzerinde durmaktadır (100-104). Yalçın'ın savunması 104. tefrikadan başlayarak (ben mal sattım; onur satmadım Başkan Bey!)... (Mesleğe ve düşünceye ceza verilemez!, 109)... (Yüce mahkemeniz beni mahkûm edemez! 110)... 110. tefrikaya kadar sürer; savunmasını "mugalata" kabul eden mahkemece sonsuz sürgün (neyf-i ebed) cezasıyla Çorum'a gönderilmesine karar verilmiştir -110-. *The Times* gazetesinin "Anlamsız Bir Karar" başlıklı yazısını aktarır Yalçın 111. tefrikada. Ardından Çorum yaşamı gelecektir... Avrupa'dan getirttiği açık spor otomobili bekleme hakkını aldığı halde Yalçın, bir gün öğleden sonra bir yaylıyla yola çıkarılır - gereksiz ayrıntılarla -112-... Ortaköy'de konukluk -113-, Asiyozgat... Yahşıhan... yolda yetişen özel otomobille Çorum'a yollanış -114-... Yozgat... Çorum'da Mahmut Ağa Hanı, tahta masa ve yalnızlık... Ziyaretçi kalabalığı, Embiyazadelerden gelen akşam yemeği:)

Sahanların kapaklarını kaldırdım. Böreğine, tatlısına varıncaya kadar mükemmel bir ziyafet yemeği. Anadolu'yu hiç bilmez idim. Fakat, Anadolu'nun kibarlığını, konukseverliğini doğallıkla çok işitmiştim. Ama bu kadarını aklımdan geçiremezdim. Buraya ben bir yüksek memur ya da subay olarak gelmiyordum. Rejimin sevmediği, en yüksek cezalardan birine hükümlü kıldığı bir kimse idim. Buna karşın, ziyaretime geliyorlar ve akşam yemeğimi düşünüyorlardı. Gelen yemekler bana yalnız başıma kesinlikle on gün yetiştirirdi. Biraz sonra, Mahmut Ağa'yı çağırarak kalan yemekleri gösterdim. "Mahmut Ağa, bunlar durursa bozulacak, ya fakirlere dağıt, ya hapishaneye yolla."

Çorum halkının içten kibarlığı ve insanlığı ilk adımda bana en büyük teselli ve umut kaynağı olmuştu. Bir ulus, böyle yurttaşlardan oluşuyorsa, ona hizmet ve onun sorunlarına bağlılık büyük bir güven ve umutla benimsenebilirdi.

Ertesi sabah yataktan kalkıp giyinince Mahmut Ağa'dan bir kahve istemeyi düşünüyordum. Oda kapısı vuruldu ve içeriye uzun boylu, ince ve sevimli bir genç girdi. Kendi adını söyledi: "Benderli Mustafa." Sonra utangaç bir tavırla ekledi:

"Beyefendi, sabahleyin kahvaltı âdetiniz nedir? Yumurta ister misiniz? Kahve mi, çay mı içersiniz?"

Ve kahvaltı tepsisi içeri girdi. Tereyağı, balı, yumurtası ve sütlü kahvesiyle nefis bir kahvaltı. Artık şaşırıyordum. Ali Çetinkaya, beni Çorum'da sonsuz sürgüne mi göndermişti, yoksa Çorumluların, beni son derece ağırlamayla el üstünde gezdirmesine mi?

Kahvaltıyı bitirmeden ziyaretçiler başladı. Artık çehreleri ayırt edemez oldum. Yaşlı, genç, fesli, sarıklı, memur ve yerli, bir bayram kutlaması varmışcasına bir dostluk ve ağırlama ziyaretine koşuyorlardı. En tuhafıma gideni, gelenler arasında memurların da bulunmasıydı. Herhalde bunlar Ankara'ya karşı bir gösteri yapmayı düşünüyorlardı. Yalnızca, Ankara'nın bir siyasal hükümlüye karşı gösterilecek incelikten ötürü kendilerini memurluklarından atacağına olasılık tanımadıkları anlaşılıyordu. Herhalde Ankara'nın, halkta böyle bir kaygıya hak verecek bir yol tutturmamış olması, ülke adına hoşnut olunacak bir durumdu. Acaba bugün oraya bir sürgün gitse kaç kişi kendisini ziyarete koşabilir? Memurlardan bir kişinin bile kendisinde bu yürekliliği bulamayacağını, yerinerek düşünüyorum.

Çorum'da ilk dakikalardan başlayarak gördüğüm bu ilgi, ağırlama, kibarlık ve ruh soyluluğu, bir buçuk yılı aşan oturuşum sırasında eksilmedi, gittikçe arttı ve gerçek bir dostlukla, kalbimde sonsuz bir hayranlık ve içyüklülüğü biçimini aldı. Bu konuda diyebilirim ki ulusumdaki yüksek karakteri ve insanlığı gözlemlemek olanağını bana

verdiğinden ötürü Çorum hükümlülüğüne teşekkür borçluyumdur. Ulusal karakterimizin bu temizliğini ve yüksekliğini görmek için sürgün zorluğuna katlanmaya değerdi.

İkinci akşam bir ziyafet tepsisi daha. “Mahmut Ağa bu kimden?” Mahmut Ağa her akşam yeni bir ad söylüyordu: Tütüncülerden, Kaleli Nuri Efendilerden, Kavukçulardan, Battalzadelerden, Veli Paşazade Şevket Beyden... v.b. Bunları aklımda kaldığı kadar yazıyorum.

Ziyaretler seyrekleşmişti. Kahvaltı ve yemekler devam ediyordu. Burda, tahta masamın başında çevrilerime girişmiştim. Birkaç kişi her türlü ziyaretleriyle çevremde daha yakın bir dostlar kümesi oluşturmışlardı: Müftüzade Sıddık Efendi, Kavukçulardan Hayri Efendi, Benderlilerden Mustafa Efendi... Bir hafta sonra her sabahki ziyaretlerinden birinde ev bulduklarını söyleyerek görmek için birlikte gitmemizi istedi Benderli Mustafa. Alt katı samanlık iki odalı bir evdi. Karşı durmak için bir neden yoktu. Üç dört gün sonra ev güzelce döşenmiş; her şeyiyle hazırlanmış bulunuyordu. Şaşkınlıkla sordum: “Bu eşyayı nereden buldunuz?” Çorum; inceliği ve kibarlığıyla bu sorumu cevapsız bıraktı. Genç dostum, yalnızca hoşnutlukla gülümsüyordu. Belli bir kişiye karşı bir içyüklülüğü duygusu yüklenmekten beni kurtarmak için Çorumlu konukseverlerim, kişiliklerini belli etmiyorlardı. Sanırım bu kadar eşya tek evden verilmiş olamazdı. O yaz eşimle çocuklarım Çorum’a yanıma geldikleri zaman karyolalarla öteki yemek takımları da çoğaldı; hep adları bilinmeyen lütufkârlardan... -115-

(Başka bir eve taşınış, ahçı kadın, inek ve tavuklarla rahat bir yaşama geçtiğini anlatan Yalçın, Çorum’un saygı ve incelik dolu özelliklerine geçer... Görebildiği kadarınca yörenin âdet ve geleneklerini betimler. Eğlence yokluğu yüzünden çok durgun bir yaşam sürdürüldüğünü anlatırken şu cümleleri kullanır: “Çorum’da iki yıla yakın kaldım; bir kez bile bir kahkaha işitmedim” -117-. Bu dingin hayat yüzünden halkta içki alışkanlığının güçlendiğini, hemen tek

eğlencenin akşamcılık biçiminde görüldüğünü belirtir. Çingene mahallesine hiç gitmediğini, eski sürgünlerden yalnız Refik Halid'in iyi bir anı bırakmış olduğunu söyler. Galata adı takılmış olan genelev üzerine sağlık başkanının söyledikleri... Dişçi yokluğu, kuduz korkusu, elektrik zayıflığı gibi yerel özellikler, -117-... Mussolini'nin bir sözünün yarattığı savaş korkusu, Yalçın'ın savaş olamayacağı yargısının gönüllere su serpmesi... Bu arada şapka devrimi:)

Feslerin ve başka başlıkların yasak edilerek şapka giyilmesi zorunluğu ben Çorum'da iken duyuruldu. Yasa yayınlanmadan önce bazı denemeler başlamıştı. Hemen İstanbul'a yazarak şapkaları getirttim; ve yasadan önce Atatürk'ü örnek edinerek tutucu Çorum evresinde şapka ile gezmeye başladım. Hastanenin genç doktorlarından Memduh Bey, çocuk başlığı biçiminde beyaz keten bir başlık edinebilmişti. Çünkü oralarda şapka bulmak olanaksızdı; o da bu başlıkla dolaşıyordu. Çorum çevresi o kadar ince, terbiyeli ve saygılı idi ki, içlerinden hiç sevmedikleri bu şapkayı görmemiş gibi davranıyorlar ve seslerini çıkarmıyorlardı. Pek yakın ve dost olanlar: "Beyefendi" diyorlardı, "Siz Atatürk'ün işaretini bile izliyorsunuz, sizi değil asıl bizim hepimizi sürmeleri gerekirdi."

Gerçekten Çorum'da Halk Partisi başkanı olan eşraftan bir kişi, ortadan çekilmişti. Şapka giymemek için artık hep çiftliğinde oturmaya, bir daha kente inmemeye karar verdiği söyleniyordu. Benden de Çorum il gazetesine, şapka çeşitleri, giyip çıkarma usulleri üzerine makale istemişlerdi ve yazmıştım.

İşte böyle temiz, katıksız, kibar ve yüce gönüllü bir Türk çevresi içinde günler ve aylar dingin dingin geçerken, "İzmir Suikastı" olayı bir top gibi patladı. Orta yere hiç temeli yokken bir sorun çıkardılar denilemezdi. Ama iş kimin hesabına, kimler tarafından ve niçin yapılıyordu? Ülkede bir suikastla ve onun ardından bir hükümet değişikliğiyle iktidarı ele geçirebilecek bir örgüt mü vardı? Suikastın tekil bir öç hareketi olabileceği hiç akla gelemezdi. Ama

büyük çapta bir hükümet darbesi yapmaya kalkacak kim veya kimler vardı?

Adları gazetelere geçen kimselere bakılırsa, bunu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arkada kalan bağlılarının düşünmüş ve yapmış olması gerekiyordu. Ama gene bu arkada kalan kimselerdi ki Cavid'in evinde yaptığımız toplantıda örgütün başına geçebilecek kimsenin Mustafa Kemal Paşa'dan başka biri olamayacağı noktasında düşünce birliğine varmışlar ve bunu da Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişlerdi.

Doğal olarak büyük bir merakla gazeteleri izliyordum. Yayınlara göre bütün sorumluluk yükü İttihatçıların ve Terakkiperver Partisi'ne bağlı bazı subayların üzerinde toplanıyordu. Ama duruşmaların gidiş biçimi hiç hoşuma gitmiyordu. Kasıtlı olarak yaratılmamış olmakla birlikte İttihat ve Terakki'nin adını sanını silmek ve kökünü bütününü kazımak için ortaya çıkan fırsattan yararlanılmak istendiğini sanmaya başlamıştım. Onun için bu duruşmaların serpintisinin bana ne yolla dokunabileceğini bulmaya çalışıyordum. Çünkü arkada bıraktığım o karışık ve gürültülü yaşama göre, ülkede bu çapta bir olay çıkar da bana da bulaşmazsa şaşmak gerekirdi...

Bu arada Sami Efendi, Ali Çetinkaya'nın kent içinde haydutluk suçundan ötürü on yıl Çorum'da sürgün cezasına çarptırdığı çaresiz kişi, beni görmeye geldi. Sevinç içindeydi:

"Beyefendi, ben kurtuldum, gidiyorum" diyordu. "Siz de bir baksanız, belki sizin için de bir şeyler vardır."

Sami Bey'in bağışlandığı üzerine gazetelerde bir şey okumamıştım. Ne yolla bağışlandığını sordum. Ortada bir bağışlama yoktu; yalnızca ceza yasasında bazı değişiklikler yapılmıştı. Eski yasadaki bazı cezaların süresi indirilmişti. Onun için değiştirilen maddelere göre hükümlü bulunanların cezaları yeni yasaya göre ayarlanıyordu. Sami Bey'e on yıl ceza belirleyen madde, yeni ceza yasasında bu cezayı bir yıl olarak gösteriyordu. Sami Bey elindeki ceza yasasını bana bırakmak istiyor ve "siz de bir araştırınız" diye ısrar ediyordu.

“Sami Bey” dedim, “boşuna zahmet. Ben şu sırada böyle sorun çıkarmak istemem. Tutuklu İttihatçıların duruşmasını ‘İzmir Suikasti’ davasından ayırdılar. Onlar Temmuz’da Ankara’da yargılanacaklar. Ben şimdi ceza yasasındaki yeni değişikliklerden yararlanarak serbest kalsam, beni İttihatçıların duruşmasına katarlar. İttihatçıların duruşmaları bitsin, sorun çözümlensin; yeni yasa bana bir hak veriyorsa o zaman sesimi çıkarırım. Şimdiki halde kendimi unutturmak, hatırlanmamak en iyi yoldur.”

Sami Efendi gene ısrar ederek “herhalde yasa metni sizde kalsın” diye elindeki kitabı bıraktı, gitti. Birkaç gün sonra da vedaa gelerek ailesiyle birlikte Çorum’dan ayrıldı -119-.

(Can sıkıntısıyla bir gün yasayı okuduğunu söyleyen Yalçın, kendisine verilen sonsuz sürgün -nefy-i ebed- cezasının kaldırılmış olduğunu görürse de bir hafta sonra tutuklanma buyruğu gelir. Eşi, onu hapishaneye geçirir, taşınabilir karyolası ve gerekli eşyasıyla. Hükümet konağının alt katındaki bir odaya kapatıldığını belirten Yalçın, çeşitli yollardan eline geçen gazetelerde İzmir duruşmalarını izlemektedir. İsmail Canbolat’ın ölüm gerekçesi, “Kendisini Kemal Bey’den ayırmak olanağı bulunmadığı için” gibi bir yargıya dayanmaktadır. Yalçın, kendisinin de bir başka suçludan ayırt edilemeyeceği gibi bir gerekçeyle suçlanacağını sanır... Termos içinde gönderilmiş gazete kesiklerinden öğrendiğine göre kısırılan Kara Kemal kendine kıymıştır. Kemal Bey’le ilgili anıları şöyledir:)

Kemal’in bu işle ilgisi olabilmesini aklım bir türlü almıyordu. Onun katılabileceği bir komplo, daha etraflı hazırlanırdı. Mustafa Kemal Paşa’ya hiç düşmanca duygular beslemediğine tanıktım. Temiz, namuslu, özverili bir ruhu vardı -119-.

(Tutuklanmasının haftasında, ailesiyle vedalaşmasına izin verilmeden bir açık otomobille Çorum’dan ayrıldığını belirten Yalçın, altı

ay önce hazırlandığı saptanan bir girişimle nasıl ilgili sayılabileceğini düşünmektedir. Ama 'adli' değil 'siyasal' bir temizlik söz konusu olduğuna göre... diye de kaygılanmaktadır. Yolda otomobil bozulur, çeşitli aşamalarda ayrıntılar, Çerikli istasyonundan trene binilir, ünlü Çukurhan'da Binbaşı Rifat Bey odasını hazırlatmış, tahtakurlarına karşı önlem de almıştır. Kimseyle konuşturulmadığı bu süre içinde bir kez Salâh Cimcoz'u görür, bir kez de Hacı Adil Bey'in el yazılı yemek pusulasına rastlar, -120-. Kitapları, kâğıt kalemi olan Yalçın bir masa sağlanınca hemen çeviri çalışmalarına başlamıştır. Duruşmaya birlikte çıkarıldığı kişilerin kimler olduğunu hatırlamadığını söyleyen Yalçın, başkan Ali Çetinkaya'nın İttihatçıların gizli çalışma programlarını ele geçirmişcesine davrandığını belirtir. Oysa okutulan maddeler, Cavit'in evinde toplanan İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiş olan önerileridir Yalçın'a göre. Cavit ve Doktor Nazım'la birlikte sorguya çekilen Yalçın, savcı Necip Ali'nin aklanmasını istedikleri arasındadır. Kendisini birkaç sözle savunduğunu söyleyerek sözü Cavit'in aşağıdaki bodrumdan arasına işittikleri uzun ve güçlü savunusunu övenlerin tanıklıklarına bağlar. Dışarı çıkarıldıkları sırada hiç konuşmadan Cavit'le el sıkışırlar; bu, son görüşmeleridir.)

121. Artık mahkemenin kararını beklemekten başka yapacak şey kalmamıştı. 1926 yılı Ağustos'unun 26. Perşembe günü, o gün mahkemeye çağrılmayacağımızı sanacak kadar ilerlemiş bir saatte, birdenbire, bizleri mahkemeye götürmeye geldiler. Bu acelenin sebebi sonradan anlaşıldı. Hüküm, Perşembe günü açıklanmazsa -ertesi Cuma günü tatile rastladığı için- sabahleyin idam hükümlerini duyurup hükümlüleri idam etmek yasaya göre olanak içinde değildi. Buna dayanarak, eli çabuk ve her şeyi gece yarısından önce yani Cuma günü girmeden bitirmek gerekiyordu.

Bütün sanıklar toplu halde mahkeme salonuna doldurulduk. Yalnız idam hükmü yiyecek dört arkadaş mahkemeye getirilmemişlerdi. Bunları sonsuza değin yitirdiğimizi anladık. Aklananlar hemen salıverildiler. Ben de onlar ara-

sında olmalıydım. Onlar sevinç ve telâş içinde kalabalık arasından yol bulup gitmeye çalışırken, bana:

“Siz serbest kalmıyacaksınız, Çorum’a gönderileceksiniz, dediler.”

Bu sırada Hakkı Tarık (Us) ortaya çıktı. Beni arıyordu. Mebustu, yanıma geldi. Mahkeme katında kefil olarak beni serbest bıraktırdı. Hakkı Tarık’a artık Çorum’a gitmeyeceğimi, çünkü burra hakları olmadığını açıkladım.

Sonsuz sürgün cezası ortadan kalkınca benim cezayı belirli süre sürgüne dönüşmeliydi. Bunun da en aşırı süresi üç yılı geçemezdi. Oysa duruşmalar sırasında tutuklu olduğum gibi bu son yargılanma sırasında da tutukluluk sürelerim vardı. Yasaya göre bir günlük tutukluluk yedi günlük sürgün süresine denk sayılıyordu. Bu hesaplar yapılıncaya kadar sürelili sürgün cezasının en uzun süresini de doldurmuş bulunuyordum. Buna dayanarak yasaya göre serbest bırakılmam bir zorunluktuktu.

Hakkı Tarık’a bunları anlattım. Bir dilekçe yazarak mahkemeye vermeyi kararlaştırdık. Dilekçeyi mahkemeye Hakkı Tarık verecekti.

Kandemir, “İzmir Suikastının İçyüzü” adıyla yayımladığı eserin ikinci cildinde, mahkemenin verdiği kararı yazdıktan sonra şöyle diyor:

“Bu kararın okunuşu üzerine beraat edenler serbest bırakılmışlardır. Hüseyin Cahit Bey de sürgün yeri olan Çorum’a gitmeden önce mahkeme kurulunu ziyaretle hakkındaki karardan ötürü şükranlarını sunmuş, üstelik Çankaya’ya giderek ziyaret defterini de imzalamış bulunuyordu, sayfa 119.”

Bu satırlar, yanlış bilgi üzerine yazılmıştır. Mahkemeyi ziyaretle şükranlarımı sunmadığım gibi Çankaya’ya giderek ziyaretçi defterine adımlı yazdırmış değilim.

Ancak, Çorum’dan dönüşte yalnızca İstiklâl Mahkemesi’ne gittim. O da, başkan Ali Çetinkaya’dan, Cavit’in mezarını bana göstermesini rica etmek içindi. Ali Bey razı olmadı: “Uzaktan bir fatiha okuyunuz, ruhuna hediye edi-

niz, yeterlidir,” dedi. Hazır bulunan Kılıç Ali Bey aracılık yapar gibi bir dille:

“Cahit Bey, Cavit Bey’in yakın dostudur da, onun için...” Bu aracılık da yarar sağlamadı. İşte bütün ziyaretim yalnızca bu kadardır.

(Hakkı Tarık’tan ayrıldıktan sonra bunalım içinde Ankara sokaklarında dolaştığını anlatan Hüseyin Cahit bir otel aramayı gereksiz sayarak gene Çukurhan’a dönerek eski odasında kalmayı önermiştir Binbaşı Rifat Bey’e. Haline acıyan müdür onu eski odasına alır; -122-)

Suikastın içyüzü ve hazırlayıcıları üzerine hiçbir şey bilmiyordum. Ama birkaç kişi vardı ki bunların bu işte katkıları bulunabileceğine kesinlikle olasılık tanıımıyordum. Çocukluktan beri okul arkadaşlığı nedeniyle bildiğim Cavit, kesinlikle bir siyasal öldürmeye taraftar olamazdı. İttihat ve Terakki içinde, türlü olaylar arasında, bu gibi eylemlere şiddetle karşı olduğuna tanıktım.

Doktor Nâzım vardı ki, özgürlük ülküsündeki hizmet ve özverilerinden ötürü arkadaşlarının saygı ve güvenini tam olarak kazanmış olmakla birlikte, son yıllarda, belki de yaşının ilerlemiş olmasından ötürü, biraz fazla konuşur, çevresine de çevresindekilere de dikkat etmez bir hal almıştı. Ortada bir suikast hazırlığı varsa, bunu yapanlar maddece bu işte hiç yararı dokunamayacak olan Dr. Nâzım’a, ihtiyatsızlığından ve boşboğazlığından ötürü böyle dehşetli bir sırrı haber vermezlerdi.

İsmail Canbolat vardı ki, Malta’dan sonra, artık hiç siyasa ile uğraşmamaya ve hiçbir şeye karışmamaya kesin kararını vermiş, arkadaşlarına da bildirmişti. Bekir Sami Bey ile birlikte Samsun ile içeri iller arasında kamyonla nakliyecilik yapmak için birleşmişlerdi. Canbolat bu iş için Mısır’a gitmiş ve oradan yeni dönmüş bulunuyordu. Canbolat, verdiği sözden, aldığı karardan dönecek adamlardan değildi. Bir kez siyasa ile uğraşmayacağını bildirdikten sonra siyasal komplo ne olsa giremezdi.

İstanbul'a dönüşümde hiçbir yakın arkadaşı yaşar bulamadım ki gerçeği anlayabileyim. Gidenlerin aileleri bir şey bilmiyorlardı. Aslında, komiteci ruhu besleyenlerin, kadınlarına bir sır vermelerine de olanak yoktu. Sözün kısası sorunun içyüzü, sonsuza değin bilinmez kalmıştır...

(Ertesi gün idamlarda bulunmuş olan genç bir doktor, Yalçın'a, Cavit Beyin sözlü vasiyetini iletir: "Cahit burada, Ankara'da olacak; kendisine söyleyiniz. Karıma ve çocuğuma iyi baksın". Ardında bir borç defteri bırakan Cavit'in alacaklıları haklarını bağışlarlar, bir şey istemezler. Çorum'da serbest bırakıldığını bildiren telgrafı alan Yalçın, tifodan kurtulmuş kızı ve eşiyle Ankara'ya uğrar; Başvekil İsmet Paşa'yı da ziyaret eder. Ülkenin o tarihteki komplolar ve ayaklanmalar yüzünden ne büyük bir tehlikeye düşmüş bulunduğunu hatırlatan Paşa, Lausanne'dan beri görüşmediği Yalçın'a incelikle şunları söylemiştir:)

123. "Güçlü bir kalem, ateş püskürerek yazıyordu. Öyle bir sırada nereye doğru bizi götürdüğünü bilemediğimiz bu güçlü kalemi özgür bırakamazdık. Ama artık geçmiş silinmiştir. İstedığınız gibi çalışabilirsiniz. Hiçbir düşmanlıkla karşı karşıya değilsiniz."

Ben aslında artık siyasaıyla uğraşmıyaya, özel yaşama çekilmeye kararımı vermiş bulunuyordum. Birleşip de birlikte siyasa yapabileceğim dostların hiçbiri kalmamıştı. Hepsi en acı koşullar içinde yaşamdan uzaklaşmış bulunuyorlardı. Siyasa bakımından yapayalnız kalmıştım ve siyasal yaşamın cilvelerinden iğrenmiştim. Paşa'ya veda ettim ve İstanbul'a geldim.

Bir buçuk yıl önce İstanbul'da yakalanarak sonsuz sürgün cezasıyla Çorum'a gönderildikten sonra yeniden İstanbul'a gelmek kolay olmadı. Ama yaşamın asıl zorluğu, İstanbul'a ayak bastıktan sonra başlıyordu. Ne ile geçinecektim? Ailemi nasıl geçindirecektim? Eldeki birkaç para, sürgün süresinde çoktan bitmişti. Rahmi'den ve Cavit'ten yardım görmüştüm. Şimdi kendime bir iş bulmam gerekiyor-

du. İlk adımda “Oğlumun Kütüphanesi” dizisinden depoda kalan kitaplara toptan bir müşteri aramak yolunu düşündüm..

(123. tefrikadan başlayarak Yalçın'ın İstanbul yaşamına gelmiştir sıra. Önce depodaki müşterisiz kitapları beş altı yüz liraya toptan satar. Çukurhan'da çevirdiği *Özgürlük* kitabını bastırırsa da, kitap iyi satmaz; çünkü reklâmını yapacak elde bir gazetesi yoktur; Tanin günlerini özlemle arar. Yunus Nadi ile görüşür. Stendhal'ın *Parma Manastırı*'nı çevirmek üzere anlaşılır. Gazete duyurularda bulunur. İlk tefrikadan sonra yayının kesilmesi için Yunus Nadi'nin emir aldığını söyleyen Yalçın, yüz elli sayfalık çevirisini de yırtıp attığını ekler. İsmail Müştak'ın iki arkadaşıyla birlikte yürüttüğü gümrük komisyonculuğuna –sermayeye gereksinim olmadan– katılır. Gittikçe fazlaşan gümrük komisyoncularını biraz ayıklamak için hükümet Türkçe sınavı koymuştur. Yalçın, İsmail Müştak'la birlikte Sirkeci Gümrük Müdürlüğü'ne başvurur. Müdür, Mercan Lisesi'nden öğrencisi çıkar. İncelikle karşılayarak sınavsız belgelerini verdirtir. Bir gün Gülbenkyan adında tanımadığı bir genç, Avrupa'da *Tanin*'i yeniden çıkarmak konusunda Rahmi Bey'in sözlü çağrısını iletir. Bunu bir polis hilesi sayan Yalçın kesin hayır cevabı verir. 1929-30 bunalımı sırasında gümrük komisyonculuğu işi de gittikçe tavsamaktadır. Mahmut Beyin çıkardığı *Milliyet* gazetesinde yazmak konusundaki İsmail Müştak'ın önerisini, Yunus Nadi hikâyesini anlatarak cevaplar; yazı izni alınması hususundaki isteğine bir daha cevap gelmez. Falih Rıfkı Atay'a yazdığı ve İstanbul'da bir lise müdürlüğü isteyen mektubu sonuçsuz kalmıştır. Arada sırada görüştüğü Şükrü Kaya, durumunu Malta arkadaşlığının içtenliğiyle İsmet Paşa'ya aktarınca Sanayi ve Maadin Bankası Yönetim Kurulu Başkanlığı'na getirilir. Eline geçen 291 lira aylıkla o tarihte İstanbul'da geçinmenin olanak içinde bulunduğunu ekler tefrika 124'te. Dil özleşmesi hareketinin aşırılıklar içinde geliştiği düşüncesinde olan Yalçın, Ruşen Eşref'in yazılı çağrısı üzerine, Kurultay'da hoşagitmeyecekse okunmaması ricasiyle yazdığı tezini hazırlar. 1932 Kasım'ının 6. günü Kurultay toplantısında görüşlerini açıklayan söylevini okur: -124-127-.

Kurultayda çeşitli tartışmalar olur ve Yalçın, banka yönetim kurulu başkanlığı görevinden alınır. Sedat Simavi'nin *Yedigün* dergisine haftalık yazılar verir siyasa dışı. Vâ-Nû *Akşam* gazetesinden çekilince oraya Akşamcı takma adıyla günlük fıkralar yazar. Belediye işlerini eleştirdiği için vali Muhittin Üstündağ gazetelere mektup göndererek Yalçın'a karşı bir şeyler (?) söylemiştir. Yalçın hakarete uğradığı kanısıyla valiyi mahkemeye verir. Atatürk döneminde bütünüyle bağımsız davrandığına inandığı Türk mahkemelerinde haklı çıkacağına inanmaktadır. Savunmasını *Fikir Hareketleri*'nin 10 Temmuz 1937 tarihli, 194. sayısından aktarmaktadır Yalçın. 128. tefrika-da "Bir Basın Davası".)

(Bendeki gazete kesiklerinin 10 Ağustos 1955 tarihli, son tefrikanın (128) *Halkçı* gazetesinin 30 Temmuz tarihli son nüshasında yarım kaldığını belirten not, şu satırlarla sürmektedir: "O devirde İstanbul valisi olan, Halk Partisi'nin il başkanı bulunan ve Atatürk'ün gözüne girmiş Muhittin Üstündağ gibi bir kimseyi, kendisine hakaret ettiği için nasıl mahkemeye verdiğini anlatmakta ve diktatörlük rejimi denilen Atatürk devrinde adalet mahkemeleri üzerinde maddi ve manevi hiçbir tesir ve baskı yapılmadığını göstermesi bakımından hadiseyi bütün teferruatıyla izah etmektedir, başyazarımız Hüseyin Cahit, "Atatürk Devri"nde. Tefrika yeniden bir numara ile başlamaktadır, Yalçın'ın *Fikir Hareketleri*'nde de yayımlanan savunması 8. tefrikada şu satırlarla sonuçlanmaktadır R.M.)

... Belediye görevlerini yerine getirerek halkı hoşnut bırakmak. Bu İstanbul valisince olanaksız bir şey. Ama sonunda kolay tarafını buldu. Benim *Akşam* gazetesinde takma ad altında bazı yayınlarda bulunduğum, belirsiz bir biçimde kulağına gitmişti. İşte bunaldığı o karanlık zorluklar içinde benim adım onun zihninde bir kurtuluş müjdesi gibi parladı.

Sinek konusuna hiç değinmeden, başka bir fırsat düşürerek Hüseyin Cahit'e karşı bir saldırıda bulunur da artık dayanması kalmamış bütün İstanbul kentinin yakınma çığlıklarını Hüseyin Cahit'in yazıları, gizli kasıtları, alttan alta istek-

lendirmeleri kışkırtıyormuş gibi gösterirse, halkın kendini belediye hizmetlerindeki yeteneksizliğinden ötürü istememezlik etmediğini, işin içinde belediye kusurlarıyla büsbütün ilgisiz olmayan başka siyasal etkenler bulunduğunu sandırarak kendisini haksızlığa uğramış sayabileceğini hesaplıyordu.

Aynı zamanda Hüseyin Cahit'e saldırmakla yaranacağını sandığı gibi, bu saldırı ve eylemin kolayca yanında kâr kalacağını da umut ediyordu. Çünkü Hüseyin Cahit Yalçın kimdi? Ne önemi olabilirdi? Siyasa bakımından kimsesiz ve düşkün bir adam. Elinde bir gazete yok. Günlük gazetelere ancak takma adlarla makale yazabiliyor. Kendisi ise baht açıklığı içinde. Sözü dinletebilir, nazını geçirebilir, hatırını saydırabilir koskoca bir vali ve belediye başkanı. İşte Muhittin Üstündağ, kendi baht açıklığını sağlamak için böylece güçsüz ve elverişli bir kurban tasarladıktan sonra, önemsiz bir bahaneyle, ufak tefek ayrıntılarına kadar hesaplı bir öfke ve coşku komedisi altında insafsız bir saldırıya geçti ve dilediğine de ulaştı. Yerinde kaldı ve beni yerimden etti.

Dinlenmeye çok hak kazanmış eylemli bir düşünce yaşamına karşın, geçinebilmek için bu yaşta beynimi patlatarak kalemimle çalışmak direnişindeyken, bana Akşam gazetesinin sütunlarını yasakladı ve önümde açık bulunan küçük bir geçim alanını da kapadı. Neden Yunus Nadi'ye karşı bir saldırıda bulunmadı? Neden Necmettin Sadak'a bir şey söylemedi de gerek görgü kuralları ve eğitim, gerek ahlâk ve vicdan, gerek yasa bakımından onun saldırısına uğramaması gereken, adı ortada olmayan ve makalenin yazarı olup olmadığı kendisince de kesinlikle bilinmeyen Hüseyin Cahit Yalçın'a saldırdı? Hem de yalnız söğüp saymakla yetinmedi. Beni rejime, hükümete düşman gibi betimleyerek, bilinmez kaynaklardan güç ve yüreklilik alır gibi göstererek beni yok etmek, ailemi darmadağın eylemek isteyecek kadar insafsız davrandı. Mektubunda kullandığı dil, valilik yerinde bulunan resmî bir adama yakışacak bir dil midir?

Bunun modası geçmiş bir jurnalcılık olduğuna sizin katınızda işaret ettiğim zaman, “benim jurnalcılığa ne gereksinimim var” dedi. “Devlet mertebelerinde en yüksek bir basamağa erişmiş bir adamım, en yüksek aylığı ben alıyorum” dedi.

Bu savunusunu, çok acı bir gülümsemeyle dinledim. Demek böyle yüksek mertebelere ulaşamayanlar jurnalcılık yapabilirlermiş. Eğer Muhittin Üstündağ’ın övündüğü baht açıklığı yeri için jurnalcılığa izin varsa, öyle mevkilere geldikten sonra onu korumak için ve daha yükseklerine çıkmak için jurnalcılık yapılabilir anlamı çıkmıyor mu?...

(*Tefrika 11*’den) “Sayın yargıç! Şu dakikada kutsal savunma hakkının son sözü olarak sunuyorum: Sorun pek açıktır. Bir yandan valiyi kurtarmak, öteki yanda hem kendi şerefınızı hem Türk Adliyesinin onurunu korumak yolu var. İkisinin ortası bir yol yoktur. Ve işin üstündeki hünerleri silip atarsanız, işin anlaşılmamış bir niteliği de yoktur. Yargıya varırken, vicdanınızın, namusunuzun, yurt sevginizin size kılavuzluk yapacağına güvenimi bir kez daha açıklayarak savunmamı bitiriyorum.”

(Mahkeme karar vermeden Haydar Rifat, Yalçın’a telefon ederek Muhittin Üstündağ’ın eşinin ricasını iletir. Bir sayın ailenin daha fazla acı çekmemesi için hemen kabul eden Hüseyin Cahit, mahkemeye bir dilekçe göndererek tazminat isteğinden vazgeçtiğini bildirir. Mahkeme, “Akşamcı” imzalı yazı için Yalçın’da bir sorumluluk görmemiş; yazı işleri müdürü Enis Tahsin’i aklamış, özveri dilekçesi yüzünden sanıklara karşı hiçbir tazminat cezası vermemiştir. Bulunmadığı duruşmada karşı taraf avukatlarının sundukları bir yazı üzerine düşündüklerini ve cevabını da Yalçın *Tan* gazetesine gönderir; İzmit Asliye Ceza Mahkemesinin duruşması 29 Haziran’da böylece sonuçlanmıştır, -12-.

13. tefrikada Yalçın, Cemalettin Saraçoğlu’nun çıkardığı *Yeni Sabah*’ta dış siyasetle ilgili makaleler yazdığını; kendi dergisi *Fikir Hareketleri*’nde özgürce çalıştığını, yazıları yüzünden hiçbir soruşturmaya uğramadığını anlatır. Atatürk’ün ölümünden sonra Celâl

Bayar tarafından Ankara'ya çağrıldığını, "Ülkede ayrılıklara son vererek el birliğiyle çalışmak gereğinden" söz açan Başbakanın milletvekili olma önerisini kabul ettiğini, İsmet İnönü ile de görüşerek Çankırı milletvekili olarak yeniden Meclise girdiğini ekler. İran Şahının evlilik töreni yerine Hitler'in çağrılısı olan kurulda görev aldığına, Hitler'in çeşitli kurulları kabul ediş tavrına dokunur. Savaş süresince iç siyasetle ilgili bir şey yazmamaya dikkat ettiğini, hep savaşla ve dış olaylarla ilgili konulara önem verdiğini söyler. Anıların son yedi paragrafı, olduğu gibi aşağıdadır:)

14. Bizim savaşa katılmamız zorunluğu duyulmadan İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da bittikten sonra San Francisco Konferansı toplanıyordu. Bu konferansa gideceğimiz sırada 1928'den beri demokratik yaşama açıkça başlayabilmek olanağını bulamamış olmaktan ileri gelen bir sabırsızlıkla İsmet Paşa, artık bu amaca doğru yürüyeceğimizi meslek arkadaşlarımıza duyurabileceğimizi müjdeledi.

İşte İsmet İnönü ile en içten ve derin bir sevgi ve saygıyla bağlanmaklıgım, onun bu büyük yurtseverliği ile gerçekleşmiştir. İnönü; Türk ulusunun yüzyıllık ülküsünün acı deneyler, felâketler ve büyük özverilerle dolu serüvenini sonunda başarı alanına çıkarıyordu. Hazırlık dönemi bitmiş, gerçek edimler başlıyordu.

Demokrat Parti kurulup iç tartışmalar ve çatışmalar başladığı zaman, Demokratların ileri gelenlerinden rahmetli Refik İnce şöyle diyorlardı:

"Siz bu büyük ve önemli sorunun uzun süre bayrağını taşıdınız. Bu yüzden Ankara'nın haksız ve ezici davranışına uğradınız. İstiklâl Mahkemelerine, hapishanelere, sürgünlere gittiniz. Sizin yeriniz, Demokratlar arasında olmak gerekirken, bizim başımıza geçmeniz beklenirken, nasıl oluyor da diktatörlerin yanında bulunuyorsunuz? Vc o rejimi bu kadar yürekten savunuyorsunuz?"

Bu sorunun cevabı pek kolay ve açıktır. Ben kişisel bir sav ardında değildim. Özgürlük ve hak istiyordum. İsmet

İnönü bu bayrağı açtıktan ve onu en yüksek bir anlayış ve en kesin bir azim ve iradeyle uygulamaya bütün içtenliğiyle başladıktan sonra beni kendisinden ayıracak hiçbir düşünce olamazdı. Tersine, ona bütün yeteneğim ve gücümle sarılmam gerekiyordu.

Gün geçtikçe bu inancım güçlendi. İlk zamanlarda en ateşli bir demokrat gibi özgürlük ve hak aşkı ve susuzluğuyla ortalığı toz ve dumana boğan kimselerin sonradan tuttukları yol ve açığa vurdukları düşünüş biçimi, ne kadar iyi görmüş olduğumu bana kanıtladı.

Bugünün yengi sahipleri ve bahtiaçıkları arasında değil, ezilenleri arasında bulunmaklığımı, kendime bir iyi durum tanıklığı (hüsn-i hal şahadetnamesi) gibi göğsüme basarak gözlerimi kapayacağım.

NOTLAR – AÇIKLAMALAR

- 1 Eski takvimle 10 Temmuz 1324, bugünküyle 23 Temmuz 1908, tarihimizde “İlân-ı Hürriyet” (Hürriyetin İlânı) diye anılan önemli olaydır. Konuyla çok yakından ilgili olan Profesör Tarık Zafer Tunaya’nın bu adı taşıyan bir kitabı da vardır (İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar, 1959). Ahmet Refik’in “İnkılâb-ı Azîm” (Büyük Devrim) diye adlandırdığı eserindeki hemen bütün belgeler, bu kitapta ve gene Tarık Zafer Tunaya’nın “Türkiye’de Siyasî Partiler” (1952; yeni basımı hazırlanmaktadır) adlı eserinde bulunmaktadır. Bakanlar Kurulunun (Heyet-i Vükelâ) 1876 Anayasasını yeniden yürürlüğe koyma önerisini kabul eden Padişah II. Abdülhamid, Rumeli mitingleri ve Yıldız Sarayına çekilen telgrafların etkisiyle ertesini günkü gazetelerde bu konudaki buyruğunu yayımlatmıştır. “Meşrutiyetin yeniden ilânı İstanbul halkını şaşırtırken, Manastır vilâyetinin derhal Hürriyet adı verilmiş olan meydanında, Mekteb-i Harbiye Ders Nâzırı Binbaşı Vehip Bey (daha sonra Paşa) çoktan beri beklenen hürriyeti 60 numaralı top arabası üstünde ‘mukaddes ve muazzez vatandaşlar’ına ilk defa resmen ilân ve izah etmiştir” (Hürriyetin İlânı, 8). Bu söylevin tam metni “Türkiye’de Siyasî Partiler” kitabının 141-142. sayfalarında yer almaktadır. Konuyu edebiyat açısından izlemek isteyenler, Nahit Sırrı Örik’in “Abdülhamid Düşerken” (Sander Yayınları, 1976) adıyla yeniden basılan (Sultan Hamid Düşerken” (1957) romanına bakmalıdırlar.
- 2 *Kanun-i Esâsi*: 1293 yılında gerçekleştirildiği için (23 Aralık

1876) I. Meşrutiyet'e temel olan ilk anayasamız, birçok metinde "93 Kanun-i Esâsisi" diye anılır. "Başlangıçtaki ıslahat fermanları (1839, 1876) ve onların arkasından gelen Birinci Meşrutiyet, daha çok devlet memurluğundan yetişme bir avuç insanın çökmekte olan devleti kurtarmak için düşünbildikleri ve genellikle Batı'dan aktardıkları çarçerlerden ibarettir" diyen Prof. Mümtaz Soysal'ın kitabında gerekli bilgiler vardır (100 Soruda Anayasa'nın Anlamı, 2. bası 1974). İlk kez 19 Mart 1877 günü toplanan Osmanlı Heyet-i Mebusan'ı elli birleşim yaptıktan sonra 28 Haziran 1877'de padişah buyruğuyla dağıtılmış; ikinci seçimlerden sonra 1878 Ocağında yeniden toplanmışsa da 13 Şubat 1878'den başlayarak süresiz olarak kapatılmıştır; padişahta bulunan fesih yetkisiyle (35. madde). Bu fesih kararı Anayasayı ortadan kaldırma anlamına gelmemektedir. 1876 Anayasası Abdülhamid'in istibdadı altında da yürürlüktedir. Ne var ki bu Anayasanın en başta gelen bir gereği yerine getirilmiyor, meclis toplanmıyordu.

- 3 1842 doğumlu olan II. Abdülhamid, hastalığı yüzünden tahttan indirilen ağabeyi V. Murad'ın yerine padişah olmuş (31 Ağustos 1876); Meclisi feshettikten sonra ülkeyi tek başına yönetmiştir. Her iki Meşrutiyet hareketi de onun saltanatı zamanına rastlar. 27 Nisan 1909'da tahttan indirildikten sonra 10 Şubat 1918'e kadar yaşamıştır. Padişahlık sürecine "İstibdat Devri" denmesine sebep, yürürlükteki anayasaya karşın, Yıldız Sarayı'ndan başka güç kaynağı kalması, sansür, jurnal, hafiye kelimeleriyle özetlenen özgürlüksüz yaşamıdır.
- 4 Meşrutiyet, Arapça meşrut, meşruta-şart koşulmuş, şartlı kökünden gelen bir yönetim biçiminin adı: Bir hükümdarın başkanlığı altında bulunan parlamento idaresi.
- 5 Kitapçı Karabet: 19. yy.'da kitapçılık, yayım ve basım işleri, hemen hemen bütünüyle İranlılarla Ermenilerin tekelinde kalmıştır. Karabet Efendi, Babîâli Caddesi'nin o zamanki kitapçılarından biridir. Bu konudaki ek bilgiler için Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Edebiyat Anıları" kitabındaki notlar, açıklamalar bölümlerine bakılabilir.
- 6 Sabah gazetesi: Abdülhamid yönetimi zamanında sansürün çıkışına izin verdiği birkaç yayın organından biri. 1875'de Papadopoulos isimli bir Rum yurttaş tarafından çıkarılmış,

başyazarlığını Şemseddin Sami yapmıştır. Sonradan Mihran Efendi'nin satın aldığı gazete üzerindeki gerekli ayrıntılar için bkz: Hıfzı Topuz: 100 Soruda Türk Basın Tarihi, 1973; sayfalar 75-79.

- 7 *Mahmut Sadık*, o dönemin gazetecilerinden biri (?-1930). Bkz: Ahmet Emin Yalman: Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, I, 51-55. Cumhuriyet döneminde Şeyh-ül Muharririn (Yazarların Pirî) olarak saygı görmüştür.
- 8 *Manyasîzâde Refik*: Metnin devamı içinde gerekli bilgiler vardır; Hüseyin Cahid'in öğretmeni ve parti arkadaşı, sonradan bakanlıklar yapacaktır.
- 9 *Selânik*: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlendiği, önemli ticaret limanı. İkinci Meşrutiyet'in gelişinden İstanbul hiç haberli olmadığı halde, subay ve memurlarıyla Rumeli, her çeşit kaynaşmanın merkezi olmuş; Selânik, bu konularda başa geçmiştir.
- 10 27 Nisan 1909'da V. Mehmet unvanıyla tahta geçen *Sultan Mehmet Reşat*, Osmanlı tarihinin en yaşlı padişahıdır; uzun şehzadeliğinden sonra ancak 65 yaşında hükümdar olabilmiştir. Osmanlı padişahlarının 35'incisi olan Mehmet Reşat, Abdülmecid'in Gülcemal Kadınefendi'den doğan oğludur. Mevlevi olduğu, Farsça bildiği, bazı şiirler yazdığı söylenir. Ağabeyinin 33 yıllık saltanatı boyunca silik bir veliaht olarak kalmış; tahta çıktıktan sonra da yönetim, sarayda değil hükümette olmuştur. Ölümü 4 Temmuz 1918; Eyüpsultan'daki özel mermer türbede gömülüdür.
- 11 *Talât Bey (Paşa)* (1874-1921), sonradan sadrazam da olan tanınmış politikacı. Kendi çabasıyla Fransızca öğrendiği, Selânik Hukuk Fakültesi'nde okurken postaneye memur olarak girdiği bilinir. Gizli dernek kurmak suçundan iki yıl hapse yatmış, İttihat ve Terakki'ye katıldıktan sonra örgütleyici gücüyle öne geçmiştir. Yaşamının ilgili bölümleri anılar içinde yer almaktadır. Sadrazamlığı 1916-1918 arasındadır. Kemikleri 1943'te yurda getirilerek İstanbul'da Hürriyet-i Ebediye tepesine gömülmüştür. Anılarını Hüseyin Cahit bastırmıştır: Talât Paşa'nın Hâtıraları.
- 12 *Musa Kâzım Efendi*: Âyan üyesi 12 Temmuz 1910 - 31 Aralık 1911 arasında şeyhülislâmlık görevine getirilen İttihatçılardandır; mason olduğu da yazılmıştır. İkinci kez, 8

Mayıs 1916 ile 14 Ekim 1918 arasında iki yıl, beş ay, yedi gün gene şeyhülislâmlık yapacaktır.

- 13 Bilindiği gibi Hüseyin Cahit Yalçın, anılarını çeşitli dönemlerde çeşitli yayın organlarında birkaç kez tekrarlarla yazmış, yayımlatmıştır. Son kez *Halkçı gazetesi*'nde (1955). İlk yayımla son yayın arasında görülen ayrıntı değişikliklerine metin içinde değinilmiştir.
- 14 *Abdullah Zühtü* (1869-1925). "Baba Zühtü" diye de anılan Türk gazetecisi. Galatasaray'ı bitirdikten sonra basın yaşamına girmiş, Meşrutiyet'ten sonra İttihatçılara karşıt yazılar yazmış, 1920'de Damat Ferit Hükümeti'nde dört ay süreyle Matbuat Umum Müdürlüğü de yapmıştır. Cumhuriyetten sonra bedestende antikacılıkla geçinmiştir. Bkz. Edebiyat Anıları, 108.
- 15 İmparatorluk zamanında haftanın tatil günü *cuma* idi. 27 Mayıs 1935'deki 2739 sayılı yasanın yürürlüğe girmesinden bu yana ise pazar.
- 16 Padişahların Cuma namazlarına gidiş gelişleri sırasında yapılan törene *selâmlık* adı verilirdi; eski konaklarda ise erkek konukların serbestçe kabul edildiği, kadınların giremediği bölüm.
- 17 Rumeli kargaşasından, yurt dışındaki Jön Türkler örgütlenişinden habersiz *İstanbul* payitahtının II. Meşrutiyet olayını nasıl suskunluk ve şaşkınlıkla karşılayıp sonradan coştığı, en iyi Ömer Seyfettin'in Efruz Bey – Hürriyete Lâyık Bir Kahraman hikâyesinde izlenebilir. Bir İrtica Haberi, Hürriyet Bayrakları adlı hikâyeler de bu dönemin olaylarını konu edinen başarılı eleştirilerdir.
- 18 *İkdam* gazetesi, 1894'de Abdülhamid dönemi sırasında Ahmet Cevdet (1861-1935) tarafından çıkarılmış, İkinci Meşrutiyet'in en önemli yayın organlarından biri olmuş, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşamını yitirerek tarihe göçmüş bir gazetedir. 11353 sayılı tam koleksiyonu İstanbul Millet Kütüphanesi'ndedir. Bkz. Hıfzı Topuz: 100 Soruda Türk Basın Tarihi, sayfalar 73-75.
- 19 *Ahmet Cevdet*, basın tarihimizin önemli kişilerinden biri sayılır. Sabah'la rekabet ederek İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerinde başarılı bir yayıncılık yapmış; 1935'de toplanan Birinci Türkiye Basın Kurultayı'na meslek heyecanıyla koşan Ahmet Cevdet, kısa bir hastalıktan sonra Kongrenin üçüncü günü Ankara'da ölmüştür.

- 20 *Salnâme*: Yıllık. İstibdat döneminde her yıl çıkarılan bu kitapların başına sözde yürürlükte bulunan Anayasa metni konurdu.
- 21 *Babanzâde İsmail Hakkı* (1876-1913), Türk gazetecisi, yazarı. Bkz. Edebiyat Anıları, 171.
- 22 Sabah gazetesinin yazarlarından, gazeteci ve tarihçi *Ali Reşat* (1877-1929), Mülkiye Mektebi'nden sonra, öğretmenlikler, müdürlükler yapmış, Maarif Müsteşarlığına kadar yükselmiştir. Darülfünunda müderrisliğe geçen Ali Reşat; zamanının birçok gazetesinde tarihî ve sosyal yazılar yayımlamış, liselerde okunan tarih kitapları da hazırlamıştır. Çeşitli eserleri için bkz: Meydan Larousse, I / 323.
- 23 *Sansür* (Fr. censure), o zamanki basın yasası gereğince yazılanları basılmadan önce denetleyen kurul. Orada görevli kişilere de sansör (censeur) denirdi. Hükümdar Abdülhamid'in düşünce ve yazı yaşamını gözetim altına almakta kullandığı güçlü örgütlerden biri. Sansürçünün çizdiği, sildiği hiçbir şey yayımlanamaz; kurala uymayanlar şiddetle cezalandırılırdı. II. Meşrutiyet'in duyurulduğu 24 temmuz günü, ülkemizde sansürün kaldırılışının yıldönümü olarak basın bayramı diye kutlanır. Abdülhamid sansürünün korkuları konusunda Halit Ziya Uşaklıgil'in *Kırk Yıl* adlı anıları, Ahmet Rasim'in izlenimleri... değerli kaynaklardır. Bkz. *Hıfzı Topuz*: 100 Soruda Türk Basın Tarihi; Meydan Larousse, cilt 10, 940-941.
- 24 *Mihran Efendi*; Sabah gazetesinin sahibi ve armatör. *Hıfzı Topuz*'un kitabının 75-76. sayfalarında ilginç bilgiler vardır.
- 25 *Abdülhak Adnan Adıvar* (1882-1955), Türk politika ve bilim adamı. Tıbbiyeyi bitirdikten sonra siyasal yaşama atılmış, Kurtuluş Savaşı sırasında eşi Halide Edip'le birlikte Anadolu'ya geçerek bakanlık da yapmıştır. Ömrünün son yıllarında bilimsel çalışmalar ve İslâm Ansiklopedisi'nin yayınıyla ilgilenmiştir.
- 26 *Rumî takvim*, güneş yılına göre düzenlenmişse de şimdi kullandığımız miladî takvime göre 13 gün geriye gösterir. 1926'dan beri bugünkü takvimi kullanıyoruz. Rumî yıllarla Miladî yılları birbirine çevirmek için ise 584 değişmez sayısı kullanılır, ekleyip çıkararak.
- 27 *Ahmet İhsan Tokgöz* (1868-1942), çevirileri ve sahibi olduğu *Servetifünun* dergi-gazetesiyle ünlü bir yazarımız. Bkz. H.C. Yalçın: Edebiyat Anıları.

- 28 *Servetifünun* dergisiyle ilgili geniş bilgi için de Yalçın'ın Edebiyat Anılarına başvurulmalıdır.
- 29 *Dr. Cemil Topuzlu* (1868-1958), ünlü bir tıp ve yönetim adamımızdır. Operatör olarak başarılı profesörlerden olduğu gibi Tıp Fakültesi'nin düzenlenmesinde emeği geçmiş, İstanbul Belediye Başkanlığı'nda da başarılarıyla anılmıştır. Kentin birçok caddeleri onun başkanlığı sırasında ağaçlandırılmıştır.
- 30 *Babîâlî*; bugün İstanbul valiliği olarak kullanılan yapı; o günlerde sadrazamlık makamı ve ona bağlı dairelerin bulunduğu başbakanlık yeri idi.
- 31 *Beşiktaş Muhafızı* diye de anılan *Yedi Sekiz Hasan Paşa* (öl. 1905), erlikten II. Abdülhamid'in müşirliğine kadar yükselmiş; okuma yazma bilmediği için eski rakamlarla yediyle sekizin arasını bir çizgiyle birleştirdiği için bu lakapla anılmış; Çırağan Vakası'nda (20 Mayıs 1878) Ali Suavi Efendi'nin başını sopayla parçaladığı için ödüllendirilmiştir. İri yarı, güçlü kuvvetli yapısıyla oruç yiyenleri, sarhoşları kendi sopasıyla döverek "Allah ıslat etsin" diye salıverdiği söylenir. Yıldız Sarayı çevresini içine alan Beşiktaş Muhafızlığı görevinin onda bulunuşu, kuruntulu Abdülhamid'i iç huzuruna götüren etkenlerden biridir.
- 32 *Gösteri alayları* konusunda Mehmet Akif Ersoy'un "Süleymaniye Kürsüsü" adlı uzun şiirindeki betimlemelere, Ömer Seyfettin'in yukarda adı anılan hikâyelerine bakılmalıdır.
- 33 *Şeyhülislâm Mehmet Cemalettin Efendi*, ilkin 1891-1909 arasında 17 yıl, 5 ay, 12 gün meşihat makamında kalmış; ikinci kez 22 Temmuz - 24 Ocak 1913 arasında 6 ay, 3 gün şeyhülislâm olmuştur. Babîâlî Baskını'ndan sonra Mısır'a gitmiş, orada ölmüş, cenazesi İstanbul'a getirilerek Fatih'e gömülmüştür.
- 34 *Selânik'deki dernek* sözüyle anılan İttihat ve Terakki üzerine sayısız bilgi kaynağı vardır. En iyisi Tarık Zafer Tunaya'nın "Türkiye'de Siyasi Partiler" eseri olmalıdır. Bu konuda yeni bir kaynak Doç. Dr. Erdoğan Teziç'in "100 Soruda" dizisi içinde çıkan son eseridir: *Siyasî Partiler*, Ocak 1976, Gerçek Yayınevi.
- 35 Yukarda da söylendiği gibi Manastır ve Selânik'te Meşrutiyet, İstanbul'dan bir gün önce, 23 temmuzda kutlanmıştır; İstanbul o gün sessizdir. Efruz Bey, bir gün önce duyduğu bu

- olaydan yararlanarak “Yaşasın Hürriyet!” diye bağırır ve bu şarlatanlığıyla kolay bir kahramanlık ünü kazanır.
- 36 Sonradan İzmir valiliği yapacak olan ünlü İttihatçılardan *Rahmi Bey*. Meydan Larousse’da Mehmet Rahmi Bey, (8. cilt).
- 37 *Bastille*, eskiden Paris’te siyasal hükümlülerin hapsedildikleri bir kale. 1789 Fransız İhtilâli sırasında halk tarafından yakıldı.
- 38 *Küçük* lakabıyla anılan *Mehmet Sait Paşa*, 9 kez sadrazamlığa getirildiği için bu alanda rekor sahibidir. Portresi için Yılmaz Öztuna’nın Türkiye Tarihi’nin 12. cildine ve ilgili ansiklopedi maddelerine bakılabilir. Anıları da yayımlanmıştır (1838-1914). Kendisinden yaşlı olan Bahriye Müşiri Sait Paşa’dan ayırmak için “küçük” lâkabıyla anılırdı.
- 39 *Hüseyin Kâzım Kadri* (1870-1934), yazar ve dil bilgini. Bkz. Edebiyat Anıları, 120.
- 40 *Tevfik Fikret* (1867-1915), ünlü Türk şairi. Bakınız: Edebiyat Anıları. Hakkında en çok yayın yapılmış, eser yazılmış sanatçılarımızın başında gelir.
- 41 *Tanin*, adı Hüseyin Cahid’ten ayrılamayan günlük gazete. Kelime Arapça’dır: Tınlama, çınlama anlamına gelir. Türk Basın Tarihi’ne bakılabilir, ayrıntılar için.
- 42 *İkinci Meşrutiyet* döneminde iki yüzden fazla gazete-dergi imtiyazı alındığı bilinir. Konuyu Türk Basın Tarihi’nin sayfalarında izlemek olanağı vardır. En yeni kaynak Hıfzı Topuz’un kitabıdır. Sayfa 97’den başlayarak...
- 43 *İbrahim Hakkı Paşa* (1863-1918) için Meydan Larousse’un 5. cildinde geniş bilgi vardır, sayfa 536.
- 44 *İzzet Melih (Devrim)*, 1887-1966 yılları arasında yaşamış yazarlarımızdandır. Galatasaray’dan sonra Paris’te de hukuk okumuş; hem Türkçe hem Fransızca eserler vermiştir.
- 45 *İttihat ve Terakki*, ilkin “İttihad-ı Osmani” adıyla Askerî Tıbbiye Mektebi’nde beş arkadaş tarafından kurulmuştur: İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Kafkasyalı (Çerkez diye anılır) Mehmet Reşit, Bakûlu Hüseyinzade Ali. İlk içtima, Cemiyet’e ilk kaydolanlar, Avrupa ile haberleşme ve ilişki, ilk kökleştiği çevre, ilk merkez heyeti, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ülke dışındaki örgütlenişi, yurt içi örgütlenme... gibi bütün konularda en geniş bilgi Tarık Zafer Tunaya’nın “*Türkiye’de Siyasi Partiler*” eserindedir. Ahmet Bedevi Kuran’ın “*İnkılâp Tarihimiz ve Jön*

- Türkler*” kaynağından da yararlanmalıdır. Tunaya’nın eserinde 108. sayfadan başlayarak bütün adlar ve belgeler yer almaktadır.
- 46 *Ayastefanos* (bugünkü Yeşilköy) andlaşması, 1877-1878 Türk-Rus savaşındaki yenilgimizden sonra imzalanmış (3 Mart 1878) çok ağır bir sözleşmedir. Berlin Kongresi’nde maddeleri bizim yararımıza biraz hafifletilecektir.
- 47 Servetifünun yazarlarından *Ahmet Şuayıp* (1876-1910), özellikle inceleme ve eleştirileriyle tanınır. Önemli eseri “Hayat ve Kitaplar” (1901, 1913).
- 48 *Mehmet Ferit Paşa* (1852-1914), ilk kez 1903’de sadrazam olmuş; Meşrutiyet’i gerçekleştirmek için Rumeli’de başlayan hareketleri bastırmak istemediğinden 1908’de II. Abdülhamid tarafından azledilmiştir. Meşrutiyet’in ilânından sonra Âyan üyeliği, 1912’de Âyan başkanlığı yapmıştır.
- 49 *Saraya karşı çekilen blöf*, Rumeli kentlerindeki halk mitingleri ve İstanbul’a çekilen 67 telgraflık korkutmalarıdır. Tarık Zafer Tunaya, “*Hürriyetin İlânı*” kitabının 8. sayfasında şöyle demektedir: “Kitle olayları 10 Temmuzdan evvelki birkaç gün içinde Rumeli’de zincirlenmiştir. Kosova, Selânik, Serez, İştîp, Priştine’den çekilen telgraflar Yıldız’ı aynı mahiyetteki isteklerle sıkıştırmaktadırlar. Rumeli, hürriyet fikrinin sosyal sırayetinden kurtulamamıştır. Halkın hürriyetçi duygularının galeyanını meşveret doktrinine bağlayan bu vesikalar ve olayları etrafında döndüren genel istek, 1876 Kanun-i Esasi’sinin tekrar yürürlüğe konmasıdır ve bir müeyyideye bağlanmıştır. Eğer bu istek yerine getirilmezse “Üçüncü Ordu-yı Hümayunla beraber” maksadı elde etmek için payitahta doğru hareket hazırlanılmıştır (Türkiye’de Siyasi Partiler, 139 sonrası). Yıldız, büyük çapta bir halk hareketi karşısında bulunduğu inanmış, dehşet içinde kalmıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu’nun ıslahat hareketlerine, ilk defa olarak yeni bir unsur getirmiştir: Halk. Sayısı ne olursa olsun, Hürriyetin İlânı, aşağıdan yukarı bir hareket hattına sahip olmuştur...”
- 50 *Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa* (1832-1913), dört kez sadrazamlığa getirilmiş bir devlet adamımızdır. Son sadrazamlığında İttihatçılarca Babîâlî Baskını’yla iktidardan düşürülmüş Lefkoşe’ye yerleşerek anılarını ve üç ciltlik Osmanlı Siyasî Tarihi’ni yazmıştır.
- 51 *Rıza Tevfik* (Bölükbaşı, Filozof diye de anılır; 1869-1949),

yirminci yüzyıl şairlerimizden ve siyasa adamlarımızdan. Tıbbiyeyi bitirdikten sonra siyasal yaşama atılmış, bakanlıklar yapmış, Sevr Andlaşmasını imzalayanlar arasında bulunduğu için Yüzellilikler arasında yurt dışına çıkarılmıştır (1922). Yirmi yıllık sürgün yaşamını Ürdün ve Lübnan'da geçirmiş, 1943'teki af yasasından yararlanarak birkaç yıl sonra yurda dönmüştür. Şiirleri, Serab-ı Ömrüm (1934 Lefkoşe, 1949 İstanbul) kitabındadır. Hilmi Yücebaş'ın onun için hazırladığı esere de bakılabilir.

- 52 *Selim Sırrı Tarcan* (1874-1948), Meşrutiyet'in ilk günlerinde coşkulu söylevleriyle tanınmış, sonra beden eğitimi üzerine İsveç'te çalışmıştır. Ülkemizde beden eğitiminin öncü yazarlarından ve uygulayıcılarından sayılır. O dönemin usta konuşmacıları arasında *Ömer Naci* de vardır. Dr. Fethi Tevetoglu'nun bu konudaki kitabına bakılmalıdır, 1973.
- 53 *Bâb-ı Seraskeri*: İstanbul Üniversitesi'nin bugünkü merkez yapısı, bahçe içinde.
- 54 *Abdülhamid döneminin* ileri gelen devlet büyüklerinden bazıları.
- 55 *İsmail Müştak Mayokan*, İkinci Meşrutiyet döneminde gazeteciliğin özgür bir meslek haline gelmesi eğilimi üzerine, memurluktan basın yaşamına atılan ilk kişilerden biri. İkinci Meşrutiyet'in ilk üç buçuk yılında 607 gazete ve dergi yayımlanmıştır. Bunların çok azı uzun bir süre dayanabilmiş, bazıları birkaç sayı, bazıları üç beş ay çıktıktan sonra kaybolmuştur. Parti gazeteleri aydın çevreleri kışkırtmada önemli rol oynamışlardır bu dönemde. Yeni yayınların çoğu muhalefet gazetesi olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilânından 1918 sonuna kadar 918 gazete ve dergi çıkartılmıştır. *Tanin* de, zaman zaman *Renîn*, *Senîn*, *Cenîn*, *Hak...* gibi değişik imtiyazları kullanmış; 1925'de *İstiklâl Mahkemesi*'nce kesinlikle kapatılmıştır. Basın özgürlüğünün uygulamadaki özellikleri, yıllara göre çıkan gazetelerin sayısıyla gözlenebilir aşağıdaki listede: 1908-1909: 353 gazete ve dergi. 1910: 130, 1911: 124, 1912: 45, 1913: 92, 1914: 75, 1915: 6, 1916: 8, 1917: 14, 1918: 71...
- 56, 57, 58, 59. maddelerdeki *Esat Paşa*, *Hasan Rıza Paşa*, *Ali Kemal*, *Recep Paşa* üzerine kısa bilgiler "Edebiyat Anıları"nda verilmiştir. Meydan Larousse'un ilgili maddelerinde geniş bilgi vardır. Ali Kemal'in ölümünü çok güzel canlandıran Şükran

- Kurdakul hikâyesine Artin Kemal adını vermiştir (Kurtuluştan Sonra, 1973). Yahya Kemal Beyatlı'nın "Siyasi ve Edebi Portreler" kitabında Ali Kemal iyi canlandırılmıştır (1968; sayfalar 70-100).
- 60 *Ahmet Cevdet Emre*, Türk dil bilginidir (1887-1961), Harp Okulu'ndaki öğrenimi sırasında Meşrutiyet taraftarı olduğu için Fizan'a sürülmüş, Yusuf Akçura ve öteki arkadaşlarıyla Hatıra adlı beş sayılı bir dergi çıkarmış (1897), Avrupa'ya kaçarak Jön Türkler arasına katılmıştır. Pek çok eseri vardır (Meydan Larousse IV, 240).
- 61 Ferit Tek'in eşi *Müfide Tek* (1892-1971), eşinin Türkiye'nin ilk içişleri bakanı olmasıyla değil, Kurtuluş Savaşına kalemıyla katılması ve özellikle *Aydemir* (1918) romanıyla ünlüdür. Türkçülük akımının ütopya döneminde kendisini ülküsünün yolunda feda eden Aydemir, Şevket Süreyya'ya soyadı olacak (Suyu Arayan Adam), Halide Edip Adıvar'ın Yeni Turan (1912), Ziya Gökalp'in Kızılalma (1915) eserleriyle birlikte değerlendirilecektir (Bkz. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, fas. 5, 240).
- 62 *Devletlû*: Resmî elkab'dan (lâkaplar, unvanlar) biri olan devletlû; 1846 yılında saptanmış bir yönetim göre fahametlu (itibarlı, ulu) unvanıyla birlikte yalnız sadrazamlar, şeyhülislam, Mısır hıdivleri ve şehzadeler için kullanılması gerekenlerden biriydi. Aynı kurala göre, rütbe ve makamların gerektirdiği başka lâkaplar arasında şunlar vardır: Necabetlû, rutbetlû, siyâdetlû, saadetlû, izzetlû, rif'atlu, fütüvvetlu. İlmiye sınıfından olanlar için ise (ulemâ) semâmatlû, mekremetlû, reşâdetlû... 1934'deki 2590 sayılı yasayla kaldırılmış olan *elkâab-ı resmîye* için bkz. Meydan Larousse, IV, 197.
- 63 *Bosna-Saray* konusu için bkz: Meydan Larousse, II, 504-506.
- 64 *Boykot*, bir çiftliğin yönetimindeki sert tutumundan ötürü, kendisine karşı işçilerin işleri bırakıp bozdukları kişinin özel adından gelmektedir: Boycott. Bir insan topluluğunun anî olarak veya bir plâna göre bir veya birden fazla kimseyle sosyal veya iktisadî ilişkilerini kesmesi anlamında kullanılmaktadır şimdi.
- 65 *Alaylı subay*: Belli bir öğrenimden geçmediği halde orduya er olarak katılıp askerlik görevindeki başarısından ötürü çeşitli rütbeler kazanan kişi. Tanzimat'tan sonra açılan Harp Okulu'ndan yetişmiş ve rütbe kazanmış subaylara da "*Mektepli Zabit*" denirdi o dönemde.
- 66 Sansür memuru Veled Bahaî (İzbulak)'nin Tarik gazetesinde çı-

kan "Arap'tan Pek Çok İstifade Edeceğimiz Ulûm" adlı makalesine (1898), aynı gazetede Hüseyin Cahit sert bir karşılık vermiş (*Arap'tan İstifade Edeceğimiz Ulûm*; bkz. Suat Hızarcı - Hüseyin Cahit Yalçın, 1957. Sayfalar (52-54); bazı kişilerce "Kellesini koltuğuna alarak Avrupalılaştıranlar..." sözleriyle de tehdit edilmiştir. Bu tartışma metni, Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kavgalarım" adlı eleştiri derlemesinde de yer alır (1910). Bazı ders kitaplarında bugün de liselerimizde okutulmaktadır.

67 Meşrutiyet hareketi, ilk ilke olarak, "Bilâ tefrik-i din ü cins" diye özetlenen Uhuvvet Şarkılarıyla (Ziya Gökalp'ın şiiri, 1908) başlamıştır. Soy ve din ayrımı yapmaksızın Osmanlı kardeşliği. Bu; Namık Kemal'den başlayan ve devletin sınırlarının bütünlüğünü korumak isteyen bir ülkünün adı olmuştur: *Osmanlıcılık*. Yerini sonradan İslâmcılıkla Türkçülüğe bırakacaktır.

68, 69 Abdülhamid'in kız kardeşlerinden Seniye Sultan'la evli olan *Damat Mahmut Celâlettin Paşa*, 1899'da Brüksel'e kaçarak Jön Türklere katılır. Sultanzade Sabahattin ve kardeşi Lutfullah Beyler İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde ayrı bir görüşü temsil edeceklerdir. Bkz: "Türkiye'de Siyasi Partiler."

70 Avrupa'daki Jön Türkler arası ayrılık konusu da aynı eserde ayrıntılarıyla izlenebilir. Sayfa 142'den başlayarak...

71 *Prens Sabahattin* Bey'in ilkeleri programı, 1902 Şubatında Paris'te kurulan "Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"yle ilgili belgelerde görülebilir "Türkiye'de Siyasi Partiler"nin 143. sayfasından başlayarak...

72, 73 19. yy. yazarlarımızdan Mizan gazetesinin sahibi ve yazarı *Mehmet Murat* (?-1917), özellikle tarihçiliği ve siyasal yorumlarıyla tanınır. 1894'te Paris'e kaçmış, 1908'de devlet şûrası üyesi olmuştur. 31 Mart gericilik olayında parmağı olduğu suçlamasıyla (13 Nisan 1909) gazetesi kapatılarak, Rodos'a sürülmüştür. Tek romanında otobiyografik doğruluklara rastlanır: "Turfanda mı Yoksa Turfa mı?" (1892); yeni harflerle "Mansur Bey" adıyla basıldı (1972). Yahya Kemal Beyatlı'nın "Siyasi ve Edebi Portreler" kitabında Murat Bey de vardır (1968; sayfalar 61-69).

74 *Saffetî Ziya* (1875-1929), Servetifünun dönemi romancılarındandır; Galatasaray'ı bitirdikten sonra özellikle dışişlerinde çalışmıştır. Konusunu sosyete hayatından alan "Salon Köşelerinde" (1910) romanıyla tanınır. Çeşitli hikâye kitapları vardır.

75 Son yıllarımızı dolduran Kıbrıs sorunu gibi uzun yıllar gündem-

de kalan *Girit sorunu* için Meydan Larousse'da iyi özetlenmiş bilgi vardır: V, 185-187. Balkan bozgunu üzerine, Londra ve Bükreş andlaşmalarıyla bizden kopup kesin olarak Yunanistan'a katılmıştır Girit.

- 76 *Osmanlı Ahrar Fırkası*, 14 Eylül 1908'de İstanbul'da kurulmuş bir siyasal partidir. İlk kurucuları arasında Nureddin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nâzım ve Şevket, Celâlettin Arif, Mahir Sait, Dr. Nihat Reşat, Tahir Hayreddin, Ahmet Samim, Damat Salih Paşa'nın bulundukları yazılmıştır. Partinin başkanı bilinmez. Meşrutiyet'in ilk genel seçiminde İstanbul'dan mebusluk kazanamamış, Ankara'dan Mahir Sait Bey tek başına mebus olabilmıştır. Bazı gazeteler dolaylı olarak partiyi desteklemişlerdir: İkdam, Sabah, Yeni Gazete, Sada-yı Millet; sonunda Prens Sabahattin'in parasal yardımıyla çıkan Osmanlı gazetesi de. Parti, 30 Ocak 1910'da kendi kendisini feshetmek zorunda kalmıştır. Bkz: *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 239-246.
- 77 *Mithat Şükrü Bleda* (1874-1956), Türk siyaset adamı. Cenevre Üniversitesi'ndeki fen öğreniminden sonra eğitim, öğretim işlerinde önemli görevler almış, genç yaşında İttihat ve Terakki'ye girerek, İkinci Meşrutiyet'in 1-3. devrelerinde Serez, Drama, Burdur mebusluklarında bulunmuş; 1916'da genel sekreter olmuştur. Malta dönüşünde siyasal yaşamdan çekilerek tarımla uğraşmış, 1935-1950 arasında Sivas milletvekili olarak T.B.M.M.'ne katılmıştır.
- 78 *Recaizade Ekrem Bey* için ansiklopedilere ve "Edebiyat Anıları"na bakınız.
- 79 *Âyan* (Senato) üyeliği, padişah tarafından belirlenen kişilerce ömür boyu yapıldı.
- 80 *Hüseyin Hilmi Paşa*, (1855-1920), devlet adamı ve sadrazamlardan. Valiliklerden sonra ilk kez 14 Nisan 1909'da sadrazamlığa gelmiş, 31 Mart Olayı sırasında görevini bırakarak bir yana gizlenmiş, 6 Mayıs 1909'da yeniden sadrazamlığa getirilmişse de İttihatçılarla anlaşamadığı için 28 Aralık 1909'da Viyana büyük elçiliğine gönderilmiştir. Savaş boyunca orada görevli kalmış, orada ölmüştür.
- 81, 82 31 Mart Olayı'nın düzenleyici ve kışkırtıcılarından olan *Hafız Derviş Vahdetî*, Lefkoşe'de 1869'da doğmuş, 1909'da Ayasofya meydanında asılarak öldürülmüştür. Yirmi yaşlarında hafız olarak İstanbul'a geldiği, Memduh Paşa'nın yalısında imamlik yaparken bir suç yüzünden İstanbul'dan sürüldüğü biliniyor. 10

Kasım 1908'de çıkarmaya başladığı *Volkan*'da İttihatçılara karşı yazılar yayımlamış, din işlerinin bozulduğu, ahlâkın ve inançların sarsıldığı konularında açık mektuplar yazarak kışkırtıcılık işine girişmiştir. Kurduğu *İttihad-ı Muhammedî* cemiyetine bir sokak gösterisi düzenletmiş (Türkiye'de Siyasî Partiler'e bakınız), 31 Mart gericilik olayında ön planda suçlu görülmüştür. Kaçtığı İzmir'de yakalanarak İstanbul'a getirilen ve sıkıyönetim mahkemesince ölüme mahkûm edilen Derviş Vahdetî'nin bir İngiliz ajanı olduğu ve onlardan destek gördüğü son araştırmalarda açığa çıkarılmıştır. Ecvet Güresin'in, Doğan Avcıoğlu'nun, Sina Akşin'in bu konudaki araştırmalarına bakılabilir.

- 83 II. Mahmud'un yaptırıp, Abdülmecid'in Yıldız adındaki bir gözdesine bağışladığı koru içindeki Yıldız kasrı, amcasıyla ağabeyinin Dolmabahçe Sarayındaki tahtlarından indirilmelerini unutamayan II. Abdülhamid tarafından çeşitli eklemelerle büyütülerek padişahlık sarayı biçiminde kullanılmıştır. Çeşitli kaynaklarda ayrıntılı bilgi vardır.
- 84 İkinci Meşrutiyet'i hazırlayan siyasal hareketin önderi, gazeteci ve politikacı *Ahmet Rıza* (1859-1930), Bursa Maarif Müdürü iken İttihat ve Terakki'ye katılmış (1889), Paris sergisi nedeniyle yaptığı geziden dönmeyerek yurt dışında örgütlenen Jön Türklerin başına geçmiştir. 1895'den başlayarak Fransızca ve Türkçe olarak çıkardığı *Meşveret* gazetesi, Meşrutiyet taraflılarının sözcülüğünü yapmıştır. Çeşitli yayınlardan sonra Millet Meclisi ve Âyan başkanlıklarında bulunmuş, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra anılarını yazarak Cumhuriyet'te yayımlamıştır.
- 85 *Mehmet Cavit* Bey için ansiklopedilere, Edebiyat Anıları'ndaki paragrafa, kendi anılarına, Yahya Kemal'in çizdiği portreye bakılabilir (Siyasî ve Edebî Portreler, 1968).
- 86 *Babanzade İsmail Hakkı* için bkz: H.C. Yalçın: Edebiyat Anıları.
- 87 *İsmail Canbolat* (1880-1926), II. Meşrutiyet döneminin tanınmış subay ve politikacılarından. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularındandır (Yukarda adı geçen *Ömer Naci* kitabında ayrıntılı anılar, belgeler vardır). İttihatçılara katıldıktan sonra ordudaki görevinden ayrılarak Büyükkada'da kaymakamlık yapmış, 1912'de mebus olmuş, Balkan Savaşı'na gönüllü yedek subay olarak koşmuş, İstanbul'da valilik ve belediye başkanlığı yapmış (1915-1916), 1917'de İsveç elçiliği, 1918'de İçişleri Bakanlığı görevlerine getirilmiş, Teceddüt Fırkası'nın kurucuları

arasında yer almış, Malta sürgünlüğünden sonra 1923'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın önde gelenlerinden olmuş, Atatürk'e karşı hazırlanan İzmir suikastinde İstiklâl Mahkemesi'nce suçlu görülerek asılmıştır. 171. notta da işaretlenmiştir.

- 88 Ankara'da valilik yapmış olan *Abdülkadir* de, İzmir suikastıyla ilgili görülüp idamla cezalandırılanlar arasındadır. Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* romanında kişiliği konu edinilmiştir Kara Kemal'le birlikte.
- 89 Türk hekimi, yazarı ve siyaset adamı *Doktor Rıza Nur*, 1879'da doğmuş, 1943'te ölmüştür. Askeri tıbbiyeden sonra hekim yüzbaşı olarak öğretim görevindeyken İttihat ve Terakki'ye girmiş, İstanbul mebusu olarak siyasal yaşama atılmış, parti değiştirmiş, 1920'de Ankara hükümetinde Sağlık Bakanı olmuş, 1924 Lozan Barış Andlaşması'nda ikinci delegemiz olarak görev almış, daha sonra Paris'e yerleşerek inceleme ve araştırmalar yapmış, anılarını 50 yıl sonra açıklanmak koşuluyla Britisch Museum'a bırakmıştır. Sinop'taki evi, Millî Eğitime bağışlandığı için, bir müze haline getirilmiştir. Kişiliği ve çelişkili ilişkileri üzerine çeşitli kaynaklardan bilgi edinilebilir.
- 90 *Prens Sabahattin*'in yakınlarından olan *Satvet Lütfü Tozan* üzerine karışık bilgiler vardır. *Cemal Kutay*'ın ve Ahmet Bedevi Kuran'ın eserlerinde, casusluğu ve ajanlığı, silah ticareti üzerine ayrıntılara inilir.
- 91, 92'deki *Serbesti gazetesi* ve *Hasan Fehmi* için bkz: Türk Basın Tarihi, sayfalar 107-108. 1909 yılının 5 Nisan gününde Köprü üzerinde kurşunlanan Hasan Fehmi, basın yaşamının verdiği kurbanlardan biridir.
- 93 *Alemdar Olayı*. Osmanlı tarihindeki önemli Yeniçeri ayaklanmalarından biri. Alemdar Mustafa Paşa ile II. Mahmud'u tahta çıkaran Rusçuk Yârani'nin aymazlığından yararlanan bazı zor-balar, tahttan indirilmiş olan IV. Mustafa ile kız kardeşi Esmâ Sultan'ın kışkırtmalarıyla harekete geçerler. 15 Kasım 1808 gecesini Yeniçeri Ağasının öldürülmesiyle başlayan olaylar, Alemdar Mustafa Paşa'nın kuşatılan konağında sürer. Mustafa Paşa, yakınlarını ocağın namusuna emanet ederek mahzene çekilir ve bir barut fıçısını ateşliyerek hem kendisine kıymış olur, hem beş yüz yeniçerinin ölümüne yol açtığı söylenir. Bkz. Meydan Larouesse I, 297.

- 94 Genellikle medreselerde yetişen ve din-yargı-öğrenim-fetva işle-
rinde görev alanlara *İlmiye sınıfı*, ya da *Ulemâ* denirdi. Bugün-
kü bilimin karşılığı olmayan, yalnızca din bilimlerini kapsayan
ilmiye sınıfındakiler, imparatorluğun en önemli görevlerinde
bulunur, üstelik öldürülemezlerdi. Devlet memurlarına Kalem-
ye, askerlere Seyfiye dendiği gibi.
- 95, 96 II. Meşrutiyet'in ilk mebuslarından...
- 97 *Mahmut Muhtar Paşa*, o günlerin komutanlarından...
- 98 *Fıkıh*: Kuran'dan çıkarılmış hukuk kuralları, şariat gerekleri...
- 99 *Fetva Emini*: Fetva yazmakla görevli İlmiye mensubu.
- 100 *Şeyhülislâmlık*: İmparatorlukta Ulemânın başı, bütün din işleri-
nin sorumlusu, sadrazamlığa eşit değerinde makam.
- 101 Genellikle *genç subaylar* okuldan yetişmiş, yaşlıcaları alaylı idi-
ler bu dönemde. Harbiyeden yetişenlerin büyük çoğunluğu İtti-
hatçıdırlar.
- 102 *Çerkez Reşit* diye anılan İttihatçının, ilk dernek kurucuları ara-
sında yer aldığını yukarda anmıştık. Kemal Tahir'in *Yorgun Sa-
vaşçı* romanının başlangıcında trajik intiharı konu edinilmiştir.
- 103 *Tevfik Paşa* (1845-1936), son Osmanlı sadrazamı. Harbiye'den
yetişmiş, dışişlerinde çalışmış, 31 Mart ayaklanmasından sonra
ilk kez sadrazam olmuş, 91 yaşında ölmüştür.
- 104 *Edhem Paşa*, 31 Mart olayları sırasında harbiye bakanıdır.
- 105 *Hafız Hakkı*, önde gelen İttihatçı kumandanlardan (Bkz: Enver
Paşa - Şevket Süreyya Aydemir).
- 106, 107 *31 Mart Olayı'nı* hem Ömer Seyfettin'in "İrtica Haberi"
adlı hikâyesinde *Hareket Ordusu* izliyerek öğrenmek mümkün-
dür; hem yeni yapılan araştırmalardan izlemek olanağı vardır:
Doğan Avcıoğlu, Ecvet Güresin, Sina Akşin'in eserleri...
- 108 *Gazi Ahmet Muhtar Paşa* (1839-1919), ünlü komutan ve sad-
razamlardandır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında gös-
terdiği yararlıkla mareşal olmuş, 23 yıl Mısır'da fevkalâde ko-
miser olarak görev yapmış, Darüşşafaka Lisesinin kuruluşuna
ön ayak olanların arasına katılmış, sadrazamlığında belli bir
başarı sağlayamamıştır.
- 109 Osmanlı devletinin 36. ve son padişahı olan *Mehmet Vahidet-
tin*, ağabeyi V. Sultan Mehmet Reşat'ın ölümüyle (4 Temmuz
1918) tahta geçmiş; Mütareke Döneminde işgal kuvvetleriyle iş
birliğinde bulunmuş, T.B.M.M.'nin 1 Kasım 1922'de saltanatı
kaldırması üzerine 16 Kasım 1922'de yurdu terketmiştir. Ab-
dülmecid'in tahta çıkan dört erkek çocuğundan biridir. VI.

Mehmet diye de anılan Vahidettin, eniştesi Damat Ferit Paşa'yı dört kez sadrazamlığa getirmiş, İttihatçı düşmanlığıyla tanınmış, İtalya'da San Remo kentinde 1926'da ölmüştür.

- 110 *Damat Ferit Paşa* (Mehmet, 1853-1923), Sultan Mecid'in kızlarından Mediha Sultan'la evlenmiş, sadrazamlıklarında başarı gösterememiş, Avrupa'ya kaçarak Nice'de çocuksuz olarak ölmüştür.
- 111, (176) 1881'de doğup 1922'de Türkistan'da ölen *Enver Paşa* için pek çok kaynak vardır. En son Şevket Süreyya Aydemir, en ayrıntılı biyografiyi üç cilt halinde bastırmıştır: *Makedonya'dan Orta Asya'ya*, Remzi Kitabevi. Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı *Naciye Sultan*'la mutlu bir evlilik yaşamı sürmüş, I. Dünya Savaşı sırasında Sarıkamış bozgununa neden olmuş, Mütarekenin ilk günlerinde bir Alman denizaltısına binerek yurttan ayrılmıştır. Hasan İzzettin Dinamo'nun *Kutsal İsyan* adlı sekiz ciltlik eseri (May Yayınevi) bu olayla başlar.
- 112 Yukarda da değinildiği gibi bütün olaylar kuramsal olarak Paris'te hazırlanmış, yayınlar yapılmış; örgütlenme ve ayaklanma hazırlıkları ise hep *Rumeli*'de oluşmuştur. Orada görevli genç subaylarla Mason localarının desteklediği İttihatçılık ruhu, İstanbul'un suskunluğuna karşılık hep eylem içindedir. Hareket Ordusu orada hazırlanır, bütün gizli dernekler orada çalışmaya koyulur, Atatürk bile ilk girişimlerine orada olanak bulacaktır.
- 113 *Mahmut Şevket Paşa* (1856-1913), tanınmış komutanlardan ve devlet adamlarındandır. Bağdat'ta doğmuştur. Kurmay olarak Almanya ve Fransa'da görev yapmış, Hareket Ordusu'nun komutasını üstlenmiştir. Şimdi Askerî Müzede bulunan otomobili içinde Beyazıt yakınlarında vurularak öldürülmüş, bir siyasal suikaste kurban gitmiştir. Öldürüldüğü zaman sadrazamdı.
- 114 Din ve soy ayrımı yapmadan insan kardeşliğini, yardımlaşmayı, dayanışmayı amaçlayan bir gizli dernektir. *Mason* olmayanlara hiçbir şey açıklanmadığı için yakın zamana kadar gizliliğini, uluslararası örgüt niteliğini korumuştur. Çeşitli kitaplar masonluğun içyüzünü, üyelerini, törelerini açıklama iddiasında ilgi görmüşlerdir. İttihatçıların büyük çoğunluğu mason örgütüne girmiş, birbirini kardeş diye çağırmışlardır (birader). İlgilenenler konuyu açıklama iddiasındaki pek çok kitapla karşılaşacaklardır.
- 115 *Levanten*; (Fr. levantin'den), Yakındoğu ülkelerine yerleşmiş,

evlencerek soyu karışmış Avrupa asıllı kimse anlamına geliyor. (Fr. levantdoğu'dan). Yakındoğu'da Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında bulunan topraklarda Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin başlamasından sonra, Avrupa asıllı nüfus çoğalmaya başlamıştır. Özellikle kapitülâsyonların kabulünden sonra ticaret ve fazla kazanç gibi sebepler, Avrupa ırklarından çeşitli kimselerin Osmanlı devleti topraklarına yerleşmelerine yol açmıştı. Çeşitli evliliklerle çoğaldılar; zamanla gelenek, görenek ve konuştukları dil ve ağız değişmiş; genellikle deniz ticaretine dayalı yerlerde yoğunlaşmışlardır: İstanbul, İzmir, Beyrut, Antalya. Sayıları oldukça kabarıktı.

- 116 *Karasu Efendi*: İttihatçıların önde gelenlerinden biri. Selânik mebusu.
- 117 *31 Mart Olayı'nın* İngilizlerce kışkırtıldığı ve desteklendiği açığa çıkmış gibidir. Yukarda anılan eserlere aykırı olarak Kemal Tahir, "*Kurt Kanunu*", "*Yol Ayrımı*"... gibi eserlerinde değişik yorumların söyleşisine dalmıştır. Öznel değerlendirmeler.
- 118 *Şeriat*: Kökü Kuran'a dayalı dinsel hukuk. Teokratik bir monarşi olan Osmanlı İmparatorluğunda, Cumhuriyet sonrasına kadar geçerliği olan kurallar, yasalar bütünlüğü (1924'de Hali-felik kaldırılincaya kadar.)
- 119 *Kur'an*: Müslümanların kutsal kitabı. İslâm dininin temel ilkerini, Hazreti Muhammed'e gönderilen (vahyedilen) Tanrısal buyrukları insanlık âlemine bildirilen kitap, Tanrı buyruğu. Kelimenin kök anlamı tartışmalıdır (Bkz. Meydan-Laurousse, VII, 643-655). Anlamını kavrayabilmek için insanın bildiği dilde okumuş olması gerekir Kur'anı. Anılardan, Hüseyin Cahit'in Kur'anı Türkçe'den mi, Arapça'dan mı okuyup anladığını, üstünde düşündüğünü kestiremiyoruz.
- 120 *Ziya Gökalp*, "*Din*" adlı şiirinde (Yeni Hayat, 1918) şöyle demektedir:

*Benim dinim ne ümittir, ne korku;
Allahıma sevdiğimden taparım!
Ne Cennet, ne Cehennemden bir korku
Almaksızın vazifemi yaparım.*

*Vâiz, deme Cehennemden ateşi
Çıkar bilmem kaç bin çeki odundan.
De ki vardır bir güzellik güneşi
Doğmuş bizim aşkımızın od'undan...*

*De ki vardır, "Tûbâ" adlı bir ağaç,
Kökü gökte, gönüllerde dalları...
Yemişinden yedi ruhum, değil aç;
Bütün sevgi, şefkat onun balları.*

*Vâiz! Bana muhabbeti şerheyle,
Ben aramam şeytan nedir, melek ne?
Erenlerin esrârından söz söyle:
Seven kimdir? Sevilen kim? Sevmek ne?*

*Beni Cennet va'di ile avutma,
O kalbimdir, çünkü sevgi ilidir.
Cehennemin azâbiyle korkutma,
Korku nedir bilmez, gönlüm delidir...*

Aynı görüşleri, aynı kitabın "Din ile İlim", "Vatan", "Ahlâk", "Millet..." gibi şiirlerinde daha geliştirilmiş, açılmış, açıklanmış buluruz.

- 121 Bir *İsrail* âdeti. Kitab-ı Mukaddes'te (Tevrat) konuyla ilgili bir açıklamaya rastlamadım.
- 122 *Mutasarrıf*: İlle ilçe arasındaki sancak adı verilen mülkî bölgenin yöneticisi. Kelime anlamı: Tasarruf eden, kendinde kullanma hakkı ve yetkisi bulunan; Tanzimat'tan sonra kullanılmış bir sözdür; daha önce Sancak Beyi denirdi.
- 123 *Kızıl Hançer, Nigehbanlar* Cemiyetleri gizli kuruluşlardır; belki de belgesel kayıtları bile yoktur. Ama *Halâskâr Zâbitan* Grubuna ait belge Tunaya'nın Siyasî Partiler kitabının 345. sayfasından başlar.
- 124 *Emrullah Efendi* (1858-1914), Türk siyasa ve bilim adamıdır. Maarif Müdürü olarak birçok illerde çalıştıktan sonra iki kez Millî Eğitim Bakanlığı yapmış, üniversitede öğretim görevlisi olarak da çalışmıştır. Yazıları, felsefe kitapları vardır.
- 125 *Bağdat Demiryolu*: Bkz. Anadolu-Bağdat Demiryolu, Meydan-Larousse I, 483.
- 126 *Rotatif*: Bobin halinde sarılmış kâğıt üzerine baskı yapabilecek şekilde düşünülmüş matbaa makinesi. Böylece büyük bir hız elde edilir; bobin bitince, ikincisi kendiliğinden takılır. Gazete sanayiinin vazgeçilmez buluşu.
- 127 *Ebüzziya Tevfik Bey*, 1843-1913 yılları arasında yaşamış gazeteci ve yayıncılarımızdandır. 1900'de II. Abdülhamid zamanında Konya'ya sürülmüş, Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da Tasvir-i

- Efkâr gazetesini çıkarmıştır. Çok yararlı dergi, kitap, takvimlerin yanı sıra üç ciltlik “Yeni Osmanlılar Tarihi” adlı eseriyle tanınır.
- 128 *Adana’daki öldürme olayları* diye anılanlar, 31 Mart olaylarının hemen ertesi günü başlayan Ermeni ayaklanmasıdır. Yılmaz Öztuna’nın “Türkiye Tarihi”nin 12. cildinin 191. sayfasından başlayarak ayrıntılarla izlenebilir.
- 129 *Çırağan Sarayı*: İstanbul’da Beşiktaş’la Ortaköy arasında Padişah Abdülaziz’in yaptırdığı, içinde donanma (çırağan) şenlikleri yapıldığı için bu adla anılan saray, deniz kıyısında bir yıkıntı halinde durmaktadır şimdi. Mimar Sarkis’in yaptığı saray, 31 Mart olayından sonra Mebusan ve Âyan Meclislerine verilmiş; 20 Ocak 1910’da yanarak kül olmuştur.
- 130 Tahttan indirildikten sonra Selânik’teki Alâtini Sarayına kapatılan II. Abdülhamid’le ilgili gözlem ve anılar, Halit Ziya Uşaklıgil’in “*Saray ve Ötesi*” eseriyle Lütfi Simavî’nin “*Osmanlı Sarayının Son Günleri*” adlı anılarında okunup izlenebilir.
- 131 *Ermeni* - Müslüman çatışmaları üzerine pek çok kaynak vardır. Bütünüyle özetlenmiş biçimi Meydan-Larousse’un IV. cildinde 330. sayfadan başlamaktadır.
- 132 *Cami Bey* üzerine metin içinde yeterli bilgi bulunmaktadır.
- 133 *Fizan*: Özellikle sürgün yeri olarak kullanılan, Trablusgarp’ta bir kent. 1912’ye kadar Trablus’a bağlı bir Türk mutasarrıflığıydı.
- 134 *Bingazi*: Batı Trablus’la birlikte Libya’nın ikinci başkenti. Önemli liman. 16. yüzyılda Osmanlıların eline geçmiş, 1912’de İtalyanlara bırakılmıştır.
- 135 *Eksarkhane*: Osmanlı İmparatorluğunda bağımsız Bulgar kilisesine verilen ad. Bakınız: Meydan-Larousse, IV. cilt, sayfa 132.
- 136 XIV. Louis, 1638-1715 yılları arasında yaşamış Fransa kralı. Beş yaşında tahta çıkmış, 72 yıl hükümdar kalmıştır. Klâsisizm akımının zamanında geliştiği XIV. Louis, merkezî devletlerin en güçlü olduğu dönemlerin temsilcisidir. Büyük Louis diye de anılır. Sanatçıları korumasıyla da ünlüdür.
- 137 *Zâhit*: (zâhid: zahd’dan); çok aşırı sofı, kaba sofı. Edebiyatta sofî ve rind tiplerine karşılık, yerilen aşırı dindar, kurallara sıkı sıkıya bağlı kişi. İnancı.
- 138 *Talât Paşa’nın konağı* Sultanahmet’te, bugün de kullanılagelen bir yapıdır.
- 139 *Hasta Adam*: Batı devlet adamlarınca Osmanlı İmparatorluğuna verilen ad. İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya... onun topraklarını paylaşma hazırlığındadırlar.

- 140 *Çigan* - çingene karşılığı kullanılmıştır; özelliği olan bir müzik türünün de adıdır. Çingener, dünyanın her yerine dağılmış eski bir kavimdir. Dilleri bakımından Hindistan'a bağlı görünürler. Edebiyatımızın çeşitli eserlerine konu olan Çingenerler üzerine özet bilgi için Meydan Larousse'un 3. cildine bakılabilir, 265.
- 141 *Havran ve Dürziler* hakkında bkz. Meydan-Larouesse IV, 4-5.
- 142 *Dersim* için bkz: Meydan-Larouesse III, 583-584.
- 143 *Yemen*, I. Dünya Savaşı sonunda egemenliğimizden çıkan Arabistan bölgesi.
- 144 *Düyun-ı Umumiye* (Genel Borçlar) İdarəsi üzerine en geniş ve aydınlatıcı bilgi Profesör Dr. Kenan Bulutoğlu'nun kitabındadır: 100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye, 1970, sayfalar 65-95.
- 145 *Borçlanmalar* da aynı kitabın iyi aydınlattığı bölümlerdendir.
- 146 *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* için bakınız: Prof. Tarık Zafer Tunaya: Türkiye'de Siyasî Partiler, (1952) sayfa 315'den başlayarak geniş bilgi ve belgeler. Erdoğan Teziç'in yukarda anılan kitabının 68. ve 75. soruları da konuyla ilgilidir.
- 147, 148 *Hürriyet ve İtilâfla ilgili önde gelen kişiler*. İlgili kaynaklarda izlenebilir.
- 149 *Kapitülasyonlar*, genel anlamıyla, bir ülkede yurttaşların zararına olarak yabancılara verilen ayrıcalıklardır. Bu ayrıcalıklar, ekonomik yetersizlik nedeniyle doğar, ülkeyi sömüren örgütlenmeler biçiminde gelişirler. Osmanlı İmparatorluğunda Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransızlara tanınan ayrıcalıklarla başlayan bu durum, ancak Lozan andlaşmasıyla kaldırılmıştır.
- 150 *Arnavutluk ayaklanmasıyla* ilgili duygusal metin olarak Mehmet Akif Ersoy'un "Hakkın Sesleri" kitabına bakılmalıdır. Hüseyin Cahid'in de belirttiği gibi o devirde birçok kişi Arnavut olmakla övünmüş, bunu açıkça söylemişlerdir. Mehmet Akif de şöyle der: "Bunu benden duyunuz, ben ki, evet Arnavudum / Başka bir şey diyemem işte perişan yurdum..."
- 151 *Cavit Paşa*: Arnavutluk bölgesinde görevli komutan. Ömer Seyfettin de subay olarak yanında bulunmuş, aralarında o ünlü nokta hikâyesi geçmiştir. Bkz. Tahir Alangu: Ömer Seyfettin, 113.
- 152 *Boşo, Buşo*: Osmanlı Mebusan Meclisinde Rum azınlığı temsil eden mebuslardan biri. Yunan çıkarları için çalıştığından Ziya

Gökalp'in Vatan (1918) şiirinde adı şöyle geçer: "Bir ülke ki toprağında başka ilin gözü yok / Her ferdinde mefkûre bir, lisan, âdet, din birdir / Meb'usânı temiz, orda Boşo'ların sözü yok / Hududunda evlâtları seve seve can verir / Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın!"

- 153 *Ahmet Samim* (1884 - 9 Haziran 1910), Sada-yı Millet gazetesindeki yazıları İttihatçı çevrelerinde tepkiler yaratan gazeteci. Bkz. Ahmet Samim Nasıl ve Neden Vuruldu, Hıfzı Topuz, 100 Soruda Basın Tarihi, sayfalar 108-110.
- 154 *Fazıl Ahmet Aykaç* (1884-1967), şair ve yazarlarımızdan. O dönemde *Tanin*'de yayımladığı tanınmış kişileri yeren, Divan tarzındaki taşlama şiirleriyle tanınmıştır. Öğretmenlikler, gazetecilik ve milletvekilliği yapmıştır. Çeşitli eserleri vardır.
- 155 *Düyun-ı Umumiye* için 144. maddenin açıklamalarına bakınız.
- 156, 157, 158, 159. maddelerine adları geçen *Osman Hamdi Bey, Hafız Hakkı, Golç Paşa, Damat Ferit Paşa* için çeşitli maddelerde bilgi kırıntıları verilmiştir. Edebiyat Anıları'na, ilgili ansiklopedi maddelerine bakılabilir. 160. maddedeki *Hacı Adil Bey*, İttihatçıların ileri gelenlerindendir (İçişleri Bakanı). 161'inci maddedeki *Ürgüplü Hayri Bey* de Sultan Reşat dönemi şeyhülislâmlarındandır (1914-1916), (Suat Hayri Ürgüplü'nün babası).
- 162, 163 *Yakup Cemil*'in yaşamı ve bazı fotoğrafları Tevetoğlu'nun Ömer Naci kitabında yer almaktadır. *Hüsemettin Ertürk*'le *Galip Vardar*'dan anılar derleyen *Samih Nafiz Tansu*'nun kitaplarında serüveni anlatır. Hükümet darbesine girişim yüzünden savaş sırasında kurşuna dizilerek öldürülmüştür. İttihatçılar arasındaki çatışmalardan biri... Çeşitli kaynaklarda adı ve yaptıkları geçer. Tutsakları sünnet ettirme olayı, karakter sertliğinin bir işaretidir. Tahir Alangu'nun Ömer Seyfettin (1968) kitabının şu sayfalarına da bakılabilir: 435-439.
- 164 *Memduh Şevket Esendal* (1883-1952), siyasa adamı olduğu oranda hikâyeci ve romancı kişiliğiyle de ünlüdür. İttihatçılar arasından sıyrılarak Anadolu'ya vakitli geçmiş, elçiliklerde bulunmuş; edebiyat eserlerini çeşitli takma adlarla, özellikle M.Ş.E. harfleriyle bastırmıştır.
- 165 Bkz. 108. not ve ansiklopedi maddeleriyle tarih kitapları.
- 166 Meclis Başkanı *Halil Bey (Menteşe)* için yeni ve ilginç bilgi, Bilâl N. Şimşir'in 1976 içinde basılan *Malta Sürgünleri* kitabındadır; sayfalar 312-324.

- 167 *Hareket Ordusuyla* 31 Mart gericileri arasındaki sokak çarpışmalarında ölenler için Şişli'den ötede Hürriyet-i Ebediye adı verilen tepede bir şehitlik yapılmış, sonradan başka bazı kişilerin kemikleri de oraya gömülmüştür.
- 168 *Bekirağa Bölüğü*: İstanbul Üniversitesi merkez yapısıyla Süleymaniye Camii arasında kalan ve hapishane, tutuklularevi amacıyla kullanılan yapılar.
- 169 *Ömer Naci* için bakınız, Fetih Tevetoğlu'nun aynı adı taşıyan eseri, 1973. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 268 s. 8 L.
- 170 *Aka Gündüz*: Asıl adı Enis Avni olan edebiyatçımız (1886-1958), Hareket Ordusu'nda gönüllü olarak İstanbul'a geldikten sonra gazeteciliğe başlamış, Malta'ya sürülenler arasında yer almıştır. Son görevi T.B.M.M.'de Ankara milletvekilliğidir (1932-1946).
- 171 *İsmail Canbolat* için 87 numaralı nota bakınız.
- 172 *Süleymaniye Nazif*, Servetifünun dönemi şair ve yazarlarından-
dır (1870-1927). İbrahim Cehdî takma adını da kullanmış, Abdülhamid döneminde kısa bir Paris kaçışından sonra Bursa'da oturmaya zorunlu kılınmış, Meşrutiyet'ten sonra valiliklerde bulunmuş (Basra, Kastamonu, Trabzon, Musul, Bağdat); 1915'den sonra kendisini yazarlığa adanmıştır. İstanbul'un işgalini en sert dille eleştiren Süleyman Nazif, Malta sürgünleri arasında 20 ay süreyle o adada kalmıştır.
- 173 *Dr. Abdullah Cevdet* (1869-1932), şair ve yazardır. Sürgünlerde kalmış, Avrupa'ya kaçmış, *İctihad* dergisini (1904) kurarak uzun süre yayımcılık yapmıştır. Düşünce yaşamımıza altmıştan fazla eseri ve düzenli dergisiyle aydınlık etkiler getirmiş, tartışmalar yaratmış ünlü bir yazarımızdır.
- 174 *Hüseyin Suat Yalçın* (1867-1942), Hüseyin Cahid'in yedi yaş büyük ağabeyi, şair ve tiyatro yazarlarımızdandır. Yaşamını hekimlikle geçirmiş, Anadolu hareketine katılarak görev almıştır. Özellikle Meşrutiyet dönemi tiyatrosuna olumlu katkılar sağlayan tiyatro eserleriyle yararlı olmuştur.
- 175 *Nâzım Paşa*: Babıâli baskınında öldürülen Harbiye Bakanı.
- 176 *Enver Paşa* için 111. nota bakınız.
- 177 *Turancılık*: Türk soyundan gelen bütün toplumları bir bayrak altında, tek yurt üstünde birleştirmek ülküsü... Bugün bile tartışma konusu olmakta devam etmektedir. Bu konuda en iyi kaynak Ziya Gökalp'ın "Türkçülüğün Esasları" eseridir.

- 178 *Babiâli Baskını* konusunda İkinci Meşrutiyet'i konu edinen bütün anılarda değişik, zengin gözlem ve bilgiler vardır.
- 179 *Sait Halim Paşa* (Prens, 1864-1921), Kavalalılar soyundandır. Roma'da Ermeni komitacılar tarafından öldürülmüş, İstanbul'da Sultan Mahmut türbesine gömülmüştür. 1913-1916 arasında sadrazamlık yapmış, Birinci Dünya Savaşına katılmamız sırasında çok edilgin davranmıştır. Malta sürgünleri arasındadır.
- 180 İttihatçıların Maarif Nazırı *Şükrü* maslup (asılmış) diye de anılır. İzmir suikastinin hemen bütün şüpheleri onun üzerine birikir. Hüseyin Cahit bile, sezgileriyle onu suçlar gibidir.
- 181 *Cemal Paşa* (Ahmet, 1872-1922), komutan ve devlet adamıdır. Talât ve Enver Paşalarla birlikte geçer adı, İttihatçı büyükleri arasında. Onu ve çevresini en iyi Falih Rıfkı Atay'ın *Zeytinadağı* (1932) anı ve izlenimlerinde tanıyabiliriz. Valiliklerde ve Dördüncü Ordu Komutanlığında bulunmuş, Anadolu Milli Mücadele hareketiyle ilişki kurmaya çalışırken Tiflis'te Ermenilerce öldürülmüştür.
- 182 *Ferdinand* (I., 1861-1948), Bulgaristan bir prenslik olarak Osmanlı İmparatorluğuna bağlıyken 1908 Meşrutiyeti'nin kargaşalığından yararlanarak kendisini kral ilân etti. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Bulgaristan kayıpları üzerine feragat ederek yerini oğlu Boris'e bıraktı. II. Abdülhamid'in fahrî yaveri olan Ferdinand, mektuplarını "kulunuz" diye imzalamış; Osmanlı protokolünde rütbesi müşirdi.
- 183 *Moltke* (Kont, Von; 1800-1891), Prusyalı bir komutan. 1835-1839 arasında Türkiye'de askerî danışman olarak kalmış; anılarını yayınlamıştır. 30 yıl süreyle Prusya ordusunun genel kurmay başkanlığını yapmıştır. "Mareşal Moltke'nin Mektupları" İş Bankası Kültür Yayınları'na basılmış (1960); Remzi Kitabevince de yayınlanmıştır: "Türkiye Mektupları" (1969).
- 184 *Resneli Niyazi Bey* (1873-1912), İkinci Meşrutiyetin özgürlük kahramanlarındandır. Birliğiyle birlikte hükümete başkaldırarak Meşrutiyet'e kadar bir buçuk ay dağlarda kalmış, binbaşı iken emekliliğini isteyerek doğum yerine çekilmiş, komitecilerin bir suikastine kurban gitmiştir. Anıları Çağdaş Yayınları arasında çıktı: "Balkanlarda Bir Gerillacı - Resneli Niyazi Bey'in Anıları."
- 185 *Napoleon Bonaparte* (1769-1821), büyük bir askerî deha ola-

- rak kabul edilen Fransız imparatoru. Hakkında pek çok yayın yapılmış, filmleri çekilmiştir. Her kaynakta bulunabilir.
- 186 *Enver Paşa*, Şehzade Süleyman Efendinin kızı Naciye Sultan'la evlenerek saraya damat olmuştur. Şevket Süreyya Aydemir'in kitabında bu aşklı evliliğin ayrıntıları, belgeleri ve mektupları da yer almaktadır.
- 187 *Ziya Gökalp* (1876-1924) için sayısız kaynak vardır. Doğumunun yüzüncü yılı olduğu için bütün eserleri 26 cilt halinde Millî Eğitim Bakanlığınca yeniden yayınlanmaktadır. Malta Mektupları, Türk Tarih Kurumu'nca derlenmiş, basılmıştır. Samet Ağaoğlu'nun "*Babamın Arkadaşları*" anı dizisinde yer alan ilk yazı onunla ilgilidir. Yahya Kemal Beyatlı'nın anılarında da büyük yer tutar.
- 188 *Kara Kemal*; İzmir suikastından ötürü aranırken kaçmış, gizlendiği evin kümesinde tabancayla canına kıymıştır. İaşe Bakanı Kara Kemal, İttihatçıların ikinci sınıf büyüklerindendir. Kemal Tahir'in "*Kurt Kanunu*" romanının kahramanlarından biridir.
- 189 *Tunalı Hilmi* üzerine Samet Ağaoğlu'nun "*Babamın Arkadaşları*" anılarında çok ilginç bilgiler vardır.
- 190 *Bahattin Şakir* üzerine aydınlatıcı bilgi, Yahya Kemal Beyatlı'nın "*Siyasî ve Edebî Portreler*" kitabında yer almaktadır. (1968, 121-125). 1880-1922 arasında yaşayan Bahattin Şakir, Askerî Tıbbiyeyi bitirdikten sonra Erzincan'daki görevinden Paris'e kaçarak Jön Türklere kafılmış, Şûra-yı Ümmet gazetesinde çalışmış, Tıp fakültesinde öğretim görevleri ve yöneticilikler almış, Ermenilerin göçe zorlanması işinde sorumluluklar yüklenmiş, Mütarekede Berlin'e kaçtığı halde bir Ermeni tarafından vurularak öldürülmüştür.
- 191 *Çürüksulu Mahmut Paşa* çeşitli bakanlıklarda bulunmuştur; savaş dönemi kabinelerinde.
- 192 Yapımı İngiltere'ye ismarlanmış, çoğu parası ödenmiş bir savaş gemisi olan *Sultan Osman drentotu*, savaş başlayınca bize verilmeyince, kamuoyunda tepkiler yaratmıştır.
- 193, 194, 195, 196. maddeler *Birinci Dünya Savaşıyla* ilgili ayrıntılı eserlerde izlenebilir. *Kanal Seferi* için en iyi edebiyat kaynağı *Zeytin Dağı*'dır Falih Rıfkı Atay'ın (1932). Aynı şekilde 197., 198., 199., 200. notlar için de geniş bilgiler vardır aynı kitaplarda.
- 201 *Şehzade Ömer Faruk Efendi*, Halife II. Abdülmecid'in oğludur, (doğ. 1898).

- 202 *Krupp*; Avrupa'nın en büyük çelik ve silah fabrikalarından birinin sahibi olan Alman ailesi. Krupp fabrikaları, 1812'de Essen'de Friedrich Krupp (1787-1826) tarafından kuruldu. Oğlu "Top Kralı" diye anılan Alfred Krupp (1812-1887), 1847'de dökme çelikten top yaptı. Bu başlangıçtan sonra Almanya'nın silah gereksinimlerini karşılayan Krupp fabrikaları, gemi tezgâhlarından demir-çelik işlerine kadar her alanda ağır sanayi merkezi halinde, çeşitli şubelerle çalışmıştır; bugün de çalışmaktadır.
- 203 *Doktor Nâzım*, İttihatçıların önde gelenlerindendir. Yahya Kemal Beyatlı'nın "Siyasî ve Edebî Portreler" kitabında yer alır (112-121). İzmir suikastinde suçlu görülüp asılanlardan biridir.
- 204 *Cemal Paşa*: 4. Kolordu komutanı.
- 205 Malta dönüşü Hüseyin Cahit Yalçın ve ailesi; hem Anadolu eski İttihatçıları istemiyor söylentisi, hem kızlarının bakımı gerektiren hastalığı yüzünden *Karlsbad* ve *Menton*'da kalırlar bir süre (1922 yazına kadar); Cavit Bey ve eşiyle birlikte. Düyun-ı Umumiye'deki Osmanlı Alacaklıları vekilliği görevinin yüksek aylığı gereksinimlerini karşılar. Yalçın bu görevden alınınca yerine Cavit seçildiği için durumda pek büyük değişiklik olmaz.
- 206 *Talât Paşa*, sığındığı Almanya'da, birçok önlem alınmış olduğu halde Ermeni komitacıları tarafından sokak ortasında vurulmuş; üstelik sanıklar ceza almadan aklanmışlardır.
- 207 İmparatorluk döneminde *şapka*, kâfirliğin en belirgin işareti olduğu için Müslümanların isteklerine göre şapka giymeleri kamu oyunun kabul edemeyeceği bir durumdu. Bu günlerden on yıl sonra ise Atatürk'ün önderliğinde Türk toplumu şapka giymeyi pek karşı koymadan kabul edecektir.
- 208 Her anı yazarında kendisini savunma, olumlu açıklamalarla değerlendirme genel bir eğilimdir. Burada Yalçın, arkadaşlarının gözüyle kendisini, "yurt görevi olarak aylıksız ve ücretsiz bir işte nüfuz ve etkiye kapılmayarak, hatır ve gönül dinlemeyecek biri" diye tanımlamış olmaktadır.
- 209 *Hakkı Tarık* (Us), sonraları milletvekili de olacak gazetecilerimizden biri. Ağabeyi Asım Us'la birlikte *Vakit* gazete ve yayınevini kurmuşlardır.
- 210 "*Kırmızı Konak*", "Pembe Konak" diye adlandırılan ve anılan yapı, İttihat ve Terakki'nin Genel Merkezi için kullanılan, Cumhuriyet gazetesinin içinde uzun yıllar çalıştığı yapıdır. Yangın tehlikesine karşı şimdi boş olarak korunmaktadır.

- 211 Siyasal yaşama atıldığı gündenberi hiçbir mevki ve görevde gözü olmadığını pek çok kez tekrarlayan *Yalçın*, en bunalımlı dönemde Dışişleri, İçişleri, olmazsa Lâtin harflerini uygulama koşuluyla Millî Eğitim Bakanlıklarına istekli çıkmaktadır. Kendisine kesin ilke yaptığı davranışlarıyla burada anlattıkları, okuyucuda bir çelişkinin varlığını sandıracak kadar etkilidir. Herhalde bulunduğu yerlerden daha büyüklerine heveslenen bir ruhsal duruma düşmüş olmalıdır. Ama o, bütün bu durumları hep yurt ve ulus aşkıyla açıklama yolunu tutmaktadır. İsteddiği bakanlıklar verilmeyip de Bayındırlık Bakanlığıyla yetinmesi önerilince, eski isteksiz ve ilgisiz tavrına geri dönecektir.
- 212 *Sevr* barış andlaşması, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkan Osmanlı İmparatorluğuyla İtilâf devletleri arasında, Türk ulusunu parçalamayı, Türkiye'yi çeşitli parçalara bölmeyi amaçlayan andlaşmadır. 10 Ağustos 1920'de Paris'e 9 kilometre uzaklıktaki Sevr'de (Sevres) İstanbul hükümeti temsilcilerince imzalandı; T.B.M.M. hükümeti andlaşmayı kabul etmeyeceğini baştan belirtmişti. Damat Ferit Paşa başkanlığındaki kurulda Hadi Paşa ile Dr. Rıza Tevfik de bulunuyordu.
- 213 *Talât Paşa*, 1916'da sadrazam olmuş, savaşın sonuna kadar görevde kalmıştır; Mütareke üzerine Almanya'ya kaçıncaya kadar (1918).
- 214 *Çarlığın devrilmesine* yol açan devrim hareketlerini toplu bir özetle izlemek için en iyi kaynaklardan biri Kenan Somer'in "100 Soruda Ekim İhtilâli" eseridir (Gerçek Yayınevi, 1970).
- 215 Mütareke andlaşmasını yapan *Sadrazam Mareşal Ahmet İzzet Paşa* (1864-1937); 14 Ekim 1918'de sadrazam oldu; aynı zamanda Enver Paşa'nın üzerindeki Başkumandanlık vekilliğiyle genelkurmay başkanlığı görevi de kendisine verildi. 25 günlük sadrazamlığı sırasında Mütareke imzalandığı, İskenderun ve Halep elden çıktığı, önde gelen İttihatçılar yurt dışına kaçtıkları için yapılan eleştirilere dayanamıyarak 8 Kasım 1918'de görevinden ayrıldı. Bkz. Meydan-Larouesse I, 175-176.
- 216 Mütareke yıllarında İstanbul'da çalışan *Harp divanları*. Pek çok ölüm cezası vermiş, bazıları yerine getirilmiştir.
- 217 Savaş sonunda önderler ülkeyi bırakıp kaçmadan önce İttihat ve Terakki Fırkası son kongresini toplayıp kendisini feshetti. Fakat aynı partinin memlekette kalan ikinci derece bağlılarına, feshedilen parti yerine *Teceddüt* (Yenileşme) fırkası kurduruldu. İttihat

ve Terakki'nin mal, eşya ve kasası bu partiye devredildi. Ama kısa süre sonra İstanbul hükümeti Teceddüt Fırkası'nı kapattı. Hükümetçe el konulan kasa devri protokolu (nakit para 462 kuruş)nun belgesi için bkz; Şevket Süreyya Aydemir, "Enver Paşa" III, 485. Ayrıca bakınız Tarık Zafer Tunaya: "Türkiye'de Siyasî Partiler".

Not: II. Meşrutiyetin *ilk Mebuslar Meclisinin* açılışı (17 Aralık 1908) ve Meclisi oluşturanların din, soy bakımından sayılarını öğrenmek için Yılmaz Öztuna'nın "Türkiye Tarihi"nin 12. cildine bakılabilir (190-191).